

16

2020

РІЧНИК РУСКОЙ БУРСЫ ROCZNIK RUSKIEJ BURSЫ

Лемківське/ русиньське меджевойня
Łemkowskie/ rusińskie międzywojnie

ДОКУМЕНТЫ • DOKUMENTY

Andrzej A. Zięba, *Administracja Apostolska Łemkowszczyzny w świetle dokumentów polskiego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z lipca 1939 r.*

ДИСКУРС • DYSKURS

Богдан Горбаль *Санч як Центр Західньої Лемковины*

Damian Nowak *Architektura cerkiewna na Łemkowynie w dwudziestoleciu międzywojennym*

Олена Дуць-Файфер *Написати Лемковину. Меджевоєнна лемківська література – загальний огляд*

Володимир Фенич *«Зимлі русинів на юг уд Карпат»: карпатські русины–греко-католики ужгородської униатської традиції уд міжнародного узнання (1919) до комуністичеського прозелітизма (1950)*

Павел Роберт Магочій *Чловек, што остал президентом європской республики. Григорий Игнатьий Жаткович*

Магдалена Скродзка, Кароліна Гансен, Юстина Олько, Міхал Білевіч *Двояка роля языка меншыны в історичній травмі: примір лемківской меншыны в Польщі*

ІНСПІРАЦІЇ • INSPIRACJE

РЕЦЕНЗІЇ І СПРАВОЗДАНЯ • RECENZJE I SPRAWOZDANIA

16
2020

**РІЧНИК РУСКОЙ БУРСЫ
ROCZNIK RUSKIEJ BURSY
RUSKA BURSA ANNUAL**

Лемківське/ русиньське меджевойня
Łemkowskie/ rusińskie międzywojnie

зредагувала
ОЛЕНА ДУЦЬ-ФАЙФЕР

pod redakcją
HELENY DUĆ-FAJFER

edited by
OLENA DUC-FAJFER

Gorlice
Kraków

Горлиці
Краків

Наукова Рада проф. др Павел Роберт Магочій (Торонто́нський Університет) проф. др Михаил Капраль (Русинський Науковий Інститут в Будапешті) доц. др Анна Плішкова (Пряшівський Університет) др Богдан Горбаль (Ньюоркська Публична Бібліотека)	Rada Naukowa prof. dr Paul Robert Magocsi (University of Toronto) prof. dr Mihály Káprály (Rusynskij Naukovyj Instytut w Budapeszcie) doc. dr Anna Pliškova (Prešovska Univerzita v Prešovie) dr Bogdan Horbal (New York Public Library)
--	---

Рецензенты річника др габ. Ян Яцек Брускі др Тадеуш Лопаткевіч др Пшемислав Мазур др габ. Ева Міхна др Адам Свйонтек проф. др габ. Васілій Щукін	Recenzenci rocznika dr hab. Jan Jacek Bruski dr Tadeusz Łopatkiewicz dr Przemysław Mazur dr hab. Ewa Michna dr Adam Świątek prof. dr hab. Wasilij Szczukin
---	---

Адрес редакції Stowarzyszenie „Ruska Bursa” w Gorlicach 38-300 Gorlice, ul. Sienkiewicza 28	Adres redakcji
--	--

ISSN 1896-222X

Публикация выдана в двух версиях: електронній (первiстна версія) і друкуваній (наклад 400 прим.)	Publikacja wydana w dwóch wersjach: elektronicznej (wersja pierwotna) oraz drukowanej (nakład 400 egz.)
Copyright by Товаришшя «Руска Бурса» в Горлицях і поєднi авторе, 2020	Copyright by Stowarzyszenie „Ruska Bursa” w Gorlicach and individual authors, 2020
Зреалізувано завдяки дотации Міністра Внутрішніх Справ і Адміністрації	Zrealizowano dzięki dotacji Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji
Дофінансовано з середків Міністра Культури і Національної Спадковини, які походять з Фонду Промоції Культури	Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury

Коректа Марта Ватраль Анна Ридзанич	Korekta Marta Watral Anna Rydzanycz
--	--

Выдавництво Księgarnia Akademicka sp. z o.o. ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków tel. 12 431 27 43, 12 421 13 87 e-mail: journals@akademicka.pl Księgarnia internetowa: https://akademicka.com.pl	Wydawnictwo
--	---

Выдання посвячене памяци Богдана Гамбаля (1965-2020)
Wydanie poświęcone pamięci Bogdana Gambala (1965-2020)

Зміст • Spis treści

<i>Вступ</i>	9
<i>Wstęp</i>	15
ДОКУМЕНТЫ • DOKUMENTY.....	21
ANDRZEJ A. ZIĘBA <i>Administracja Apostolska Łemkowszczyzny w świetle dokumentów polskiego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z lipca 1939 r.</i>	23
ДИСКУРС • DYSKURS.....	43
БОГДАН ГОРБАЛЬ <i>Санч як Центр Західньої Лемковини</i>	45
DAMIAN NOWAK <i>Architektura cerkiewna na Łemkowynie w dwudziestoleciu międzywojennym</i>	135
ОЛЕНА ДУЦЬ-ФАЙФЕР <i>Написати Лемковину. Межевоєнна лемківська література – загальний огляд</i>	155
ВОЛОДИМИР ФЕНИЧ <i>«Зимлі русинів на юг уд Карпат»: карпатські русини–греко- -католики ужгородської униатської традиції уд міжнародного узнання (1919) до комуністичеського прозелітизма (1950)</i>	181
ПАВЕЛ РОБЕРТ МАГОЧІЙ <i>Човек, што остал президентом європейской республики. Григорий Игнатий Жаткович</i>	207

МАГДАЛЕНА СКРОДЗКА, КАРОЛІНА ГАНСЕН, ЮСТИНА ОЛЬКО, МІХАЛ БІЛЕВІЧ <i>Двояка роля язика меншыны в історичній травмі: примір лемківської меншыны в Польщі</i>	241
ІНСПІРАЦІЇ • INSPIRACJE	263
ПЕТРО МЕДВІДЬ <i>Земля обіцяна... (Драматично-танечна пєса про двох акторів, танечный ансамбль і живу музику)</i>	265
РЕЦЕНЗІЇ І СПРАВОЗДАНЯ • RECENZJE I SPRAWOZDANIA ...	281
DAMIAN NOWAK <i>Bogdan Horbal et al., Бортне – Село з Каміня/ Bortne – Selo z Kaminia, vol. 1-2.</i>	283
Записки о авторах	289
Notatki o autorach	295

Table of Contents

<i>Introduction</i>	9
<i>Introduction</i>	15
DOCUMENTS	21
ANDRZEJ A. ZIĘBA	
<i>The Apostolic Administration of the Lemko Region in the Light of the Documents of the Polish Ministry of Religious Denominations and Public Education of July 1939</i>	23
DISCOURSE	43
BOGDAN HORBAL	
<i>Sącz as a Center of Western Lemko Region</i>	45
DAMIAN NOWAK	
<i>Lemko Church Architecture during the Interwar Period</i>	135
OLENA DUC-FAJFER	
<i>Writing Lemkovyna. Interwar Lemko Literature – An Outline</i>	155
VOLODYMYR FENYCH	
<i>Ruthenians Lands on South of the Carpathians: Carpathian Ruthenians – Greek Catholics of the Uzhhorod Union Tradition from International Recognition (1919) To Communist Proselytism (1950)</i>	181
PAUL ROBERT MAGOCSI	
<i>The Fellow Who Made Himself President of a European Republic. Gregory Ignatius Zhatkovych</i>	207

MAGDALENA SKRODZKA, KAROLINA HANSEN, JUSTYNA OLKO, MICHAŁ BILEWICZ <i>Twofold Role of a Minority Language in Historical Trauma: The Case of Lemko Minority in Poland</i>	241
INSPIRATIONS.....	263
PETER MEDVID' <i>The Promised Land... (A Dramatic Dance Play For Two Actors, a Dance Group With Live Music)</i>	265
REVIEWS AND REPORTS	281
DAMIAN NOWAK <i>Bogdan Horbal et al., Бортне – Село з Каміня/ Bortne – Selo z Kaminia, vol. 1-2.</i>	283
Notes about the authors.....	289
Notes about the authors.....	295

Вступ

«Річник Руской Бурсы» 2020 то уж шістнадцете чысло того періодычного выдання, четверте монографічне, тым разом посвячене меджевоєнному періодови в діях лемківской/ русиньской спільноты. Одкликания ся до того періоду не бере ся з припадаючой на 2020 рік даякой округлой річниці переломного моменту, якій хочеме упам'ятнити в нашым писмі, як то мало місце дотепер (70. річниця акції «Вісла», 100. річниця Віче во Фльоринці, 30. річниця падіння комунізму як початку русиньского одроджыня). Період тот нашол ся в центрі увагы як важный, з вызначеныма найбарже трагічныма подіями во спільнотівій історії Лемків границями, час здвигу їх етнічної свідомости і політычно-соспільного думаня. Цілю єст тым разом не упам'ятніня, лем сфокусуваня на сути, духу часу і перемінах, які значыли і вызначали меджевоєнну лемківскіст.

Натоміст память, яка остає вписана в сторони сесой публікації попри мериторичным ей змісті, єст вызначена актуальном смутном подійом. «Річник Руской Бурсы» 2020 посвячає памяти спілредактора його першого чысла, през наступны роки опрацовуючого діл *Документы*, автора статей, рецензий, одповідального за забезпечыня фінансів на выдаваня нашого часопису, на якого мериторичній, науковій якости му барз залежало – Богдана Гамбаля (1965-2020).

Тримаючы ся принципу інтердисциплінарности, якій од початку публікуваня «Річника» єст ідентифікуючом го приметом, старали сме ся насвітлити меджевоєнный період в діях Лемковины і шырше, Карпатской Руси, з ріжных сторін, выполняючы вызначений часопростір подіями, поставами, діянями, стремліннями, ідеями, символами йому

властивыма. В тот спосіб зас зробили сме дальший крок в розумліню минулого, яке визначат безсперечні розумління теперішнього. Очевидно, было то можливе, як все, лем завдякы позитивній одповіді на запрошыня до спілтворіня монографічного чысла «Річника» през авторів, яких тексты нашли ся в обсягу сесой публікації. Вартат тіж зазначыти, же хоц меджевойня в загальній історіографії принимане ест як стисло визначений кінцьом І світової войны і початком ІІ світової войны період, то з лемківской перспектывы барже сутьово визначаючыма тот час подіями ест іх власный, міцно зесенциялізуваний в спільнотовых рамках памяти досвід Талергофу і выселінь. Тоты часово доокрислены рамы сут, як відомо, лем барз значучыма пунктами в континуацийным історичным процесі. Прото представлены як характеризуючы лемківске меджевойня квестіи часто выходят поза його рамы, в попереджаючий або продолжаючий іх час.

В порівнянню з інчыма виділяючыма ся в діях Лемковины періодами, ци то ІІ половином ХІХ столітя (60 років), ци повыселенчым періодом (понад 70 років), меджевойня то короткій час, в яким активні діе єдно в основным покоління. В текстах ест оно видиме в ріжних дзеркалах, в однесіню до ріжних вызвань, яки пред ним стоят.

Зачынаючы од *Документів*, яки тым разом мают шырокій поясняючий вступ в формі опрацуваной през Анджея Зембу статі, зыскуеме доступ до незнанных дотепер фактів односячых ся до Апостольской Адміністрації Лемковщины. Выгляданы в архівах Польского Інституту і Музею ім. ген. Сікорского в Лондині документи, што походять з архіву польской амбасады при Ватикані, насвітляют нам контекст, в яким доконували ся вплиня польских еліт на підниманы в Ватикані рішыня о тым, хто буде покликаний на функцію адміністратора той важной для Лемковины адміністраційно-церковной єдиниці. Безсперечна вартіст старанні опрацуваного документального матеріялу піднесена ест тым разом не менше цінным насвітліньом укладу сил, заангажуваня і інтересів діючых ся доокола становиска, яке стало ся стратегічным пунктом персональных і політычных гер.

В основным для «Річника» ділі *Дискурс* находит ся 6 науковых статей, полученных темово періодом, до якого ся односят. Найбарже обшырна і єдночасно пребогата матеріялом документуючым культурну, релігійну, освітову, політычну активність Лемків і осіб зо східной Галиції (переважні з українськом свідомістю) в Новым Санчы ест статя

авторства Богдана Горбала *Санч як Центр Західньої Лемковини*. Маючы за ціль вказання сандецкого лемківського і українського середовища в полному його вимірі і значиню для Лемковини, автор не ограничат ся до перспектывы меджевойня, лем вказує на обставины, які спричинили тоту важну ролю Санча уж з кінцом ХІХ столітя. Докладні описує возникаючы гев важны рускы інституції, організації, вказує на значучы персоны, їх діяння і погляды, насвітлят ідеовый конфлікт меже місцевом лемківском інтелігенцийом а сильно осадженыма в місті Українцями. Вказує тіж на інчы деструуючы того середовища чынники, як хоц бы антируське наставління польскых урядників і мешканців міста. В ефекті під конец меджевоєнного періоду в Санчы перестали діяти праві вшыткы активны скорше інституції і осередкы, а пак уж не было лемківського населіня, для якого Санч міг быти центром.

Статя Даміяна Новака вказує на гідны переміны, які заходили в меджевоєнный час в характері церковной архітектуры на Лемковині. Потреба будувания новых церков была спричинена ріжnymi чынниками, а одходжыня од традицийных форм гу тым, які вели ся з програмового історизму і модернізму выникала з приниманя їх як знаку богатства і поступового думаня. Автор звертат тіж увагу на декотры консерваторскы аспекты, котры повязаны были з польонізаційными урядовыми діяннями і перениканьом ся на території Лемковини, тіж, як мож вказати, в архітектурі і штуці, ріжных політычных інтересів.

Як архітектура была том доменом, де мож было локувати знакы і символі ріжных зовнішніх достоменностьовых програмів і естетик, так література была внутрішнім дискурсом, што креував етнічний облик Лемковини, проєкт народовой отчизны, як вказує в своїй статі *Написати Лемковину* Олена Дуць-Файфер. Хоц тіж, што авторка ілюструє выбраныма примірами, література служыла пропагандовым цілям керуваным през зовнішній дискурс на Лемковину.

Поза обшыр Лемковини, на шыроко розумлену Карпатску Русь веде нас статя Володимира Фенича, спеціялісты од церковной історії, в якій накрислено конфесийный пейзаж на обшыри заселеній през Русинів по полудньовій страні Карпат. Проба вказаня етноконфесийной достоменности Русинів формуючой ся проти політычным натискам і маніпуляціям на основі церковной уніятской традиції ест шыршым концепційным проєктом Фенича, з якого в сесым «Річнику» запрезентувал явиска односячы ся до меджевоєнного періоду.

До Підкарпатської Русі односит ся тіж текст Павла Роберта Магочого. Докладнійше бесідуючы, до особы, яку мож узнати за найважнійшу в межевоєнний час в політичным самостановлію Русинів – Григорія Жатковича. Єст то статя біографічна основана на цілком новых, неопубликуваных джерелах, якими єст м.ін. родинна кореспонденция Жатковичів. Маючы до неї доступ, Магочій одкрыват вельо фактів з жытя того американьского адуката, які з великим розмахом і часовым успіхом входить до меженародной політыкы, вводячы там тіж і свій русиньскій нарід.

Як остатню заміщаме в *Дискурсі* переведену з анґлицького статю основану на материялі зобраным в формі інтервю з лемківськыма респондентами (237 осіб) в рамках проекту «Языковый антидот: языкова животність як нарядя будувания психічного добростану, здравля і постійного розвитку» реалізованого в рамках Програму Team Фонду для Польской Науки. Статя вказує двояку ролю рідного языка в переживаню історичной травмы на лемківськым примірі: сильнійше повязаня, познавча доступність през язык того тяжкого досвіду, а єдночасно охоронне діяня языка на емоційный неґативный стан през бытя во спільноті поділяючий тот досвід. Внескы з досліджынь вказуют на потенцию рідного языка як соспільного антидоту проти неґативным ефектам історичной травмы.

В ділі *Інспірації* поміщаме сценарий драматично-танечной пєсы *Земля обіцяна...* авторства Петра Медвідя враз з єй актуалізаційом в формі пояснінь для якого ансамблю была написана і фотографій з єй сценічного ісполніня в 2018 р. в Братиславі. Є то пєса о оптації – паралелі лемківской охочой вандрівкы, а пак неохочых выселінь в «Росію», де «плоты сут кобасами городжены». З том єднак ріжницьом, же для Лемків поворотна дорога на все остала загороджена, без той шансы, яку мали реоптанты.

До *Рецензий і Справоздань* повело ся нам придбати рецензию, яка была замовлена уж до влонишнього «Річника», бо односит ся до книги выданой в 2017 р., але на тільки важной, же ждали сме терпеливо на долго писаний текст. Книга в ним омовлена то наступна цінна монографія лемківского села: *Бортне – Село з Каміня*, якої автором/ редактором єст сталый і заанґажуваный спілтворця «Річника Руской Бурсы», Богдан Горбаль, маючий свої корені в тым селі.

Хочеме тіж зазначыти, же повело ся нам утримати тіж в сєсым числі «Річника» языковый стандарт осягнений пред парома роками; в часопісі рішучо переважают тексты лемківско-/ русиньскоязычны над писаныма

по польскы. Видно в тым еволюцію функції лемківського языка як языка науковых текстів.

Олена Дуць-Файфер

Краків, 20.11.2020 р.

Wstęp

„Rocznik Ruskiej Bursy” 2020 jest szesnastym już numerem tego periodycznego wydania, czwartym monograficznym, poświęconym tym razem okresowi międzywojennemu w dziejach łemkowskiej/ rusińskiej wspólnoty. Odwołanie się do tego okresu nie wynika z przypadającej na 2020 r. okrągłej rocznicy jakiegoś przełomowego wydarzenia, które chcemy upamiętnić w naszym piśmie, jak to miało miejsce dotychczas (70. rocznica akcji „Wisła”, 100. rocznica Wיעu we Florynce, 30. rocznica upadku komunizmu, wyznaczająca początek rusińskiego odrodzenia). Okres ten znalazł się w centrum naszej uwagi jako ważny, mieszczący się w granicach wyznaczonych najtragiczniejszymi wydarzeniami w historii wspólnotowej Łemków, jako czas intensywnego wzrostu ich świadomości etnicznej i myśli społeczno-politycznej. Celem w tym przypadku nie jest upamiętnienie, tylko skupienie się na istocie, duchu czasu i zmianach, jakie znaczyły i wyznaczały międzywojenną łemkowskość.

Pamięć, natomiast, która została wpisana w strony niniejszej publikacji obok merytorycznej jej zawartości, jest wyznaczona aktualnym smutnym wydarzeniem. „Rocznik Ruskiej Bursy” 2020 poświęcamy pamięci współredaktora jego pierwszego numeru, przez następne lata opracowującego dział *Dokumenty*, autora artykułów, recenzji, odpowiedzialnego za zabezpieczanie finansów na wydawanie naszego czasopisma, na którego jakości merytorycznej, naukowej, bardzo mu zależało – Bogdana Gambala (1965-2020).

Dotrzymując zasady interdyscyplinarności, która od początku publikowania „Rocznika” jest jego cechą identyfikacyjną, staraliśmy się przedstawić okres międzywojenny w dziejach Łemkowyny i szerzej, Rusi Karpackiej, z różnych stron, wypełniając wyznaczoną czasoprzestrzeń wydarzeniami, postawami, działaniami, dążeniami, ideami, symbolami dla niej właściwymi. Tym

sposobem postawiliśmy kolejny krok w kierunku zrozumienia przeszłości, która bezsprzecznie wyznacza rozumienie teraźniejszości. Oczywiście, było to możliwe wyłącznie dzięki pozytywnej odpowiedzi na zaproszenie do współtworzenia „Rocznika” przez autorów, których teksty znalazły się w niniejszej publikacji. Warto też zaznaczyć, że pomimo, iż międzywojnie w historiografii powszechnej rozumiane jest jako okres ściśle wyznaczony końcem I i początkiem II wojny światowej, to z perspektywy łemkowskiej wydarzeniami w istotniejszy sposób wyznaczającymi ten czas, jest ich własne, mocno zesencjalizowane we wspólnotowych ramach pamięci doświadczenie obozu w Talerhofie i wysiedleń. Te czasowo dookreślone ramy są, jak wiadomo, jedynie bardziej znaczącymi punktami w kontynuacyjnym procesie historycznym. Dlatego kwestie wskazane jako charakteryzujące łemkowskie międzywojnie często wykraczają poza jego ramy w okres poprzedzający, bądź następujący po nim.

W stosunku do innych, wyodrębnianych w dziejach Łemkowiny okresów, czy to do drugiej połowy XIX w. (60 lat), czy okresu powysiedleńczego (ponad 70 lat), międzywojnie to czas krótki, na jaki przypada aktywność praktycznie jednego pokolenia. W tekstach jest ono pokazane w różnych zwierciadłach, w perspektywie wyzwań, jakie przed nim stały.

Rozpoczynając od *Dokumentów*, które tym razem zaopatrzone są w obszerny wyjaśniający wstęp w postaci opracowanego przez Andrzeja Ziębę artykułu, zyskujemy dostęp do nieznanych dotychczas faktów odnoszących się do Apostolskiej Administracji Łemkowszczyzny. Dokumenty wyszukane w archiwach Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, a pochodzące z archiwum polskiej ambasady w Watykanie, naświetlają kontekst, w jakim dokonywały się wpływy polskich elit na podejmowane w Watykanie decyzje o tym, kto ma zostać powołany na funkcję administratora tej ważnej dla Łemkowiny jednostki administracyjno-kościelnej. Bezsprzeczna wartość starannie opracowanego materiału dokumentalnego podwyższona została tym razem nie mniej cennym pokazaniem układu sił, zaangażowania i interesów powiązanych ze stanowiskiem, które stało się punktem strategicznym gier personalnych i politycznych.

W zasadniczym dla „Rocznika” dziale *Dyskurs* zamieszczonych zostało 6 artykułów naukowych tematycznie połączonych okresem, jakiemu są poświęcone. Najobszerniejszym a jednocześnie obfitującym w bogaty materiał zaświadczaający o kulturalnej, religijnej, oświatowej, politycznej aktywności Łemków i osób z Galicji wschodniej (przeważnie o ukraińskiej świadomości narodowej) w Nowym Sączu jest artykuł autorstwa Bogdana Horbala *Санч*

як Центр Західньої Лемковини. Mając na celu ukazanie sądeckiego łemkowskiego i ukraińskiego środowiska w pełnym jego wymiarze i znaczeniu dla Łemkowyny, autor nie ogranicza się tylko do perspektywy międzywojnia, ale wskazuje na okoliczności, które określiły tę ważną rolę Nowego Sącza już z końcem XIX w. Dokładnie opisuje powstające tutaj ważne ruskie instytucje, organizacje, ukazuje znaczące persony, ich działalność i poglądy, naświetla konflikt ideowy pomiędzy miejscową łemkowską inteligencją, a mającymi mocną pozycję w mieście Ukraińcami. Wskazuje też na inne destruujące to środowisko czynniki, jak chociażby antyruskie nastawienie polskich urzędników i mieszkańców miasta. W efekcie pod koniec okresu międzywojennego w Nowym Sączu przestały działać prawie wszystkie aktywne wcześniej ruskie instytucje i ośrodki, a później nie było już ludności łemkowskiej, dla której Sącz mógł być centrum.

Artykuł Damiana Nowaka zwraca uwagę na znaczne przemiany, jakie dokonywały się w międzywojennym okresie w charakterze architektury cerkiewnej na Łemkowynie. Potrzeba budowania nowych cerkwi była spowodowana różnymi czynnikami, a odchodzenie od form tradycyjnych w kierunku programowego historyzmu i modernizmu wynikało z odbierania ich jako oznaki bogactwa i postępowego myślenia. Autor odnosi się też do niektórych aspektów konserwatorskich powiązanych z polonizacyjnymi działaniami urzędów i przenikania się na terytorium Łemkowyny w obszarze architektury i sztuki różnych interesów politycznych.

Jeśli architektura była tą domeną, gdzie można było lokować znaki i symbole różnych zewnętrznych estetyk i programów tożsamościowych, to literatura stanowiła dyskurs wewnętrzny kreujący etniczne oblicze Łemkowyny, projekt narodowej ojczyzny, jak ukazuje to w swoim artykule *Hanucamu Лемковини* Olena Duć-Fajfer. Chociaż także, co autorka ilustruje wybranymi przykładami, literatura służyła celom propagandowym kierowanym przez zewnętrzny dyskurs na Łemkowynę.

Poza obszar Łemkowyny, na szeroko rozumianą Ruś Karpacką kieruje nas artykuł Volodymyra Fenycza, specjalizującego się w historii kościelnej, w którym nakreślony został pejzaż konfesyjny na terytorium zamieszkanym przez Rusinów po południowej stronie Karpat. Próba ukazania tożsamości etnokonfesyjnej Rusinów kształtującej się wbrew politycznym naciskom i manipulacjom na bazie cerkiewnej tradycji unickiej jest szerszym projektem koncepcyjnym Fenycza, z którego w niniejszym numerze „Rocznika” zaprezentował on zjawiska i fakty odnoszące się do okresu międzywojennego.

Do Rusi Podkarpackiej odnosi się również artykuł Paula Roberta Magocsi'ego. Dokładniej mówiąc, do osoby, którą można uznać za najważniejszą dla politycznego samostanowienia Rusinów w okresie międzywojennym – Gregorja Żatkowycza. Jest to artykuł biograficzny powstały w oparciu o niepublikowane dotychczas źródła, głównie rodzinną korespondencję Żatkowyczów. Mając do niej dostęp, Magocsi odsłania wiele faktów z życia tego amerykańskiego adwokata, który z wielkim rozmachem i chwilowym sukcesem wchodzi do polityki międzynarodowej, wprowadzając tam też swój rusiński naród.

Jako ostatni zamieszczony w *Dyskursie* został artykuł powstały na bazie materiału zebranego w formie ankiet z łemkowskimi respondentami (237 osób) w ramach projektu „*Językowe antidotum: żywotność językowa jako sposób budowy psychicznego dobrostanu, zdrowia i zrównoważonego rozwoju*” realizowanego w ramach Programu Team Fundacji na rzecz Nauki Polskiej. Artykuł ukazuje podwójną rolę języka ojczystego w konsekwencjach traumy historycznej na przykładzie języka łemkowskiego: mocniejszy związek, większa dostępność poznawcza poprzez język, a jednocześnie ochronne działanie języka na negatywne stany emocjonalne dzięki byciu przez język we wspólnocie dzielącej traumatyczne doświadczenie. Wnioski z badań wskazują na wartość języka ojczystego jako społecznego antidotum na negatywne konsekwencje traumy historycznej.

W dziale *Inspiracje* zamieszczony został scenariusz sztuki dramatyczno-tanecznej *Земля обіцяна...* autorstwa Petra Medvidia równocześnie z jej aktualizacją w formie informacji dla jakiego zespołu została napisana i fotografii z jej realizacji w 2018 r. na scenie w Bratysławie. Jest to sztuka o optacji – paraleli łemkowskiej dobrowolnej emigracji, a z czasem przymusowych wysiedleń do „Rosji”, gdzie „płoty są grodzone kielbasami”. Z tą jednakże różnicą, że dla Łemków droga powrotna została na zawsze odcięta, nie pozostawiając tej szansy, jaką mieli re-optanci.

W dziale *Recenzje i Sprawozdania* udało się nam zamieścić recenzję, która była zamówiona już do ubiegłorocznego numeru „Rocznika”, odnosi się ona bowiem do pozycji wydanej w 2017 r., na tyle jednak ważnej, że cierpliwie czekaliśmy na długo przygotowywany tekst. Omówiona w recenzji książka to następna cenna monografia łemkowskiej wsi: *Бортне – Село з Каміня/ Bortne – Selo z Kaminia*, której autorem/ redaktorem jest stały i zaangażowany współtwórca „Rocznika Ruskiej Bursy”, Bohdan Horbal, swoimi rodzinnymi korzeniami związany z tą wsią.

Chcemy również podkreślić, że udało się nam utrzymać w niniejszym numerze „Rocznika” standard językowy osiągnięty przed kilkoma laty, polegający na tym, że w czasopiśmie zdecydowanie przeważają teksty łemkowsko-/rusińskojęzyczne nad pisanymi w języku polskim. Widoczna jest tu ewolucja języka łemkowskiego w funkcji języka tekstów naukowych.

Helena Duć-Fajfer

Kraków, 20.11.2020 r.

ДОКУМЕНТЫ

DOKUMENTY

Andrzej A. Zięba

Uniwersytet Jagielloński

Administracja Apostolska Łemkowszczyzny w świetle dokumentów polskiego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z lipca 1939 r.

Резюме

Апостольска Адміністрация Лемковщины в документах польского Министерства Віроісповідань і Публичного Просвіщія з липця 1939 р.

Зараз пред початком другой світової войны, в липци і серпни 1939 р., польскій уряд выступил до Апостольской Столиці зо старанями, жебы усунути дотеперішнього адміністратора Апостольской Адміністрації Лемковщины, о. Якова Медвецкого і покликати нового. Кандидатом на тото становиско был римокатолицкій священник з могилівської архієпархії, ксьондз Антоні Около-Кулак. В статі аналізуваны сут обставины тых старань, одношыня до них двох ватиканських достойників (кард. Ежена Тіссерана і генерала єзуїтів Влодзімежа Ледуховского) а тіж представлены сут силуеты самого кандидата і ініціатора акції, Генрика Дунін-Борковского, директора Департаменту Віроісповідань і Публичного Просвіщія.

Ключовы слова: Апостольска Адміністрация Лемковщины, Яков Медвецкий, Антоні Около-Кулак, Генрик Дунін-Борковский, Ежен Тіссеран, Влодзімеж Ледуховскі

Abstract

The Apostolic Administration of the Lemko region in the light of the documents of the Polish Ministry of Religious Denominations and Public Education of July 1939. Shortly before the outbreak of World War II, in July and August 1939, the Polish government made efforts in the Holy See to remove the previous head of the Lemko Apostolic Administration, Rev. Jakub Medwecki and appoint a new one. The candidate for this position was a Roman Catholic priest from the Mogilev Archdiocese, Rev. Antoni Około-Kułąk. The article analyses the circumstances of these events, the attitude of two Vatican dignitaries (Cardinal Eugène Tisserant and the Jesuit General Włodzimierz Ledóchowski) and presents the profiles of the candidate as well as the initiator of the action, Henryk Dunin-Borkowski, head of the Department of Religious Denominations at the Ministry of Religious Denominations and Public Education.

Keywords: Apostolic Administration of the Lemko region, Jakub Medwecki, Antoni Około-Kułąk, Henryk Dunin-Borkowski, Eugène Tisserant, Włodzimierz Ledóchowski

Ambasada polska przy Watykanie wielokrotnie zajmowała się kwestią łemkowską. W dokumentacji, jaka po niej pozostała, znajduje się kilkanaście dokumentów naświetlających z polskiej strony sytuację na Łemkowynie i postawę Watykanu wobec niej. Są to przede wszystkim korespondencja z Ministerstwem Spraw Zagranicznych (MSZ) w Warszawie i raporty ambasadorów¹. Nie zostały one wykorzystane w badaniach historycznych. Pewna ich grupa dotyczy ostatnich miesięcy funkcjonowania rządu polskiego przed wybuchem drugiej wojny światowej i zabiegów czynionych wtedy o nominację kolejnego, trzeciego z rządu, administratora apostolskiego Łemkowyny.

¹ Archiwalia polskiej działalności dyplomatycznej przy Watykanie znajdują się w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (dalej: IPMS): zespół A 44, „Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej” (sygnatury zob. kolejne przypisy) oraz w Papieskim Instytucie Studiów Kościelnych w Rzymie (dalej: PISK): zespół „Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej w Watykanie” (sygn. 705/2/0/-/94, dane statystyczne dotyczące wyznania prawosławnego na Łemkowszczyźnie, 1937). Poza tym dokumentację na ten sam temat zawierają dwie kolekcje Archiwum Akt Nowych w Warszawie: „Ministerstwo Spraw Zagranicznych” oraz „Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego”. Bardzo skromna część dokumentacji watykańskiej odnośnie do Łemków została opublikowana w serii *Acta Nuntiaturae Poloniae*, wydawanej obecnie przez Polską Akademię Umiejętności i jest dostępna on-line (<http://pau.krakow.pl/index.php/pl/wydawnictwo/publikacje-on-line/acta-nuntiaturae-poloniae/dostepne-on-line>). Dotyczy ona jednak tylko lat 1918-1921. Dzieje Administracji Apostolskiej Łemkowszczyzny dokumentują akta przechowywane w Apostolskim Archiwum Watykańskim (Archivum Apostolicum Vaticanum).

Zwierzchnictwo Administracji Apostolskiej Łemkowszczyzny przez całe jej krótkie dzieje pozostawało sprawą trudną, politycznie wrażliwą, oplecioną wieloma zakulisowymi działaniami, planami, a nawet intrygami. Sytuacja drugiego z kolei administratora, ks. Jakuba Medweckiego, była szczególnie trudna. Decyzje, które podejmował wywoływały agitację przeciw niemu ze strony organizacji i prasy ukraińskiej, a także zakulisowe akcje greckokatolickich kręgów duchownych i świeckich we Lwowie. Powstał tam specjalny komitet, rzecz jasna utajniony, do walki z administratorem. Na czele tego komitetu stanął bazylianin, o. Pantalejmon. Komitet opracowywał i wysyłał do Watykanu memoriały postulujące likwidację Administracji. Zbieraniem materiałów, które miały obciążyć osobiście ks. Medweckiego w oczach Stolicy Apostolskiej, zajmował się ks. Ołeksander Steranka, proboszcz greckokatolickiej parafii w Monastercu pod Leskiem (IPMS, sygn. A 44 122/17, MSZ do MWRiOP, Warszawa 28 XII 1973).

Jak trudna była sytuacja ks. Medweckiego świadczy jego list do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) w Warszawie z sierpnia 1938 r., w którym tłumaczył, dlaczego nie jest zwolennikiem kształcenia swoich alumnów w seminariach duchownych diecezji rzymskokatolickich (chodziło o seminarium tarnowskie, częstochowskie i krakowskie), a wołałby, aby byli wysyłani do papieskiego Seminarium Duchownego w Dubnie, przygotowującego misjonarzy unickich do pracy wśród prawosławnych. Skarżył się na „wojujący ukrainizm” i dodawał: „przeniesienie w r. 1937 czterech alumnów z Papieskiego Seminarium Duchownego w Dubnie do Diecezjalnego Seminarium w Tarnowie wywołało agitację jakbym przykładął rękę do latynizacji i polonizacji na Łemkowszczyźnie” (IPMS, sygn. A 44 122/17, Ks. J. Medwecki do MWRiOP, Sanok 20 VIII 1938).

Z nowymi inicjatywami szykowała się w tym czasie Stolica Apostolska. Ks. Medwecki ujawnił podczas spotkania z ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego, prof. Wojciechem Świętosławskim we wrześniu 1938 r., że nuncjatura papieska nosi się z zamiarem rozszerzenia Administracji na powiat leski oraz miasto Kraków, czemu on jest częściowo przychylny. Zgłaszał tylko zastrzeżenia co do Krakowa, bo uważał, że wszystkie placówki greckokatolickie na zachód od Łemkowyny powinny podlegać miejscowym biskupom rzymskokatolickim. W nuncjaturze dowiedział się też ks. Medwecki, że Administracja ma być podniesiona do rangi osobnej diecezji. Świętosławski, przekazując te informacje MSZ, dodał opinię, że zdaniem jego resortu stworzenie diecezji jest niewskazane: „do czasu bowiem odpowiedniego skry-

stalizowania się stosunków wyznaniowo-narodowościowych na tym terenie należałoby unikać nadawania organizacji hierarchiczno-kościelnej form trwałych” (IPMS, sygn. A 44 122/17, W. Świątosławski do MSZ, Warszawa 29 IX 1938).

W tym czasie nastąpiła zmiana na stanowisku szefa Departamentu Wyznań Religijnych w MWRiOP. Autorem ostatniej koncepcji rozpatrywanej w polskich kręgach rządowych odnośnie do Administracji był nowy dyrektor, hr. Henryk Dunin-Borkowski (Dembińska 1996, 18; Kunert 1987, 49-50; Gałęzowski 2005, 106-109). Młody jak na urzędników ministerialnych, bo 32-letni, pochodził z dawnej wschodniej Galicji. Urodził się w majątku rodzinnym w Mielnicy nad Dniestrem w powiecie borszczowskim jako syn polskich ziemian. Wychowany we Lwowie, otrzymał świetne wykształcenie w prestiżowej Szkole Nauk Politycznych w Paryżu i na uniwersytecie w Genewie. Jego edukacji politycznej dopełniła praktyka w Międzynarodowym Biurze Pracy, agendzie Ligi Narodów w Genewie. W 1930 r. został attaché prasowym przy ambasadzie polskiej w Watykanie. Ambasadorem był tam wtedy hr. Władysław Skrzyński, brat jego matki (Wronikowska 2016, 23, 59; PISK, sygn. 705/2/0/-/205, Teczka personalna H. Dunin-Borkowskiego; [Szembek] 1964, 573). Po powrocie do Warszawy szybko awansował. Sprawował kolejno funkcje kierownika referatu watykańskiego w Ministerstwie Spraw Zagranicznych (1935-1936), referatu wyznań religijnych w Departamencie Politycznym przy Prezydium Rady Ministrów, a w 1938 r. został dyrektorem departamentu w MWRiOP, jako następca hr. Franciszka Potockiego (Leszczyński 2006, 265; Wiślocki 1977, 15). Jego pozycja była bardzo silna, gdyż cieszył się poparciem wpływowego ministra spraw zagranicznych, Józefa Becka. Bywał z nim na poufnych spotkaniach organizowanych dla młodych konserwatystów o podobnym jak on rodowodzie społecznym, w siedzibie ministerstwa przy ul. Wierzbowej w Warszawie. Aranżował te spotkania sekretarz stanu i najbliższy współpracownik ministra, hr. Jan Szembek, prywatnie wuj Dunin-Borkowskiego ([Szembek] 1969, 168).

Co do postawy Dunin-Borkowskiego w istotnych sprawach wyznaniowo-narodowościowych mamy sprzeczne opinie historyków. Wg Jerzego Wiślockiego nie był on zwolennikiem zapisów zawartych w konkordacie Polski z Watykanem z 1925 r. Uważał, że były to zapisy niekorzystne dla państwa, gdyż ograniczały możliwości regulowania kwestii kościelnych przy pomocy ustaw wewnętrznych. Chciał, aby w przyszłości doprowadzić do „stanu bezkonkordatowego”, tak aby hierarchia Kościoła katolickiego respektowała polską rację stanu. Pod jego wpływem Ministerstwo Spraw Zagranicznych zleciło

ambasadzie przy Watykanie podjęcie starań o uzupełnienie konkordatu w tym kierunku. Jednak z diariusza Jana Szembeka wynika, że było wprost przeciwnie, Dunin-Borkowski mówił mu, że aktualnie nie byłoby możliwe wynegocjowanie lepszej umowy konkordatowej niż ta z 1925 r. (Wisłocki 1993, 53-55; [Szembek] 1965, 86). Dla zapoznania się z sytuacją w kręgach watykańskich Dunin-Borkowski złożył wizytę w Rzymie ([Szembek] 1972, s. 466).

Na nowym stanowisku z miejsca podjął zdecydowane działania w celu powstrzymania akcji rozbierania prawosławnych budowli sakralnych prowadzonej przez czynniki wojskowe na Chełmszczyźnie. Po inspekcji służbowej, jaką odbył na początku 1939 r., dynamika tych działań gwałtownie osłabła. Lokalni dowódcy wojskowi oskarżali go wówczas o sympatię do prawosławia. W istocie chodziło mu raczej o powstrzymanie niepotrzebnego z punktu widzenia państwa konfliktowania społeczeństwa na obszarze mieszanym religijnie. Zamiast bezsensownych represji, promował takie działania, które miały zapewnić lojalność duchowieństwa prawosławnego wobec państwa i wzmocnić element polski w Kościele prawosławnym (Chojnowski 1979, 231, 238-239; Papierzyńska-Turek 1989, 248). Ten kurs polityczny doprowadził do konkretnych rezultatów. W listopadzie 1938 r. sakrę biskupią otrzymali dwaj duchowni prawosławni, którzy deklarowali narodowość polską – Mateusz Siemaszko i Tymoteusz Szretter (Zięba 1996, 614-616).

Tę samą taktykę wspierania tożsamości polskiej w istniejących strukturach wyznaniowych, bez ich likwidacji, chciał Dunin-Borkowski zastosować na Łemkowynie. Ponieważ ks. Medwecki, chory na cukrzycę i zmęczony atakami ukraińskimi, chciał złożyć urząd, Dunin-Borkowski podjął poszukiwania kandydata, który zapewniłby realizację tej taktyki. Choć byli w tym czasie duchowni grekokatoliccy deklarujący narodowość polską, wybrał inne rozwiązanie niż w wypadku Kościoła prawosławnego. Na nowego administratora apostolskiego Łemkowyny wybrał rzymskokatolickiego księdza, Antoniego Około-Kułaka. Ten awans miał mu zapewnić w przyszłości sakrę biskupią w obrządku grekokatolickim, a Łemkowynie – reorientację ku kulturze polskiej i zachodnioeuropejskiej, łacińskiej.

Ksiądz Antoni Około-Kułak (1883-1940) był kapłanem archidiecezji mohylewskiej. W momencie zgłoszenia jego kandydatury na administratora apostolskiego Łemkowyny miał za sobą dziesięciolecie pracy duszpasterskiej w skomplikowanych i nieraz konfliktowych okolicznościach narodowościowych Rosji. Pochodził z polskiej rodziny drobnoszlacheckiej spod Mohylewa, ukończył seminarium duchowne i Akademię Duchowną w Petersburgu, po

czym pracował w parafiach Zahacie, Smoleńsk i Psków wśród Białorusinów, Polaków i Rosjan, aż wrócił do Petersburga, gdzie został (w 1908 r.) proboszczem parafii św. Kazimierza. Był duszpasterzem nowoczesnym, umiał posługiwać się prasą, organizacjami społecznymi, inspirował w swych parafiach działalność charytatywną, młodzieżową, samokształceniową, pracował wśród kobiet i robotników. W 1908 r. zaczął wydawać miesięcznik katolicki w trzech wersjach językowych: polskiej, łotewskiej i rosyjskiej („Wiara i Życie” / „Ticiba un Dzejwie” / „Вера и жизнь”). W tym czasie wśród Rosjan budził się nowy nurt religijny, filokatolicki. Miał swoich zwolenników zarówno wśród prawosławnej elity, jak i w tradycyjnej społeczności staroobrzędowców. Władze rosyjskie patrzyły na to z niezadowoleniem i za artykuł ks. Około-Kułaka analizujący podobieństwa między katolicyzmem a staroobrzędowością wydały go z Petersburga, skazując na sześć miesięcy odosobnienia w klasztorze dominikańskim w Agłonie na Łotwie. Potem ks. Około-Kułak wyjechał na studia do Rzymu i wrócił do Rosji w czasie wojny światowej (w 1915 r.). Został kanonikiem, a w 1918 r. wikariuszem generalnym archidiecezji mohylewskiej. Wypadki w sowieckiej Rosji pozbawiły go możliwości dalszej działalności na wschodzie. Pracując już od 1918 r. w Polsce, wraz z arcybiskupem Edwardem Roppem utrzymywali struktury archidiecezjalne na wychodźstwie w nadziei powrotu do Rosji.

Aby zrozumieć kontekst watykański propozycji kadrowej względem Administracji Apostolskiej Łemkowszczyzny trzeba nieco cofnąć się w czasie i wyjaśnić zawile relacje ks. Około-Kułaka z katolickimi obrządkami wschodnimi oraz tymi sferami watykańskimi, które się zajmowały Rosją i Ukraińcami.

W latach 20. i 30. ks. Około-Kułak, podobnie jak jego zwierzchnik, stanęli wobec nowego wyzwania. Była nim tzw. neounia, promowana przez Watykan z inspiracji greckokatolickiego metropolity lwowskiego, Andrzeja Szeptyckiego. Jej celem było stworzenie osobnego obrządku katolickiego dla prawosławnych Rosjan, używającego liturgii oraz innych praktyk i form religijnych rosyjskiego prawosławia. W tym kontekście wspomniano także o prawosławnych Białorusinach i Ukraińcach. Środowisko arcybiskupa Roppa było temu w zasadzie przeciwne, uważając, że jeżeli wyznawca prawosławia chce przyjąć katolicyzm, może to zrobić akceptując też obrządek łaciński. Gdy jednak kurs neounijny na terenie Watykanu nasilił się i powstał tam nawet osobny urząd nadzorujący jego realizację oraz duszpasterstwo katolickie w Związku Sowieckim (Papieska Komisja „Pro Russia”), zaproponowali swój program, a mianowicie birytualizm (dwuobrzędowość) księży łacińskich pracujących

na pograniczu katolicko-prawosławnym. W 1924 r. ks. Około-Kułak uczestniczył w kongresie unijnym w Welehradzie i wspólnie z arcybiskupem Roppem założył Instytut Misyjny w Lublinie. W roku 1927 podjął się ponadto redagowania czasopisma „Китеж” w języku rosyjskim. Opracował też katechizm katolicki w języku rosyjskim, publikował książki o Rosji, wygłaszał odczyty w Polsce i za granicą, publikował prace historyczno-teologiczne, współorganizował konferencje unionistyczne w Pińsku. Podstawą finansową tej działalności było opodatkowanie księży archidiecezji mohylewskiej pracujących w granicach Polski.

Działania arcybiskupa Roppa i ks. Około-Kułaka nie były zgodne z inicjatywami arcybiskupa Szeptyckiego, a szef Papieskiej Komisji „Pro Russia”, francuski jezuita Michael d’Herbigny, pozostawał pod wielkim wpływem tegoż. Dlatego d’Herbigny dążył do zlikwidowania ośrodka arcybiskupa Roppa. Uważał, że duszpasterstwo katolickie w Rosji trzeba „odpolonizować”. Księża takich jak Około-Kułak, którzy urodzili się w Rosji i pracowali tam przez wiele lat, widział jako przeszkodę w swych wielkich planach, opartych na utopijnym przekonaniu, że gdy sowieci zniszczą prawosławie, na jego miejsce wejdą misjonarze katolicki nowego typu, przysłani z Niemiec, Włoch, Francji i oczywiście ukraińscy księża metropolity Szeptyckiego. Aby przyspieszyć osiągnięcie celu, mianował tajnych administratorów apostolskich na obszarze archidiecezji Roppa, która obejmowała cały obszar Związku Sowieckiego. Oczywiście, żadnej z tych nominacji nie uzgadniał z arcybiskupem. Efektem pomysłów d’Herbigny’ego, realizowanych po amatorsku i przy pomocy ludzi nieznających ani warunków rosyjskich, ani systemu sowieckiego, było męczeństwo wielu księży i wiernych, wyłapywanych przez sowieckie służby bezpieczeństwa jako uczestników tajnych struktur watykańskich i rozstrzeliwanych lub skazywanych na wieloletnie uwięzienie w łagrach. Zanim skutek akcji ks. d’Herbigny’ego się ujawnił, na mocy decyzji Stolicy Apostolskiej z grudnia 1931 r. zarówno rzymskokatolicka metropolia mohylewska na wychodźstwie, jak też lubelski Instytut i czasopismo „Китеж” zostały zlikwidowane (Górski 1978, 681-682). Niedługo potem wybuchł międzynarodowy skandal, o którego spowodowanie d’Herbigny oskarżał ks. Około-Kułaka i współpracujące rzekomo z nim struktury państwa polskiego – policję i dyplomację. Młody i najbliższy współpracownik d’Herbigny’ego okazał się mieć rodzoną ciotkę mieszkającą na Kremlu, będącą w związku małżeńskim z synem znanej niemieckiej komunistki, Klary Zetkin. Gdy z archiwów Papieskiej Komisji zniknęły dokumenty tajnej akcji watykańskiej w Związku So-

wieckim, ów współpracownik zniknął także i odnalazł się potem w Berlinie (Stehle 1993, 127-128)²².

Nie ma znaczenia, czy ks. Około-Kułak był faktycznym sprawcą nieszczęść ks. d'Herbigny'ego, czy też jedynie czytał o nich, jak wszyscy, w gazetach. Za ks. d'Herbigny'm stały wybitne osobistości watykańskie, więc Około-Kułak naraził się niektórym z nich. Jednak miał też pewne koneksje. Uczył bowiem języka rosyjskiego arcybiskupa Eugenio Pacelliego, nuncjusza w Berlinie, który na przełomie lat 1929 i 1930 został kolejno kardynałem i sekretarzem stanu Stolicy Apostolskiej, to jest kierownikiem papieskiej polityki zagranicznej³³. Był jeszcze jeden potężny sojusznik, nie tyle ks. Około-Kułaka, ile dyplomacji polskiej – generał jezuitów, hr. Włodzimierz Ledóchowski. W 1937 r. d'Herbigny'ego już w Watykanie nie było. Na polecenie Ledóchowskiego wyjechał do klasztoru w Mons z zakazem porozumiewania się z innymi jezuitami, a nawet z rodziną. Odebrano mu też insygnia biskupie, być może w rewanżu za pozbawienie metropolii Edwarda Roppa, nawiasem mówiąc – barona z pochodzenia, a więc nie tylko pod względem narodowym, lecz i społecznym bliskiego hr. Ledóchowskiemu. Sprawy obrządków wschodnich przeszły pod wyłączną kompetencję kard. Eugène Tisseranta, który w 1936 r. objął zwierzchnictwo Kongregacji Kościoła Wschodniego jako jej sekretarz (formalnie prefektem tej kongregacji był papież Pius XI). Tisserant także był w bliskich kontaktach z Szeptyckim, ale był znacznie rozsądniejszy niż jego obalony rodak.

Ks. Około-Kułak był żywo zainteresowany objęciem Administracji Apostolskiej Łemkowszczyzny. Mając poparcie Dunin-Borkowskiego podjął własne starania w tym celu. Nie wiemy kogo użył dla wysondowania stanowiska kard. Tisseranta. Księdzem, który podjął się tego zadania, był prawdopodobnie inny polski arystokrata z Kresów wschodnich, ks. Walerian Meysztowicz, profesor teologii na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie i prałat papieski. Pozostawał on w dobrych relacjach z arcybiskupem Szeptyckim, a jednocześnie z profesurą wileńską, pełnił funkcję radcy kanonicznego (prawnego) przy ambasadzie polskiej w Watykanie. Zatrudnił go jeszcze poprzedni ambasador, hr. Skrzyński. Najwyraźniej Dunin-Borkowski wykorzystywał własne konek-

²² Hansjakob Stehle wierzył ślepo opiniom ks. d'Herbigny na temat ks. Około-Kułaka, relacjonował też wydarzenia wyłącznie w oparciu o źródła związane z tym francuskim jezuitą. Pełny opis relacji między ks. Około-Kułakiem i arcybiskupem Roppem oraz analizę działań misyjnych w kontekście polityki Watykanu zawiera praca Antoniny Kozyrskiej (Kozyrska 2004, 188, 191, 194, 200-202, 205, 208, 211, 213-218, 226, 233, 240).

³³ To późniejszy następca Piusa XI, papież Pius XII.

sje rodzinne. Gdy wstępne konsultacje zostały przeprowadzone, na przełomie lipca i sierpnia 1939 r. w pismach do MSZ oficjalnie zawnioskował o podjęcie stosownych działań przez ambasadę w Watykanie. Jednocześnie wysunął drugiego kandydata na administratora apostolskiego. Był to bez wątpienia także ciekawy i szlachetny duchowny i oczywiście Polak.

Ks. Henryk Hilchen (1881-1956) miał za sobą niezwykle życiorys. Pochodził ze starej rodziny szlacheckiej, wywodzącej się z Kurlandii. Urodzeniem i pracą związany był z Warszawą. W Galicji przebywał krótko, na początku XX w., studiując na lwowskiej Politechnice. Wykształcenie miał świetne, uczył się na uniwersytetach we Fryburgu Bryzgowijskim, Petersburgu i Rzymie. Tuż po pierwszej wojnie światowej został spowiednikiem nuncjusza papieskiego w Polsce, arcybiskupa Achillego Rattiego. Gdy ten został papieżem jako Pius XI, delegował ks. Hilchena do pomocy swym następcom w Warszawie. Ks. Hilchen był też aktywny jako publicysta i działacz społeczny, obracał się w kręgach rządowych, znał się z prezydentem Polski Henrykiem Mościckim, premierem Kazimierzem Bartlem, prezydentem Warszawy Stefanem Starzyńskim, był wielokrotnie odznaczany najwyższymi orderami. Jednak nic go z Łemkowyną nie łączyło, a w szeregi episkopatu się nie spieszył. Odmówił już wcześniej przyjęcia funkcji biskupa połowego Wojska Polskiego. Wolał pracę społeczną, publicystyczną, towarzystwo przyjaciół z kręgów rządowych i nuncjaturowych, a przede wszystkim duszpasterstwo w Warszawie, o które długo się starał, bo władza tamtejszej archidiecezji za nim nie przepadała (Łapinowa 1961, 514-515; [Hilchen] 2014; Stępień 2019, 21-29). Dunin-Borkowski musiał go znać i wiedzieć, że i w sprawie objęcia Administracji Apostolskiej Łemkowszczyzny się uchyli. I być może o to mu chodziło, bo wtedy kandydatura ks. Około-Kułaka pozostałaby jedyna.

Ministerstwo Spraw Zagranicznych miało w tym czasie inne, ważniejsze problemy niż zajmowanie się losami Administracji Apostolskiej Łemkowszczyzny. Po konferencji w Monachium i rozbiorze Czechosłowacji szykowała się inwazja hitlerowskich Niemiec na Polskę. Jednak struktury działały bezbłędnie i do końca. 10 sierpnia Jan Szembek w imieniu MSZ napisał do ambasady polskiej przy Watykanie, stwierdzając, że działalność ks. Medweckiego jako administratora apostolskiego Łemkowyny „nie dała niestety pożądaných rezultatów w dziedzinie akcji polonizacyjnej tego terenu oraz w dziedzinie wytworzenia na nim typu księży greko-katolików Polaków”, więc „zachodzi konieczność usunięcia ks. Medweckiego z jego dotychczasowego stanowiska i uzyskania od Watykanu na jego miejsce księdza Polaka”. Stwierdzał też jedno-

znacznie: „kandydatem na to stanowisko jest ks. Około-Kułąk” (IPMS, sygn. A 44 122/19, MSZ do Ambasady RP przy Watykanie, Warszawa 10 VIII 1939).

Nowy ambasador polski, Kazimierz Papée, zdążył jeszcze przed wybuchem wojny podjąć stosowne rozmowy z dostojnikami watykańskimi i odpowiedzieć ministrowi Szembekowi. Złożył odpowiedni memoriał w Sekretariacie Stanu, a zatem u kard. Pacelliego, załączając broszurę o Polakach-grekokatolikach. Skonsultował się także z ks. Ledóchowskim, który uznał pomysł powierzenia Łemkowyny Polakowi za dobry, ale przewidywał sprzeciw kard. Tisseranta (IPMS, sygn. A 44 122/19, K. Papée do MSZ, Rzym 22 VIII 1939).

Dziesięć dni po wysłaniu odpowiedzi ambasadora do Warszawy wybuchła druga wojna światowa. Minęło kolejne kilka tygodni. Na samym początku października ks. Około-Kułąk został uwięziony przez niemieckich okupantów jako zakładnik i przetrzymywany przez blisko dwa tygodnie na Pawiaku razem z wieloma innymi księżmi polskimi. Ponownie aresztowano go i osadzono w tym samym więzieniu 30 marca 1940 r., a stamtąd wywieziono do obozu Sachsenhausen-Oranienburg. Zmarł tam po kilku miesiącach (2 lipca 1940 r.). Tymczasem Dunin-Borkowski, ranny podczas obrony Warszawy, wraz z grupą podobnych sobie piłsudczyków zaangażował się w konspirację niepodległościową. Był współzałożycielem i przewodniczącym grupy „Wawel”, która łączyła się kolejno z większymi strukturami (Konfederacja Narodu, Obóz Polski Walczącej, Konwent Organizacji Niepodległościowych), redagował podziemną gazetę „Myśl Państwowa”. Aresztowany przez Gestapo, więziony na Pawiaku, zginął w marcu 1943 r. w obozie Flossenbürg (Szembek 1989, 32, 98; Kunert 1996, 598). W tym czasie zarząd Administracji Apostolskiej Łemkowszczyzny dostał się w ręce kleru ukraińskiego. Na żądanie Ukraińskiego Komitetu Centralnego z Krakowa nuncjusz papieski w Berlinie, arcybiskup Cesare Orsenigo, wyznaczył w 1941 r. na nowego administratora ks. Ołeksandra Małynowskiego, znanego ze skrajnie nacjonalistycznych przekonań ukraińskich. Nowy administrator cieszył się poparciem okupacyjnych władz niemieckich. Orsenigo złamał konkordat watykańsko-polski, gdyż jego nominacji z rządem polskim na uchodźstwie nie konsultował. Ten fakt został wykorzystany potem przez komunistów przy wypowiedzeniu konkordatu po drugiej wojnie światowej w 1945 r. i przypomniany przez przeciwników zawarcia nowego konkordatu w 1993 r.

Ks. Około-Kułąk nie był jedynym duchownym polskim, chcącym podjąć pracę w Administracji Apostolskiej Łemkowszczyzny. Zgłosił się do niej także ks. Kazimierz Żydowo (1896-1937), były podoficer Legionów Polskich,

uczestnik wojny polsko-sowieckiej 1920 r., który potem wstąpił do zakonu marianów, następnie przeszedł do kapucynów, aż wreszcie trafił do greckokatolickich studytów, zakonu założonego przez braci Szeptyckich, metropolitę Andrzeja i o. Klemensa. Jako studyta otrzymał w 1932 r. święcenia kapłańskie. Studyci założyli swą placówkę na Łemkownie, jednak szczegółów ewentualnej pracy w niej ks. Żydowo nie udało się ustalić. Wiadomo natomiast, że już w 1938 r. chciał wrócić do marianów, a ostatecznie przeszedł do rzymskokatolickiej diecezji lubelskiej i tam sprawował posługę duszpasterską w kilku kolejnych miejscowościach (Żydowo 1919, 15-16; Matulewicz 2012, 659-660; Wysocki 2001, 434).

Dokumenty

Publikowane poniżej trzy dokumenty pochodzą z archiwum ambasady polskiej przy Watykanie. Są przechowywane w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego (Polish Institute and Sikorski Museum) w Londynie (sygn. A 44 122/19). Zachowano ortografię oryginału.

1.

List Henryka Dunin-Borkowskiego, dyrektora Departamentu Wyznań
w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego,
do Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Warszawa 29 lipca 1939

Ministerstwo Wyznań Religijnych
i Oświecenia Publicznego

Warszawa 29 lipca 1939

Nr V. th. 554/39

A. Około-Kułąk

Tajne

Ministerstwo Spraw Zagranicznych
w miejscu

Nawiązując do rozmów przeprowadzonych z Panem Ambasadorem Papée⁴ w sprawie aktualizowania na terenie Watykanu kandydatury ks. prałata Około-Kułaka⁵ na stanowisko Administratora Apostolskiego dla Łemkowszczyzny, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego komunikuje, że wymieniony ksiądz zwrócił się za pośrednictwem znanych mu osób w Kongregacji Wschodniej⁶ z prośbą o zbadanie, czy sprawa ta byłaby aktualną.

Odpowiedziano mu, że „Kardynał Tisserant⁷ zaznaczył, iż to sprawa ważna, należąca *immediate*⁸ do papieskich, a Papieżowi⁹ przedstawić ją można dopiero wtedy, jeżeli zostanie uprzednio dobrze uformowana i przedłożona Tisserantowi na piśmie przez Prymasa¹⁰, albo przez Nuncjusza¹¹, albo wreszcie przez przedstawiciela Rządu przy Watykanie. Inaczej sprawa ta realnie nigdy naprzód nie pójdzie”. Do tej notatki ks. Około-Kułak od siebie dodaje: „nie jestem z Prymasem w stosunkach, które zapewniłoby poparcie, przeciwnie obawiałbym się nastawienia nieprzychylnego”.

⁴ Kazimierz Papée (1889-1979) urodzony w Galicji, dobrze znał tamtejsze stosunki, był też doświadczonego dyplomatą, pracującym w polskiej służbie zagranicznej od samego jej początku po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Pełnił m.in. funkcje komisarza generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Wolnym Mieście Gdańsku (1932-1936) i posła w Czechosłowacji (1936-1939). Po rozpadzie tego państwa został ambasadorem przy Stolicy Apostolskiej. Po drugiej wojnie światowej aż do 1972 r. pozostawał w Rzymie jako administrator spraw Ambasady RP przy Stolicy Apostolskiej (w imieniu rządu polskiego na uchodźstwie).

⁵ Antoni Około-Kułak – zob. wstęp.

⁶ Kongregacja ds. Kościołów Wschodnich (Congregatio pro Ecclesiis Orientalibus) wyodrębniona została w Kurii Rzymskiej w 1917 r.

⁷ Eugène Tisserant (1884-1972) po studiach w zakresie orientalistyki w Nancy, Jerozolimie i Paryżu został kuratorem Biblioteki Watykańskiej (1908-1914). Papież Pius XI mianował go proprektem Biblioteki Watykańskiej (1930), kardynałem (1936) i wreszcie sekretarzem Kongregacji Kościołów Wschodnich (1936-1959). Sprawował też wiele innych funkcji w Watykanie. Brał udział w obradach Soboru Watykańskiego II.

⁸ Łac.: bezpośrednio.

⁹ Tj. Piusowi XI (Achille Ratti, 1857-1939), który papieżem został w 1922 r., a wcześniej był wizytatorem apostolskim w Polsce i na Litwie (1918), nuncjuszem apostolskim w Polsce (1919-1921), arcybiskupem Mediolanu (1921-1922) i kardynałem.

¹⁰ Tj. Augusta Hlonda (1881-1948), który arcybiskupem metropolitą gnieźnieńskim i poznańskim oraz prymasem Polski był od roku 1926 z nominacji papieża Piusa XI, a w 1927 r. został kardynałem. Zachowywał neutralny stosunek do rządów sanacyjnych.

¹¹ Był w nim wówczas w Polsce Filippo Cortesi (1876-1947), biskup tytularny Sirace. Po wybuchu drugiej wojny światowej wyjechał wraz z rządem polskim do Rumunii, a następnie na Zachód. Zachował tytuł nuncjusza apostolskiego w Polsce aż do śmierci.

Podając powyższe do wiadomości, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wyjaśnia, iż ks. Medwecki¹² kilkakrotnie podawał się do dymisji i w konsekwencji sprawa jego zastąpienia innym księdzem staje się coraz bardziej aktualna.

Celem Administracji Apostolskiej dla Łemkowszczyzny obok zahamowania nacjonalizmu ukraińskiego i przeciwdziałania propagandzie prawosławnej, było i jest wytworzenie warunków dogodnych dla poddania tego terenu, idąc od zachodu, kulturze łacińskiej i polskiej, oraz do wytworzenia na krańcach wschodnich Łemkowszczyzny nowego typu greko-katolika, który z czasem nadawałby się do przerzucenia na tereny dalej na wschód od Łemkowszczyzny.

Należy mieć na uwadze, że wobec polityki prowadzonej przez Metropolitę Szeptyckiego¹³ i biskupa Kocyłowskiego¹⁴, wytworzenia w granicach 3 diecezji gr[eko]kat[olickich] typu księdza Polaka gr[eko]kat[olika] nie jest rzeczą łatwą. Natomiast Łemkowszczyzna będąca niezależną jednostką kościelną mogłaby stanowić dla tego celu odpowiednią odskocznię. Doprowadzenie, by Administratorem został ksiądz Polak (któryby z obrz[ąduku] lac[ińskiego] przeszedł na obrz[ądek] gr[ecko]kat[olicki]) nie tylko znacznie załagodziłoby zatargi narodowościowe na Łemkowszczyźnie, ale umożliwiłoby z czasem wprowadzenie na stanowisko biskupa gr[ecko]kat[olickiego] Polaka.

Postulat wprowadzenia elementu polskiego do duchowieństwa i hierarchii greko-katolickiej znajduje uzasadnienie w samym składzie narodowościowym wiernych obrz[ąduku] gr[ecko]kat[olickiego]. Jak to Ministerstwo kilkakrotnie informowało Ukraińcy stanowią wśród greko-katolików około 48%, natomiast pozostali są Rusinami, łemkami, bojkami, hucułami i Polakami. Tych ostatnich zaś jest 487 000.

¹² Jakub Medwecki (1880-1941) był administratorem Apostolskiej Administracji Łemkowszczyzny od 1936 r., a wcześniej kanonikiem kapituły katedralnej grekokatolickiej diecezji stanisławowskiej i profesorem teologii w tamtejszym seminarium duchownym.

¹³ Andrzej Szeptycki (1865-1944) pochodził z arystokratycznej rodziny polskiej, hierarchą grekokatolickim (w 1899 r. – biskupem stanisławowskim, a w 1900 r. – arcybiskupem lwowskim) został dzięki polskim politykom konserwatywnym rządzącym Galicją. Z czasem stał się gorliwym zwolennikiem ukrainizacji Kościoła, którym kierował. Był przeciwny utworzeniu Administracji Apostolskiej Łemkowszczyzny.

¹⁴ Józef Kocyłowski (1876-1947) jako grekokatolicki biskup przemyski (od 1917 r.) intensywnie promował ukrainizację Łemkowiny, wywołując rebelię religijną w formie konwersji wielu parafii grekokatolickich na prawosławie. Jego działalność w tym zakresie miała bezpośredni związek z decyzją papieża Piusa XI o odebraniu mu jurysdykcji nad tym regionem i utworzeniu Administracji Apostolskiej Łemkowszczyzny w 1934 r. dla powstrzymania dalszych konwersji.

W rozmowach swych w sprawie akcji unijnej Nuncjusz kilkakrotnie wysunął argument, że unia może i będzie w pełni uwzględniać kulturę polską, a to nie tylko z racji istnienia elementu polskiego, ale też i z tej racji, że Watykan jest gotów przyjąć tezę, że w stosunku do ludności narodowościowo jeszcze nieuświadomionej, kultura polska w granicach Państwa Polskiego ma pierwszeństwo przed inną. Powyższe rozważania Nuncjusza, które dotyczyły misji wśród prawosławnych, nie przedstawiają dla Państwa jakiegokolwiek wartości, o ile na terenach, gdzie unia już istnieje nie mają zastosowania.

Ministerstwo W[yznań] R[eligijnych] i O[świecenia] P[ublicznego] zaznacza, że stawiając kandydaturę ks. Około-Kulaka bynajmniej wyklucza możliwość znalezienia na to stanowisko innego księdza Polaka. Ks. Około-Kulak jednak wśród innych podobnych mu księży, ma stosunkowo najwięcej danych, a to tak ze względu na nazwisko, pracę w diecezji mohylowskiej, jak i ze względu na posiadane kontakty w Kongregacji Wschodniej. Można by jednak również wysunąć kandydaturę ks. prałata Hilchena¹⁵, którego rzekomo w swoim czasie Nuncjusz brał pod uwagę, jako ewentualnego kandydata na biskupa obrz[ądku] biz[antyjsko]-słowiańskiego,

Dyrektor Departamentu
/-/ H. Dunin-Borkowski¹⁶¹⁶

2.

List Henryka Dunin-Borkowskiego, dyrektora Departamentu
Wyznań w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego,
do Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Warszawa 4 sierpnia 1939

Ministerstwo
Wyznań Religijnych i Oświecenia
Publicznego

Warszawa 4 sierpnia 1939 r.
Tajne

Nr V. tj. 571/39

Ministerstwo Spraw Zagranicznych
w miejscu

¹⁵ Henryk Hilchen – zob. tekst wprowadzający artykułu.

¹⁶ Henryk Dunin-Borkowski – zob. tekst wprowadzający artykułu.

W ślad za pismem swym z dnia 29. VII. b.r. Nr V. tj. 554/39 Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przesyła w załączeniu odpis notatki doręczonej mu przez ks. Około-Kułaka w sprawie rozmowy przeprowadzonej przez jednego z księży z Kardynałem Tisserant w sprawie akcji unijnej i zagadnienia Polaków obrz[ąduku] gr[ecko]kat[olickiego].

Z notatki tej wynika, że istnieją szanse zaktualizowania sprawy nominacji polaka na Administratora Apostolskiego dla Łemkowszczyzny.

Propozycję co do przemianowania tej Administratury na Diecezję należy odrzucić, jako nieodpowiadającą interesom państwowym.

Ministerstwo W[yznań] R[eligijnych] i O[świecenia] P[ublicznego] prosi Ministerstwo Spraw Zagranicznych o wypowiedzenie się, czy byłoby gotowe zająć się przeprowadzeniem na terenie Watykanu odpowiedniej akcji zmierzającej do zamianowania ks. Około-Kułaka Administratorem Apostolskim dla Łemkowszczyzny. Ministerstwo równocześnie podaje do rozważenia, czy nie byłoby rzeczą celową, by ks. Około-Kułak wyjechał na kilka dni do Rzymu, by mówić z Ambasadą taktkę postępowania i nawiązać kontakt z Kongregacją Wschodnią.

1 załącznik

Dyrektor Departamentu
H. Dunin-Borkowski

3

Notatka ks. Antoniego Około-Kułaka, b.d.

W rozmowie z Kardynałem Tisserant ksiądz NN poruszył najpierw sprawę obrządku sławiańskiego na kresach północno-wschodnich, zwracając uwagę, że nie tylko duchowieństwo nawrócone z prawosławia jest nieodpowiednie i rusofilskie, ale i z Dubna¹⁷ wychodzą zarażeni szowinizmem i dał przykład takiego typu, który próbował na terenie diecezji pińskiej ukrainizację szczepić.

Kard. T[issérant] zapytał dlaczego w takim razie duchowieństwo polskie łacińskie nie poświęca się i nie przechodzi na wsch[odni] obrządek, na co

¹⁷ Papieskie Seminarium Wschodnie w Dubnie założył w 1928 r. rzymskokatolicki biskup łucki Adolf Szelażek. Ponownie otwarto je w 1931 r. Kształciło księży dla obrządku neounickiego. Wiosną 1939 r. otrzymało nowy statut, zatwierdzony przez Kongregację dla Kościoła Wschodniego jako instytucja pod opieką pięciu diecezji kresowych. Kierowali seminarium oo. jezuici, wykładowcami byli głównie profesorowie polscy.

NN odpowiedział, że duchowieństwo to ma abminację do rzeczy przypominających im prawosławie i że należałoby raczej popierać konwersję na obrządek łaciński i opierać pracę na podstawach polskich.

Kolejno sprawa potoczyła się do rzeczy małopolskich i tu zwrócił uwagę, że obrządek gr[ecko]katolicki jest zukrainizowany i wbrew zasadom katolickim nie traktuje się bezstronnie w kościołach grecko-kat[olickich] innych narodowości, chociaż są grekokatolicy polacy, Łemkowie i Rusini, nie uważający się za Ukraińców.

Kard. T[issérant] przyjął to życzliwie i zaznaczył, że to należy udowodnić, że Stolica Ap[ostolska] ustanowiła osobną Admin[istrację] Apost[olską] Łemkowską, która może być początkiem tworzenia diecezji narodowych na podobieństwo istniejącej diecezji ormiańskiej we Lwowie¹⁸, że Ad[ministrację] Łem[kowską] możnaby przerobić na diecezję, tem więcej, że ksiądz Miedwiecki źle się czuje na zdrowiu, że przypuszczalny w tej sprawie sprzeciw Metrop. Szeptyckiego nie odegra roli, że w tym celu należy złożyć dobrze opracowany materiał jemu, Tisserantowi, przez Nuncjusza, Prymasa lub Ambasadora. Sprawy te są ściśle zarezerwowane Papieżowi i dopiero mogą być rozważane w Kongregacji gdy on (Tisserant) uzyska na to polecenie Ojca Świętego, Chciał, aby ów ksiądz spisał dlań tę rozmowę, ale on, nie będąc przygotowanym i nie znając dostatecznie sprawy, bał się to zrobić, więc dyplomatycznie uchylił się, zaznaczając, że to, co wie poda do użytku w tej sprawie osobom, które będą opracowywały ewentualnie materiały dla kard. Tisseranta.

Wnioski

- 1) Może na razie nie należałoby zaczynać od projektów tworzenia osobnych diecezji, zostawiając te rzeczy na potem.
- 2) Na razie byłoby dobre uzyskać:
 - a) zmianę administratora
 - b) naznaczenie nieukraińca i nierusina, a to dlatego, że jeden i drugi są stronni. Bezstronnym byłby ktoś trzeci, z łacińskiego kleru wzięty, który na miejscu, będąc już na Łemkowszczyźnie, sprawę zbada i wnioski dalsze Stolicy Ap[ostolskiej] i Rządowi przedłoży
 - c) administrator nie może być nie biskupem

¹⁸ Chodzi o ormiańskokatolickie arcybiskupstwo lwowskie, utworzone jeszcze w wieku XVII. Od śmierci w 1938 r. arcybpa Józefa Teodorowicza nie miało ono zwierzchnika. Władze polskie prowadziły pertraktacje z Watykanem w sprawie mianowania jego następcą ks. Andrzeja Łukasiewicza, proboszcza ormiańskokatolickiego w Czerniowcach (Rumunia).

- d) w Rosji kler łacińsko-polski umiał bezstronnie obsłużyć w swych parafiach przedstawicieli rozmaitych narodowości, np. w Petersburgu. Moskwie, Odessie, kazania bywały po polsku, litewsku, łotewsku, niemiecku, francusku, włosku, względnie były osobne parafie polskie, francuskie, niemieckie (Moskwa, Petersburg)
- e) nowy Admin[istrator] Ap[ostolski] musiałby zbadać i na zasadzie zdobytych i niezbitych dowodów ustalić kim są Łemkowie, gdzie są polacy itd. i sprawiedliwie organizować obsługę wedle słuszności.

Bibliografia

Archiwalia

Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (Polish Institute and Sikorski Museum), zespół A 44, „Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej”

- IPMS, sygn. A 44 122/19, K. Papee do Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Rzym, 22 VIII 1939.
- IPMS, sygn. A 44 122/17, Ks. J. Medwecki do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Sanok, 20 VIII 1938.
- IPMS, sygn. A 44 122/19, Ministerstwo Spraw Zagranicznych do Ambasady RP przy Watykanie, Warszawa, 10 VIII 1939.
- IPMS, sygn. A 44 122/17, Ministerstwo Spraw Zagranicznych do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Warszawa 28 XII 1937.
- IPMS, sygn. A 44 122/17, W. Świętosławski do Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Warszawa, po 29 IX 1938.

Papieski Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie, zespół 705, „Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej w Watykanie”

- PISK, sygn. 705/2/0/-/205, Teczka personalna H. Dunin-Borkowskiego.

Źródła drukowane

[Hilchen, Henryk]. 2014. *Kościół katolicki na ziemiach polskich. Wspomnienia i refleksje ks. dr Henryka Hilchena z lat 1910-1945*. Oprac. Zygmunt Szultka, Henryk Walczak. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Szczecińskiego „Minerwa”.

Matulewicz, Jerzy. 2012. *Listy polskie* = *Fontes Historiae Marianorum*, t. 21. Licheń Stary: nakładem J. Bukowicza, T. Górskiego.

[Szembek, Jan]. 1964. *Diariusz i teki Jana Szembeka, 1935-1945*, t. 1. Oprac. Tytus Komarnicki. London: Orbis.

- [Szembek, Jan]. 1965. *Diariusz i teki Jana Szembeka, 1935-1945*, t. 2. Oprac. Tytus Komarnicki. London: Orbis.
- [Szembek, Jan]. 1969. *Diariusz i teki Jana Szembeka, 1935-1945*, t. 3. Oprac. Tytus Komarnicki. London: Orbis.
- [Szembek, Jan]. 1972. *Diariusz i teki Jana Szembeka, 1935-1945*, t. 4. Oprac. Józef Zarański. London: Orbis.
- Szembek, Jan. 1989. *Diariusz, wrzesień-grudzień 1939*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Wronikowska, Dominika, red. 2016. *Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej w latach 1919-1976. Materiały do studiów nad historią*. Rzym: Ambasciata della Repubblica di Polonia presso la Santa Sede.
- Wysocki, Wiesław Jan, red. 2011. *Kapelani wrześniowi: służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r.: dokumenty, relacje, opracowania*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.
- Żydowo, Kazimierz. 1919. „Pamiętasz?...”. *Placówka*, nr 12: 15-16.

Opracowania

- Chojnowski, Andrzej. 1979. *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Dembińska, Maria. 1996. „Henryk Dunin-Borkowski”. W: *Ziemiańskie polscy XX wieku: słownik biograficzny*, cz. 3: *Życiorysy Andrychiewicz-Żychliński*. Red. Antoni Arkuszewski, 18. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Gałęzowski, Marek. 2005. *Wierni Polsce: ludzie konspiracji piłsudczykowskiej 1939-1947*, t. 1. Warszawa: Wydawnictwo LTW.
- Górski, Tadeusz. 1978. „Około-Kułąk Antoni”. W: *Polski słownik biograficzny*, t. 23. Red. Emanuel Rostworowski, 681-682. Wrocław: Polska Akademia Nauk.
- Kozyrska, Antonina. 2004. *Arcybiskup Edward Ropp. Życie i działalność*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Kunert, Andrzej Krzysztof. 1987. „Henryk Dunin-Borkowski”. W: A. K. Kunert. *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej*, t. 2, 49-50. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Kunert, Andrzej Krzysztof. 1996. *Ilustrowany przewodnik po Polsce Podziemnej, 1939-1945*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Leszczyński, Paweł A. 2006. *Centralna administracja wyznaniowa II RP: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Łapinowa, Irena. 1961. „Hilchen Henryk”. W: *Polski słownik biograficzny*, t. 9. Red. Kazimierz Lepszy, 514-515. Wrocław-Warszawa-Kraków: Polska Akademia Nauk.
- Papierzyńska-Turek, Mirosława. 1989. *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939*. Warszawa: Akademia Nauk Społecznych.

- Stehle, Hansjakob. 1993. *Tajna dyplomacja Watykanu. Papiestwo wobec komunizmu (1917-1991)*, przeł. Ryszard Drecki, Michał Struczyński. Warszawa: Real Press.
- Stępień, Małgorzata. 2019. „Ks. dr Henryk Hilchen (1881-1956): szlachcic kapłanem ludu”. *More Maiorum*, nr 12, 21-29.
- Wiślocki, Jerzy. 1977. *Konkordat polski z 1925 roku: zagadnienia prawno-polityczne*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Wiślocki, Jerzy. 1993. *Konkordat Polski 1993. Tak czy nie?* Poznań: Kantor Wydawniczy SAWW.
- Zięba, Andrzej A. 1996. „Siemaszko Konstanty Mateusz”. W: *Polski słownik biograficzny*, t. 36. Red. Henryk Markiewicz, 614-616. Warszawa–Kraków.

ДИСКУРС

DYSKURS

Богдан Горбаль

Ньюйоркська Публічна Бібліотека/ New York Public Library

Санч як Центр Західньої Лемковини

Streszczenie

Nowy Sącz jako Centrum Zachodniej Łemkowiny

Na przełomie XIX i XX wieku Nowy Sącz stał się ważnym ośrodkiem Łemkowiny. W 1898 roku grupa działaczy z Galicji Wschodniej wspólnie z kilkoma lokalnymi działaczami łemkowskimi założyła w mieście Ruską Bursę. Różnice ideologiczne skłoniły tę pierwszą grupę do stworzenia konkurencyjnej Ukraińskiej Bursy (1902). Ukraińcy założyli też Bank Łemkowski (1903) i doprowadzili do zbudowania w mieście cerkwi greckokatolickiej (1911). Konkurencyjne programy etnonacjonalne znalazły również odzwierciedlenie w działalności towarzystw Proświta (1902) i im. Kaczkowskiego (1903). Obecność obu grup w mieście była zauważalna. Po I wojnie światowej działalność kontynuowała jedynie parafia greckokatolicka, ale po zniszczeniu jej cerkwi zorganizowana obecność Łemków w mieście przestała istnieć.

Słowa kluczowe: Łemkowie, Nowy Sącz, Ruska Bursa, Ukraińska Bursa, Bank Łemkowski, Proświta, Towarzystwo im. M. Kaczkowskiego, Cerkiew greckokatolicka

Abstract

Sącz as a Center of Western Lemko Region

At the turn of the 19th and the 20th centuries, Nowy Sącz became an important center for the Lemko Region. A group of East Galician activists teamed up with several local Lemko activists to set up Rusyn Boarding School (1898). Ideological differences led the former group to create a rival Ukrainian Boarding School (1902). Ukrainians also established the Lemko Bank

(1903) and were behind the erection of a Greek Catholic church in the city (1911). Competing ethnonational agendas were also reflected in the activities of Prosvita (1902) and Kachkovsky (1903) societies. The overall presence of both groups in the city was noticeable. However, after World War I only the Greek Catholic parish continued its activity but when its church was destroyed, the Lemko organized presence in the city also disappeared.

Keywords: Lemkos, Nowy Sącz, Rusyn Boarding School, Ukrainian Boarding School, Lemko Bank, Prosvita, Kachkovsky Society, Greek Catholic Church

На зламі XIX і XX в. західня Лемковина мала міцну групу локальних лідерів. Од 1879 р. парохом в Білцареві был о. Теофіль Качмарчык (1843-1922). Окрем духовной послугы был він глубоко втягнений в соспільно-політичне жытя Сандеччыны. Часто виступувал персональні і в пресі в обороні Лемків¹. Был він тіж членом Повітової Шкільной Рады в Грибові і такой Повітової Рады в тым місті, до котрой был першый раз выбранный в 1890 р. і в котрій служыл аж до 1914 р. Женом о. Качмарчыка была Мария Жеґестовска (18---1930), дівка о. Віктора Жеґестовского (1809-1889) долголітнього пароха в Джерело: «Русско-Американскій Календарь на годъ 1918» (1848-1888), котрый довул до поставліня там великой, муруваной церкви. Пізнійше служыл там о. Гавриіл Гнатишак (1850-1916), котрый два раз стартувал в выборах до австрийской Державной Рады (1891, 1911)². В 1884 р. газда

1. О. Теофіль Качмарчык. Джерело: «Русско-Американскій Календарь на годъ 1918»

¹ H. Duć-Fajfer, *Literatura łemkowska w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX wieku = Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej PAU*, т. 7, Kraków 2001, с. 369.

² Б. Горбаль, *Гавриіл Гнатишак, «Лемківскій календар» 2000*, с. 91-93.

з Мухначкы, Теодор Мохнацкій (1842-1917), як ся здає як першый Лемко выбраний был до Повітової Рады в Санчы³. Служыл він в ній до 1890 р., коли то Лемкы ввели двох кандидатів до санчівской рады. Были нима вїйт Крениці, Миколай Громосяк (1846-1924) і заступця вїйта Розтокы Великої, Кузьма Мерена.

Громосяк знаний был на західній Лемковині як права рука о. Жегестовского, бізнесмен⁴ і лідер серед не лем лемківського соспільства. О выниках выборов до гмінных власти (іщы не поділеної) Крениці в 1888 р. писано так:

Naczelnikiem gminy w Krynicy został wybrany jednogłośnie inżynier Bronisław Babel, redaktor *Krynicy*. Zastępcą za naczelnika gospodarz krynicki i dawny zastępca Wanio Smetana. Jako asesorowie fungują w nowej radzie gminnej pp. Karol Dutkiewicz, Waclaw Eis, Mikołaj Gromosiak i Stefan Krynicki (dwaj ostatni włościanie bardzo inteligentni)⁵.

Не лем в лемківській соспільности знаний был тіж Кузьма Мерена. Під конец 1891 р. мало місце хлопске віче, в рапорті з котрого записано, же:

W końcu Kuzma Merena wniósł, żeby licytacja prawa polowania odbywała się w gminach, a nie w starostwie, i żeby do wydzierżawienia tegoż prawa mieli pierwszeństwo członkowie gminy tak jak właściciele obszarów dworskich mają pierwszeństwo do wydzierżawienia prawa propinacyjnego. (Wszyscy browo)⁶.

³ *Do rady powiatowej*, «Gazeta Lwowska» 1884, ч. 104, с. 4. Близко 20 років пізнійше згадувано його серед найактивніших русофільських діячи Сандеччыны. *Listy z kraju. Z działalności «ruskich ludzi» na Lemowszczyźnie*, «Naprzód» 1912, ч. 287, с. 5. Был вязнений в Талергофі, суджений в II Віденьскым Процесі, де был признаний невинным, освобожденный в липци 1917 р.

⁴ F. Kmietowicz, *Przewodnik dla gości udających się do Krynicy*, Kraków 1899, с. 34. Серед місц, котры треба видіти подавал, же находить ся тіж: «fabryka żaluzji i wyrobów majolikowych M. Gromosiaka we wsi Krynicy – obok drogi prowadzącej na Jaworynę». В часі Крайової Виставы во Львові (1894) Громосяк достал бронзовый медаль за «deszczulki do aluzyj». *Wystawa krajowa*, «Kurjer Lwowski» 1894, ч. 274, с. 6.

⁵ *Naczelnikiem gminy*, «Kurjer Lwowski» 1888, ч. 132, с. 4. Коли в 1912 р. поділено Креницю, до заряду Крениці Села ввошли медже інчыма о. Гнатишак, Миколай Громосяк і Штефан Криницькій. T. Duda, *Jak Krynica miastem została*, «Rocznik Sądecki» 2003, р. 31, с. 182.

⁶ F. Smardz, *Zgromadzenie chłopskie w powiecie Nowo-Sądeckim*, «Wieniec Polski» 1891, ч. 10, с. 140.

Як ходит о політычну організацію селян, то додайме ішы, што в 1895 р. під проводом Ёромосяка «wydali włościanie 10. bm. odezwę do wyborców pow. nowosądeckiego przeciwko Stan. Potoczkiowi [...]. W jego miejsce stawiają wspomniani włościanie kandydaturę Józefa Znamierskiego, wójta z Krynicy»⁷.

Од 1896 р. в санцівській раді репрезентувал Лемків лем Кузьма Мерена. Хоц в тых выборах Лемкам Сандеччыны не барз ся повело, то коли початком того-ж 1896 р. власти назначили «mężów zaufania wybranych na ocenicieli przy tłumieniu zarazy płucnej u bydła rogatego» з цілою Лемковиною, лем в Судовым Окрузі Мушыны назначено Лемків. Были нима згаданы Ёромосяк і Мохнацкій⁸. В 1900 р. Кузьма Мерена был выбраный третій раз до повітової рады. В роках 1906-1910 в Повітовій Раді в Санчы служыли війт Злоцкого, Василь Дзюрбиль і газда з Новой Веси, Юрко Стеранка⁹. Стеранка забрал ся до політычної работы одраз по выборі, подаючи до польской газеты допис о мытах, в котрым межде інчыма писал, же:

Od kilkunastu lat życzy sobie nasza ludność zniesienia myt na drogach powiatowych i krajowych i stara się, ażeby były usunięte. Dlatego też nic dziwnego, że w chwili gdy rozeszła się pogłoska o zniesieniu myt powiatowych, przez Radę powiatową Nowo Sądcką, ludność nasza z wdzięcznością i ukontentowaniem niecierpliwie oczekiwała dnia 1. stycznia 1906 r., odkąd miała zniknąć ta od ludności znienawidzona zapora. Lecz można sobie przedstawić, jakie było rozczarowanie i rozgoryczenie ludności, gdy dzień 1. stycznia minął, a ciężar ten nadal pozostał, zapory te jak stały, tak stoją i Bóg wie jak długo stać jeszcze będą. Dlatego ja, jako nowo wybrany członek Rady powiatowej, zapytuję się Was Panowie prowokatorzy, co Was właściwie spowodowało do zniesienia w wykonaniu tej tak ślicznej i sprawiedliwej uchwały zniesienia myt? Czy może chcecie zmusić Wydział powiatowy do dania (pięknego) przykładu swoim podwładnym gminom, jak mają wypełniać swoje uchwały? I jakże Wy możecie żądać od Koła polskiego, czyli jak to nazywacie «stańczykowskiego», ażeby starało się o słuszne i sprawiedliwe ustawy, skoro Wy u siebie nie chcieliście zaprowadzić tego, co jest słuszne i sprawiedliwe!¹⁰.

⁷ *Wybory de Sejmu*, «Kurier Lwowski» 1895, ч. 254, с. 3.

⁸ *Wykaz*, «Gazeta Lwowska» 1896, ч. 8, с. 9. В тій групі нашол ся тіж Клімчак з Крижівкы, можливе же тіж Лемко.

⁹ Лемківських членів повітових рад подаю за *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok...*

¹⁰ J. Steranka, *Listy z kraju: Nowa wieś w czerwcu*, «Związek Chłopski» 1906, ч. 16, с. 124-125.

Початком 1905 р. в Повітовым Суді в Санчы зареєструвано Towarzystwo Kredytowe «Nadzieja» (Firm. 233/4), котре мало бюро в Креници. Презесом очевидно был о. Теофіль Качмарчык, його заступцьом остал о. Владимир Козловскій (1860-1922), долголітній парох в Поворознику (1894-1922). До дирекції вошли о. Гавриіл Гнатишак, Аксентий Савчак і Штефан Криницькій, а урядником остал о. Іван Гнатишак (1879-1941), котрый был тіж помічником няня в креницькій парохії (1905-1909)¹¹. Штыри роки пізнійше Кредитове Товариство Надія мало 468 членів і понад 620 тис. корон «ogólnego ruchu kasowego»¹².

Бесідуячы о суді додайме, што Александер Гассай (1879-19--) – хоц сам не Лемко, але активный на західній Лемковині перед першом світовом войном – был згадуваний як *auskulant* отже практикант ц.к. Повітового Суду в Санчы (1909-1910), а пізнійше был кандидатом адвокатуры в Мушыні. Подібні Любомир Качмарчык (1878-1934) был практикантом ц.к. Повітового Суду в Санчы (1908-1909)¹³.

Згаданы лідеры західньої Лемковини, так як інчы священники, учителі і газдове, мешкали по селах а до Санча приїзджали лем okazjiні. Найбільше Лемків приїзджало до Санча подібно в пятницю на ярмак, де продавали дерево і деревляны выробы, сушены губы, яфыры, масло і сыр¹⁴. Згідні з австрийским повселюдным списом з 1880 р., в самым Санчы мешкали лем 63 особы, котры бесідували по рускы. То было лем кус веще як половина тых, што подавали ся за Русинів. Грекокатолицка Церков подавала для того самого рока, же в трьох містах: Навойова, Старый і Новый Санч мешкало разом 80 «русских душ». Парох Матієвы, Іосиф Мохнацій (1842-1906) вчыл Літургікы в ц.к. гімназії в Санчы¹⁵. Під koniec XIX в. практичні не было в місті ниякого зорганізованого руского соспільного жытя. Окрем того: «w świadomości większości mieszkańców [Nowego Sącza] przyznanie się do narodowości ruskiej i posługiwanie się

¹¹ Statystyka Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych w Galicyi z W. Księstwem Krakowskiem za Rok 1905, Lwów 1906, c. 393.

¹² Statystyka Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych w Galicyi z W. Księstwem Krakowskiem za Rok 1909, Lwów 1910, tablica 1: Bilansy Towarzystw zaliczkowych (kredytowych) za rok 1909 (niezwiązkowe).

¹³ R. K. Tabaszewski, Powstanie i organizacja c.k. Sądu Obwodowego w Nowym Sączu w latach 1855-1914, «Rocznik Sądecki» 2017, p. 45, c. 120.

¹⁴ В. Кубійович, Мені 85, Мюнхен 1985, с. 8.

¹⁵ Схиматісѣ Всего Клира Руско-каволического Епархіи Перемышской на 1880, Перемишль 1880, с. 237.

językiem ruskim dewaluowało te osoby w opinii środowiska»¹⁶. В даяких польских кругах Санча бесідувати ся мало, што «Rusin i świnia to jedna rodzina»¹⁷. До 1910 р. офіційна кількіст осіб бесідующих по рускы збільшыла ся до 154, але і так было то менше як 1% вшиткых мешканців міста¹⁸.

Русины, што жили в Санчы, в більшости не были Лемками. Были то Русины зо східньої Галиції, што приїхали до того міста за роботом. Найвеце їх працювало в колійовых варштатах, але было тіж до десятиох родин державных і приватных службовців. Серед них был Василь Яворскій. Іщы будучы в Бережанах, де вюл соспільно-культурну і економічну діяльність¹⁹, мал він опінію чловека, што ничого ся не боїт і всядиваль мал знаємости²⁰. То, же в роках 1901-1907 был послом до австрийского парламенту з Бережанщины, певно іщы додало йому крыл²¹. Польска газета писала о ним так:

2. Василь Яворскій. Джерело: І. Дмитрів, Пробудитель новосанчеччины (до 145-річчя народження Василя Яворського) «Лемківський календар» 1999, с. 41

¹⁶ K. Krawczyk, *Ludność miasta Nowego Sącza w okresie autonomicznym (l. 1866-1914)*, «Rocznik Sądecki» 1973, p. 14, s. 350.

¹⁷ В. Кубійович, *Мені 70*, Париж–Мюнхен 1970, с. 9.

¹⁸ K. Krawczyk, *Ludność miasta Nowego Sącza w okresie autonomicznym (l. 1866-1914)*, с. 350 додумує ся, же мусіло быти в місті веце Русинів. В. Кубійович, *Мені 70*, с. 7 згадує, што в 1900 р. в Санчы была «нечисленна українська колонія, біля 200 осіб».

¹⁹ Подібно за тоту як раз діяльніст адміністраційні перенюс Яворского власні до Санча директор Крайовой Фінансової Дирекції Witold Korytowski z Korytowa h. Mora (1850-1923). М. Нечиталюк, *Цінний документ до біографії Андрія Чайковського*, в: Б. Якимович, З. Грень, о. Седліар, ред., *Андрій Чайковський – спогади, листи, дослідження*, т. 3, Львів 2002, с. 224, 226; К. Трильовський, *з мого життя*, Edmonton 1999, с. 145.

²⁰ С. Гладилевич, *Андрій Чайковський: згадка на другу річницю смерті*, в: Б. Якимович, З. Грень, о. Седліар, ред., *Андрій Чайковський – спогади, листи, дослідження*, с. 138.

²¹ Його вибір на посла был проведений... конспіраційні. Боячы ся польских вплиань, Українці офіційні выставили кандидувати добрі знаного Юліяна Романчука. Здає ся, што думано, же проти міцного Романчука Поляки не поставлят доброго кандидата і такой

Trzeba przyznać, że w pracy agitacyjnej, cichej a skutecznej, pan poseł jest niezrównany. Tu się przymówi, tam pociśnie ukryte w duszy dźwięki ruskie, ówdzie nastraszy — a ciągle konsoliduje, działa i skupia. Wszystko to — w samej istocie rzeczy tylko naśladowania godne — owiane jest, niestety, żywiołową, dziką jakąś niechęcią do Polaków. Wszystko dobre, byle Polakom coś urwać, gdzieś dokuczyć²².

Етнічна ситуація в Санчы зачала зміняти ся на зламі XIX і XX в. Уж в листопаді 1904 р. газета «Słowo Polskie» так тоту зміну описувала:

Gdyby kto przed niewielu jeszcze laty wyjawił zdanie, że w Nowym Sączu, mieście na wskroś polskiem i zaszczytnie znanem w dziejach z charakteru wybitnie narodowego, powstanie kwestya ruska — wzruszonoby ramionami i wydobytoby z lamusa stare przysłowie: «Strachy — na Lachy».

A jednak od niespełna lat siedmiu jest ta kwestya u nas aktualną.

Minęły już czasy, kiedy garść «łemków» [*sic!* – Б. Г.] (tak nazywają włościan ruskich, osiadłych na stokach zachodnich Karpat), kryła się bez znaku i echa w morzu polskiem i kiedy nieliczni synowie proboszczów i włościan «grecko-katol. obrządku» z okolicy Łabowy, Żegiestowa, Krynicy, Grybowa i Gorlic w mirze i zażyłości z młodzieżą polską kończyli tutejsze gimnazjum i temi samemi uczuciami ożywieni wychodzili w świat na skromne stanowiska. Pod wpływem powszechnie w ostatnich latach rozbudzonego poczucia narodowego — a jak to zwykle się dzieje — za staraniem kilku jednostek na narodową nutę wysoko nastrojonych, zaczęła się «łemkowska» Rutenia sądeczyzny ożywiać, kupić i konsolidować... i dzisiaj rzuca się ona tu każdemu w oczy dźwiękami swej mowy, śpiewami, sztyldami, chorągiewkami a nawet strojami i znać ją wszędzie, pomimo, że liczba stałych mieszkańców Sącza, przynających się do narodowości ruskiej, lub — co teraz prawie bywa identyczne — do obrządku grecko-katolickiego nie przenosi 300 dusz na blisko 20.000 mieszkańców.

новый в політиці Яворській перешол, хоц в Бережанщині уж не мешкал. М. Нечиталюк, *Цінний документ до біографії Андрія Чайковського*, с. 227.

²² Н.-д., *Listy z kraju. Nowy Sącz*, «Słowo Polskie» 1906, ч. 506, с. 3-4. Яворській, будучи лемходачковым шляхтичем, фінансову фортуна, котра помогла йому спонсорувати українську діяльність на Лемковині і поза її границями придбал од жены, багатой Полькы, што мала нафтовы шыбы в Короснянщині. М. Нечиталюк, *Цінний документ до біографії Андрія Чайковського*, с. 224. Мал він отже початково шыроky contacts з Поляками (аж і был презесом польского Сокола) але мал тоты contacts пізнійше зорвати. Н.-д., *Listy z kraju. Nowy Sącz*, с. 3.

Nie zwykłą solidarnością, cichą, a nieustającą pracą agitacyjną osiągnęli Rusini w ciągu kilku lat niezwykle wyniki²³.

Призрийме ся як до згаданой зміны дішло.

Руска Бурса

Санчівська гімназія була найстаршом в прикарпатських містах (1818). Інчы основано дуже пізнійше: Ясло (1868), Санок (1880), Коросно (1900) і Горлиці (1906). Отже до часу основання гімназії в Яслі найближе Лемкам було (по галицькій країні Карпат) до Санча, хыбаль же хтоси хтіл посилати діти до Ряшова або Перемишля. В початкових роках в офіційных рапортах гімназії *Juventus Caeseareo Regii Gymnasii Neosandeci e moribus et progressu in litteris censa exeunte anno scholastico* подавано одкаль походили лем тоты ученикы, што або достали нагороды, або ся до них зближыли. Отже можеме лем оперти ся на *educated guess*, прибуючы подати список Лемків в гімназії в 1820²⁴ і 1823 р.²⁵. Лемкы ся там вчыли і доставали на-

²³ Przejezdny, *Listy z kraju. Nowy Sącz w październiku (kwestya ruska)*, «Słowo Polskie» 1904, ч. 525 (wydanie porołudniowe), с. 9. В тым же році в Росії звано Санч головным містом Лемковины. А. С., *Изъ Лемковской Руси*, «Прибавления къ церковнымъ вѣдомостямъ» 1904, ч. 47, с. 1932.

²⁴ 1. Anton Choroszczakowski, 2. Faustinus Czyrniński, 3. Josephus Hoynacki, Galic, Czernensis (*Huic proxime accesserunt/* зближыл ся до нагороды), 4. Josephus Konstatynowicz, 5. Antonius Krynicki, 6. Stephanus Krynicki, Galic. Labovens. (*Praemio donatus est/* достал нагороду), 7. Epiphan Obuszkiewicz, 8. Onuphrius Obuszkiewicz, 9. Theodosius Obuszkiewicz, 10. Hilarius Polanski, 11. Constantinus Porucznik, 12. Petrus Porucznik, 13. Simon Prislopski, 14. Alexander de Sanocki (*His proxime accesserunt/* зближыл ся до нагороды), 15. Antonius Sembratowicz, Galic. Wirzchomlensis (*Praemio donatus est/* достал нагороду), 16. Elias Szczawinski, Gal. Wolacieklensis (*His proxime accesserunt/* зближыл ся до нагороды), 17. Nicolaus Szczawinski, Galic. Wolaciekliensis (*His proxime accesserunt/* зближыл ся до нагороды), 18. Antonius Wislocki, 19. Franciscus Wislocki.

²⁵ 1. Antonius Sembratowicz, Galic. Wirzchomlensis (*Praemio donatus est/* достал нагороду), 2. Josephus Konstatynowicz, Galic. Neo. Pagen. [?], 3. Basilus Potocki, Galic. Brunaren., 4. Franciscus Wislocki, Galic. Piwniczn., 5. Elias Szczawinski, Gal. Wolacieklensis (*Huic proxime accesserunt/* зближыл ся до нагороды), 6. Antonius Krynicki, Gal. Labovens., 7. Nicolaus Szczawinski, Galic. Wolaciekliensis (*Praemio donatus est/* достал нагороду), 8. Stephanus Mochacki, Gal. Maciejov. rep., 9. Constantinus Porucznik, Gal. Snietnicen., 10. Ignatius Chylak, Gal. Binczarovens., 11. Vincent Woytowicz, Gal. Labovens., 12. Benedictus Labowski, Gal. Labovens. (*Praemio donatus est/* достал нагороду), 13. Lucas Ropitski, Gal. Szlachtovens. (*His proxime accesserunt/* зближыл ся до нагороды), 14. Antonius Konstantynowicz, Gal. Neo. Pagen. [?].

города тіж в наступных роках. Прикладово в 1831 р. нагороду достал Осиф Парилович з Вірховні, а в 1843 р. Гриц Клиновскій з Війкової і Осиф Криницькій з Баниці.

Ученики гімназії мешкали на станциях, в припадку хлопских синів часто в планних обставинах. Родиче ім за барз не могли помочы, отже лишали ся они самы собі. Тоты, што дотримали до высших кляс, помагали собі даючы корепетиції. Од років 1860. зачали по містах возникати бурсы і такой пришол час і на Санч²⁶.

23 вересня 1897 р. на зобраню Товариства Руской Бурсы в Новым Санчы зредагувано в урядовій польській мові статут той організації, котрый пізнійше переслано до Галицкого Намістництва, де остал він затверджений рескриптом з дня 26 квітня 1898 р. Цілю діяльности бурсы было «*dopomóc ubogiej do publicznych szkół w Nowym Sączu uczęszczającej młodzieży ruskiej narodowości poprzez dostarczenie pomieszkania, żywności, odzieży i religijno-moralnego wychowania*»²⁷. Організаторами той інституції, котру офіційні звано Руска Бурса въ Новѣмъ Санчи были: о. Теофіль Качмарчык (1843-1922), парох в Білцареві; о. Гавриіл Гнатишак (1850-1916), парох в Крениці; о. Емилиян Венгринович (1861-1919), парох в Матієві; о. Іосиф Мохнацкій (1842-1906), парох в Лабові; о. Іоанн Дуркот Сеньор (1867-1915), парох в Шляхтові; о. Мирон Черлунчакевич (1867-1916), парох в Баниці; Василь Яворскій (1854-1926), совітник і директор повітової дирекції в Санчы; Петро Лининскій (1846-1914), начальник суду в Санчы²⁸ (вчаснійше судовый адюнкт в Великих Мостах); Іван Черкавскій (1847-1915), учитель в гімназії в Санчы; Іван Іванишов, од 1894 р. судовый урядник в Санчы, од 1899 р. начальник канцелярії при Округовым Суді в Санчы²⁹; Петро Вітошыньскій; Василь Твардиевич.

²⁶ H. Duć-Fajfer, *Literatura łemkowska w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX wieku*, с. 41.

²⁷ D. Nowak, *Wybór źródeł do historii Ruskiej Bursy w Nowym Sączu*, «Річник Руской Бурсы» 2016, с. 35-36.

²⁸ Вчыл ся в Лаврові 1854/55-1855/56, пізніше был основателем студентского товариства Дружный Лихвар во Львові, працювал як судовый адюнкт в Мостах Великих, ц.к. судовый радник в Новым Санчы, а пізнійше як крайовый адукат в Сокали. В 1880. роках был послом галицкого Сойму. В часі войны выїхал з Сокаля до безпечнійшого місця і там вмер. І. Филипчак, *Ц. к. окружна головна школа в Лаврові 1788/89-1910/11*, «Записки Чина Св. Василія Великого» 1932/ 1941, ч. 1-4, с. 120.

²⁹ *Telegramy Kurjera Lwowskiego*, «Kurjer Lwowski» 1899, ч. 210, с. 3.

Грошы на бурсы зберано так в Галиції, як і серед емігрантів в Америці³⁰.

Зразу, поки іммігранти не почувалися ще як одна збірна громада, внески на потреби старого краю були дрібні, 40-60-100 дол., і обмежувалися тим, що от деякі громадки односельчан складалися на підмогу будові церкви в їх селах. Опісля йшли ще внески на бурси, прим., в Новім Санчі³¹.

Іщы літом 1898 р. зачато в Америці зберати грошы на санчівску бурсу. Першый комітет в тій справі завязано в Shamokin, Pa. за справом Івана Гловы (1863, Завадка Риманівска – 1921), начальника почты/ *postmaster* в Excelsior, Pa., першого скарбника і другого председателя Руского Народного Союза (1895-1898). 24 липця 1898 р. на забаві в місті Roaring Creek, Pa. назберано \$12.75. Медже жертводавцями был першый председатель Руского Народного Союза (1894-1895), Тевдосій Талпаш (1859, Лабова – 1938)³² і єден з першых грекокатолицьких священників в Америці, отец Іван Констанкевич (1859, Мшана – 1919)³³, котрый одраз написал в тій справі допис до «Свободы». Інформувал в ним еміграційны круги о основаню Руской Бурсы в Новым Санчы, де згідні з його словами рускы хлопці мали бы мешкати за дурно ходячы до школы. Допис кінчыл закликком:

А ну-жь братя Лемки! «Два рази дає, хто скоро дає!» И найменша лепта зь подякою прійме ся. Чи-жь васъ не стати офѣровати оденъ лишь разъ кводра, пѡвъ доляра або и доляра? Котрый не дасть, а може дати, повиненъ встыдати ся! — Сподіємо ся, що не знайде ся анѣ оденъ Русинъ-Лемко, котрий би щось не жертвовавъ на «Руску Бурсу въ Новѡмъ Сончи». — А ну! Руски патріоти! Покажѣть ся якими ви є патріотами!³⁴

³⁰ В тым дописі, з огляду на доступність джерел, пишу головні о тым процесі в Америці. Зберання жертв на бурсу в Галиції треба бы описати осібно.

³¹ Ю. Бачинський, *Українська імміграція в Сполучених Штатах Америки*, Київ 1995, с. 309.

³² *Theodosiy Talpash*, <http://www.talpash.com/in-united-states/theodosiy-talpash>, доступ: 20.10.2020.

³³ Жертвували (ту і далі імена і назвиска подаю так як їх напечатано в газеті, де дост часто роблено блуды – однял ем лем на кіци твердый знак. Імена сут скорочены лем товды, коли їх так скорочено в газеті): Павло Азарѣ, Мих. Бачинський, Ан. Борис, Jos. Walish, Асаф. Дзьобко, Ник. Габура, Гр. Гасич, Ив. Глова, Теод. Талпаш, Галя Констанкевич, О. И. Констанкевич, Ник. Кулянда, Ант. Лучковец, Гавр. Малиняк, Юл. Копыстьянський, Кон. Котаньчик, Петро Серафин. О. И. Констанкевич, *Вѡдозва до Русинѡв-Лемкѡв в Америцѣ*, «Свобода» 1898, ч. 32, с. 1-2.

³⁴ Там же, с. 2.

Неодолга до «жертволюбивыхъ краянъ Лемкѡвъ» одозвал ся в справі бурсы член ей заряду, о. Теофіль Качмарчык. Його лист писаний в Гривові 30 серпня 1898 р. был непосреднім наступством одозвы Гловы.

Земляки! Яка бѣда у насъ въ краю, не потребуу вамъ описувати, бо она вигнала васъ зъ рѡдного краю въ далеки свѣти. Щасливый той, хто въ силі вѡдвернутись до той бѣды плечима, но бѣдний той, котрый ѣ въ очи мусить дивитись. — Въ тѡй лихѡй и мрачнѡй доли задумано радити собѣ, то пропуцонемъ въ ту мраку якого луча сонця³⁵.

1 вересня 1898 р. принято до бурсы першых ученикѡв. «Mieściła się ona w wynajętym domu nad rzeką Kamienicą, gdzie do dyspozycji uczniów było osiem pokoi»³⁶.

Кількіст рускых ученикѡв в ц.к. Высшій Гимназіі, де ішла більшіст рускых ученикѡв, што вчыли ся в Санчы, піднесла ся од 11 в шкільным році 1896/1897 до 19 в першым році істнуваня бурсы. Власні в тым році зачато в школі вчыти руского языка, котрый як надобовязковый предмет взяло аж 33 ученикѡв, адже не лем самы Русины. Вчыл руского языка Александер Демкович/ Aleksander Demkowicz (1863-1903)³⁷. «Nauki języka ruskiego udzielano w r. szk. 1899 w jednym oddziale w 2 godzinach tygodniowo według planu A zawartego w reskrypcie Wys. Prezydium c.k. Rady Szkol. Krajow. z dnia 20. Lipca 1898 r. l. 468»³⁸. В тым тіж шкільным році 1898/1899, хоц дост пізно, бо 4 марца 1899 р., по раз першый назначыла Крайова Шкільна Рада о. Юрія Генсьорского/ Jerzy Gensiorski (1872-19--)
«katechetą pomocniczym dla uczniów obrz. gr. kat.». Посаду тоту обнял він 18 марца 1899 р.³⁹ і тримал до 1902 р., коли был одкликаний з катехетуры подібно за русофільскы погляды⁴⁰ і на коротко обнял адміністратуру па-

³⁵ Там же, с. 2.

³⁶ P. Mikołajczyk, *Łemkowszczyzna sądecka przed I wojną światową*, «Rocznik Sądecki» 2013, р. 41, с. 129.

³⁷ «Zastępcą naucz. w c.k. V. Gimnazjum we Lwowie, mianowany rzeczywistym nauczycielem w tutejszym zakładzie (reskr. ministeryalny 24. czerwca 1898 l. 11.931. [...] zawiadowca biblioteki niemieckiej dla młodzieży, gospodarz klasy IV, uczył jęz. niem., w kl. IIb, łacińskiego w kl. IV. i VII, greckiego w kl. IV». *Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazjum I. Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1899*, 1899, с. 49, 51. Походил він зо Злочева, де перенесено його тіло по смерті в віку лем 40 років як подавано в: «Słowo Polskie» 1903, 25 III, с. 3.

³⁸ *Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazjum I...* 1899, с. 56.

³⁹ Там же, с. 50.

⁴⁰ И. Ф. Лемкин, *История Лемковины*, Юнкерс, Н.Й. 1969, с. 64.

рохії в Мысцові⁴¹. О. Генсьорскій был тіж першым настоятельом бурсы. По ним бурсом заряджали: Михал Секунда, Д-р Іоанн Черлюнчакевич, Теофіль Костецкій і Іоанн Гассай⁴².

15 вересня 1898 р. «Свобода» доносила, што з міста Ansonia, Conn. переслано на руки Івана Гловы 11 дулярів⁴³. Неодолга одозвали ся тіж Русины з Shamokin, Pa. Список жертводавців з того міста был так долгий, же «Свобода» зачала його печатати в єдним чыслі⁴⁴ а скінчыла в другим⁴⁵, але з того вшыткого не написано кілько гроши зобрано. Отец Констанкевич дякувал Шамокінцям і єдночасно нагварял інчых до жертвуваня (просил жебы жертвы разом зо списками жертводавців

⁴¹ D. Blažejovskij, *Historical Šematism of the Eparchy of Peremyšl including the Apostolic Administration of Lemkivščyna (1828-1939)*, Lviv 1995, с. 652.

⁴² *Шематизм Греко-Католицкого Духовенства Апостольской Администрации Лемковщины 1936*, 2-ге вид., Stamford 1970, с. 103.

⁴³ О. А. Бончевскій, Димитро Ванько, Алексій Горбаль, Кириль Горбаль, Мах. Демянович, Гавр. Дзядик, Куз. Дутканич, Яков Дутканич, Гр. Журав, Петро Карпак, Ив. Коваль, Сем. Корѣнь, Ст. Кузяк, Асаф. Лизак, Осиф Лукачовскій, Данько Перун, Андр. Подбережняк, Вас. Роздѣльскій, Кузм. Феленчак, Ник. Феленчак, Ив. Феш, Мих. Фурдинь, Іоаким Цѣркот, Теод. Цѣркот. О. И. Констанкевичъ. *Подяка*, «Свобода» 1898, ч. 37, с. 3.

⁴⁴ П. Азари, М. Бабей, И. Богускій, Т. Бодневич, С. Брода, М. Бучь, П. Бучак, Йос. Вагнер, Г. Вильчацкій, Д. Вислоцкій, Т. Воргач, В. Габура, Д. Габура, Н. Габура, Ю. Гасюба, И. Гатала, Ст. Гладиш, З. Горошак, С. Горошак, Я. Гуньчак, Ф. Дзвонка, Я. Даляк, Ив. Дзвончик, М. Дзвончик, Гр. Дзьобко, Д. Дзядык, Д. Карпак, Гр. Коба, Мич. Коваль, П. Колодій, Ан. Кондра, Ив. Копач, І. Косьцельняк, С. Кохан, Т. Куземчак, Ив. Кузмичь, І. Кулик, Я. Лазорик, Мих. Лукачовскій, Я. Льорчакъ, П. Мадзелян, В. Малиняк, К. Масьцюх, М. Мацьевскій, Гр. Мытерскій, Ив. Новак, П. Олбяр, Ив. Павлишак, М. Пейко, Ив. Петрыско, Ю. Петрыско, Т. Планка, Гр. Полияк, Ю. Попеляш, В. Пыртко, В. Пѣх, В. Радзак, Д. Рогось, А. Сорока, Он. Ставискій, А. Страхоцкій, Ив. Сѣвец, Ил. Трохановскій, М. Федорчак, М. Ференц, П. Феценько, Гр. Хапак, П. Хомяк, Г. Худинця, М. Цволка, П. Челак, Ал. Шаршонь, Ив. Шульц, Ст. Янчар. о. И. Констанкевичъ. *Не забувайие на Руску Бурсу в Новѣм Сончи*, «Свобода» 1898, ч. 45, с. 3.

⁴⁵ [імя?] Askorn, М. Баран, М. Блашко, Л. Бончак, М. Булвеча, Ф. Ватраль, Ив. Вдовяк, М. Веноринович, Т. Вильчацкій, А. Галушка, Гр. Гасич, Катерина Глова, К. Горошак, С. Горошак, Ив. Грабовскій, Йос. Грабовскій, И. Гуменник, Я. Галяк, К. Гара, Пр. Гацура, Гр. Гінда, Т. Гоґоц, Jack Grazer, Л. Даляк, Анна Даньчак, Елена Даньчак, Марія Даньчак, Мих. Даньчак, Т. Даньчак, А. Дарговскій, М. Демчко, Т. Дзюмбеляк, И. Дитко, А. Думчак, Т. Дупняк, Я. Жилич, Ив. Зушин, И. Кавалко, Л. Кашак, Йв. Квасньовскій, А. Кецеля, В. Кирлик, Ф. Клиш, П. Котаньчик, Ев. Кохан, Т. Коцур, М. Кулянда, М. Лазорик, Е. Лучковец, З. Лучковец, А. Лячко, К. Максимчак, Л. Максимчак, Г. Малиняк, А. Мацьовскій, Н. Мерена, М. Новак, М. Олесньович, М. Пайда, Йос. Пейко, М. Пелякъ, П. Поливка, Ив. Полияк, Т. Полияк, П. Пѣтувик, М. Ревак, М. Свѣнк, В. Смалец, С. Сметана, И. Стапай, П. Стельма, Йос. Тадрик, Т. Татусько, М. Угрин, Т. Федько, Д. Федорчак, Н. Федорчак, М. Фейделес, Гр. Хомяк, К. Цьок, Гр. Шпак, Ив. Юнак, К. Ядловскій, М. Яцко. О. И. Констанкевичъ. *Памятайте на Руску Бурсу в Новѣм Сончи!*, «Свобода» 1898, ч. 48, с. 3.

3. Руска бурса. Джерело: fotopolska.eu

высылати до John Glowa, Excelsior, Pa., і обіцювал, же тоты спискы будут печатаны в «Свободі»:

Теперь звертаємо ся до другихъ кольоній рускихъ тутъ въ Америцѣ, а тихъ кольоній є досить. Чи-жъ ви не причините ся своими лептами до такъ благородного дѣла? Маємо щире переконанє, що такъ, лишень потрѣбно въ кождѣй кольоніи такого чоловѣка, котрий бы взявъ инициативу во тѣмъ дѣлѣ, а нашъ, добрый рускій народъ не пощадить жертвъ. Далі-же Братя! Забирайте ся до дѣла, щобысьмо не мусли соромити ся, що ми позѣстали по задѣ⁴⁶.

Коли в Shamokin, Pa. зберано грошы, отец Качмарчык писал уж долгій лист до земляків за морьом, так долгій, же «Свобода» напечатала на початку листопада лем його част. Зас хвалил він Василя Яворского і Петра Лініньского за ініціативу основаня бурсы. Звертал ся тіж з горячим прошыньом о фінансове споможыня бурсы, в котрій в тым часі, згідні з його словами, мешкало уж 22 «самыхъ бідныхъ селянскихъ дѣтей». Подібні тіж представляла справу польска газета в грудни 1898 р. подаючи, же мешкало в бурсі 22 учеників, з котрых

12 uczęszcza do szkół normalnych, a 10 do gimnazjum. Pomędzy tymi uczniami jest 15 synów ubogich wieśniaków powiatów: Nowosądeckiego, Grybowskiego

⁴⁶ Там же, с. 3.

i Gorlickiego, 1 jest sierotą po gr. kat. proboszczu, 3 są synami nauczycieli ludowych. Uczniowie ci są tak biedni, że bez pomocy bursy nie mogliby uczęszczać do szkoły⁴⁷.

В першым році істнування⁴⁸ бурса мала прийняти лем шестьох хлопців, адже был то великий успіх, же принято їх дуже веще. Список, якій маме з першого рока істнування бурсы подає еднако лем 20 осіб⁴⁹:

1. Тыт Богачык (Бортне),
2. Іоан Богуский (Верхомля),
3. Василій Дзюба (Верхомля),
4. Володимир Греняк (Брунары),
5. Димитрій Кобаній (Богуша),
6. Пимен Костельник (Більцарева),
7. Стефан Лавровскій (Перемышль),
8. Софрон Лукачин (Смерековец),
9. Василій Милянйч (Щавник),
10. Юліан Островскій (Жегестів),
11. Ярослав Перфецкій (Ярослав),
12. Григорій Пирог (Ганчова),
13. Ігнатій Полянський (Лабова),
14. Іоанн Полянський (Баниця),
15. Іоанн Русиняк (Матієва),
16. Стефан Тымініський (Грибів),
17. Юліан Тымініський (Грибів),
18. Симеон Хома (Ставиша),
19. Віктор Хорощак (Богуша),
20. Александер Чычыло (Мохначка Выжня).

Бурса мала в тым часі 143 членів. Членом мож было остати вплачаючы 2, 4 або 6 корон на рік в залежности од того, на што кого было стати⁵⁰. На бурсу дале вынанимано дім і збрано на ню 1 731 злотых і 10 корон капіталу⁵¹. Польска газета барз позитивні описувала ей діяня:

⁴⁷ *Ruska Bursa w Nowym Sączu*, «Kurjer Lwowski» 1898, ч. 358, с. 2.

⁴⁸ С. Шах, *Між Сяном а Дунайцем. Спомин*, ч. 1, Мюнхен 1960, с. 62 подал, што бурсу отворено в 1901 р. і же в першым році ей істнування принято там 51 хлопців.

⁴⁹ И. Ф. Лемкин, пр. цит., с. 64.

⁵⁰ *Русская ученическая бурса в Новом Санчѣ*, «Живая Мысль» 1905, ч. 23-24, с. [73].

⁵¹ *Вѣдѣзѣ о. Т. Качмарчика*, «Свобода» 1898, ч. 45, с. 2.

w bursie tej panuje wzorowy ład a bursa utrzymuje się z samych datków na jej cele składanych. Wobec przedstawionego stanu rzeczy [...] i z uwagi na szczupłe fundusze rzeczzonej bursy, zasługuje ona na wszelkie uwzględnienie przy rozdawaniu przez Wysoki Sejm zapomóg dla tego rodzaju dobroczynnych instytucji przeznaczonych⁵².

Русины, а спеціальні Лемкы в Америці, не давали ся долго просити о жертвы на бурсу. Початком грудня «Свобода» подавала долгій список жертводавців з Jersey City, N.J., де разом назбєрано \$53.20⁵³. До збераня жертв на санчівску бурсу покликано там спеціальний комітет, який вюл грекокатолицкій парох Миколай Подгорецькій (1873-1949), а помагали йому в функції зберачів-касиєрів: Діонізий Голод і Ізидор Кадубець.

За такъ щєдрии жертвы складає тымчасово пѡдписаний комітетъ всѣмъ жертвователямъ, що походять головно зъ околиць Новосандецкихъ, щирѹ подяку, бо естѹ надѣя, що и не одна руска дѣтина зъ Америки знайде мѣсце въ школі (бурсі) въ Новѡмъ Сончи, — а по окѡнченю школѹ зѹмѣє вѡдвѣдати ся цілому народови рускому, особливо нашимъ мужикамъ. Тому не повинно

⁵² *Ruska Bursa w Nowym Sączu*, с. 2.

⁵³ Жертвували: Иван Адамчак, Петро Бабяк, Иван Баран, Катерина Бискуп, Ева Бобер, Матрона Брана, Павло Брєня, Марко Брода, Алексій Бѣляньскій, Семан Ваврин, Вас. Вахновскій, Виктор Вилюш, Иван Вовк, Патомій Войтович, Антоній Вольняк, Войтѣх Вѣнярчик, Тимко Гайтко, Андрой Гира, Фавст Годьо, Діонізий Голод, Михаило Губик, Гриц Галь, Максим і Мойсей Глюз, Семан Грабат, Юстин Грєщак, Мевелій Гула, Теодор Дановскій, Иван і Сильвестер Данюсѹ, Фєврона Демчак, Иван Дзюбина, Василь Дзѹмба, Григорій Дольный, Афтан Дошна, Иван Дурняк, Лукач Евусѹк, Марія Кавуля, Изидор Кадубець, Павло Канѣщак, Иван і Іосиф Карляк, Марія Квочка, Панько Келичава, Кост Кирчѡв, Василь Коваль, Именій, Михаил і Стефан Ковальчик, Филимон Корѣнь, Василь Криницькій, Прокоп Кроль, Анна Ксенич, Кузма і Филимон Курила, Анна Лаца, Югаска Лѣщиньска, Емилиѹ Макійчек, Семан Мачей, Иван Михалѹк, Андрей і Петро Млинарик, Григорій Монич, Сильвестер Павлик, Лукач, Теодор і Тимко Падла, Тома Петрис, Петро Петришин, о. Мик. Пѡдгорецькій, Конд. Подляскович, Юрій Пѡдсадочный, Андрей Прибѣш, Максим і Никола Пупчик, Іосиф Ринѹвец, Кондрат Сандович, Иван Семаник, Іосиф Сивак, Олена Смеречняк, Гарасим Соколич, Данько Сохор, Анна Спѹк, Ксєня Станьчак, Гарасим і Стефан Стержин, Илько і Маркій Тарбай, Демко Телеп, Дмитро Тилька, Теодозій Ткач, Василь і Микола Угрин, Теодор Урбан, Сидор Ференц, Панько Филиичак, Измаил, Никифор і Стефан Филяк, Теодор Фусѹк, Иван Хованьскій, Иван Ходаба, Григорій Цап, Домка Цимбалѹк, Юстіѹн Чачуна, Иван і Йос. Чухта, Валерія Шипульска, Емилиѹн Шпак, Корнило Юрич, Фецко Юрчак, Михаил Ющак, Кирій Ярош, Максим, Марія і Стефан Яцевич, Настѹ Яцива. О. М. Подгорецькій, Д. Голодъ, И. Кадубецъ. *Памятайте на Руску Бурсу в Новѡм Сончи!*, «Свобода» 1898, ч. 49, с. 3.

бути межі нами Русинами амер. анґ одного, котрий би не причинив ся хоть найменшимь даткомь на ту цѣль. Особливо всѣ наши братства повинни якъ найщедрѣйше вспомочи згадану школу въ Н. Сончи!⁵⁴

В листі писаным 6 лютого 1899 р. в Білцареві о. Качмарчык посылал подякування для Івана Ёловы за дві піняжны жертвы в чыслі 31 і 145 злотых. Згадувал тіж, што медже жертводавцями находил так знаемых собі люди як і чужынців. Вшыткым ім дякувал, але не был бы собом, коли бы не написал, же тоты знаны йому люде мешкаючы в Америці, котры нич не жертвували, лишали ся должниками в своїй совісті⁵⁵. В середині квітня того же 1899 р. дякувал о. Качмарчык зас Ёлові за 58 злотых і о. Корнилови Лавришынови/ Cornelius Laurisin (1858-1917) з Shenandoah, Pa. за 181 злотых.

Великодушни ініціатори и щедри жертводателѣ! Ви приправили оденъ щебель бѣльше до драбинки, по котрѣй сѣльска дітина спинає ся до свѣтла, щоби для великої родини Руси стати пожиточнымъ членомъ. Ти дѣти, доставшись на той щебель, увидять дальшій горизонтъ свѣта, розцѣкавившійсь, стремѣти будуть безперервно къ достиженю цѣли⁵⁶.

Під koniec квітня 1899 р. «Свобода» подавала список жертводавців, што в місцевости Mt. Carmel, Pa. зложили на бурсу в Санчы 25 дуляри і 33 центы⁵⁷. Згадайме ту, што люде переважні давали менше як дуляря од особы. Давано по 5, 10, 25, 50, 75 центів а лем вызначнішы люде, котры не рідко мали свої бізнесы, давали по дуляри або веце. Організації як братства, парохії або хоры давали по пару або навет парунадцет дулярів. Прикладово Братство св. Димитрия (Mt. Carmel, Pa.) дало \$10.00 а «зъ спѣву хорального» передано \$2.50⁵⁸.

⁵⁴ Там же, с. 3.

⁵⁵ О. О. Качмарчикъ, *Вѣдѣ Грибова*, «Свобода» 1899, ч. 9, с. 3.

⁵⁶ Т. Качмарчикъ, *Вѣдѣ Грибова*. Подяка, «Свобода» 1899, ч. 16, с. 2.

⁵⁷ Были то: Іоан Бортничак, Демко Воргач, Іоан Воргач, Алекс. Галабурда, Алекс. Галькович, Николай Галькович, Мих. Галькович, Іоан Говда, Іоань Горошакъ, Мих. Горошак, Петро Горошак, Роман Дзюбоко, Димит. Коропчак, Теод. Косцѣльняк, Василій Кохан, Гав. Куземчак, Симеон Кузяк, Данько Курей, о. Ст. Макар, Ст. Мицавка, Алекс. Мурдза, Онурій Мурдза, Филип Мурдза, Теодор Нех, Мих. Русин, Петро Слезѣн, Андрей Томко, Гнат Трохановскій, Гр. Трохановскій, Іоан Ференчак, Юстин Хомяк, Василій Цап, Іоан Цап. *На руску Бурсу въ Новѣмъ Сончи зложили въ Мт. Кармель, Па.*, «Свобода» 1899, ч. 17, с. 3.

⁵⁸ Там же, с. 3.

На осін 1899 р. прийнято до бурси уж 32 хлопців. Згідні зо словами отця Качмарчыка хлопці добрі ся вчыли і вели так, же на них звернули увагу учителі. Подібно успіх бурси мал довести до оскаржыня Яворско-го, Ліниньского і офіцияла суду в Кракові і Львові Іванишына о то..., же ся мішають в справы бурси і же робят ріжницю медже руском і польском молодіжю [? – Б. Г.]. Отец Качмарчык так справу виділ:

Такъ, не бувало, бо передше рускій хлопчина встыдавъ ся родного слова, на улици зъ батькомъ по руски говорити не хотѣвъ, бо его высмѣяно, а теперъ идуть парами на проходъ до церкви и школы, розговорюють рѣднимъ словомъ, що нашихъ вороговъ злостить, бо они волѣють жидѣвскій говѣрь, якъ нашу мову. Довели вороги до того, що совѣтникъ Яворскій, зневоленный бувъ виступити зъ Выдѣла руской бурсы, чтобы не стратити кусника хлѣба⁵⁹.

Додавал тіж, же ся початково Полякы бурсом не занимали бо не думали, же она буде основана. Як єднак стала ся реальністю, зачати ся мала антируска політыка в Санчы, ведена подібно през ксєндза Альойзого Ґураліка (1845-1926)⁶⁰. Коли заряд бурси хтіл купити кавальчык землі, жебы там будинок бурси поставити, мал ксєндз Ґуралік заборонити своїм парохіянам землю продати⁶¹.

Пізнійше «Свобода» писала, же Полякы барз ся старали одправити з Санча Ліниньского, але же ся він якоси од того выкрутил. Не так добрі повести ся мало Яворському, котрого подібно урядово перенесено до Кракова, жебы польского Санча «nie ruszczył». Подавано, што Яворскій лишыл свою державну роботу в Кракові і вернул до Санча, жебы дале вести соспільну працу⁶². Фактычні, урядове джерело подає, же в 1900 р. был іщы председателем «с.к. Sądu powiatowego dla spraw dochodu skarbowego» і директором «Dyrekcji okręgu skarbowego w Nowym Sączu»⁶³. Пік пізнійше працювал як «radca skarbowy w Dyrekcji

⁵⁹ О. Ө. Ө. Качмарчикъ, *Вѣдъ Грибова*, «Свобода» 1899, ч. 46, с. 2. Не знаме, як ся тота справа далі розвинула, але Яворскій вернул до заряду бурси.

⁶⁰ Ks. infułat Alojzy Góralik, proboszcz od «Małgorzaty», honorowy obywatel Nowego Sącza (1901), *Honorowi Obywatele Miasta Nowego Sącza*, <http://www.nowysacz.pl/honorowi-obywatele-miasta77>, доступ: 20.10.2020.

⁶¹ О. Ө. Ө. Качмарчикъ, *Вѣдъ Грибова*, «Свобода» 1899, ч. 46, с. 2.

⁶² М. Семанюкъ, *На той лист...*, «Свобода» 1903, ч. 49, с. 3.

⁶³ *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1900*, 1900, с. 186, 196.

okręgu skarbowego w Krakowie»⁶⁴, але в 1902 р. не згадує ся його медже державными урядниками в Галиції (был еднaк послом до віденьского парламенту)⁶⁵.

Деси в вересни 1899 р. на санчівску бурсу зберано в місті Pittsburgh, Pa., одкале послано 6 дулярів і 20 центів⁶⁶. Справу розвитку бурсы пропагувано тіж в краю. Уж в 1899 р. членом бурсы стала українська оперова співачка Соломія Крушельницька (1872-1952)⁶⁷, котра уж товды триумфальні выступувала на сценах славетных театрів, а рік вчаснійше приїхала до Санча на одкрыта бурсы⁶⁸. Пишучы в 1899 р. о осягнінях руской культурно-едукацийной діяльности в Галиції Михайло Грушевський (1866-1934) згадувал медже інчыма, што: «введено в життя бурсу в Новім Санчі – для синів руських підгірян (лемків) Західної Галичини»⁶⁹. Ведене през него Наукове Товариство ім. Шевченка в 1899 р. дало: «українсько-руський [? – Б. Г.] Бурсі в Новім Санчі 50 К. підмоги»⁷⁰, а рік пізнійше «Руській Бурсі» 10 злр.⁷¹ Початком квітня 1900 р. коротко згадувано в «Свободі», же ся бурса в Санчы добрі розвиват і же «датки якъ на бѣдну хлопську Русь пливуть, а осьь на дняхъ о. Иванъ Пастернакъ зъ Тылявы, коло Змигорода дарувавъ на ту цѣль 2829 зр. австрийскихъ»⁷². Не рапортувано о нияких колектах в Америці і такой нич на бурсу в кругах переходячого на українськы позиції Руского Народного Союзу

⁶⁴ *Szematyzm Królestwa... na rok 1901, 1901, с. 194.*

⁶⁵ *Szematyzm Królestwa... na rok 1902, 1902, с. 296.*

⁶⁶ Жертвували: Афтан Вандзѣляк, Семан Васильчак, Емилиан Ватраль, Семан Войтович, Максим Галушак, Александер Горошак, Николай Илько, Кипріян Корбеляк, Емилъ Костич, Григорій Лех, Стефан Малецькій, Леон Михальскій, Мартин Осѣка, Лука Павельчак, Апдрей Павлик, Панько Паркола, Стефан Похна, М. Стефанович, Юрко Тимчик, Николай Хомикевич, Иван Феѣца, Михаил Ђжикъ. *Члени братства св. о. Николая въ Питсбургу зложили на руску бурсу къ Новомъ Сончи*, «Свобода» 1899, ч. 38, с. 3.

⁶⁷ М. Л. Гончарук і ін. упоряд., С. А. Гальченко, М. Г. Жулинський, Г. М. Бурлака і ін. ред., *Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури*, Київ 1999, с. 177.

⁶⁸ І. Красовський, *Діячі науки і культури Лемківщини*, Торонто–Львів 2000, с. 102.

⁶⁹ С. Ю. Герасименко, *Культурно-просвітницька діяльність Михайла Грушевського в Галичині (1894-1914 роки)*, «Теорія та методика навчання та виховання» 2011, ч. 28, с. 33.

⁷⁰ *Хроніка Українсько-Руського Наукового Товариства ім. Шевченка 1900*, Львів 1899, с. 84.

⁷¹ *Засідання Виділу Наукового Товариства імені Шевченка*, «Літератуно-науковий вістник» 1900, ч. 2-11, с. 77.

⁷² *Въсти изъ старого краю*, «Свобода» 1900, ч. 13, с. 2. Пізнійше ся згадувало, што о. Пастернак давал тисячами на бурсу і зато подібно думано в подяці дати намалювати його портрет і повісити його в бурсі. Автором того малюнку мал быти мешкаючий во Відни маляр і генерал-майор войскової юстиції, Захар Павлюх (вм. 1934), але до того николи не дішло. О. О. Качмарчикъ, *Зъ Лемковщины*, «Правда» 1904, ч. 34, с. 3.

не зберано і о бурсі не писано. Было то звязане з внутрішнім роздором в бурсі. Згадайме ту, што перед роздором куплено для бурсы будинок. Мало то місце 1 мая 1901 р. Будинок при улици Ягайлоньскій (ч. 37) куплено од Адольфа Сроки. Запис того зроблено під чыслом гіпотечного регістру 578 ґрунтовой книги катастральной гміны Новый Санч⁷³.

Істнуют ріжны описы того, што стало ся в санчівській бурсі в часі загального зобраня ей членів 3 липця 1902 р., в котрым взяло участ 83 членів. Єдна версія тых подій подає, што Українці мали хтіти «усуніння молодежи спід влияния Москальофілів». На што чысленнішы старорусины одповісти мали скрисліньом вшыткых Українців зо списку членів, за чым піти мало тіж оддання Українцям акций вложеных в купліня нерухомости⁷⁴. Подібні справу описувала польска газета «Dziennik Polski» в дописі «Wykiwani» *narodowcy* печатаным 12 липця 1902 р. підкрисялючы, же сами Українці чули ся вышмареныма з бурсы. Газета тота додавала єднак тіж, же: «Ustępujący wydział biada, że 30.000 koron, bo tyle wynosi teraz fundusz bursy, przeszło w łapy moskalofilskie».

О. Іоанн Полянський (1888-1978), котрый мешкал в бурсі од початку ей істнування і был свідком поділу, писал в 1960. роках, же о. Качмарчык чул особисту уразу до Петра Лініньского і же, як ся здає, за його проведением того-ж Лініньского вышмарено з заряду в часі згаданого зобраня (котре о. Полянський датує на липец 1901 р.). За Лініньским упомнути ся мал Яворскій, якій подібно протестацийні лишыл заряд бурсы. Полянський барз банувал, же ся так стало і называл рішыня о. Качмарчыка і участников загального зобраня «нерозважным кроком». Згідні з оціном о. Полянського было то планне рішыня, бо Яворскій, «фінансовый потентат і человек доброго сердца», давал дуже гроши на бурсу а по роздорі одраз основал з Лініньским українську бурсу, яка на думку о. Полянського виховувала «ренегатів і конфідентів австрийского уряду»⁷⁵.

Хоц о. Полянський ани словом не згадує о ідеологічным поділі межде членами заряду, то власні на тот поділ звертают увагу інчы авторы описуючы тоту справу. І так в серпни 1902 р. американська «Свобода» писала на першій страні:

⁷³ D. Nowak, пр. цит., с. 36.

⁷⁴ Там же, с. 36.

⁷⁵ И. Ф. Лемкин, пр. цит., с. 63-64.

«Украинцѣ» сколектували около 50.000 коронъ на бурсу и церковъ та постарались о вироблене пляну на руску церковъ въ Н. Санчи и т.и. Ось що зробили для Лемкѣвъ «Украинцѣ» въ Н. Санчи. Але москвофиламъ се не подабалось и они видячи що є вже чимъ газдувати, выкинули «Украинцѣвъ» зъ уряду а выбрали урядниками самыхъ своихъ⁷⁶.

Представляючы справу зо своей страны, о. Качмарчык писал, же Яворскій і Ліниньскій были «касіерами наших грошей, бо были на мѣсци, а собравши много, уже насъ и ганьбили по газетахъ». Додавал тіж, же Лемкам не треба намітуючих ся ім українських месиїв, бо Лемкы мают дост своїх люди, жебы себе спасти. І так власні, згідні зо словами о. Качмарчыка, побідили они Українців «прогнавши ихъ съ опанованой ними нашей русской бурси въ Новѣм Санчи». Підкрислял він тіж, што Лемкы зложили 23 000 корон на бурсу, коли Ліниньскій зо своим дівком мал подібно дати лем 14 зл і 92 кр., а Яворскій 269 зл і 7 малых бочок нафты. «Та бурса была наша, а ихъ, понеже были в мѣстѣ, просилисьмо за господарей що року, а такъ кто чужимъ господаруе, той властителем чужого не есть! Такъ и они не были и уступили мѣстце властителемъ»⁷⁷.

Без доступу до фінансовых документів самой бурси не будеме знати, котра сторона дала веце гроши. Каждая з них описувала свої діяння і жертвы як тоты, што мали векше значыня. Смотриачы ся на справу з інчой страны, то же старорусины і українофілі мусіли ся розыйти, было лем справом часу, а же бурсу притримали тоты першы, было наступством внутрішнього розложыня сил⁷⁸. Властиві то уж в часі основаня бурси не было в Галиції місця на українсько-староруску спілпрацу. В 1885 р. українскы народовці створили свою Народну Раду. В 1890 р. дішло до підписаня польско-української угоды. Та тзв. політыка Новой Еры довела до розбитя в вересни 1892 р. Руского Клубу в галицкым соймі. В выборах 1895 р. медже галицкыма Русинами не діял уж єден выборчый комітет так, як то было попередньо. В 1898 р. народовці і старорусины спільні святкували річницю революції 1848 р., але обновління їх кооперации мало штучный характер. Ци не на фали того святкування основано санчівску бурсу?

⁷⁶ Новинки – в 1898 р., «Свобода» 1902, ч. 34, с. 1.

⁷⁷ Вѣсти изъ старого краю, с. 2.

⁷⁸ Згадувал уж о тым: П. Трохановскій, *Кура Што Зносила Златы Яйця*, «Лемківскій Календар» 1998, с. 109.

Українське «Діло» розвивало теорію о можливості порозумління зо «старыма», як бы не їх «постійне баламучення москофільською фракцією». Том «москофільском» фракцией были проросийскы русофілі, званы тіж новокурсниками. Выступили они на політичну сцену під koniec XIX ст. Хоц ниякій рух не творит ся *ad hoc*, за початок руху новокурсників приймає ся рік 1899, коли вошли они до Русско-Народной Партиі. Ставляли они собі за ціль культурне розвитку галицко-руского насеління, в чым помічний мал быти російській язык і російска культура⁷⁹.

Адже, смотрячы на тоты шыршы політичны події медже Русинами Галиції, мож бы собі нима витлумачыти поділ в заряді бурсы. Чом єднак од початку не было поділу? Здає ся, же обі страны потрібували себе. Українці не мали бы сами з кым і для кого бурсу творити. Потрібували они лемківських священників, жебы Лемків до бурсы притягнути⁸⁰. Для лемківських священників атракційном была поміч Українців, што мали державны або інчы роботы в Санчы, а окрема могли внести капітал на організацію бурсы. Подібні як о. Полянський, тіж Степан Шах (1891-1978) підкрислял, што в часі єй основаня не было в Санчы поділу медже «твердыма» а «мягкыма» Русинами. Подавал він, же в 1900 р. бурса мала 60 бурсаків, а можливе то было завдяки численным жертвам, особливі жертві Венедикта Мійского (1830-1921)⁸¹, што дарував для бурсы пару тисячи австрийських рынських⁸². Шах твердит, што до поділу дійти

⁷⁹ Б. Горбаль, *Галицкы Старорусины і Русофілі і Одношыня до Них Габсбургской і Царской Монархій до 1914 року*, «Русин» 2007, ч. 3, с. 122-145.

⁸⁰ Ю. Тарнович, *Ілюстрована історія Лемківщини*, Львів 1936, с. 231 писал о Санчівщині перед I світовом войном так: «За це всевладно панували тут — як зрештою у цілій Лемківщині — москофілі. І це треба їм признати, що вони мали за собою маси народу. Вони й мали тут відповідно сильні культурні установи, як читальні Качковського, бурси, мали сильні економічні установи, незвичайно багаті».

⁸¹ Походил він з Полян Суровичных, де його няньо Василь (1788-1864) был священником до 1832 р. (пізнійше працювал в Новівси, а в 1855 р. перешол на пенсію). Мати Мария походила з Криницьких. Венедикт вчыл ся в гімназіі в Санчы, а пізнійше в реальній школі во Львові, де тіж зробил технічны студії. Як інжинір працювал при ріжних староствах, аж достал працу при Намістництві во Львові, де дослужыл ся рангы старшого інжиніра і де вмер. Жертвовувал дуже гроши на церковны і народны (русофільскы) цілі. *Благодѣтель Лемковичины*, «Лемко» 1911, ч. 5, с. 1. Т. В. Дуфанец, *Великий Жертвователь Лемковичины*, «Карпаторусский Календарь Лемко-Союза» 1966, с. 55.

⁸² Полянський подавал, же было їх 6 000. В 1911 році «Лемко» писал, што Мійській дарував бурсі 23 тис. корон і зробил то товды, коли тота поміч была найбарже потрібна. Не знаме єднак коли то было. *Благодѣтель Лемковичины*, с. 1. В 1904 р. польска газета подавала, што будинок бурсы куплено за 48 000 корон од «spadkobierców ś.p. Pierzchalskiego». *Przejezdny, Listy z kraju. Nowy Sącz w październiku (kwestya ruska)*, с. 9.

мало товды, коли в 1900 р. змінено назву з «Руска Бурса въ Новѣм Санчи» на «Русская Бурса им. Венедикта Мѣйского»⁸³. Лініньскій мал запротестувати проти назві з двома «с» а поперти його мали Яворскій, Бандрівскій, шкільный інспектор Володимир Вітошынський, урядник повітового староства Михайло Кубійович і учитель Александер Милянч. Коли протест не поміг, згідні з описом Шаха, лишыти мали они заряд бурси⁸⁴ і одраз основати Українську Бурсу⁸⁵.

Без огляду на то, ци Лініньского з заряду вышмарено, а інчы Українці протестацийні лишыли бурсу, ци вшыткы Українці сами заряд лишыли або были з заряду вышмарены, тото невдале українсько-староруске содружество скоро ся скінчыло і обі страны розпочали на себе безпардоново нападати в газетах⁸⁶. Дішло тіж до даль-

4. Венедикт Мійскій. Джерело:
Благодѣтель Лемковицины, «Лемко»
1911, ч. 5, с. 1

⁸³ D. Nowak, пр. цит., с. 31 подає, што назву змінено аж 2 II 1909 р. на вальным згромадженню.

⁸⁴ На думку самого Яворского з бурси їх вышмарено. І. Дмитрів, *Пробудитель новосандеччины (до 145-річчя народження Василя Яворського)*, «Лемківський календар» 1998, с. 42. Една польська газета писала, што «москофілі» Українцям «podstępnie wydarli zarząd bursy». *Owem lupo credis*, «Mieszczanin» 1903, ч. 24, с. 3. Інча польська газета писала, же: «Nie zasypiali jednak sprawy zagrożeni w swym wpływie Starorusini. Po wielu starciach, których echo, pod zarzutem szerszenia przez Ukraińców ateizmu wśród młodzieży ruskiej, oparło się aż o grecko-katolicki konsystorz biskupi w Przemyślu – Starorusini odebrali Ukraińcom zarówno ruską burzę, jak fundusze i dotychczasowe instytucje», *Sprawy ruskie*, «Nowa Reforma» 1903, ч. 202, с. 1. М. Семанюк, *Зъ Monessen, Pa.*, «Свобода» 1903, ч. 49, с. 3 писал, што Українці были вышмарены з бурси.

⁸⁵ С. Шах, пр. цит., с. 291-293. Здає ся, же початково называно ей Руском Бурсом, а для одріжніня ей од старшої бурси называно ей тіж: Ruska Bursa II. Пізнійше згадує ся ей як: Руска Бурса Товариства Просвіта, Українско-руська бурса або Українська бурса. Далі зву ей Українська Бурса, а першу бурсу зву Руска Бурса.

⁸⁶ Членъ Новосандецкой Бурсы, *Зъ Manville. R. J.* (*Москальофільски клеветы на Украинцівъ*), «Свобода» 1903, ч. 38, с. 3. Декотры атаки подібно провадили до судовых справ: Лемко, О. *Качмарчикъ засуджений*, «Свобода» 1903, ч. 26, с. 3; Демко Трохановскій, членъ грибѣвской рады, повѣтрової Лемко зъ Полянъ, Димитрій Жиличъ, Лемко зъ Камянної, Ілярій Яворскій и Теодоръ Дутка, Лемки зъ Береста, *Голосъ зъ Лемковицины. Братя Лемки!*, «Свобода» 1904, ч. 11, с. 3. На вічі в Горлицях, котре мало місце 2 червця 1903 р. «Zgromadzeni mianowicie członkowie staroruskiego obozu żalili się na to, iż do krainy Łemków, dotychczas przez nich wyłącznie rządzonej, wciskają się Ukraińcy, aby psować język pisownią fonetyczną, krzewić wśród młodzieży szkolnej ateizm (wypadki w ruskiej bursie

шой поляризації, коли серед традиційні староруских Лемків штораз векшого значіння наберали згадувані уж русофілі. Неодолга спроваджено до Санча Дмитрія Маркова (1864-1938), єдного з найактивніших русофільських діячи і політыків в Галиції. Заряджал він Руском Бурсом в шкільным році 1902/1903⁸⁷.

В 1903 р. знано о Рускій Бурсі в С-Петербургу, де писано, што в ній «бѣдныя гимназисты русской народности получаютъ даровое содержаніе и воспитываются въ русскомъ духѣ»⁸⁸. Під конец 1903 р. в місті Trauger, Pa. назберано на Руску Бурсу в Санчы \$21.25⁸⁹. Ци ходило ту о Українську Бурсу? Початково было кус замішаня з тым, на котру бурсу зберано грошы. Звертано на тото увагу так в українських, як і русофільських середовисках підкрисляючи, што газета «Свобода» зберала на українську, а газета «Правда» на русофільську бурсу⁹⁰.

В шкільным році 1903/1904 руском бурсом заряджал Іван Черлунчакевич⁹¹. 30 X 1903 р. Галицкій Соїм переголусувал приділити 10 000 копон на поміч бурсам «mieszczącym młodzież polską i ruską», в тым «bursie ruskiej w Nowym Sączu 350 K.»⁹².

На початку шкільного рока 1904/1905 в бурсі было 52 бурсаків, але на конец того рока лишыло ся їх лем 41. Пересічний кошт утриманя

в Nowym Sączu) i wogóle wypierać Starorusinów z ich stanowisk», *Organizacja Rusinów w Galicyi zachodniej*, «Nowa Reforma» 1903, ч. 136, с. 1-2.

⁸⁷ Членъ Новосандецкой Бурсы, Зѣ Manville. R. J. (Москальофільски клеветы на Украинцѣвъ), с. 3; *Ovem lupo credis*, с. 3.

⁸⁸ Азъ, *Положеніе и нужды Галицкой Руси*, «Извѣстія Славянскаго благотворительнаго общества» 1903, ч. 3, с. 49.

⁸⁹ Найвеце дало Братство св. Йоана Хрестителя (\$ 10.00) а за ним: Яцко Ющак, Петро Завада, Андрей Боцонъ, Петро Юришинець, Алекс. Семаницкій, Лешко Цѣцѣло, Михаил Марусанич, Мих. Киртак, Мих. Ющак мол., Гаврило Стацак, Томко Шопа, Юлія Шопа, Яким Копцял, Тео. Ющак, Петро Ротко, Анна Ротко, Илько Адам, Антоній Адам, Стефан Тыра, Андрей Семаницкій, Трифон Спѣн, Андрей Филяк, Василь Смерж, Дмитро Тарбай, Дмитро Мадярів, Василь Кащик, Денозій Баницкій, Теодозій Тацинь, Лев Гусак, Лука Пероганич, Михаи Ющак стар. *Рухъ въ водѣтлахъ Р.Н.С.*, «Свобода» 1903, ч. 50, с. 6.

⁹⁰ М. Семанюкъ, Зѣ Monessen, Pa., с. 3.

⁹¹ *Ovem lupo credis*, с. 3.

⁹² *Sprawozdanie Wydziału Krajowego z czynności urzędowych. Sprawozdanie z czynności Departamentu I. Wydziału Krajowego za czas od 1. grudnia 1902 do 31. grudnia 1903*, 1904, с. 66. Бурса подавала штонайменше іщы два раз прошыня до сойму о фінансову поміч, але не знятя, ци ей достала. *Stenograficzne Sprawozdania z Drugiej Sesji Ósmego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomerji wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1905. T. 2. Posiedzenie 44, 1905, с. 2267; Sprawozdanie Stenograficzne z Rozpraw Galicyjskiego Sejmu Krajowego. 4. Posiedzenie 3. Sesji VIII. Peryodu Sejmu Galicyjskiego, 1907, с. 177.*

єдного бурсака был 15 корон на місяц. Найменше рахувано найбарже потрібуючим бурсакам, котры платили лем 10 корон на місяц, адже менше як коштувало їх утримання. Двох бурсаків мешкало за дурно. Тоты, што могли заплатити, давали до 20 корон на місяц. Грошы приходили тіж од членів, котрых на місци было 15, а вшиткых разом 281. В шкільным році 1904/1905 за 9 місяци бурса мала приходу 9 668 а видала 8 939 корон. Зарядом керувал товды о. Алескій Гукевич (1866-19--) парох в Жегестові, секретарьом был о. Мирон Черлюнчакевич, а скарбником Іван Твардиевич. Натоміст членами заряду были о. Теофіль Качмарчык, о. Іван Русиняк (1850-1927) парох в Королеві Рускій, о. Еміліян Венгринович, о. Осиф Мохнацкій і префект Костецкій⁹³.

Початком шкільного рока 1906/1907 в бурсі мешкало 43 бурсаків, котры подібно пересічні платили 13 корон на місяц (декотры нич не платили). То выходило 43 гелеры або 21 ½ крейцаря на ден. Отец Качмарчык (котрый дякувал за 4 000 корон, што пришли з Америки) писал «За таку суму выжити не може, то сами знате; протое жебрати мусимо, чтобы ихъ выховати»⁹⁴.

В русофільских середовисках разом з закликами до зберання гроши на їх бурсу в Санчы печатано інформації о зобранных уж грошах і часто спискы жертводавців.

Дуже то похвально, що американскіи Русины починають зновъ собирати жертвы на Русску бурсу въ Н. Санчи. Недавно подали ми виказь жертвъ собранихъ на весѣлю г-на Петра о. Касенчака въ Нью-Йорку и на крестинахъ у Павла Карляка въ Майфильдѣ, Па., а на семъ містци нотуемо обрани жертвы, на крестинахъ у Іліи Тарбая — старого обивателя и салониста въ Джерзи Сити, Н. Дж. которого обдарила жена здоровимъ синомъ. Урадованный отецъ въ день крестин запросивъ богато гостей, и всѣхъ щиро угощавъ. При гостинѣ, не забыли гостѣ и за бѣдныхъ русскихъ учениковъ въ бурсѣ въ Н. Санчи и на возванье г.г. Семана Барни, предсѣдателя парохіального и Алексія Николина зложили 6 долл. [...] Честь и слава такимъ кумамъ и гостямъ! Честь и слава г-ну Ил. Тарбайову, Дай Богъ, щобъ Русь мала якъ больше такихъ кумовъ!⁹⁵

⁹³ *Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazyum Wyższego w Nowym Sączu za rok 1905*, 1905, с. 74.

⁹⁴ *Отъ Грибова*, «Правда» 1907, ч. 49/50, с. 4.

⁹⁵ Жертвували: Ілія Тарбай, Анастасія Тарбай, Григорій Подлипчак, Николай Пупчик, Алексій Николин, Виктор П. Гладик, Романъ Ромціо, Семанъ Барна, Діонізій Шмайда,

На весілю Томка Галабурды и Мариі Астрабъ, въ Нью Йорку на просьбу честного Русина-патріоти изъ Бруклинъ, Н. Ю. Діонизія Кузьмы зложили гостѣ \$5. Честъ молодой парі и гостямъ, що при забавѣ здѣлали свою патріотичну повипность. На семъ мѣстци додаемъ, що г-нъ Яковъ Кода, збирає жертвы на русску бурсу въ Новомъ Санчи, мѣжъ Русинами въ Нью Йорку. Просимо поч. читателей «Поступа» и всѣхъ честиихъ Русиновъ, до которыхъ зайде г-нъ Кода, щобъ складали по можности жертвы на добру цѣль⁹⁶.

И зновъ радостны вѣсти, — зновъ русска щедрость складає жертвы на олтаре бідной Руси. Дня 15 феб. въ Симпсонъ, Па., отбило ся весілье Семана Лабовского й Анны, на котромъ собраны гостѣ при веселой забавѣ вспомнули и на родный край, — русску лемковску бурсу въ Н. Санчи, бо о то на просьбу Николая Лабовского изъ Бѣлянки и Ивана Файфра изъ Лѣщинъ зложили \$6.45. [...] Суму тую переславъ въ редакцію «Поступа» въ цѣлости г-нъ Алек. Шлянта, русскій почтаръ въ Майфильдъ, Па.⁹⁷.

Честъ вамъ пассайскіи Русины за тое, що не забуваєте на свои народній sprawy а попираєте добре дѣло. Особлившую подяку заслуге г. К. Здзеба, що памятає и на тѣхъ біднихъ нашихъ студентиковъ въ старомъ краю, которіи учать ся на просвѣтителей нашего бідного народа. Се есть добрый примѣръ для другихъ нашихъ братьей, котріи увидѣвши такъ щирое сердце пассайскихъ Русиновъ пойдутъ за ихъ слѣдамъ⁹⁸.

Иван Ходаба, Филип Михальскій, Теодорій Ткач, Кондрат Вариха, Михаил Ковальчик, Илія Лабіш, Леон Тарбай, Теодор Смеречняк. *Жертвы на Русску Бурсу въ Н. Санчи*, «Поступ» 1908, ч. 6, с. 3.

⁹⁶ *Жертвы на Русску Бурсу въ Новомъ Санчи*, «Поступ» 1908, ч. 7, с. 1.

⁹⁷ *Жертвы на Русску Бурсу въ Новомъ Санчи*, «Поступ» 1908, ч. 8, с. 1. Жертвовали: Семан Лабовскій, Анна Лабовска, Николай Лабовскій, Иван Файфер, Гиляръ Файфер, Григорій Лабовскій, Иван Лабовскій, Иосиф Дудик, Сидор Дзвончик, Стефан Гладик, Лука Дзвончик, Семан Губик, Иван Малюшович, Иван Дзвончик, Николай Дудич, Дан. Галик, Кундрат Дзвончик, Собко Грыцѣк, Томко Ждыма.

⁹⁸ *Жертвы на Русскую Бурсу въ Новомъ Санчѣ изъ Пассайкѣ, Н.Дж.*, «Поступ» 1908, ч. 17, с. 4. «На крестинахъ у Мойсея Орлецкого собрал г. Косма Здзеба 1.05 долл., отъ себе 20 ц. Разомъ 1. 25 д. На крестинахъ у Юстина Кузмьяка тоже на призывъ г. К. Зздебы жертвовали: Григорій Пласконъ, Григорій Палубнякъ, Иванъ Выслоцкій, Юстинъ Кузмьякъ, Иванъ Миланичъ, Порфирій Мохнацкій, Афтанъ Кузмичъ, Анастасія Барна, Андрей Болинякъ, по 25 центовъ. Теодоръ Манцакъ 20 цент. Андрей Райхель 5 центовъ. Разомъ – 2 д. 55 ц. Особно жертвовали г. Михаилъ Костикъ 50 ц. Всего разомъ 4 д. 30 ц.».

О. Качмарчык писал, што од самого Віктора Гладика бурса достала штыри тысячы корон. Додавал тіж, што на початку 1908 р. достал просто з американьского банку 200 корон і аж пізнійше дознав ся, же то тіж были грошы на бурсу. На тото вшытко реагувал він так:

Оно що правда неустанно жебрати якъ зъ одной стороны стыдно, такъ зъ другой надодѣ жертволателямъ но то уже наша судьба така, що одными просятъ, другиі переносячи ся въ становиско требующихъ сочувствуютъ просителямъ, не лише самыи жертвуютъ, але и до жертвъ наклоняютъ. Я думаю кому бѣда въ житю дуже докучала и лучше ему жеі ся хотя при тяжкой и небезпечной працѣ, тотъ знае оцѣнити нужду, для того въ нуждѣ приходитъ въ помощь!⁹⁹.

4 серпня 1908 р. мало місце в Санчы зобрання членів Руской Бурсы. Приїхали Лемкы з ріжних сел, 17 священників і др Димитрий Марков, по котрого зобранны вышли на колійову стацию. Йому то передано ведіння зобрання, а його заступцьом выбрано о. Михала Юрчакевича. За пропозицийом о. Теофіля Качмарчыка заряджено бурсу дале звати Общество Русская Бурса въ Новомъ Санчи имени Венедикта Мѣйского підкрисляючи того-ж заслугу для бурсы. Плянувано, же бурса прийме на зближающий ся рік 50 учеників¹⁰⁰. Тот (недовершений?) план міг быти звязаний з тим, што в тым шкільным році 1908/1909 отворено в Санчы другу гімназію. Єднак вшыткы ей ученикы (369) подавали ся за Поляків.

В часі вального згромаджыня членів бурсы 2 лютого 1909 р. змінено статут, до котрого додано запис о перезначыню маєтку Руской Бурсы, коли бы ей розвязано. Маєток мал перейти під заряд Товариства ім. Михайла Качковского, а пак мала бы з него быти утворена стипендія ім. Венедикта Мійского «dla uczącej się młodzieży obojga płci, narodowości ruskiej z pierwszeństwem dla młodzieży z powiatów nowosądeckiego i grybowskiego»¹⁰¹.

⁹⁹ Т. О. Качмарчык, *Изъ Лемковицины*, «Поступ» 1908, ч. 11, с. 1.

¹⁰⁰ *Русска Бурса въ Новомъ Санчи*, «Поступ» 1908, ч. 31, с. 1.

¹⁰¹ D. Nowak, пр. цит., с. 37.

Шкільний Рік	Ученики Ц.К. I Высшой Гімназії в Санчы (на конец шкільного рока)			Руского языка вчыло ся
	Рідний язык		Релігія	
	польскій	рускій	грекокатолицка	
1894/1895	252	11	15	не вчено
1895/1896	?	?	?	?
1896/1897	309	11	15	не вчено
1897/1898	341	14	17	не вчено
1898/1899	368	19	26	33
1899/1900	410	26	31	32
1900/1901	488	41	46	не подано
1901/1902	594	56	58	не подано
1902/1903	?	?	?	?
1903/1904	?	?	?	?
1904/1905	670	59	60	38
1905/1906	?	?	?	?
1906/1907	763	65	66	48
1907/1908	не подано статистыкы			
1908/1909	500	64	64	68
1909/1910	446	51	51	88
1910/1911	424	47	47	37
1911/1912	398	43	43	37
1912/1913	383	26	26	43
1913/1914	389	22	22	29
1914/1915	?	?	?	?
1915/1916	302	9	9	не вчено
1916/1917	?	?	?	?
1917/1918	?	?	?	?

Од шкільного рока 1912/1913 в місце рідного языка подавано національніст учеників. Звідальным знаком зазначено роки, для котрых не мам доступу до інформацій¹⁰².

¹⁰² Джерело: *Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazyum I Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny...*

Маесток бурсы складад ся товды з муруваного будинку, де мешкали бурсаки, двох меншых деревяных будинків, двох подвірці і великого огороу. Малы будинкы одділяли бурсу од улиці. Єден з тых будинків вынанимала родина якісого колійового урядника Русина. В другом малым будинку мешкал настоятель бурсы, кухарка і слуга. Медже тьма будинками а головным будинком бурсы был великій подворец, на котрым мож было поставити не лем вшитых бурсаків, але подібно і баталійон войска. За будинком бурсы был другій, подібно іщы векший подворец, де находили ся уряджыня до гімнастыкы і забавы. Тот подворец одгороджений был муром і штахетами од сусідніх властителі. На право од тых будинків і подвірці был огород, што тяг ся аж до бічної улиці. До бурсы входило ся з головної улиці през шырокі желізны ворота, переходило ся улечком медже меншым домом і огородом і такой през менший подворец входило ся до головного будинку бурсы¹⁰³.

В головным будинку находили ся штыри комнаты, де спали бурсаки, една велика галя до науки і ідальня. Уж по войні будинок тот описувано так:

Nowy dom parterowy, murowany, w części podpiwniczony, dachówką kryty, mieszczący 3 sionki, korytarzyk, schody na strych i do piwnicy kamienne, 1 kuchnię z posadzką z płytek, już bardzo zniszczonych, 5 pokoi średniej wielkości, i jedną większą salę o 3 oknach weneckich. Podłogi miękkie, żebrowane we fryzach, stropy sufitowate, piece kaflowe. Na poddaszu izdebka dla stróża¹⁰⁴.

Каждый бурсак мал узку желізну постіль і маціцьку шафку, де тримал свої книжки і персональны річы. Заголовок, колдру і ручкины каждый бурсак привозил собі з хыжы. Бурса давала матрац-стружляк, што го напыхано соломом. В комнатах спало по 10-15 бурсаків приділених згідні з їх віком. В кождй комнаті был дижурный, што одповідал за порядок і чыстоту. Каждый бурсак был през якісый час дижурным.

Як ходит о гігену, то будинок бурсы был так пристроєный, як інчы будинкы в Санчы. В середині бурсы стояла бочка з водом, з котрой бурсаки наберали воду мисочками і так ся мыли. Мож тіж было іти

¹⁰³ Горлицкий бурсак, «Карпаторусский Календарь Лемко-Союза» 1952, с. 67-68.

¹⁰⁴ R. Pryśłowski, *List otwarty do Panów Radnych Gminy Miasta Nowego Sącza w sprawie realności «Towarzystwa Ruska Bursa imienia Benedykta Miejskiego w Nowym Sączu» przez austr. władze, w chwili wybuchu światowej wojny – w działalności zasystowanego*, Tarnów 1922, с. 9.

на подворец перед будинком, де была помпа. Єден бурсак помпувал воду, а другій ся мыл. На сторону ходило ся за будинок бурси, де были выходки збиты з дощок¹⁰⁵. Пізнійше во фронтовим будинку уряджено «4 ubikacje w trakcie frontowym, a w dwuch skrzydłach od strony podwórza 3 ubikacje»¹⁰⁶.

Бурсаки за дня были в школі, а пак переважні сідили в великій гали і вчили ся. Было там пят долгых столів і при них долги лавки. Над каждым столом вісли по дві великы лямпы, котры треба было все чыстити і на-полняти камфіном, але світла подібно давали они дост. Хто ся справил з науком, ішов на великій подворец за бурсом, де гімнастыкували ся. Декотры подібно были в тым барз добры. Як задзвонил дзвон, то вшытко лишали і ішли до ідальні. Были там штыри долги столы, за котрыма сідало ся згідні з віком. Перед і по іджыню была молитва, яку вшыткы разом співали¹⁰⁷.

В шкільным році 1909/1910 Руска Бурса мала 40 вихованків¹⁰⁸. В шкільным році 1910/1911 в бурсі мешкало 24 гімназияльных студентів, з котрых трьох здало еґзамін дозрілости і скінчыло гімназияльну науку. Двох не здало і мусіли «поправити успѣх в предметах». Решта перешла до высшых кляс, в тым двох з барз добрыма оцінами. В бурсі мешкало тіж семох учеників, што ходили до народной школы, двох з них здало до гімназии, а решта мала добры оціны і, як ся здає, дале ся мала вчити в елементарній школі. Было в бурсі тіж трьох учеників, што не ходили до ниякой школы, лем ся приватні вчили в бурсі. З тых єден здал еґзамін до гімназии, а двох перешло до наступной клясы. Вшыткых бурсаків было 34, а з них подібно лем двох мало слабы оціны. В бурсі вчено тіж «об-щерусского языка и русской литературы и истории»¹⁰⁹. Михайло Кубийович згадувал, што в Рускій Бурсі мешкало веце бурсаків як в Українській і што были то самы Лемкы¹¹⁰.

На шкільный рік 1911/1912 плянувано прийняти 50 бурсаків. Як ся здає, кандидатів было дуже, бо о прийнятю розсуджал конкурс. До бурси дале принимано так учеників гімназияльного рівня, як і народных шкіл

¹⁰⁵ Горлицкий бурсак, с. 67-68.

¹⁰⁶ R. Pryślopski, пр. цит., с. 9.

¹⁰⁷ Горлицкий бурсак, с. 67-68.

¹⁰⁸ Sprawozdanie с. k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie galicyjskich szkół średnich w roku szkolnym 1909/1910, 1911, с. 60; В. Кубийович, Мені 85, с. 13.

¹⁰⁹ Рочное собрание членів Русской Бурсы в Новѣм Санчѣ, «Лемко» 1911, ч. 17/18, с. 2.

¹¹⁰ В. Кубийович, Мені 70, с. 11.

в Санчы. Місячна доплата до утримання кожного бурсака была вызначена на 24 короны, але бурсакам, што походили з бідных родин, мож было ей зменшыти. Облечы бурсаки мусілі ся сами і мусілі заплатити 2 короны на інвентар. Прошыня о прынята до бурсы мали складати родиче або опікунове до 15 серпня. Родиче подаючых ся діти мусілі записати ся за членів Общества і заплатити вписове в высокости 2 корон на рік. До прошыня додати треба было свідоцтво хрещыня, убожества і шкільне¹¹¹. Бурсу реклямувано так:

Лемки! Посылайте своихъ сыновъ до бурсы, где знайдутъ они батьковску опеку и выйдутъ въ люди. Бурса наша славится тымъ, што в ней выходятъ лемъ добри русины, любящіи свой народъ, свою матеръ свѣту Русь. Школы суть въ нынѣшномъ житію пѣдставою добробыгу. Если сынъ укончить гимназію, то здобуде и для себе хорошій кусень хлѣба а и буде хорошимъ свѣдомымъ борцемъ за права нашего народа. Хотябы котрый скѣпчилъ лемъ колыка влясъ гимназіи, то все-же чи — тутъ въ Галичинѣ, чи въ Америцѣ знайде скорѣе лучшій заробокъ и не дастся водити за нѣсь першому тѣпшому дурсыѣту. Дивится на други народы и. пр. чеховъ. У нихъ каждый гзда посылаетъ своего сына, котрому хоче оставити гздобство, хотя на колыка лѣтъ до гимназіи. Тому то они суть богаты и не дадутся зломати своимъ ворогамъ.

Звертаемся до Васъ, наши доблестны священники сандецкого и грыбовского повѣта и до Васъ русски академики, бывшіи воспитанники бурсы, вытолкуйте людемъ важность и потребу просвѣщенія и заохотѣть ихъ, штобы давали своихъ сыновъ до бурсы. Если котрый мае сына здѣбного, то нехай посылаетъ его въ Санчъ до бурсы, а тутъ пѣдготовуютъ его до гимназіи, если онъ на селѣ не учился нѣмецкого языка.

А. Гассай.

5. Заклик напечатанный в газеті «Лемко». Джерело: «Лемко» 1911, ч. 13/14

15 серпня 1911 р. мало місце річне зобрання членів бурсы. Нарікано, што мало їх пришло, а особливі мало гздів, тлумачено того роботами в поли. Предсідателювал збранню о. Качмарчык. Підкрисляно, што бурсаки платят лем половину правдивой ціны їх утримання, а друга половина походить з жертв. Конклюдовано, што дуже лемківских жертв

¹¹¹ Конкурсъ, «Лемко» 1911, ч. 13/14, с. 2.

пішло того рока на політичну діяльність в звязку з виборами до Ради Державы, в котрых початково добрі ся вело о. Гавриілови Гнатишакови. з огляду на нечисленны жертвы на бурсу, мала она недоборы сігаючы 1 663 корон і 59 галерів, не рахуючы незаплаченых подаків. На зобраню зложено плян покриття тых недоборів, але не подано, што в тым пляні было. Выбрано тіж новый заряд бурсы, до котрого входили:

Предсідатель Александер Гассай, кандидат адукатуры в Санчы;
Містопредсідатель свящ. Роман Прислопскій, парох в Жегестові;
Секретар Ілія Гойняк;
Касиєр Іван Пилата, почтовый урядник в Санчы;
Свящ. Теофіль Качмарчык, парох в Більцареві;
Свящ. Іоанн Дуркот, парох в Лабові;
Методий Трохановскій, учитель в Матієві;
Михал Іванишев з Санча;
Миколай Громосяк, ґазда в Креници.

Заступцями членів заряду были свящ. Владимир Журавецкій, парох в Новой Веси і Теодор Греняк, ґазда в Королеві Рускій. До Контрольной Комісії выбрано свящ. Владимира Козловского, пароха в Поворознику і Штефана Русиняка, ґазду в Лабові¹¹².

В шкільным році 1911/1912 Крайова Шкільна Рада звернула увагу на русофільску пропаганду в «staro-ruskich» бурсах, де згідні з ей спостережынями, вчено по російскы¹¹³, примушано вихованків, жебы в бурсі лем по російскы бесідували, представляно Русинів як част російской нації, на стінах вішано портреты російскых діячи «a nawet odstępów jak Naumowicza» і дозволяно ученикам брати уділ в політичных русофільскых вічах.

¹¹² *Рочное собрание членов Русской Бурсы в Новом Санчѣ*, с. 2.

¹¹³ Пару років пізнійше польска газета так писала: «W bursie moskalofilskiej w N. Sączu ukrywała się dłuższy czas nauczycielka Rosyanka i nocami uczyła gimnazystów języka rosyjskiego; młodzież do godz. 6 wieczór musiała opracować lekcje szkolne, a potem odbywały się ciągle próby przedstawień amatorskich, aby z kulturą rosyjską w czasie wakacyj odbywać wędrowki od wsi do wsi», *Moskalofile w Sądeczyźnie*, «Nowa Reforma» 1914, ч. 379, с. 2. Санчівскій бурсак, Симеон Пыж потверджят, же в бурсі фактычні вчыли ся бурсаки по російскы, чытали російскы книжки і студиявали історію Руси головні з книжки С. А. Дуды. *Горлицкий бурсак*, с. 71. Ходило ту о друге видання книжки Ф. Ив. Р. [Ф. И. Рипецкий], *Иллюстрированная народная история Руси. От начала до новейших времен*, Львов 1905, котру выдал Дуда.

Kierunku takiego wychowania, sprzeciwiającego się systemowi, na którym opierać się winno całe wychowanie publiczne w Monarchii, nie mogła tolerować Rada szkolna krajowa, nie chcąc dopuścić, aby cała praca szkół krajowych paraliżowana była przez instytucje, uprawiające wrogie dla państwa tendencje¹¹⁴.

Зато Рада піддала ряд таких бурс надзору, а в пару випадках «gdzie objawy kierunku powyżej zaznaczonego przybierać zaczęły groźne rozmiary», дирекції середніх шкіл заборонили своїм ученикам мешкати в таких бурсах¹¹⁵.

Подібно наступним кроком було розв'язання декотрих русофільських бурс зарядженим львівського Намісництва. Такою подібно заперто тіж санчівську Руску Бурсу¹¹⁶, на што ей заряд одповісти мал затягніням наступного долгу¹¹⁷, шtbody помістити бурсаків на приватних станціях¹¹⁸. Згідні з українським джерелом, розв'язана мала бути Руска Бурса в Санчы лем на папери, бо локальні польські влади, стоячи в опозиції до Українців, мали ей хоронити¹¹⁹. Без огляду на то чи бурса була розв'язана, чи ні, внутрішня політика в Галиції і медженародна медже Австро-Уграми і Російом не творила доброї ситуації для русофілів¹²⁰. Видно того добрі на прикладі дальшій долі бурси.

В липци 1912 р. «Совѣт Общества Русская Бурса им. В. Мѣйского в Новѣм Санчѣ» зас оголошал конкурс на прийняття 50 бурсаків на шкільний рік 1912/1913 на таких самих умовах, як попереднього рока¹²¹. За правління бурси підписали ся предсідатель о. Іоанн Дуркот, парох в Лабові і секретар Александер Гассай. Прошени о прийняття до бурси мали складати родиче або опікунове до 15 серпня, але 28 серп-

¹¹⁴ *Sprawozdanie c.k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie galicyjskich szkół średnich w roku szkolnym 1911/1912*, 1913, с. 68.

¹¹⁵ Там же, с. 69.

¹¹⁶ *Розв'язанє москофільської бурси в Новім Санчи*, «Підгірський дзвін» 1912, ч. 16, с. 2.

¹¹⁷ Бурса подібно в тым часі вартала 2 000 000 корон. «Камениця-церковъ» в Новѣм Санчѣ, «Лемко» 1911, ч. 17/18, с. 1.

¹¹⁸ *Доля русской бурсы въ Новомъ Санчѣ*, «Правда» 1912, ч. 41, с. 3.

¹¹⁹ Щ., *(Вишепольсько-москофільський союз охороною московських бурс)*, «Свобода» 1913, ч. 13, с. 6. Фактичні заламаня ся політики Новой Еры і ріст українського руху привюл польських консервативних політиків до попертя русофілів.

¹²⁰ Початком грудня 1912 р. розышла ся по Санчы здумана відомість, же арешувано о. Качмарчыка і о. Гнатишака. *Listy z kraju. Z działalności «russkich ludzi» na Łemowszczyźnie*, с. 5.

¹²¹ *Конкурсъ*, «Лемко» 1912, ч. 28, с. 4.

ня повтаряно оголошыня, значыт хыбаль не было товды дост одповід-
ніх кандидатів¹²². Наступила тіж зміна в правліню. Предсідательом остал
Александр Гассай, а секретарьом был Ілія Гойняк. Не знатя кілько бур-
саків принято на тот шкільный рік.

8 серпня 1913 р. оголошено конкурс на принята лем 30 бурсаків на
шкільный рік 1913/1914. Полна місячна оплата мала быти 25 корон, але
ученикам, што добрі ся будут вчыти, могла она быти обнижена. Нич не
бесідувано о бідных учениках. Облечы бурсаки мусіли ся сами і мусіли
заплатити 4 короны на інвентар. Так як попередньо, прошыня о принята
до бурсы мали складати родиче або опікунове до 15 серпня, але додава-
но, же як до того часу не приде штонайменше 18 прошынь о принята,
то бурса буде заперта. За правліня бурсы підписали ся предсідатель др
Александр Гассай і секретар Іван Пилат¹²³. В тым samym часі оголошено
конкурс на настоятеля бурсы, в котрым «первенство имѣють студенты
университета, русской народности, владѣющие хорошо русскимъ
литературным языкомъ в словѣ и писмѣ»¹²⁴. Першого листопада 1913 р.
мало мати місце загальне зобраня членів бурсы. Бесідувати ся мало ме-
дже інчыма о материяльным забезпечынню бурсы, а і тіж о можливости
зміны статуту як ходило о проданя «недвижимостей общества»¹²⁵. Не
знатя што на тым зобраню заряджено. До кінца 1913 р. в «Лемку» о бурсі
не згадувано нич окрем того, што в Америці зобрано кус гроши на лем-
ківску діяльність, з чого пят дулярів Perezначено на санчівску бурсу¹²⁶.
Загальна політична ситуація не была для русофілів добра, што видно
хоц бы лем з того, як цензура підходила до печатаных в «Лемку» текстів.
Был то еднак лем початок проблемів.

Рескриптом з 4 серпня 1914 р. Намістництво во Львові розвязало¹²⁷
Руску Бурсу, а (част?) ей членів арештувало¹²⁸. В пресі росписувано ся
о російских рублях і што они зробити мали серед Лемків.

¹²² *Конкурсъ, «Лемко»* 1912, ч. 31, с. 5.

¹²³ *Конкурсъ, «Лемко»* 1913, ч. 29, с. 5.

¹²⁴ Там же, с. 3.

¹²⁵ *Оголошєня, «Лемко»* 1913, ч. 38, с. 4; *Оголошєня, «Лемко»* 1913, ч. 39, с. 5.

¹²⁶ *Жертвы, «Лемко»* 1913, ч. 44, с. 5.

¹²⁷ R. Prysłowski, пр. цит., с. 2 писал, же товариство было «w swojej działalności zawieszone, jednak nie rozwiązane».

¹²⁸ *Шематизм Греко-Католицкого Духовенства Апостольской Администрации Лемковщины* 1936, с. 104; И. Ф. Лемкин, пр. цит., с. 64.

Rubel panował nie tylko na polu politycznym, wciskał się i w sfery kościelne i szkolne. [...] Rosyjskie ruble szły dwukrotnie w czasie wyborów w znacznych kwotach na agitację. Epilogiem tej roboty były akty terrorystyczne w Sądeczyźnie. Najpierw chciano na granicy węgiersko-galicyskiej wysadzić ważny most kolejowy; nasłano w okolicę emisariuszów, którzy mieli palić wsie i dwory; gromadzono po domach proch, aby rozpocząć akcję, gdy tylko Moskał ofensywą dotrze ku Przemyślowi. Po okolicy włóczyli się podejrzane żebraki, przy których znajdowano 1000 koronowe austriackie banknoty i francuskie złoto obok dolarów. Dziewiętnastu takich podejrzanych lub przekonanych o zdradę uwięziono w N. Sączu, 8 odesłano do Krakowa, inni przyczaili się. [...] Posiew rubla rosyjskiego zawiódł na całej linii. Nic się nie udało, nie przyjęła się nawet schizma, której metryki drukowano w N. Sączu w 40.000 egzemplarzy. Pająk co utkał misterną nić pomiędzy Petersburgiem a Nowym Sączem, sam się omotał, daj Boże na zawsze¹²⁹.

В такій ситуації дішло до арешту свіжого абсолювента Львівського Університету, Антона Сандовича (вр. 1887) і його няня, декана мушынського, о. Петра Сандовича (вр. 1858), котрых 28 вересня по короткым суді розстріляно в Санчы. Тота судова справа мала місце 26 вересня в Санчы перед воєнно-польовым судом містської Експозитури Краківського Воєнного Командування/ Expositur des Gerichtes des K. und K. Militarkommandos in Krakau. Суджено товды тіж о. Теофіля Качмарчыка, його синів Владимира і Любомира, о. Василя Куриллу і о. Владимира Мохнацького. Вшитым ім зашмаряно, што належали до русофільської партії, бурили нарід проти австрійській державі, поширяли царослав'є і православ'є і стремили до одорвання Галиції од Австрії і прилучення ей до Росії. Кожному з них зашмарено тіж індивідуальны переступства.

В часі розправи звідуювано ся тіж оскаржених о контакты з графом Борбриньським і о фінансову поміч з Росії. О. Качмарчык згадав о провокаційных листах, што приходили з Росії подібно од того же графа з пропозиційом фінансової помочы. Він тіж такий лист достав з підписом графа Бобринського і з пропозиційом дару 30 000 рублів для Руской Бурси. Хотячы довести, што то был підступ і містифікація, о. Качмарчык послав лист до графа Бобринського, на што тот йому одповів, што він листу не писав і не лем же не дасть 30 000, але ани три копійки не дасть¹³⁰.

¹²⁹ *Moskalofile w Sądeczyźnie*, с. 2.

¹³⁰ В. Ф. Курило, *Талергофъ*, «Иллюстрированный русско-американский календарь» 1922, тіж в Інтернеті: <http://carpatho-russian-almanacs.org/RBO/RBO1923/Talerhof23.php>, доступ: 20.10.2020.

Вырок в згаданым процесі wydано 27 серпня по выслуханю лем свідків оскаржыня. По розстріляню Сандовичів решту оскаржених послано назад до вязниці, а 3 жолтня до Талергофу, хоц їх за нич не засуджено¹³¹. Інчых арештуваных Лемків звожено до Санча, де ся не містили во вязниці і одтамале потягами посылано до Талергофу або інчых місц. О ситуації в Санчы початком 1915 р. писано так:

W dniu 10 lutego wystawiono na rynku, mimo protestu władz cywilnych, szubienicę. Następnego dnia powieszono na niej publicznie jakiegoś wieśniaka. Żołnierze nie umieli wieszać. Chłop urwał się i spadł. Cała sprawa wywołała wielki niesmak. 12 lutego powieszono pisarza sądowego, też publicznie¹³².

13 жолтня 1915 р. Повітове Староство в Санчы зарядило занятя маєтку Руской Бурсы цілю стягніня податків за час по завішыню через власти діяльности Товариства, продолжаючи в тот спосіб переслідуваня. Маєток бурсы передано під адмініструваня Людвікови Ларішгофови/Larisshof¹³³. Русофільске джерело подає, што пізнійше бурсу переказано Українцям і же Василь Яворскій провюл зобрания членів, медже котрыма не мало быти правдивых членів, а лем самы Українці. На тым зобранию переіменувано бурсу на українську¹³⁴.

Перенятя бурсы през Українців зачала в 1916 р. українська парламентарна репрезентация во Відни. Під ей натиском Намістництво во Львові рескриптом з 14 марца 1916 р. зарекомендувало Повітовому Староству в Санчы одновліня реорганізуваной (тіж ідеово) бурсы. Намістництво застерегло, же маєток так нерухомый, як і рухомый, трафити ма під заряд локальных Українців¹³⁵. Тот процес так описала українська газета:

Президія ц.к. намісництва назначила радн. Василя Яворського правительственным комісарем для справ згаданого общества, додаючи йому до помочи прибічну раду в особі о. декана Михайла Дороцького і п. Евгена Шепаровича, директора тов. «Лемківський Союз» в Новім Санчи. Обязком

¹³¹ В. Ф. Курилло, *Кроваве судилище*, «Талергофскій альманахъ» 1924, ч. 1, с. 189-198.

¹³² J. Preisner, *Jezuici w Nowym Sączu przy kościele Świętego Ducha*, т. 2, Kraków 2003, с. 111.

¹³³ D. Nowak, пр. цит., с. 37.

¹³⁴ *Русская Бурса въ Новомъ Санчи переходитъ въ наши руки*, «Прикарпатская Русь» 1920, ч. 697, с. 3.

¹³⁵ D. Nowak, пр. цит., с. 37.

визначених осіб було перевести вписи нових членів і по постановах обов'язуючого статуту вибір виділу і голови товариства. Правительственна комісія завідувала справами «общества» від 28. червня до 20. серпня 1916. За той час придбала товариству 152 нових членів і приготувала новий статут до одобрення на загальні збори, які відбулись дня 20. серпня при участі 70 членів, під проводом п. Василя Яворського і в присутності ц.к. комісаря Ст. Заремби. З важніших моментів сих загальних зборів годить ся піднести, що всі присутні однодушно і серед довго триваючих оплесків згодились на те, щоби товариство дістало нову назву: «Українська Бурса ім. Василя Яворського», бажаючи тим чином дати вираз з почуванем вдячності і признання для сього найдіяльнішого і найбільше заслуженого громадянина на Лемківщині. Впрочім статут змінено в с'єм напрямі, щоби виділ міг мати по можности як найбільшу свободу рухів в узисканю фондів і завідуваню майном товариства. В склад нового виділу увійшли вибрані одноголосю: радн. Василь Яворський, голова, оо. Дороцький Михайло, Давосир Петро, Смолинський Василь, Нанаси Володислав, п-ні Лукачева Софія, і п-ови Шепарович Евген, Кубійович Михайло, Голова Михайло, виділові, вкінці п. Головинський Стефан і п. Дзюрбаль Василь, заступники виділових. До контрольної комісії вибрані: п. Андрій Шеремета і Іван Гривна. Загальні збори прийняли до відома, що з давніших членів стратили свої членські права 205, а остало в товаристві тільки 4, з яких однак ані один не явив ся на загальних зборах. Збори закінчено ухваленем внесення п. Яворського, щоби від зборів вислати подяку п. І. Кивелюкови і д-рови К. Левицькому за успішне поладжене справи передачі товариства у належні руки¹³⁶.

В тым самым часі прийнято 173 новых членів і назначено нове вальне зобрания на 20 серпня 1916 р. На зобрания того пуццано лем запрошених люди, котрых пришло 69. В часі зобрания заряджено м.ін., же членами товариства можут быти лем особы української національности і же в припадку розвязання бурси, цілий маєток переходит на власність Товариства Просвіта в Новым Санчы. Новый статут был затверджений Галицкым Намістництвом аж 21 січня 1918 р. з застережыньом, же выданыи ре-

¹³⁶ *Вісти з Лемківщини*, «Діло» 1916, 29 VIII. До подібного перевороту Українці під проводом Яворського довели в Крениці, де 8 лютого 1917 р. скликали загальне зобрания Кредитового Товариства Надежда і покликали його новий, українській заряд. *Новинки: з Лемківщини нам пишуть*, «Діло» 1917, ч. 52, с. 3; *Firmy*, «Gazeta Lwowska» 1917, ч. 217, с. 8.

скрипт, в разі конфлікту, не пересуджат о справі власности маєтку давнього Товариства Руска Бурса¹³⁷.

20 мая 1918 р. на вальным згромадженню Української Бурси ім. Василя Яворського 36 ей членів переголосувало перенесіння права власности Руской Бурси (число гіпотечного реєстру 578) на Товариство «Одділіня Просвіты» в Новым Санчы. Пару годин пізнійше в тым самым місци проведено надзвычайну стрічу «Одділіня Просвіты», на котрій згромаджених 23 членів приняло даровизну і такой зрыхтувано нотарияльний акт трансакції. 20 січня 1919 р. Товариство «Одділіня Просвіты» взяло pożyczку на статуту діяльніст в wysokości 110 тис. корон¹³⁸ в Лемківским Союзі, заставляючи під гіпотечку маєток бурси. За тоту трансакцію Василій Яворскій был подібно вышмареный зо становиска¹³⁹.

Реагуючы на тоту ситуацію Повітовый Суд Одділ I в Новым Санчы на внесок місцевого староства, 26 квітня 1919 р. заряджыньом Nc I, 1148 назначыл місцевого адуката Морітза Кербеля¹⁴⁰ «jako kuratora celem bronięcia w sporach praw majątkowych Bursy» і назначыла «p. Jana Kózkę sekretarza Magistratu w Nowym Sączu zarządcą tego majątku». В заряджыню тым *expresis verbis* подано, же «Realność ta pozostała nadal własnością tych członków Towarzystwa Ruska Bursa im. Bend. Miejskiego, którzy w chwili zawieszenia jej działalności do niego należeli»¹⁴¹.

Американській лемківській діяч Віктор Гладик (1873-1947), котрый в 1919 р. їздил на Лемковину, так пізнійше писал:

По поворотѣ изъ Талергофа члены Правленія потребовали отъ Кербела, чтобы отдалъ бурсу обратно въ посѣданье законнымъ ей властителямъ. Кербель въ моей присутности, осенью 1919 г., сказалъ о. Феофилу Качмар-

¹³⁷ D. Nowak, пр. цит., с. 38.

¹³⁸ В інчым місци подавано, што Яворскій подібно пізнійше зятяг долг під гіпотечку бурси і переказал 200 тис. отриманих корон на Січовых Стрільців і на інчы українскы організації. *Яворский затыагъ на бурсу 200,000 кор. долгу*, «Прикарпатская Русь» 1920, ч. 697, с. 3.

¹³⁹ D. Nowak, пр. цит., с. 37-38.

¹⁴⁰ Moritz Körbel/ Maurycy Koerbel (1861-1932), доктор права, студиявал в Кракові і в Відни. В роках 1894-1932 з перервами вюл правничу практику в Санчы (Szwedzka 5, пізнійше Jagiellońska 23 і 29), долголітній член Повітової і Містовой Рады (в тым в роках 1919-1922), активный в польскых і жыдівскых організаціях. R. K. Tabaszewski, *Adwokaci Nowego Sącza do 1945*, Nowy Sącz 2014, с. 80, *Biblioteka Rocznika Sądeckiego*.

¹⁴¹ R. Pryślopski, пр. цит., с. 6.

чику, что по залагодженью нѣкоторыхъ формальностей, отдасть ключи отъ бурсы о. Качмарчику. Однакъ не такъ сталося¹⁴².

Не зная, чи перед том подійом, чи пізнійше о. Теофіль Качмарчик тіж вніс спарву до суду проти Яворському. В часі розправи 6 лютого 1920 р. Яворскій мал ся боронити бесідуячы, што він вшытко робил згідні з правом. Подібно єднак трибунал зложеный з трьох судів не мал му признати раці і зато в русофільськым джерелі писано «есть полная надѣя що бурса перейде въ наши руки»¹⁴³. 25 грудня 1920 р. Яворскій писал лист до Америки, в котрым ся признал, што колишня Руска Бурса тепер звана Українськом Бурсом ім. Василя Яворского в Новым Санчы перешла по судовым процесі в руки старых властители. Не лем же Українці стратили дарувану ім Руску Бурсу, але тіж мусіли заплатити за судовый процес 80 000 польских марок. Яворскій конcludував, што лем американьскы Українці можут справі зарадити, а як поміч не приде, то горозит Товариству ліквідація¹⁴⁴. І так в Америці ведено збірки на українську бурсу в Санчы (1920¹⁴⁵, 1924¹⁴⁶). Не зная на што тоты грошы ішли.

¹⁴² В. П. Гладик, *Короткій историчный очеркъ Лемковской Руси и русскихъ селъ въ повѣтахъ ново-торггскомъ и ново-сандецкомъ*, «Иллюстрированный русско-американский календарь» 1940, с. 124, тіж на: http://rolandanderson.se/Pravda_Press/Kalendar1940/LemkoVillages.php, доступ: 20.10.2010.

¹⁴³ *Яворскій затагъ на бурсу 200,000 кор. долгу*, с. 3.

¹⁴⁴ В. Яворскій, о. О. Гадзевич, *Українська бурса з Нового Санча просить о поміч*, «Свобода» 1920, ч. 16, с. 1.

¹⁴⁵ *Жертви на Українську бурсу в Новім Санчи*, «Свобода» 1921, ч. 16, с. 1. Назберано \$20.50, а грошы дарували: Василь Хрисоріз, Григорій Немировський, Терентій Гаталюк, Теодор Глушко, Лев Кінаш, Ілія Борис, Михайло Маланчук, Йосиф Вайсбергер, Дмитро Кузик, Николай Макуц, Николай Коляска, Иван Хома, Иван Дебчій. «Крім того декотрі оподаткували себе сталими місячними датками маючи на увазі сю обставину, що „Українська Бурса в Новім Саичі“ багато помогла нашим ученкам до укінчення гімназії; по більшій части прнміщувала їх даром, а тільки з добровільних жертв удержувалася». Українскій Запомоговий Комітет в місті Passaic, N.J. послал до Львова \$700, з котрых \$50 пішло на санцівську Українську Бурсу. *На поміч рідному краєви*, «Свобода» 1921, ч. 219, с. 3.

¹⁴⁶ \$34.72 на Українську Бурсу в Санчы послано з міста Shamokin, Pa. *На допомогу рідному краєви*, «Свобода» 1924, ч. 184, с. 2. Жертвували головні Лемки: о. М. Олексів, О. Шаршонь, М. Колодій, М. Олексів, І. Копистянський, І. Глова, А. Шаршонь, Г. Синицький, І. Козак, А. Серафін, Й. Суханич, І. Квашньовський, Т. Воргач, І. Чичила, А. Мороз, П. Мацко, Т. Коцур, Л. Ольшевський, А. Глязік, С. Вишовський, С. Хорошак, Т. Демчко, Т. Лучковець, Н. Кліш, Д. Кулянда, І. Хомяк, В. Копистянський, А. Дроздяк, М. Полиняк, А. Дроздяк, І. Лещинський, Н. Габура, М. Подобинський, М. Янкович, Г. Німий, К. Ковальчик, Т. Копистянський, А. Панчар, П.-Г. Гогоц, Д. Панчар, С. Боргач, К. Серафін, Т. Кухта, І. Кухта, С. Барна, І. Демет, С. Поливка, Г. Заканич, С. Сенчишии, О. Волошин,

Бурса єднак в руки старых властители не трафила. Др. Кербель нари-кал, што заряд бурсом был тяжкій і коштувал дуже гроши, же треба было в бурсу інвестувати барз дуже гроши і же само направління даху папом мало коштувати 20 тис. польских марок. Не заплачены были податки, оплаты за воду, ітд. Вшытко тото згадувал він в рапорті поданым Повітовому Судови в Санчы 8 червца (1920 р.), в котрым додавал тіж:

Wobec trudności, jakie zachodzą we wyszukaniu osób, które w r. 1914 były członkami Bursy Ruskiej im. Bened. Miejskiego, upłynąć może kilka lat do czasu, kiedy osoby te w sposób ustawą przepisany będą mogły objąć zarząd majątku tej bursy – a do tego czasu realność, z powodu nieprzeprowadzenia stosownych reperacji, straci wiele na wartości, zwłaszcza z tego powodu, że budynek frontowy znajduje się w bardzo złym stanie, a w razie nie przeprowadzenia reperacji wkrótce kwalifikować się będzie do rozebrania – sądzę, że korzystnem by było dla utrzymania majątku mego kuranda realność tę sprzedać, uzyskaną cenę kupna użyć na zakupno długo terminowej pożyczki państwowej, a obligacje tej pożyczki przechować w depozycie sądowym¹⁴⁷.

Др. Кербель згадувал лем єден з малых будинків, а нич не бесідувал о головным будинку, де мешкали колиси бурсаки. О. Роман Прислопскій, котрый перенял проваджыня старань о верніня бурсы, звертал увагу на тото, што бурса была вынанимана для войска на войсковый університет і конклюдовал «Trudno przeto odgadnąć, w czym polegała trudność i kosztowność zarządu realności». О. Прислопскій підкрислял тіж, што др Кербель персональні знал чысленных членів бурсы і нарахувал їх близко тридцетых з назвиска. До підниманя рішынь в справі бурсы старчало мати лем 20 членів, адже не было ту проблему.

10 червца, значыт лем два дни по зложынню през дра Кербеля пропозиції проданя бурсы, доконано перегляду і выціны ей вартости. Головний

С. Яцишии, Г. Смалець, В. Смалець, Г. Лешко, Я. Хорошак, Г. Воргач, Р. Корбич, Т. Клебан, Н. Біндас, Л. Хрущ, С. Літа, Н. Барна, С. Слезьон, Н. Дудра, Е. Старінчах, Іі. Котаньчик, І. Матичак, В. Янишак, Д. Ференц, І. Мерена, Л. Копистянський, Т. Челака, І. Демчак, Г. Басалига, Н. Дудра, І. Пупчак, П. Пупчак, М. Новак, С. Каня, Д. Ядловський, П. Кулянда, М. Козяр, М. Худинця, С. Вишньовський, С. Сметана, І. Кузмич, П. Панчар, С. Ярошак, О. Серафим, С. Хорошак, А. Дідовнч, Т. Мельник, Г. Масцюх, З. Бубернак, В. Венгриновнч, Т. Смалець, Г. Вільчанський, А. Дзьомбеляк, Т. Татусько, І. Голів, Т. Полинйак, М. Мацко, П. Сметана, П. Череп, М. Дничко, А. Логаза, А. Лабовський, І. Хорошак, Г. Федорчак, Л. Даяк, І. Федорчак, М. Суханнч, М. Пелеш, Н. Бакович, Я. Поливка.

¹⁴⁷ R. Pryślopski, пр. цит., с. 7.

будинок бурси достал оціну «stan ogólnie dobry» а фронтовий будинок «stan średnio dobry». О третім будинку згадано лем же был «murowany, dachówką kryty». Перед войном писано, же оба меншы будинки были деревяны. О. Прислопскій згадавал тіж, што на фронтовым будинку «zniszczone gontowe podbicie dachowe, zostało pokryte papą asfaltową» лем рік вчаснійше (отже зробил того хто?). О. Прислопскій конклюдувал, што перегляд маетку бурси заперечыл оціні дра Кербеля¹⁴⁸.

Дозволіня повітового суду в Санчы на продаж маетку Руской Бурси достал др Кербель ухвалом з дня 14 вересня 1921 р. (Nc 1148/19). 17 вересня 1921 р. Гмінна Рада Санча переголосувала затверджыня проданя бурси, а межде голосуючыма был тіж др Кербель¹⁴⁹. Цілый маєток бурси з домами купил... магістрат міста Новый Санч контрактом купна-продажи з дня 30 вересня 1921 р., затвердженым в суді дня 10 жолтня 1921 р. Ціну узгоднено на 935 634 польских марок¹⁵⁰. О. Прислопскій згадувал, же цілый тот процес од дозволіня суду до продажи был проведений без повідомління членів бурси¹⁵¹.

О. Полянскій писал по роках, же ціна, за котру продано бурсу была рівновартістю єдного пуделка патычок¹⁵². Справа єданк не цілком так выглядала. В жолтни 1921 р., 150 кільометрів на північний схід чверт жыта коштувала 3 000 п.м. Проблем был в тым, же ціны барз скоро підносили ся. Перед продажом бурси, в січні 1920 р. чверт жыта продавала ся за 250-300 п.м., а рік по ей продажи (груден 1922 р.) за чверт жыта треба было заплатити уж 8 000 п.м. В вересни 1923 р. ціна тота підскочыла аж до деси 75 000-85 000 п.м.¹⁵³! Отже не был то час добрый до продаваня будинків, але барз добрый до їх купуваня¹⁵⁴. В 1921 р. Руска Бурса коштувала місто Новый Санч деси 78 метрів жыта.

¹⁴⁸ Там же, с. 9-10.

¹⁴⁹ Там же, с. 14.

¹⁵⁰ *Шематизм Греко-Католицкого Духовенства Апостольской Администрации Лемковщины* 1936, с. 104.

¹⁵¹ R. Prysłowski, пр. цит., с. 16.

¹⁵² И. Ф. Лемкин, пр. цит., с. 64.

¹⁵³ J. Słomka, *Pamiętniki włościanina*, wyd. 2, Kraków [1929], с. 159-160, ту подане з http://www.linux.net.pl/~wkotwica/slomka/slomka-12.html#sec_1_2_12, доступ: 20.10.2020.

¹⁵⁴ Звертал уж на того увагу о. Прислопскій, котрый тіж писал, же в місце проданя цілого маєтку ліпше было фронтовий будинок (котрый для існуваня бурси не мал ниякого значыня) розобрати і заробити грошы з продажи будовляных материялів. R. Prysłowski, пр. цит., с. 10.

В 1924 р. розпочато процес з містом Новый Санч о Руску Бурсу. Ведений был головні за грошы пересланы з Америки¹⁵⁵, а правником ведучым справу был др Кирил Черлунчакевич (1869-1950), котрый пізнійше выграл справу о горлицку бурсу. В першій інстанції справа была выграна, але місто Новый Санч розпочало новий процес на основі, згідні зо словами о. Прислопского, «рекуренції», котра подібно зводила ся до аргументу, же в Санчы не треба русской бурсы, бо там неє Русинів. Місто Новый Санч мало тіж вперати ся при тым, што Лемкы то властиві... Полякы, од котрых ріжнят ся лем церковным обрядом і же Лемкам старчыт польских шкіл і польской культуры¹⁵⁶. Был то час, коли польскій уряд переходил од попераня лемківской культурной еманципациі до їх польонізації.

През єденадцет років мали місце три розправи в тій справі в Апеляційным Суді в Кракові і дві в Начальным Суді в Варшаві. 27 жолтня 1935 р. мало місце в Креници зобрания членів санчівской Руской Бурсы, на котрым заряджено дале судовы справы провадити. На тоту ціль зобрано, головні по селах, 245 злотых. Четверта розправа в Апеляційным Суді мала мати місце 10 січня 1936 р., а за ньом мала іти третя розправа в Начальным Суді в Варшаві. Предсідательом Руской Бурсы был дале о. Роман Прислопскій, а секретарьом Методий Трохановскій (1885-1947). Лемківска страна подавала вартіст бурсы в тым часі на сто тисячи злотых¹⁵⁷.

О. Прислопскій писал, што справа была остаточні програна в 1937 р. Як ся здає, ходило йому о того, што товды выявило ся, што бурсы не даст ся повернути Лемкам. Писал він єднак тіж, же ся Лемкы не лишыли з порожніма руками, бо (по заплачыню коштів процесу) остало ім ся іщы... 30 000 злотых. Было то 20 000 зложено в банку през місто Новый Санч, што о. Прислопскій называл сумом заплаченом за нерухоміст («уплаче-

¹⁵⁵ Грошы на санчівску бурсу зберано медже інчыма в місті Mayfield, Pa. в 1927 р. R. D. Custer, *The Influence of Clergy and Fraternal Organizations on the Development of Ethnonational Identity among Rusyn Immigrants to Pennsylvania*, в: B. Horbal, P. A. Krafcik, E. Rusinko, ред., *Carpatho-Rusyns and Their Neighbors. Essays in Honor of Paul Robert Magocsi*, Fairfax, Va. 2006, с. 90. На II конгресі Лемко-Союза (1933) бесідувано о школах і бурсах. Згадувано товды, што під польском владом «санчівска бурса была зрабована мѣстом Новый Санчѣ и тотѣ рабунокѣ признаний за правильный». J. Moklak, ред., *Protokoły zjazdów Łemko-Sojuzu 1931-1935*, Kraków 2016, с. 28.

¹⁵⁶ *Русская Бурса в Новомъ Санчи в польскихъ рукахъ*, «Карпато Русское Слово» 1937, ч. 60, с. 1.

¹⁵⁷ О. Р. Прислопскій, М. Трохановскій, *Жертвуйте на Бурсу!*, «Лемко» 1936, ч. 1, с. 4.

на сумма за недвижимость») і 10 000 проценту з той суми¹⁵⁸. Чи були то грошы, котры заряд бурсы достал за свій забраний маєток? Пару років пізніше Віктор Гладик подібні описував справу, але подавав вартіст маєтку бурсы на 60 000 зл. Підкрислив він, што польскы власти выцінили тот маєток на лем 20 000 зл і власні тоту суму (додаючи 10 000 зл процентів) зложили в банку для заряду бурсы¹⁵⁹. 30 000 зл не было марном кількістю гроша¹⁶⁰. Не знаме, што з тима грошами зроблено. Як їх перед войном не выкорыстано, то в часі войны певно пропали, а по війні не было ся кому о них старати.

В колишній Рускій Бурсі початково находила ся Czytelnia Mieszczańska а пізніше Wytwórnia Przemysłowa Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej ведена през Болеслава Барбацкого, в котрій працювали абсолювенткы основаной през него в 1926 р. школы (Szkoła Przemysłowa Żeńska). Під конец років 1920. властительом маєтку бурсы был Urzędniczy Związek Ekonomiczny, котрый вынанимал ей одділови, організації Polskie Towarzystwo Tatrzańskie Oddział «Beskid». За німецькой влады находил ся в колишній бурсі Miejski Komitet Opieki Społecznej, а пізнійше Polski Komitet Opiekuńczy. По війні находили ся там Punkt Opieki nad Matką i Dzieckiem i Kuchnia Powszechna (оба до 1949 р.)¹⁶¹.

Товариство Просвіта

Для скріплення українського руху під проводом Яворського і Лінінського основано в Санчы філію Товариства Просвіта (24 VIII 1902)¹⁶². На

¹⁵⁸ *Русская Бурса в Новомъ Санчи в Польскихъ Рукахъ*, с. 1.

¹⁵⁹ В. П. Гладик, *Короткій историчный очеркъ Лемковской Руси и русскихъ селъ в повѣтахъ ново-торгскомъ и ново-сандецкомъ*, с. 124, тіж на: http://rolandanderson.se/Pravda_Press/Kalendar1940/LemkoVillages.php, доступ: 20.10.2020.

¹⁶⁰ В 1937 р. 100 кільограмів жыта коштувало 23 злотых. 1 кільограм масла коштувал в Кракові 20 гроши, а кільограм бандур 10 гроши. *Mały rocznik statystyczny 1938*, Warszawa 1938, с. 231, 234. Перед самом войном за авто Fiat 508 треба было заплатити 5 400 зла 1 дуляра коштувал 5,20-5,30 зл.

¹⁶¹ L. Migrąła, *Ulica Jagiellońska w Nowym Sączu od końca XIX wieku do 1945 – mieszkańcy i zabudowa*, Nowy Sącz 2012, с. 74-75.

¹⁶² Членами основателями были: Петро Лінінський, Василь Яворський, Михайло Секунда надофіціал суду, Карло Бандрівський податковий надінспектор, Володимир Вітошинський шкільный інспектор, Павло Хорошак учитель, Олена Лінінська жена Петра, Агнета Секунда жена Михайла, др. Омелян Левицький, Франц Августинович урядник залізничный,

організаційну стрічу приїхала зо Львова делегация ведена през посла австрійского сойму і голову товариства, Юліяна Романчука (1842-1932). Санцівську філію основано «завдяки щирой помочи Центрального Выдѣлу Просвьіты»¹⁶³. Мала она закладати по селах чытальні, склепикы, громадскы пожычковы касы і сыпанці¹⁶⁴. в 1904 р. мала она 118 членів і вела українську бурсу. Коли Петро Лініньскій выїхал зо Санча під конець 1904 р., керівництво секції перенял Яворскій¹⁶⁵.

8 серпня 1906 р. приїхали до Санча члени наукової експедиції. Організувал ей др Федор Вовк (1847-1918), котрый запросил дра Зенона Кузеля (1882-1952) і дра Івана Раковського (1874-1949), а цілу тоту групу спонсорувала Етнографічна Комісія Наукового Товариства ім. Шевченка. В Санчы по нараді і засягнію інформації рішлы они переїхати цілу Лемковину вшыткыма важнійшыма пілперечныма долинами з заходу на схід. Вернули ся ішы до Санча для порядкування і высылкы зобранных материялів¹⁶⁶. При нагоді приїзду таких гости мали місце «багаточисельні збори» санцівской філії Товариства Просвіта з участю делегата Головного выділу, дра Івана Брика. Коментуючы тоты події 23 серпня 1906 р., «Діло» писало о роботі Просвіты в Санчы. Серед захоплія згадувано єднако тіж, што на зборах не было тых, для котрых они были

Тит Решетилевич секретар староства, Михайло Кубійович податковий урядник, Дионіз Улуцкій кондуктор, Григорій Кондра залізничый урядник, Михайло Голова залізничый урядник, Мартин Пелех, Станислав Орош бляхар в залізничных варштатах, Марія Зембова вдова по к.к. ротмайстрі, Осипа Бандрівска жена Карла, Анна Вітошиньска жена Володимира, Степан Сорока учитель, Осин Потій учитель, Степан Филипович аптыкар, Юрій Ярош надлісничый, Іван Посипанко директор школы, І. Яворскій лісничый, Павло Кузьмич учитель, Калістрат Хорошак господар, Еміль Шведик учитель, Володимира Федорович жена священника, Михайлина Паньківска жена священника, Меланія Кохан жена лісничого, Василь Тиховскій скарбовый радник, Іван Кульчицкій емеритуваний учитель, Григорій Бобяк гімназияльний учитель, Василь Литчин жандарм, Олекса Миллянич учитель, Василь Михасевич урядник податковий. Ю. Тарнович, пр. цит., с. 226-227. Недатувана знимка членів Просвіты в Санчы находить ся на першій страні ч. 2 з 1938 р. «Нашого Лемка».

¹⁶³ *Вѣдзтва до сынѡвъ и доньѡкъ святой Руси-Украины!*, «Свобода» 1903, ч. 17, с. 1. С. Шах, пр. цит., с. 291-293 дуже пізнійше фантазіювал, же было їх 50.

¹⁶⁴ *Вѣдзтва до братѡвъ Лемкѡвъ*, «Свобода» 1903, ч. 40, с. 4.

¹⁶⁵ І. Дмитрів, пр. цит., с. 42.

¹⁶⁶ Члени експедиції на должше затримали ся в таких селах: Злоцке, Новавес, Ганчова, Гладышів, Маластів, Крампна, Граб, Поляны, Должыця, Лупків, де зобрали 150 докладных антропологічных описів, близко 400 фотографій, богату етнографічну збірку і дуже материялів до лінгвістыки і етнографії. *Справозданє з етнографічної екскурзії*, «Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка у Львові» 1906, ч. 28, с. 14-15.

організовані – лемківських газдів. «Незважаючи на труднощі, філія „Просвіти” згодом звітувала, що просвітянська праця перебуває в доброму стані. Влаштовано курси для неписьменних, філія успішно вела бурсу, побудувала церкву»¹⁶⁷.

Локальна Філія Товариства Просвіта «згуртувала коло читальні всю місцеву інтелігенцію і всіх місцевих робітників, що уладжували відчити й театральні вистави». Але на стрічы санчівской Філії Товариства Просвіта 15 серпня 1906 р. др Іван Брик бесідувал: «Мені дивно що на Зборах не заступлені ці, що для них призначена головно вся діяльність товариства „Просвіта” — саме: лемківські селяни». І одраз подал своє wytлумачыня той ситуації:

Якщо шукати за причиною цієї дуже прикрої й помітної появи, то не найдемо її в ширій і гарячій роботі новосандецької філії, але зовсім деінде. Ціла вина спадає на дооколичне лемківське духовенство, що в своїй засліпленій та безграничній короткозорості не тільки саме не просвідчує повіреного йому стада, а навпаки всілякими способами здержує Лемка від того світла, що розходитьсЯ з філії «Товариства». Низька клевета, кидання різних підозрінь, впоювання недовіря до ширих і безкорисних робітників – оце спосіб, яким у своїм егоїзмі гасять вони народнього духа і присіли камінь тої могили, в котрій поховали щастя, просвіту, національну свідомість лемківського населення й свою народню честь. Ця сторона діяльності Філії далеко ще не сповнена. За те широка й гаряча діяльність над освідомленням народньої ідеї в душах соток заточенців. За цю роботу, що вимагає великого накладу праці й щирої посвяти, складає бесідник (д-р Іван Брик) – першзавсе послові Василеві Яворському гарячу подяку і правдиве признание. Коли успіхи цієї примірної роботи не так великі, як належало би сподіватися – то таки не належить попадати в зневіру і тратити час на пустій і безкорисній словній суперечці з противниками. Противники знидіють у своїй бездільності і некультурности. Щира праця отворить очі Лемкові та виведе його на ясний шлях. Поступ і просвіта зітре з лиця землі людей, що в них погас в душі вогонь чуття та любови свого народу – а могутня філія народнього воскресення попливе по могилах тих трупів, вогнем просвіти і національної свідомости захопить й Лемківщину. На могилах цих трупів, стане з прапо-

¹⁶⁷ І. Красовський, *Діяльність «Просвіти» на Лемківщині*, «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність» 2010, ч. 19, с. 323.

ром Батьківщини лемківське свідоме селянство і понесеться голосна пісня воскресення!¹⁶⁸.

В 1911 р. будинок Філії Просвіты в Санчы, де тіж находила ся бурса, мал мати вартіст 32 000¹⁶⁹. Праца Просвіты доціняна была през особы української оренації. Зато чытаме о тым што:

Філія «Просвіты» в Новому Санчі передає вже з 3. жовтня 1912 р. свій звіт, що просвітянська праця йде вперед, та вдоволяючо. Улаштовує курси для неграмотних, веде бурсу і при допомозі філії вибудовано церкву. Вона робить, що лише може, ба навіть більше, як деякі, що мають кращі умовини праці. Тамошні Українці бажають заложити більший банк і жадають підмоги наших фінансових інституцій¹⁷⁰.

10 лютого 1912 р. санчівська Просвіта поставила драму Льва Лопатинського (1868-1914) *Свекруха* (1899). Акторами были Українці мешкаючы в місті. О публіці нич не знатя¹⁷¹. «Ціліст давала докази добре вишколеної режисерії, так що настрій цілого представлення був надзвичайно величавий і українська публіка забула, що жиє „на кресах”»¹⁷².

Деси під кінець літа 1912 р. Просвіта в Санчы основала тіж оркестру на дванадцет інструментів, котру оддала керувати Товариству Боян. Покликане оно было до жытя 31 грудня 1911 р. і розвивало ся завдякы «щирим заходам» Василя Яворського¹⁷³. В змінений повоєнній політичній ситуації Яворскій прибувал ратувати санчівське українство, в тым чыслі Просвіту. 25 грудня 1920 р. писал він лист до Українців в Америці:

¹⁶⁸ Ю. Тарнович, пр. цит., с. 227-228.

¹⁶⁹ *Ілюстрований народний календар Товариства Просвіта за звичайний рік 1911*, Львів 1911, с. 213.

¹⁷⁰ Ю. Тарнович, пр. цит., с. 232.

¹⁷¹ Рік пізнійше приїхала до Санча українська театральна група. О проведених там двох тыжнях член той групи споминал так: «У Новім Санчі найняв Сірецький салю в домі залізничників. Саля тісна, препогана, сцена непридатна, плитонька, а публіки знікуди взяти. Там мучилися ми й цих кілька неділь, що там перебули, це була правдива загибель театральної бригади. Матеріяльних доходів ніяких; ледви найконечніші кошти покривалися». С. Чарнецький, *Моя мандрівка з Мельпоменою (Спогади)*, в: того же *Історія українського театру в Галичині. Нариси, статті, матеріали, світлини*, Львів 2014, с. 364.

¹⁷² Др. Д., *Листи до редакції Підгірського Дзвона. III. Новий-Санч, «Підгірський дзвін» 1912*, ч. 3, с. 3.

¹⁷³ *Філія Товариства Просвіти, «Підгірський дзвін» 1912*, ч. 16, с. 3.

В тяжку хвилю удається до Вас о негайну поміч виділ філії Товариства «Просвіти» в Новім Санчі, в Галичині. Наше Товариство, котре свого часу з трудом набуло хату на культурно-просвітний осередок, побудувало церковцю яко релігійну та національну підпору на наших окраїнах; з трудом удержувало бурсу для школьної молоді; несло серед найтяжших хвиль українського народу матеріальну поміч інтернованим, комфінованим, сиротам, вдовам, позбавленим заробітку вигнанцям, — найшлося нині над берегом руїни¹⁷⁴.

Не знаме ци товды даяка поміч пришла. Зо смертю Яворского (1926) підупала тіж санчівска Просвіта. В 1927 р. потверджала тото ей люстрація, в котрій згадано, што санчівска філія «має за собою світлі моменти, має теж хвилини деякого застою». Початком марца 1929 р. мали мати місце загальны зборы санчівской Просвіты з цілю выбраня нового заряду і делегатів на з'їзд Просвіты во Львові¹⁷⁵. В половині 1936 р. згадувано, што вшиткы читальні Просвіты в Санчівщині (отже тіж тота в Санчы) были розвязаны (през польскы власти?)¹⁷⁶. В 1937 р., коли «Наш Лемко» згадувал 35 річницю основаня Просвіты в Санчы, не барз мал што писати о ей сучасній діяльности. Згадувала адже тота газета такой лем в минулым часі, што:

Салі «Просвіти» були все гамірні — йшло життя: то проби хорів відбувались, то виставок; інші знову часописи переглядали, або на балачку заходили. Український аматорський гурток при «Просвіті» тішився тоді великим поводженням навіть серед чужинців. Ще до нині залишився традиційний *Миколаївський вечір*¹⁷⁷.

¹⁷⁴ *Українська бурса з Нового Санча просить о поміч*, «Свобода» 1921, ч. 16, с. 1.

¹⁷⁵ *Оповідки: Надзвичайні Загальні Збори Філії Просвіти в Новому Санчі*, «Діло» 1929, ч. 49, с. 6.

¹⁷⁶ *Загальні Збори Т-ва «Просвіта»*, «Діло» 1937, ч. 129, с. 5. В 1935 р. згадувано, што санчівске староство одшмарило 14 прошынь о основаня читален Просвіти. *Чи так мусить бути?*, «Діло» 1935, ч. 28, с. 3.

¹⁷⁷ *Допис Стій на сторожі* з ч. 24, с. 3 перепечатали О. Маслей і В. Пилипович в *Двоптижневик «Наш Лемко» 1934-1939 років. Вибрана публіцистика*, Gorlice 2004, с. 97-99.

Лемківскій Банк

Іщы в 1915 р. подавано в пресі інформацію о тым, як то єден Лемко з Андриївкы працювал долги роки в Америці, посылал домів тяжко зароблены грошы, котры триманы были дома і по його повороті стратили свою вартіст. Писано тіж о тым, як то триманы по кутах паперьовы грошы пообгрызали мышы¹⁷⁸.

Братя Лемки! уважайте: ми оснували теперь нове а дуже важне для васъ Товариство «Банкъ лемковскій въ Новомъ Санчи» – се значить Касу для 160.000 Лемкѡвъ спѡльну [...]. Бували часы, коли то батьки нашй ховали дукаты, таляры, цванцигеры... по скриняхъ, або зъ горцемъ закопували въ землю, укривали пѡдъ стрѣхою... а кѡлько то гроша готового пліснѣ ще нинѣ по скарбонахъ церковныхъ тай не приносить жадного проценту. Часы тий минули и не вернутъ ся нѣколи. Нинѣ настали часы блискавичныхъ поїздѡвъ, телеграфѡвъ... нинѣ сами розповѣдаете собѣ о далекѡй Америці такъ, якъ о сусѣднѡмъ селѣ. Народу прибуває зъ кождымъ днемъ, а землицѣ не прибуває, а до того стає она зъ кождымъ рокомъ меньше плодородною. Теперь грѣшитъ той, хто узбираній «пѣнязѣ» ховає до скринѣ; теперь заощаджений грѡшъ належить вѡддати до ретельной, безпечной каси напроцентъ¹⁷⁹.

Банкъ Лемкѡвскій покликано до жытя на основі ухвалы Окружного Суду в Новым Санчы з дня 5 серпня 1903 р. і вписано його до реєстру товариств як Firm. 114|3. Вписове было 2 короны, а членскій уділ вызначеный был на 20 корон, котры были опроцентуваны і лишали ся власністю вплачающого. Уділ тот мож было сплатати ратами. Зложены в банку грошы зарабатяли 5% дивіденды, а pożyczку банк давал на 6 1/2% (на вексель на 7%). Банк отвореный был каждого дня окрем неділь і рускых свят. Находил ся він при улици Матейка чысло 887 а вхід был з подвірця¹⁸⁰.

¹⁷⁸ *Жертви темноты*, «Свобода» 1915, ч. 16, с. 5.

¹⁷⁹ *Вѡдозва до братѡвъ Лемкѡвъ*, с. 4.

¹⁸⁰ Там же, с. 4.

6. Джерело: Х. Бибель, *Лемківський Банк*, «Ватра» 2010, ч. 3, с. 13

Надзώρα Рада складала ся з

Василь Яворський, совѣтникъ скарбовый и посолъ до Рады державной, яко предсѣдатель.

О. Иванъ Париловичъ, совѣтникъ консист. и парохъ въ Злоцѣмъ, яко мѣстопредсѣдатель.

О. Захарій Лехицкій, катихитъ гѣмназіальний въ Новѣмъ Санчи.

Володимиръ Витошинський, инспекторъ шкѣльний въ Грибовѣ.

Квиринъ Витвицкій, управитель школи въ Мушинѣ.

Димитрій Жиличъ, пенсіон. вахмайстеръ жанд. и властитель реальности въ Камянѣй.

Тит Решетиловичъ, урядникъ староства въ Горлицяхъ.

Михайло Кубѣйовичъ, урядникъ скарбовый въ Новѣмъ Санчи.

Данько Трохановський, членъ Рады повітової и властитель реальности въ Полянахъ.

Заступники Директорѣвъ:

Петро Витошинський, урядникъ почтовый и властитель реальности въ Новѣмъ Санчи.

Василь Михасевичъ, урядникъ скарбовый въ Новѣмъ Санчи.

Григорій Кондра, урядникъ залізничій въ Новѣмъ Санчи.

Комісія ревізійна:

Стефанъ Леонтовичъ, урядникъ скарбовый въ Новѣмъ Санчи.

Евгеній Шепаровичъ, урядникъ податковий въ Лімановѣй.

Теодоръ Волошинъ, урядникъ скарбовый въ Новѣмъ Санчи¹⁸¹.

¹⁸¹ Там же, с. 4.

Діяльність той фінансової інституції не могла стояти без пов'язання з етнічним справом. Уж в 1903 р. польська газета писала, же: «Jako najpotężniejszy taran do rozbicia wpływu Starorusinów pomiędzy Łemkami, obmyślili Ukraińcy i właśnie wprowadzili w życie w Nowym Sączu — instytucję kredytową pod nazwą „Bank Łemkiwski”»¹⁸². В 1904 р. польська газета писала:

«Lemkiwski Bank» udziela taniego kredytu włościanom ruskim z powiatów: nowosądeckiego, gorlickiego, grybowskiego i nowotarskiego, konwertuje ich długi, zaciągnięte ongi w instytucjach finansowych polskich i wycofuje oszczędności ruskie złożone w tych instytucjach¹⁸³.

7 грудня 1904 р. писано з Розділя:

Якъ звістно новосандецки Русины засновали такъ зв. «Лемкѡвскій Банкъ». Институція тая розвиваєсь гарно, и дай Боже, щоби наши Лемки перебуваючи въ Америцѣ зрозумѣли єѣ вартѡсть. Тому то братя Лемки, если хочете заощаджений грѡшъ въ певнѡмъ мѣсци складати, то складайте его въ «Лемкѡвскѡмъ Банку», бо если тамъ зложите, то черезъ се покажете, що справдѣ вы добрыми Русинами¹⁸⁴.

В лютым 1904 р. банк мал 24 364 корони обороту, а вкладу з початком того місяця было 16 771 корон¹⁸⁵. За цілий рік 1904 Лемківскій Банк мал річного обороту 319 000 корон¹⁸⁶. Далє ведено акцію пропагування його діяльності. 11 серпня 1904 р. на першій страні американської «Свободы» напечатано редакційный заклик, де писало ся:

Отворений «Лемкѡвскій Банкъ» въ Галичині пріймає грошѣ вѡдѣ Русинѡвѣ, походячихъ зъ Галичины, а перебуваючихъ въ Америцѣ, на 5 процентъ вѡдѣ сотки. Іваранція певна! Банкъ зѡставъ оснований въ ціли запобіженя вызискови галицкихъ селянѣ черезъ жидѡвѣ и лихварѡвѣ. Въ жаднѡмъ американскѡмъ банку не достанете 5 процентъ! Длятого засилайте

¹⁸² *Sprawy ruskie*, с. 1.

¹⁸³ *Przejezdny, Listy z kraju. Nowy Sącz w październiku (kwestya ruska)*, с. 9.

¹⁸⁴ А. Пижъ, *Зъ Лемкѡвицины*, «Свобода» 1905, ч. 52, с. 2.

¹⁸⁵ *Лемкѡвскій банкъ в Новѡм Санчи*, «Свобода» 1904, ч. 14, с. 7.

¹⁸⁶ *Лист зі Старого краю. Лемківський Банк в Новім Санчи*, «Свобода» 1907, ч. 33, с. 4.

и вкладайте свои ошадности тамъ! Банкъ уділяє пожички на реальности (гипотеку)¹⁸⁷.

В 1905 р. Андрій Шеремета (1871-1946) зашмарил акторську діяльність і приїхав до Санча, де остал урядником Лемківського Банку¹⁸⁸.

23 серпня 1906 р. львівське «Słowo Polskie» напечатало письмо з Санча, в котрым подавало ся, што:

Przywódca Rusinów poseł do Rady Państwa Bazyli Jaworski, wystawił na realności swej przy ulicy Jagiellońskiej piętrowy budynek, celem umieszczenia biur «Lemkiwskoho Banku». Ogromny napis siny na żółtem tle daje z daleka znać, iż tu placówka ruska. Ostrzegamy naszych włościan i obywateli, aby w tym banku kapitałów nie składali, ani nie pożyczali, bo popadną w zależność polityczną od Rusinów... no i «Diło» wystąpić może wtedy z artykułem wstępnym o «ucisku ruskich kapitałów przez polską hakatę»¹⁸⁹.

7 листопада 1906 р. того-же «Słowo Polskie» додавало, же «Ten bank, to nie bank dla łemków [sic! – Б. Г.] ruskich, ale bank przeciw i na Polaków»¹⁹⁰. Лем в першій половині 1907 р. Лемківський Банк мал 1 027 000 корон обороту і думано, же до кінця рока буде мал веце як два милийоны обороту¹⁹¹. Перед войном Лемківський Банк мал власный маєток, што вартал до 200 000 корон. Членьскы вклады перевышшали 900 000 корон, а оборотовый капітал переходил 7 милийонів корон¹⁹². Бізнес ведено не лем на Лемковині, але тіж в інчых частях Галиції¹⁹³. Перше десять років

¹⁸⁷ Читайте Братя Русины Американьски, «Свобода» 1904, ч. 32, с. 1.

¹⁸⁸ Пізнійше писано, што «брак його на українській сцені давався так відчувати, що при важніших виставах – призивано п. Шеремету – на гастролі, так що контакт з театром завжди існував. Зрештою п. Шеремета і в Новому Санчі не дармував; організував там аматорські вистави, чим причинявся до оживлення культурно-освітнього руху на Лемківщині», Рецензії і замітки: Андрій Шеремета, «Театральне мистецтво» 1920, ч. 7/8, с. 17.

¹⁸⁹ H.d., *Listy z kraju. Nowy Sącz w sierpniu*, «Słowo Polskie» 1906, ч. 378 (wydanie poranne), с. 1-2. В Росії інакше постерігано українську діяльність в Санчы, барз ей критикуючы. А. С., *Изъ Лемковской Руси*, с. 1932-1933.

¹⁹⁰ H.-d., *Listy z kraju. Nowy Sącz*, с. 3.

¹⁹¹ Лист зі Старого краю. Лемківський Банк в Новім Санчі, с. 4.

¹⁹² Дирекция, Лемківський Банк в Новім Санчі, «Підгірський Дзвін» 1912, ч. 19, с. 3.

¹⁹³ І. Докторук, Як стелився мені життєвий шлях, <http://zarichchya.org.ua/articles/8/49>, до-ступ: 20.10.2020 писал: «Третій гімназист Прокоп, син війта Прокопа Клим'юка, покинув гімназію, не зкінчивши 4-ої класи. Батько взяв його з собою до роботи в нафтовому промислі в Бориславі. Але батько десь в 1909 р. попав в судовий процес з одною з нафтових

7. Рекляма в середині передньої окладинки в «Календар для Американських Русинів на рік 1911»

діяльності банку описано в ряді рапортів, яких на жаль не повело мі ся
 найти¹⁹⁴.

Штонайменше од 1915 р. Лемківський Банк змінив назву на «Лемків-
 ський Союз», а на урядовій печатці написано мал: «Łemkiwskyj sojuz
 przedtem Łemkiwskyj bank w Nowym Sączu – spółka wzajemnego kredytu
 z ograniczoną poręką».

компаній, взяв позичку в „Лемківському Банку” в Новому Санчі на кошти процесу, але
 захворів тифом і помер у Львові, де точився процес. Жінка Прокопа (батька) на пові-
 домлення про смерть мужа, приїхала до Львова, показано їй тільки могилу її чоловіка.
 Маєток Клим'юка в Заріччі пішов на сплату довгів».

¹⁹⁴ Звіт Дирекції Спілки Взаємного кредиту «Лемківський Банк» стоваришеня заробкового
 з обмеженою порукою в Новім Санчі з діяльності і рахунків за рік 1903-1909, Новий Санч
 1905 [?], 68 с.; Справозданє і замкненє рахунків спілки взаємного кредиту «Лемківський
 Банк» зареєстрованої з обмеженою порукою в Новім Санчі за VII. рік адміністраційний
 (1910) предложені Загальним Зборам дня 15-го н.с. цвітня 1911 р., Новий Санч 1911; Спра-
 возданє і замкненє рахунків спілки взаємного кредиту «Лемківський Банк» зареєстрованої
 з обмеженою порукою в Новім Санчі за VIII. Рік адміністраційний (1911) предложені За-
 гальним Зборам дня 15-го н.с. цвітня 1912 р., Новий Санч 1912; Справозданє і замкненє
 рахунків спілки взаємного кредиту «Лемківський Банк» зареєстрованої з обмеженою пору-
 кою в Новім Санчі за IX. Рік адміністраційний (1912) предложені Загальним Зборам дня
 15-го н.с. цвітня 1913 р., Новий Санч 1913.

Українська Бурса¹⁹⁵

То власні Просвіта была офіційні основательом Української Бурси. Отворено ей 1 вересня 1902 р. в вынанятій хыжы. О. Полянський писал (повтаряли то тіж інчы авторы), же за ціле ей утримання платити мал Яворський, але дознаеме ся тіж, што 20 000 корон з маєтку кардинала Сильвестра Сембратовича пішло на бурсу¹⁹⁶. Під конец шкільного рока 1902/1903 Українська Бурса мала 19 «школяровъ»¹⁹⁷. До кінца 1903 р. зобрано в Америці \$179.73 на Українську Бурсу в Санчы, а грошы посила-но з різних місц до о. Н. Струтинского (Olyphant, Pa.)¹⁹⁸.

Од 5 червца 1904 р. українська бурса мала власный будинок, де нахо-дила ся тіж канцелярия Просвіты, салі на різны імпрезы і мешканя для священника, котрый был тіж управительом бурси¹⁹⁹. Будинок находил ся при улици Кунегунды і подібно коштувал 40 000 корон²⁰⁰. Штонай-менше од шкільного рока 1904/1905 префектом Української Бурси был о. Захарій Лехицький/ Zacharyasz Lechicki (1874-1933). Може быти, же за-ряд бурси перенял він уж в 1902 р., коли остал грекокатолицкым катехе-том в ц.к. Высшій Гімназії в Санчы²⁰¹. Там тіж вчыл руского языка, што товды был предметом «względnie-obowiązkowym». О. Лехицький вчыл його по дві години на тыжден в клясах IV-VII згідні з заряджынём Кра-йовой Шкільной Рады з 31 серпня 1903 р.²⁰².

В 1904/1905 році в Українській Бурсі мешкало 41 учеників (список по-дано долов). Четверо з них нич не платило, а решта платила од 8 до 20

¹⁹⁵ Подібні як перша бурса, тота тіж згадана была ріжними назвами (Українсько-руська, ім. Шевченка ітп.). Ту зову ей Українськом Бурсом.

¹⁹⁶ *Dla ruskich burs*, «Kurjer Lwowski» 1902, ч. 122, с. 3. Грошы тоты были частью 72 000 ко-рон зо спадку по кардиналі, котры выпроцесувал з державного скарбу др Федак. Дода-вано тіж, што: «Do miejsc bezpłatnych w tej bursie będą mieli pierwszeństwo w braku innych kandydatów biedni krewniaczy zapisodawcy».

¹⁹⁷ *Вѣдѣзѣ до сынѣвъ и донѣокѣ святои Руси-Украины!*, с. 1. С. Шах, пр. цит., с. 291-293 дуже пізнійше фантазювал, же было їх 50.

¹⁹⁸ *На крестинах...*, «Свобода» 1903, ч. 49, с. 6. В Shamokin, Pa. жертвували: Н. Кулянда, Д. Кулянда, С. Пелячикъ, Д. Хруть, А. Вислоцький, С. Жуць, Ю. Вишньовскій і М. Адамякъ.

¹⁹⁹ *Стій на сторожі. 35-літній Ювілей існування Філії та Читальні Просвіти в Новому Сан-чі*, «Наш Лемко» 1937, ч. 24, с. 3.

²⁰⁰ *Przejezdny, Listy z kraju. Nowy Sącz w październiku (kwestya ruska)*, с. 9.

²⁰¹ D. Błażejovskij, пр. цит., с. 745. О. Полянський писал, же был він «Українцьом але члове-ком тактовным», И. Ф. Лемкин, пр. цит., с. 64.

²⁰² *Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum Wyższego...* 1905, с. 27, 36, 67.

корон на місяць²⁰³. Утримання єдного бурсака коштувало пересічні 17 корон на місяць. Бурса, маюча на місці 25 членів, а вшитких разом 97, мала за 10 місяці 6 460 корон доходу і тільки само выдавала²⁰⁴.

1. Степан Баюс (Маластів), виїхал до Америки.
2. Иван Босецкій (Кристинополь [тепер Червоноград, Львівська область?]).
3. Антон Васько (окале?).
4. Володимир Витвицкій (Мушына).
5. Антон Вшолек (Ропиця Руска, 18---1955), судя в Ліску.
6. Михайло Гуряньскій (Липиця Долішня, [Рогатинскій район, Івано-Франківської області?]).
7. Иван Гривна (Маластів, вм. перед 1932), урядник Лемківського Банку в Санчы.
8. Роман Грєняк (Брунары Выжні).
9. Роман Гурко (Маластів), православный священник.
10. Теофіль Гурко (Маластів), учитель в Самбірщыні.
11. Григорий Заморака (Вишнів [Любомльскій район, Волинської області?]).
12. Евген Зощук (Новый Санч).
13. Маріян Каштанюк (Крениця), офіцир австрийской армії, згынул на сербским фронті в часі I світової війны.
14. Трифон Каштанюк (Крениця).
15. Теодор Кащак (Ропиця Руска).
16. Михал Ковальчык (Гладышів), (грекокатолицкій?) священник на Лемковині.
17. Павло Ковальчык (Гладышів), русофільської орієнтації, одышол з Росіянами на схід в 1915 р., вмер в Ростові над Доном.
18. Петро Ковальчык (Гладышів), виїхал до Америки.
19. Иван Колодрубєць (Комарно, [Городецкій район, Львівської області?]).
20. Володислав Коник (Бжеско [Brzesko?]).

²⁰³ Польскій автор писал, же лем част бурсаків была з Лемковини (векшіст зо східньої Галиції) і же бурсаки мешкали в бурсі «przeważnie bezpłatnie». *Przejezdny, Listy z kraju. Nowy Sącz w październiku (kwestya ruska)*, с. 9. Подібні в Росії подавано: «Чтобы заманить въ бурсу побольше лемковскихъ учениковъ, ихъ стали принимать бесплатно; таковыя (числомъ 19) находились въ полной зависимости отъ украинофильской администраціи бурсы и представляли собою весьма удобный и податливый матеріалъ для вни́дренія въ нихъ украинофильскихъ идей». А. С., *Изъ Лемковской Руси*, с. 1932.

²⁰⁴ *Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazjum Wyższego...* 1905, с. 74.

21. Остап Копцюх (Подгородец, [?]).
22. Степан Кохан (Берест).
23. Іван Лещинський (Бобрка, [Перемышлянський район, Львівська область?]).
24. Олекса Лис (Пільзно [Pilzno?]).
25. Йосиф Лотоцький (Тартаків, [Сокальський район, Львівської області?]).
26. Михайло Митіяш (Шляхтова).
27. Гнат Павлик (Панкна).
28. Володимир Ревакович (Живець [Żywiec?]).
29. Іван Решетило (Угнів, [Сокальський район, Львівської області?]).
30. Тимко Ромах (Лучинці, [Рогатинський район, Івано-Франківської області?]).
31. Василь Русинко (Ропиця Руска), пізнійший старшина Української Армії.
32. Йосиф Русинко (Маластів).
33. Григорій Сембрат (Боднарка), учитель в Регетові.
34. Іван Сембрат (Боднарка), дальша доля невідома.
35. Тарас Сембрат (Боднарка, 1894-1915), загинув під Перемисльом.
36. Данило Смарж (Боднарка), старшина Української Галицької Армії, по війні вернувся на Лемковину.
37. Василь Сокач (Боднарка).
38. Симеон Тарасевич (Ростока Велика).
39. Адам Хыляк, (Милик), син (котрого?) священника з санчівського повіту.
40. Володимир Хыляк (Милик), син (котрого?) священника з санчівського повіту.
41. Осиф Хыляк (Милик), син (котрого?) священника з санчівського повіту.

Кус інчий список для того самого рока подав колишній бурсак скриваючийся під ініціалами о. П. К. в дописі писаним близько 30 років пізніше «*ku pokrzerpieniu serc*»²⁰⁵. Не подаючи декотрих бурсаків зі списку поданого горі (спеціальні тих не походять з Лемковини) додавав він до нього 21 бурсаків (в тым 20 Лемків), котры певно мешкали там пізніше (як то прикладово видно з дат народжыня братів Ѓижа, Ѓг-

²⁰⁵ Список з короткыма біографічныма інформаціями поданий през о. П. К. в дописі: *Причинки до історії розвою українства на Лемківщині*, «Свобода» 1932, ч. 85, с. 3, доповнив Б. Г.

натия Галушки і Михала Федорка, котры зачынали гімназію в Санчы, але вшиткы кінчыли в Горлицях). Окрем того было іщы пару бурсаків з ґрибівського повіту, але они подібно не скінчыли студий.

1. Василь Бодак (короснянщина), дальша доля неznана.
2. Іван Высовскій (Маластів), дальша доля неznана.
3. Юрко Высовскій (Маластів), дальша доля неznана.
4. Петро Газдайка (Красна), сотник Української Галицької Армії, по війні мешкал в місті Брно.
5. Володимир Ґижа (Высова, 1898-1917), згинул на війні.
6. Іван Ґижа (Высова, 1896-19--), адукал во Львові, секретар Товариства Опіки над Інвалідами.
7. Мирон (Марко?) Ґижа (Высова), учитель на Лемковині.
8. Іван Ґулик (короснянщина), дальша доля неznана.
9. Ігнатий Галушка (Ґладышів, 1897-1966), грекокатолицький священник на Лемковині і в Америці.
10. Омелян Гривна (Маластів), учитель в Ґладышові.
11. Володимир Гурко (Маластів), дальша доля неznана.
12. Маріян Джуґан, з новосанчівського повіту, вчыл ся пізнійше в учительській семінарії.
13. Омелян Джуґан, з новосанчівського повіту, професор гімназії во Львові.
14. Антін Каштанюк (Крениця, 18---1947), грекокатолицький священник во Львові.
15. Володимир Кобані (Ґладышів, сын учителя Максима Кобанього), торговец в Ґладышові.
16. Кость Кобані (Ґладышів, сын учителя Максима Кобанього), старшына Української Армії, вмер на тиф в Винници.
17. Іван Кобані (Ґладышів, сын учителя Максима Кобанього), учитель коло Нового Санча.
18. Григорий Кобаса (Красна, 1893-1948), православный священник в Америці.
19. Дамян Крегель (Крениця, 1894-1976), православный священник в Америці, звязаний з Лемко-Союзом.
20. Степан Шалаш (Верхомля Велика, 1890-1943) грекокатолицький священник, забитый през польску партизантку.
21. Михал Федорко (Ґладышів, 1896-1970), русофільской орієнтації, адукал, по війні мешкал в Чехословачії.

О. П. К. додавал тіж, што 10 учеників «кинуло бурсу кацапску» і перешло до української і далі о тым, як то «правда і чесна робота взяла гору». Але подавал він тіж, што пару вихованків української бурси «скацапіло». Справа була адже дост скомплікована, особливі в початковим періоді існування обох бурс. В 1903 р. писано, же «не всѣ бурсаки зъ москвофільскої бурси будуть колись москофіями и не всѣ зъ украинскої будуть украинцями»²⁰⁶. В початкових роках існування бурс боролися вони о бурсаків подібно приймаючи навет тих, што їх друга бурса прийняти не хотіла або вышмарила. О. Качмарчык писал:

Коли мы до бурси зъ причыны злого свѣдоцтва прийняти не хотѣли, то намъ грозили, що до украинской бурси Яворскій прійме и ми боячы ся що мало будемо мати бурсаковъ, принимали ихъ; такъ было и въ украинской бурсѣ – но теперъ выгнанныхъ нами непрійме уже Яворскій, якъ и выгнанныхъ Яворскимъ непринимаемо мы²⁰⁷.

Обі бурси рішили ся приймати лем вартістних учеників. «Неспособныхъ такъ зъ браку таланту якъ и пильности выключаеме, щобы некривдити родичей и бурсѣ неробыти ганьбы»²⁰⁸. Вихованок Української Бурси згадувал по роках, што жадано од бурсаків науки і пильности²⁰⁹.

Борба о бурсака мала тіж інчий вимір. Деси початком існування Української Бурси, др Андрій Чайковський (1857-1935) выбрал трьох визначних українських учеників гімназії в Бережанах (Остап Копцюх, Михайло Гурянський і Михайло Західний²¹⁰) і послав їх до гімназії в Санчи, жебы мешкали в Українській Бурсі і там зміцнили українське соспільство. Подібно о. Качмарчык, офіціал Іванишов і др Марков довели до вышмаріня Західного з гімназії. Його справа станула аж перед Крайовом Шкільном Радом, котра наказала назад його прийняти до гімназії²¹¹.

²⁰⁶ *Не дивуйте ся...*, «Свобода» 1903, ч. 40, с. 1.

²⁰⁷ Т. О. Качмарчык, *Изъ Лемковщины*, с. 1.

²⁰⁸ Там же.

²⁰⁹ П. Ковальчик, *Його забуто*, «Свобода» 1927, ч. 128, с. 3.

²¹⁰ Др Михайло Західний (1885-1937) пізнійший адукат, посол до першого польского сойму і громадскій діяч.

²¹¹ М. Західний, *Перша спроба сил*, «Діло» 1926, ч. 121, с. 3-4.

На початку шкільного рока 1906/1907 в Українській Бурсі мало мешкати 51 учеників, з чого 6 не платило нич а решта платила барз мало, «так, що Виділ [Просвіти – Б. Г.] доплачував місячно 249 К. (австрійських)»²¹². Не знаме докладні коли Українська Бурса достала фінансову поміч од Пожычковой Касы Поміч, што од 1895 р. істнувала в Теребовли²¹³. Початком 1907 р. духовный опікун Руского Народного Союзу в Америці, о. Стефан Макар (вм. 1916), што в тым часі был тіж грекокатолицкым парохом в Ансонії (де значуче чысло парохіян творили Лемкы, головні Бортняне) напечатал тото прошыня:

Маю до Вас, дорогі Братя, велику просьбу. Не буду довго говорити, чого я хочу, а скажу коротко. Річ у тім, що треба гроший для молодих, а бідних школярів — Лемків, котрі мешкають в рускій Бурсі в Новім Санчи. Ви знаєте, дорогі Братя, що такий школяр до роботи не піде, бо мусить ся учить, а тут грошенят дасть Бог а їсти хоче ся, убрати ся сям так потреба. Батьки тих школярів самі нераз не мають того, що їм потреба на обігнане конечних видатків то і синам своїм помочи не можуть. Виходилоби, що най діти ідуть зі школи до своїх нянів і гарують тяжко враз з ними та, колиж бо шкода тих молоденьких талантів, котрі колись, вийшовши в люди, зможуть стати помочию і обороною для свого народу. А нам Русинам розумних, інтелігентних людей треба а тим більше потребує їх Лемківщина, над котрою нависла нужда і темнота. Ніхто з Вас, дорогі Братя, американські Русини, не збідніє, як скинете ся по пару центів на руску школьну молодіж в рускій Бурсі в Новім Санчи і в той спосіб огрієте тай накормите не одного жадного науки хлопчину²¹⁴.

В шкільным році 1908/1909 отворено в Санчы другу гімназію. Хоц вшыткы ей ученники (369) подали ся за Поляків, то і так о. Лехицкій вчыл там руского языка штыри години на тыжден, а вчыло ся його 22 учеників²¹⁵. В шкільным році 1909/1910 Українська Бурса мала 20 бурсаків²¹⁶. Володимир Кубійович, котрый од 1909 р. мешкал в Укараїнській

²¹² Ю. Тарнович, пр. цит., с. 227-228.

²¹³ І. Герета, *Теребовля: шлях через віки: історико-краєзнавчий нарис*, Львів 1997, с. 41.

²¹⁴ *Відозва до всіх Русинів в Америці*, «Свобода» 1907, ч. 3, с. 1.

²¹⁵ *I. Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazyum II. w Nowym Sączu za rok szkolny 1909*, 1909, с. 70, 79.

²¹⁶ *Sprawozdanie c.k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie galicyjskich szkół średnich w roku szkolnym 1909/1910*, с. 13.

Бурсі споминал: «серед наших бурсаків я розрізняв справжніх українців (імпортованих з Галичини, головне з Бережанщини) та лемків з довкілля» і додавал што в другій бурсі мешкало веце учеників і же то были самы Лемкы²¹⁷.

Місячна оплата за єдного бурсака выносила товды од 15 до 22 корон з тым, же трьох мешкало за дурно. Отже сімнадцтьох платило грошами і натуралиями. Не знатя, кільки бурсу коштувало утриманя бурсака. В інчых бурсах веденых през філії Товариства Просвіта бурсак платил менше або веце як його утриманя коштувало, але навет як платил веце, не старчало того на утриманя бурсы. Так, што бурсы глядали запоміг і жертв. В 1911 р. рапортувано, што Україньска Бурса в Санчы достала од Крайового Выділу 180-200 корон, од Лемківского Банку 1 500 корон і од місцевых Русинів 500 корон. Тота приватна допомога позитивні выріжняла ся медже попертьом, яке достали товды інчы бурсы під зарядом філії Товариства Просвіта. Хоц медже шістнадцтьома тьма бурсами санчівска належала до группы меншых бурс, то веце бурсаків приимано лем в таких місцевостях: Тернопіль (70), Станиславів (50), Золочів (50), Яворів (48) і Стрий (35). Спосеред єденадцетьох бурс філії Товариства Просвіта, што до котрых подано даты їх основаня, санчівска была друга найстарша (найстарша была в Комарні, 1901)²¹⁸.

В 1910 р. до Санча стягнуено Кирила Трильовского (1864-1941), котрый приіхал в першый ден полських різдвяных свят. Зо стациі одобрал його сам Василь Яворскій і завюл до Україньской Бурсы на політычну стрічу, де приіхали українскы учытеле з лемківских сел²¹⁹. Трильовскій был добрі знаным громадско-політычным діячом і од 1907 р. послом Рады Державы, адже австрийского парламенту.

В остатнім році своей працы в Санчы (1911) о. Лехицкій дале был префектом Україньской Бурсы і в ц.к. Высшій Гімназіі «uczył religii gr. kat. w kl. I-VIII, godzin 13, języka ruskiego w 4 oddziałach 8 godzin». В школі вчыло ся товды 47 Русинів²²⁰ (10% вшыткых учеників). Разом в санчівских гімназиях вчыло ся 51 Русинів²²¹. В 1912 р. префектом Укра-

²¹⁷ В. Кубійович, *Мені 70*, с. 11.

²¹⁸ *Ілюстрований народний календар Товариства Просвіта за звичайний рік 1911*, с. 212-213.

²¹⁹ *Новы ворогы Лемковицины*, «Лемко» 1911, ч. 3, с. 2.

²²⁰ *Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazyum I. Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1911*, 1911, с. 30, 83.

²²¹ К. Krawczyk, *Ludność miasta Nowego Sącza w okresie autonomicznym (l. 1866-1914)*, с. 350.

інської Бурси остал парох Матієвой о. Онуфрий Гадзевич (1880-19--), котрый, так як його попередник в ц.к. Высшій Гімназії, «uczył religii gr. kat. w kl. I-VIII, godzin 13, języka ruskiego w 4 oddziałach 8 godzin». В школі вчыло ся товды 43 Русинів²²².

Володимир Кубійович, што вчыл ся в санчівській Высшій Гімназії, хоц называл о. Гадзевича енергічним человеком, не мал нич доброго до повіджыня на тему вчыня руской мовы.

На це навчання ходили всі українці (лекції відбували ся по полудні), але навчитися можна було мало. Вчили руську мову не фахівці-священники, навчання відбувалося на підставі підручника Барвінського, який був для нас заважкий і не цікавий. Я (і не лише я) вважав це навчання за марнування часу²²³.

Інчу критыку о. Гадзевича находиме в русофільській пресі, де не щаджено його, пишучы што: «В Новомъ Санчѣ есть такіъ бандита-злодій въ реверендѣ, котрый в подлый способъ краде намъ русскы дѣти и насиліємъ перетягаты ихъ въ мазепинство»²²⁴.

В шкільным році 1912/1913 в Українській Бурсі мешкало «za opłatą skromną (10-20 koron miesięcznie)» 13 учеників (в тым 11, што вчыли ся в ц.к. Высшій Гімназії). Пятюх учеників не платило нич. Бурсом, котра «czerpie swoje fundusze z miesięcznych opłat wychowanków, subwencji towarzystw i dobrowolnych datków prywatnych osób» заряджал о. Онуфрий Гадзевич, котрый тіж вчыл в І гімназії грекокатолицкой релігії і руского языка²²⁵. В шкільным році 1913/1914 в Українсько-руській Бурсі мешкало «za opłatą skromną (20-40 koron miesięcznie)» лем 8 учеників (в тым 4, котры вчыли ся в ц.к. Высшій Гімназії). Бурсом дале заряджал о. Гадзевич²²⁶. Находила ся там мала бібліотека.

В першій половині шкільного рока 1916/1917 в Українській Бурсі мало быти лем 3 учеників з «с.к. Gimnazjum I Wyższego» (вшитых Руси-

²²² *Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazjum I. Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1912, 1912, с. 63, 97.*

²²³ В. Кубійович, *Мені* 85, с. 10.

²²⁴ *Болякы Лемковицины, «Лемко»* 1913, ч. 38, с. 1.

²²⁵ *Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazjum I. Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1913, 1913, с. 41, 91. Руской бурсы ся не згадувало.*

²²⁶ *Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazjum I. Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1914, 1914, с. 93.*

нів було товды в школі лем 9)²²⁷. В часі войны в Санчы мешкал українській громадско-політичний діяч Іван Макух (1872-1946), котрый в своїх спогадах написал што в місті: «було трохи української інтелігенції – утікачів; ми все сходили ся в бурсі що її вибудувал посол Яворський, та тут обміркували й дискутували всякі справи»²²⁸. Неє ясным, ци Українська Бурса принимала в тым часі бурсаків і ци робила то по закінчюню войны. В українській пресі писало ся о тій бурсі так як бы она існувала. Прикладово в 1923 р. зберано в Америці на Українську Бурсу в Санчы. Акция тота была піднята в «місто вінця на могилу б. Розалії Каштанюкової». Такой початком мая посално до Львова 82 дуляры²²⁹. В 1927 р. Гр. Сембрат писал, што не вело ся їй добрі і «що ще рік, ще два і вона перестане існувати» і подавал він плян «піднесення бурси».

- 1) в Новім Санчі завязується постійний комітет збирання грошей на бурсу, яка повинна носити назву ім. Василя Яворського.
- 2) Комітет відшукає всіх бурсаків і наложить на них однорічний податок, плачений в місячних ратах.
- 3) Комітет видасть відозву до інтелігенції в повіті: ясельським, горлицьким, грибівським, ново-сандецьким, мушинським і ново-торжським із зазивом складати гроші і віктуали для бурси, а також присилати спосібних хлопців зпоміж селян до бурси.
- 4) Комітет визначить на кождий названий повіт одного члена до збирання датків на книжечку або бльочок²³⁰.

В серпни 1928 р. Обєднанне Українських Організацій в Америці передало \$100 на Українську Бурсу в Санчы²³¹. Не знатя коли Українська Бур-

²²⁷ *Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazjum I. Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1916*, 1916, с. 47, 60. Заряджающий вчаснійше бурсом о. Гадзевич был войсковым капеляном і служыл в войску.

²²⁸ І. Макух, *На народній службі. Спогади*, Київ 2001, с. 171.

²²⁹ *В память Розалії Каштанюкової*, «Свобода» 1923, ч. 46, с. 1; ч. 47, с. 2; ч. 62, с. 2; ч. 112, с. 3. Жертвували: Дмитро Андрейко, Пилип Матлай, Петро Мартинюк, Омелян Коцко, Андрій Дацишин, Михайло Першин, П. Сокальчук, Володимир Галан, Степан Домбіцький, Петро Ковальчик, Семен Ядловський, Роман Слободян, Петро Маціовський, Антін Онисик, Йоснф Сілецький, Володимир Лотоцький, Омелян Ревюк, Василь Левчик, Степан Гладкий, Михайло Смакула, Володимир Кушнір, Данило Гоць, Степан Шимон, Константин Кирчів, Марія Кирчівна, Іван Павчак, Микола Янкович, Іван і Богдан Каштанюк.

²³⁰ Г. Сембрат, *За українську станицю. Ратуймо новосандецьку бурсу (Допис з Лемківщини)*, «Діло» 1927, ч. 196, с. 2.

²³¹ *Касовий звіт Обєднання*, «Свобода» 1928, ч. 216, с. 2.

са перестала існувати. Володимир Кубійович подал лем, же ей діяльніст по войні «завмерла»²³².

Общество ім. Качковского

15 XII 1903 р. мало місце в Санчы перше зобрання філії Общества ім. Качковского. При тій нагоді польска газета писала «Na cele i dążenia tego stowarzyszenia należałoby nam obecnie zwrócić baczniejszą uwagę, albowiem nie wolno nam być obojętnym z kim będziemy mieli w przyszłości do działania»²³³. Основаню філії Общества ім. Качковского предсідательювал о. Теофіль Качмарчык, а на старт записали ся до ней 32 особы²³⁴. Українській свідок тых подій споминал так:

Кацапство, що спало сном блаженних та чекало приходу «білого царя», мов жиди Мессії, заворушилося і взялося до роботи! Хоч ширило воно злі і гадючі ідеї – таки оснувало читальні Качковського, заохочувало нарід до читальні, газет і книжок. Читаючи ріжні газети і книжки, нарід вчився думати і розуміти життя та інтересуватися політикою²³⁵.

З часом головным центром діяльности Общества на західній Лемковині стала ся єднак Крениця²³⁶.

Церков

Початково санчівскы грекокатолики належали до парохії в Матієві і під конаец ХІХ ст. мали лем тиху (без співу) службу божу в бічній каплиці римокатолицкого фарного костела в Санчы²³⁷. «Na msze te stawiają się Rusini

²³² В. Кубійович, *Мені* 85, с. 11.

²³³ *Owet lupro credis*, с. 3.

²³⁴ *Вѣсти зъ Галичины*, «Правда» 1904, ч. 33, с. 3.

²³⁵ П. Ковальчик, *Його забуто*, с. 3.

²³⁶ В липци 1911 р. печатано *Отзывъ*, «Лемко» 1911, ч. 15/16, с. 4, в котрым подавано список вшыткых місцевости підлігаючых Креницкій Філії Общества. Медже нима находил ся тіж Санч.

²³⁷ В. Кубійович, *Мені* 85, с. 8-9.

in corpore, od radcy aż do woźnego i kucharki»²³⁸. «Celem ułatwienia Łemkom praktyk religijnych umożliwiano im także, od czasu do czasu, odprawianie nabożeństwa w Wielkanoc w kościele św. Ducha oo. Jezuitów»²³⁹. Зато збираючи жертвы на бурсу думано тіж о збудуваню в місті церкви. Отец Качмарчык вірил, же «Коло церковцѣ будемо громадитись, потѣшатись, крѣпитись и хоть ляхами придавлени до карпацкихъ гѣрь, то не роздавлѣть насѣ вже теперѣ»²⁴⁰. Під koniec 1898 р. на церков назбераных было 618 злотых і 80 корон²⁴¹. Наукове Товариство ім. Шевченка во Львові напечатало одозву в справі попертя будовы церкви²⁴².

В 1902 р. Яворскій і Лїнїнскій підняли справу грекокатолицької церкви в Санчы, на будову котрой куплено пляц при першій бурсі²⁴³ або, як пише інчий автор, виділено тот пляц з землі што належала до Руской Бурсы²⁴⁴. Перший плян цекрви зроблений през архітекта В. Негородного мал ся (кому?) несподабати. Зато дано зробити другій плян авторства архітекта Якова Рудницкого, докладаючи вшиткых старань, штобы заплянувати церков, яка достойні бы репрезентувала грекокатоликів²⁴⁵. До серпня 1903 р. на церков назберано 15 000 корон²⁴⁶. Церков мала подібно коштувати веце як 70 000 корон, а збудувана мала быти «z kapitałów uskładanych drogą składek, legatów i stałego opodatkowania»²⁴⁷. Такой в 1902 р. зачато при бурсі будувати церков, але до ей скінчынїя николи не дішло.

Так як то было з поділом в бурсі, ріжні ся описує причины стриманя будовы. Симеон Пыж, котрый в бурсі мешкал, писал:

Церковь начали будувати в том огороді коло бурсы. Вырыли пивницю, поставили фундаменты и вытягли мурь на пару метров, а потом так лишили, бо brakло грошей. Грошы мали придти из Америки от наших эмигрантов,

²³⁸ Przejedny, *Listy z kraju. Nowy Sącz w październiku (kwestya ruska)*, с. 9.

²³⁹ T. Aleksander, *Życie społeczne i przemiany kulturowe Nowego Sącza w latach 1890-1990*, Kraków 1993, с. 92.

²⁴⁰ О. Т. Качмарчикъ, *Голосъ з Лемківщини*, «Свобода» 1898, ч. 38, с. 2.

²⁴¹ Вѣдѣзѣ о. Т. Качмарчика, с. 2.

²⁴² *Die Sitzungen des Ausschusses der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften*, «Die Chronik der ukrainischen (ruthenischen) Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften» 1900, ч. 2, с. 15.

²⁴³ *Przewodnik po Nowym Sączu. Rok 1912*, Nowy Sącz 1911, с. 14 подавал, што мала она стояти «za parkiem Mickiewicza (ul. Jagiellońska)».

²⁴⁴ «Камениця-церковь» в Новѣм Санчѣ, с. 1.

²⁴⁵ Там же, с. 1.

²⁴⁶ Вѣдѣзѣ до братѣв Лемківъ, с. 4.

²⁴⁷ Przejedny, *Listy z kraju. Nowy Sącz w październiku (kwestya ruska)*, с. 9.

но не пришли. А в своем краю не было уж людей, котры были бы готовы поддержати будову унияцкой церкви при русской бурсі²⁴⁸.

Інчу причину стриманя будовы подавал о. Ядловскій, котрый в 1930. роках писал, што «по причині ріжних інтриг, які повставали наслідком партійной боротьби між рускими а українцями, адміністраційні власти ставляли будові ріжні перешкоди, а наконець застановили будову під закидом, що фундаменти за слабо побудовані»²⁴⁹. Подібні справу по роках описувал о. Полянскій, з тым же не писал він о нияких руско-українських інтригах, лем о тым, же адміністраційны власти робили ріжны перешкоди і такой заборонили дальшой будовы замітуючы їй того, же фундаменти были планні зроблені²⁵⁰.

По поділі Українці хтіли подібно переняти будову церкви на згаданим місци і постарали ся, штобы перемышльска Консистория звернула ся до Руской Бурсы о *wyekstabulowanie* то значыт выписаня землі під церков з маєтку Руской Бурсы, вписаня ей в маєток церкви і оддання будовы церкви Комітетови Будовы Церкви в Новым Санчы (в котрым Українці рядили). Заряд бурсы ся на того не згодил і пропонував, же *wyekstabulowanie* може быти зроблене аж по поставліню церкви, перед ей освячыньом²⁵¹. Не лем же до того не дішло, але тіж під натиском аміністраційных власти, істніючы уж елементи церкви треба было розобрати (подібно з огляду на конструкторны ганчы)²⁵².

Коли справа церкви при Рускій Бурсі была стримана і такой впа-ла, згаданы українскы діяче звернули ся до Дирекції Колеї в Кракові, жебы ім переказала новозбудуваный, іщы не пристроєный костел св. Ельжбеты на колонії в Санчы. Костел тот збудувала Дирекция Колеї для робітників і їх родин, котры на колонії мешкали. Хоц костел был за малый для мешкаючых там римокатоликів і не за барз знатя было, што з ним зробити, як лем явила ся ініціятыва перенятя його през менше чысленну групу грекокатоликів, то одраз пішла римокатолицка

²⁴⁸ Горлицкий бурсак, с. 71.

²⁴⁹ Шематизм Греко-Католицкого Духовенства Апостольскої Адміністрації Лемковини 1936, с. 104. В 1915 р. австрійскы власти переказали тот пляц Українцям (отже до того часу мусіл быти в руках русофілів), але по войні польскы власти мали терен сконфіскувати і переказати організації Dom Żołnierza. В. Кубійович, *Мені* 85, с. 11.

²⁵⁰ И. Ф. Лемкин, пр. цит., с. 65.

²⁵¹ «Камениця-церковь» в Новом Санчѣ, с. 1.

²⁵² D. Nowak, пр. цит., с. 30.

контракция, бо «zachciało się tym panom, utworzyć w staropolskim Sączu ognisko Rusinów Łemków»²⁵³. Яворскій і Ліниньскій пропонували, же переймут на себе утримання костела і обіцювали, же дале буде ся в ним правила латиньска служба божа для учеників. Дирекция Колеї казала порохувати Русинів на колонії (нарахувано їх лем 38 осіб²⁵⁴) і послала справу до тарновского римокатолицкого єпископа Леона Валенгы (1859-1933). Тот зас звідал ся провінцияла галицкой провінції Єзуїтів, Влодзімежа Ледухувского (1866-1942) ци бы Єзуїты не переняли заряду костела св. Ельжбеты. Обіцял при тым єпископ постарати ся в Дирекції Колеї о мешканя для Єзуїтів або о запомогу. Провінциял Ледухувскій згодил ся і формальну умову затверджену през Відень підписано в грудни 1903 р., а Єзуїты костел переняли в квітни наступного рока²⁵⁵. Товды, як ся здає, Українці вернули до пляну будовы церкви, котрый то плян так описувала польска газета: «Stanie ona ze swoją charakterystyczną bizantyjską kopułą frontem do najruchliwszej ulicy (Jagiellońskiej), a ponieważ kościoły nasze (farny i jezuicki) nie zwracają na siebie uwagi przechodnia [...] nada nowa cerkiew miastu charakter ruski»²⁵⁶.

4 серпня 1908 р. мало місце в Санчы зобрания членів Руской Бурсы. Жыво дискутувано справу будовы грекокатолицкой церкви при бурсі, котре то діло плянувано перепровадити без уділу Українців²⁵⁷. Лем же Українці справу церкви мали дальше попхану до переду. Ведений през них Комітет Будовы Церкви в Новым Санчы розослал 1 500 одозв о фінансове попєртя будовы церкви. Пішли они до Галиції, в тым і на лемківскы села, де тіж зберано жертвы. Одклик подібно не был великій. Сам Василь Яворскій мал подібно повісти, што половину жертв выдано на оплату печатаня одозв²⁵⁸.

Русофіле зо своей страны писали, што їх Українці випередили в справі церкви, же ім помогла Консистория в Перемышли і же будували єй не для потреб релігійных, лем жебы поширяти українську пропаган-

²⁵³ S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, т. 5, ч. 2: *Jezuici w Polsce porozbiorowej*, Kraków 1906, с. 1122.

²⁵⁴ В 1900 р. было в цілым місті 252 грекокатоликів, а в 1910 р. было їх 378. Magdalena Szczygieł, *Ludność Nowego Sącza w latach 1880-1910 na podstawie austriackich spisów powszechnych*, «Sandecko-spiśskie zošity/ Zeszyty sądecko-spiśskie» 2011, ч. 6, с. 69.

²⁵⁵ S. Załęski, пр. цит., с. 1122-1123.

²⁵⁶ *Przejezdny, Listy z kraju. Nowy Sącz w październiku (kwestya ruska)*, с. 9.

²⁵⁷ *Русска Бурса въ Новомъ Санчи*, с. 1.

²⁵⁸ «Камениця-церковь» в Новѣм Санчѣ, с. 1.

ду серед Лемків²⁵⁹. Покликувано ся ту на допис/ одозву поміщену през згаданий комітет з газети «Діло» з 22 серпня (1911 р.), в котрій подібно написано, же церков буде тіж для пару соток лемківських рекрутів, котры каждого рока служат в Санчы.

Через них сподіємо ся виробити по селах Лемківщини съвідомі національні одиниці, котри-би поволи ставали би на дорозі мерзенній роботі наших змосковщених яничарів, що наче саранча обсіли цілу Лемківщину і експльовують її, вихіснюючи, нарочно в темноті держаних лемків; і тота Лемківщина мусить бути через нас і для нас уратована. Ось тому побудували ми церков²⁶⁰.

В 1911 р. за справом о. Захарого Лехицкого і за грошы Василя Яворского²⁶¹ перебудовано три комнаты будинку Просвіты при ул. Кунегунды 8 на церков²⁶². Проектувал ей містовый будівничый Нового Санча Зе-нон Ремі (1873-1924)²⁶³. Была то мала церков, котра мала лем 21 метрів долгости. В середині была шырока на 5, а висока на 6 метрів. Початково не мала она іконостасу, але плянувано перенести до ней іконостас зо старой церкви в Матієві. Церков посвячено і отворено 3 вересня 1911 р.²⁶⁴ або, згідні з інчом згадком, аж в 1912 р. «по довгих і тяжких перешкодах з боку москвофілів»²⁶⁵. Здає ся, же на посвячынн запрошено лем українських священників, в тым тых споза Лемковини. Співал хор зо Старого Самбора. Лемків подібно на посвячынню было мало²⁶⁶.

О. Гадзевич вернул по войні до Санча, де в 1924 р. (должше?) был катехетом в гімназії²⁶⁷. Початково санчівска церков была дочерном

²⁵⁹ Там же, с. 1.

²⁶⁰ Текст тот перепечатано в: «Камениця-церковь» в Новѣм Санчѣ, с. 1.

²⁶¹ За заслуги для Грекокатолической Церкви был він в 1924 р. одзначеный папским орденом *Pro Ecclesia et Pontifice*. Шематизм Греко-Католического Духовенства Апостольской Адміністрації Лемковщини 1936, с. 104-105.

²⁶² Там же, с. 104. Подавано, же будинок, в котрым находила ся церков, обтяженный был табулярным долгом 7 000-9 000 корон. «Камениця-церковь» в Новѣм Санчѣ, с. 1.

²⁶³ Плян його авторства зберігат ся в приватній колекції і зове ся *Plan na urządzenie kaplicy na gr. kat. LK przy ulicy św. Kingi przy bursie im. Szewczenki w Nowym Sączu*.

²⁶⁴ «Камениця-церковь» в Новѣм Санчѣ, с. 1.

²⁶⁵ Русин Українець з Н. Санча, *Листи до редакції Підгірського Дзвона*. III. Новий-Санч, «Підгірський дзвін» 1912, ч. 5, с. 2.

²⁶⁶ «Камениця-церковь» в Новѣм Санчѣ, с. 1.

²⁶⁷ D. Błażejovskyj, пр. цит., с. 646.

8. Плян греко-католицької церкви в Санчі.
Джерело: I. Styczyńska. *Cerkiew greckokatolicka p.w. Św. Mikołaja w Nowym Sączu*, «Almanach Sądecki» 2003, ч. 2, с. 64

9. Греко-католицька церква в Санчі.
Джерело: <https://twojsacz.pl>

10. Ул. св. Кунегунди з куполом церкви. Джерело: <https://twojsacz.pl>

церквом грекокатолицької парохії в Матієві. В 1927 р. створено з неї особну парохію, котра була частию Мушынського Деканату, а пізніше Апостольської Адміністрації Лемковщини. Пастырську послугу вели

там о. Петро Білинський (1927-1929), о. Михал Кульчицький (1929-1933) і о. Ростислав Шумило (1933-1938). В 1936 р. записано, што «Богослуж. каплиця св. о. Николая, мур. і благосл. 1911, в добрім стані. Ч. д. гр. кат. 180. Прих. дім, мур., о 2 комн. і кухні, в добрім стані». Метрикальни книги проваджені були од 1911 р.²⁶⁸.

Польський автор Станіслав Станух (1931-2005), котрий мешкав і вчыл ся в середніх школах в Санчы так споминал:

W cerkwi było znacznie ciekawiej niż w kościołach katolickich. Wchodząc tam z dziadkiem podziwiałem kolorowe ikony, przysłuchiwałem się mowie niby podobnej, ale różnej od naszej i zachwyciałem się pięknymi śpiewami. Chociaż powstała na początku XX wieku miała piękny ikonostas i polichromię. Na chórze wspaniale śpiewali na głosy mężczyźni, wydawano komunię pod dwiema postaciami. Wydawało mi się, że zgromadzeni tam modlili się głębiej i bardziej żarliwie, niż w naszym kolejowym kościele²⁶⁹.

Санчівської церкви уж давно неє і неє тіж згоды як ходит о того хто, коли і як ей знищыл. Першу коротку згадку о знищынню церкви подано в 1939 р. 5 вересня Німці підходили під Санч і коли рано наступного дня бомбардували они місто, трафити мали в церков, котра згоріла²⁷⁰. Інча версія знищыння церкви пересуват тоту подію на початок 1945 р. Писано, што коли совітскы войска підышли під Санч (17 I), зачали острілювати місто катюшами і трафити мали тіж в церков²⁷¹. Інакше справу запам'ятав санчівській фотограф Генрик Росейнбергер:

Dokładnie zapamiętałem dzień unicestwienia cerkwi. To było 17 stycznia. Od rana trwało ostrzeliwanie miasta przez działa Armii Czerwonej, szycującej się do

²⁶⁸ Шематизм Греко-Католицкого Духовенства Апостольської Адміністрації Лемковицини 1936, с. 102-104.

²⁶⁹ Подаю за Ł. Połomski, *Rusini z Nowego Sącza – wspomnienie o zapomnianej mniejszości łemkowskiej*, «Gazeta Krakowska» 2017, 27 V, <http://plus.gazetakrakowska.pl/region/a/rusini-z-nowego-sacza-wspomnienie-o-zapomnianej-mniejszosci-lemkowskiej.12107366>, доступ: 20.10.2020.

²⁷⁰ Тото подано в книжці редагуваній през: I. Styczyńska, A. Totoń, *Nowy Sącz, Przewodnik po zabytkach*, Nowy Sącz 1994, текст тот подано тіж ту: <http://www.ux.uis.no/~romek/newysacz/nsdescript.htm>, доступ: 20.10.2020.

²⁷¹ Так споминала I. Styczyńska (1923-2007) (отже тот сама, котра редагувала выше згадану працу) в своїй інчій праці *Cerkiew greckokatolicka p.w. Św. Mikołaja w Nowym Sączu*, «Almanach Sądecki» 2003, ч. 2, с. 63, котрий то допис перепечатано тіж в: «Ватра» 2004, ч. 3, с. 7.

szturmu na Nowy Sącz. Katusze bombardowały Sącz od strony Świniarska, Biczyc, Wysokiego. Na terenie posesji niemieckiej rodziny Stuberów, przy ul. Grodzkiej, okupanci ustawili działka przeciwlotnicze. Wtem podleciał radziecki kukuruźnik i zrzucił trzy bomby: jedną na dziedziniec Stuberów, drugą pod moim domem, trzecią na cerkiew. Świątynia szybko spłonęła. Nikt jej nie ratował, bo ludzie schowali się w piwnicach, a ul. Kunegundy przemieszczały się w pośpiechu uchodzące ze Starego [sic!] Sącza niemieckie oddziały frontowe²⁷².

І так в пізнійшій дописі на тему санчівської церкви подано дві версії о знищенні в січні 1945 р.²⁷³. Ніяку з них однак не приймає група лемківських свідків тамтих часів. Згідні зі свідченням шестерох осіб²⁷⁴ санчівська церква не згоріла в січні 1945 р., але була знищена по війні. Хоч така їй доля не була б протиставна долі деяких церков в комуністичній Польщі, не згадано їй в інших працях.

Po wojnie nikt oczywiście nie myślał o jej odbudowaniu. Łemkowie zostali zmuszeni do opuszczenia Sądeckizny, a i nowy ład wprowadzony w kraju nie stwarzał po temu dobrego klimatu. Cerkiew w Nowym Sączu jest więc dziś obecna w naszej świadomości wyłącznie na nielicznych amatorskich zdjęciach i równie niewielu widokówkach. Jako coś, co było częścią naszego miasta i co minęło: tak, jak minęli ludzie, którym służyła²⁷⁵.

Не знаме докладні што было в середині санчівської церкви окрем того, же «miała piękny ikonostas i polichromię»²⁷⁶. «W mojej pamięci zachował się widziany przez przeszlone drzwi krztałt ikonostasu. Był zbliżony do

²⁷² (leś), *Stała tu cerkiew*, «Dziennik Polski» 2003, 19 I, <http://www.dziennikpolski24.pl/artukul/1783748,stała-tu-cerkiew,id,t.html>, dostęp: 20.10.2020, повторене през J. Zaremba, *Życie i śmierć sądeckiej cerkwi*, Powiat nowosądecki. Portal promocyjny, 2005, 19 I, <http://www.sacz.pl/index.html?id=wiadomosci&nrwiad=25537>, dostęp: 20.10.2020.

²⁷³ «Cerkiew została zniszczona pod koniec wojny, w styczniu 1945 roku. Według różnych źródeł w świątynię uderzył pocisk artyleryjski lub bomba zrzucona przez radziecki samolot. Dzieła zniszczenia dokonał pożar wywołany wybuchem». (jm), *Cerkiew pw. św. Mikołaja, Twój Sącz*, 2016, 26 I, <http://twojsacz.pl/cerkiew-pw-sw-mikolaja>, dostęp: 20.10.2020.

²⁷⁴ Были то: Michał Juśków, Maria Bukowiecka, Lidia Mielnik, Włodzimierz Jurć (вшыткы з Санча), Wasył Sowa (Krynica) i Michał Kowalski (Gorzów Wielkoposki). *Od redakcji*, «Ватра» 2004, ч. 3, с. 6-7.

²⁷⁵ J. Zaremba, *Życie i śmierć sądeckiej cerkwi*.

²⁷⁶ (leś), *Stała tu cerkiew*.

istniejącego obecnie w cerkwi w Klimkówce koło Gorlic»²⁷⁷. В санчівськым Округовым Музею зберігат ся лем ківот (табернакулум) з санчівської церкви. Решта пропала.

Санчівську грекокатолицьку парохію оновлено в 1989 р. Першым ей парохом был о. Станіслав Муха (до 1996). В роках 1996-1999 вюл ей о. Мирон Михайлишин, а по ним пришол о. Іван Піпка. Богослужыня одправлят ся зимом в каплиці Отців Єзуїтів, а літом в церкви перенесеной з села Чорне до санчівського скансену.

Газета «Лемко»

Зачынаючы од сегомо чысла «Лемка», што вказало ся з датом 1 (14) квітня 1911 р., редакцію перенесено зо Львова до Санча до будинку Руской Бурсы (Jagiellońska 37). Редакция тлумачыла на першій страні того

11. Перша страна газети «Лемко» з 18 (31) I 1912 р.

²⁷⁷ I. Styczyńska, пр. цит., с. 67.

чысла, што од пачатку хтіла выдавати тоту газету в Санчы, але явили ся якісы трудности і мусіла она пачатково выходити во Львові. Тепер єднако «удало ся тоты перешкоды, трудности усунути, и длятого перенесли мы издательство Лемка изъ Львова до Нового-Санча». Пачатково выдавцьом і редактором был адукатскій кандидат в тым місті Александер Гассай (1879-19--). Од чысла 17/18 (10/23 IX 1911) редакцию перенял Ілия Гойняк (1880-1955) з Лоси, а Гассай далє был выдавцьом. Спачатку газету печатано во Львові в печатни Ставропигійского Інституту, але з часом і печатаню перенесено до Санча од ч. 17/18 датуваного 10 (23) вересня 1911 р. (Drukarnia Józefa Kazimierza Jakubowskiego, Pijarska 15)²⁷⁸. Газета выходила товды два раз на місяц на штырьох странах. Єдно чысло коштувало 10 галерів, а річна передплата 2 короны²⁷⁹. В першых шестьох місяцях істнуваня «Лемка» предпалачати мало, згідні з тым што подавала редкция, 1 300 осіб (160 в Америці)²⁸⁰. Подавано тіж, што до декотрых сел приходило по 20, 30 або і 40 примірників газеты, але до інчых лем два або три, або нич²⁸¹. Інакше справу предплатників виділа польска газета, котра подавала пізнійше: «Wiedzieliśmy poufnie, że prenumeratorów nie było 150, a gazetę bito w 2000 egzemplarzy i rozrzucano między lud»²⁸². Тото, што в 1911 р. печатано пару тисячи примірників і розмітувано їх по селах для пропагуваня газеты і в часі выборов, потверджала редкция «Лемка»²⁸³.

Початком 1912 р. газета стала ся тыжденником і подвоєно єй розмір зо штырьох до осмох стран²⁸⁴. До того докладано іщы осібно нумерований додаток «Сатира, гуморъ, забава». Під конец 1912 р. редкция і експедиция были далє в Санчы, але адміністрация газеты была уж в Ѓорлицях. Деси початком 1913 р. перенесено такой вшитко до Ѓорлиц, а редактором остал Димитрій Вислоцкій (1888-1968)²⁸⁵. В Санчы напечатано по-верх 70 єй чысел.

²⁷⁸ B. Potoniec, *Prasa nowosądecka w latach 1891-1996. Katalog czasopism. Część 1: A-L*, «Almanach Sądecki» 1997, ч. 1, с. 90. Трудности звязаны з перенесіньом печатаня до Санча редкция описала в *Отъ администрації газеты «Лемко»*, «Лемко» 1911, ч. 13/14, с. 5.

²⁷⁹ Річна передплата до Америки – 1 дуляр, Росії – 1 рубель, до Німеччыны – 3 маркы.

²⁸⁰ *Отъ издательства «Лемка»*, «Лемко» 1911, ч. 13/14, с. 1.

²⁸¹ *Така наша рада*, «Лемко» 1911, ч. 7, с. 3.

²⁸² *Moskalofile w Sądeczyźnie*, с. 2.

²⁸³ *Отъ издательства «Лемка»*, с. 1.

²⁸⁴ O. Duć-Fajfer, «*Łemko*» (1911-1914) – *czasopismo inicjujące okres nowoczesności w dziejach Łemkowszczyzny*, «Rocznik Ruskiej Bursy» 2011, с. 14.

²⁸⁵ Гойняк выіхал в 1913 р. до Америки, де остал редактором газеты *Свѣтъ* (The Russian Orthodox Catholic Mutual Aid Society).

Газета ставляла собі за ціль писати о справах громадских, просвітительных і економічных²⁸⁶. Заохочала она Лемків до зорганізуваної участі в выборах²⁸⁷, закладання молочарен²⁸⁸ і критичні односила ся до Українців і Поляків²⁸⁹. Згадувано очевидно о тым, што ся діяло в Санчы, в тым о поважных справах таких як бурсы і церков, але тіж подавано штоси до сміху як прикладово тот вершык незгаданого з імена автора (1912, ч. 28, додаток, с. 3).

Мисс Мери в Нов. Санчѣ

Мисс Мери зъ Нью-Йорку
До Санча прибыла.
Всѣ старокраевы
Звычаи забыла.

Выйшла до мѣста
Дашто купити.
Што ѣ цѣнили,
Стала платити.

Забыла небога,
Же треба торжитись,
Што ту безъ того
Не можна жити.

Роздала грошѣ,
Што зъ собовѣ мала,
И жити ѣ в Санчи
Охота устала.

God damn! No good
This old country

²⁸⁶ *Отъ Редакції, «Лемко»* 1911, ч. 7, с. 1. См. тіж на ряд дописів *Практичны рады для газдѣства, дома, здоровья.*

²⁸⁷ *Бермеса до выборной работы, «Лемко»* 1911, ч. 7, с. 1.

²⁸⁸ *Якъ вельки зыски може мати громада съ молочной спѣлки, «Лемко»* 1911, ч. 7, с. 2.

²⁸⁹ *Якъ люблять насѣ поляки, «Лемко»* 1911, ч. 11, с. 2.

Poor and foolish,
Every time hungry.

Такъ Мери злостно
До себе гварила
На другій день
Зъ Санча одбыла.

Гудъ бай!

Хоц редакция вірила в істніня стомилиіонового русского народа²⁹⁰, котрого частю мали тіж быти Лемкы, то єдночасно печатала газету «на лемковскомъ говорѣ» творячы в тот спосіб першый того рода періодык.

Газета «Підгірський дзвін»

На думку Юліяна Тарновича: «Найважнішою та найвищою точкою в розвитку [українського руху – Б. Г.] Новосандеччини був момент, як в Новому Санчі став виходити тижневик «Підгірський Дзвін»²⁹¹. Літом 1912 р. перенесено до Санча редакцію той української газети для Лемків, котра вчаснійше (од 28 I 1912 р.) печатала ся два раз на місяц в Саноці. Перенесіня газети тлумачено тым, што: «Підгірський Дзвін не користувався особливою популярністю у Сяноку, що створювало газеті матеріальні труднощі»²⁹². Додумувати ся можна, што видавці, котры зачали видаваня за власны грошы, глядали спонсора і присутніст Василя Яворского в Санчы была для них атракційна. В Санчы (Jagiellońska 270) редактором стал Євген Шепарович (котрый был тіж головным урядником Лемківского Банку²⁹³). Газета была тіж в місті друкувана (Drukarnia

²⁹⁰ *Просиме Вас порозуміти*, «Лемко» 1911, ч. 7, с. 2.

²⁹¹ Ю. Тарнович, пр. цит., с. 226.

²⁹² О. Дроздовська, *Українські часописи повітових міст Галичини (1865-1939 рр.)*, Львів 2001, с. 130-131.

²⁹³ К. Трильовський, *з мого життя*, с. 145. Не знатя, яку Шепарович мал освіту. Был він вчаснійше диригентом хору Снятинський Боян в місті Снятин. А. Королько, *Етномістєцьке життя українців Покуття наприкінці XIX-на початку XX ст.*, в: *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць*, т. 1, Чернівці 2013, с. 179.

Ч. 16.

Передплата на:
«Підгірський Дзвін»
 в Австро-Угорській
 на шість рр. 4 Кор.
 — на роки 2
 За границею:
 Де Ресні — шість 2 руб.
 — Австрії — 2 дол.
 — Швейцарії — 6 шв.
 Подорожні чеків 34 коп.
 Відплата:
 2 рубли на місяць, а ти
 6, 7 та подорожні чеків
 в Бельгії, Сполуч.

Новий Санч, дня 6. вересня 1912.

Річник I.

ІНСЕРАТИ
 на одній стор. південної
 стор. 30 коп., на крайній
 оголошення 30 коп.
 1/2 стор. південної стор.
 на південь 30.
 Гужини на південь 30.
 1/2 стор. південної
 стор. 30.
НОВИЙ САНЧ,
 за. Родзювська ч. 126.
 1/2 стор.
 Відплата:
 Клеми Шварцман.
 Відплата на редакцію:
 Гужини на південь 30.

ДВОТІЖНЕВНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ, ПРОСВІТНО-НАУКОВИЙ І ГОСПОДАРСЬКИЙ

Проч від народа
Юди Іскаріоти!

Наставать для нашего русского народа такая часа. Не только голод и жужжащие наші діти за валом море хлеба шукати — але до того нещастя прийшла ще одна египтяна біда, голодота гідра — скаржа. Шклерені російскими буржуа агітатору чуті між намі на седа і хотіть его змозжувати. А щоби могли того діловати діло скорше зроби́ти — бунтувати і баламутити на́ра і казкуи ои зашмистити свою правду і віру і притати на шквистизму, росією-православну. Навіть гриміи-рубками платати тому, хто відрече си своєї віри — Таки тими московскими агітаторами по тіласто зуть люди єврейи — про творіи єи не суть на́ра, але на́мі, єврейи-наші московськості за рублі здрядкують свою віру і ві́рляють си своєї цркви, подобно як Юда Ісхариотський здрани і продала Ісуса Христа. Такого ахридани на́мі віри о. Юрчанчина на Лемках мусіи нас Владика Епископа Чеховича усунути і казакви ои відрізати. І добре зроби́в Епископ, бо усунутии піки на́мі Ісуса Христа — нездоровий члов треба віддати, щоби дотик не за́хватуи.

За того часу цілком є московськими цуцки в своїх газетах на нашого Епископа — мов скажені шаришів і зі злости мало що не подурюють. Але ти руский народжени від себе тих московських Юді Іскаріотів. Не бій ся, наша сла. Церков не уніла, бо Ісус-Христос каже в сьм

ГРНЕ ЗАДОРОВИЋИ.

На чому будова ґрунту на війні з Японією.

[illegible]

Евангелию, що має на диво, була сила Божья, не перемогла.

Народ! — кого будеш слухати —
чи підкуплених московських агітаторів —
чи свого Епископа що є наслідником
апостола?

Народ? Кого хочеш мати за голову
Царки — чи московського російського
Царя, чи єва. Отця пана римського — чи
є псалмідником єва, Петра?

Таж Ісусе Христосе уставиши головок
Першиє сла, Петра, а на месіосахого Царя!
Народо не продавай своєї душі ме-
сїосахого агітаторам, тиж Юдам Іскаріот-
скаим. Проч з росієскаїх агітаторам —
Юдам Іскаріотскаїм! Проч з росієскаїх
продаседам, проч з месіосафілскаїх га-
зетаїм — як «Ленко», «Голос Народа»,
«Примаріскае Русь», бо они шпирі-
пелю мїм народом, они відирваю єму
з серця єго прадкаї міру і мїнаюцїх
месіосахїну. Народо — жидай іла себе ві-
гаєтї, єли не хочєтє затратїти душі

Народе в тебе є ще на стільки силно
ти власними силами прокопавши від
себе москофільських дурисвітів, бо в тебе
продавши руско серце і душі.

Чого хочуть Українці?

Варіанти руського народу, а між ними москвіфік, закликають Українцям, що вони запродали ся Полякам тай хочуть знаєсти руський наріз до глибо. Щоби отже доказати москвіфік, що вони говорять неправду і що вони не дуть ртєвий наріз в промьст а не України.

розповідає про них. — І грусті до гімалайського джунглі
осталі при шматок, а тут гайда аж до міст величезних
в Ніжніх Індіях правимо. А гімалаї тут знамениті
далеко дорогою. І сніг на колійі рані, і дим — про-
— присе! — тай ма невір коні був см на місця
не далеко Ерудія в містечку Бурганові. Має са-
м тут застати да його, ані жині якогось см тра-
фен, але не було німаго. Шко розі буду ждати
— міду сам. Тут я не дивно любі ма і дитя про-
воліла.

През суду грануки! не тужио бих ни је-
рејит — ја сам јерусалим. Од тамој стране ки-
мич нећу не гварати, нем ја тамој стране! — зару-
којскиј язык, гварити немој те! Москал — ја
матроски! гварит: Пастов! — ја стам — ја стугам!
Чело однес, шапанска! Те сполни палача па-
рентова! Ухм! ја черу! — ја сејчас неба за-
жаро! — ја прелетом до миде в тий мисли
физик. Паметно! — гваро им калкула на молни-
— дурити би змти — аусте ми — ја нду на-
нйку Роскискиа помагати в Дампском. Там м-
да поиди — ја гварит до мене, тог кич ми
показати мнѣ ја Воер. — Пайлом хм! ја мисли-

Гаранто куче Кузма, жо аз не ролувајат
тој мисловен бодил, а от і постарате то мислат
как добрі што до нас мисловне беднуваат. Е —
не — то аз тој бид і мисл давам то сфаќаат.

Смелую — тот волею дружит в миге — где —

розкажи́мо́ Вам, доро́гі Брати́ Ле́вчи, чо́го хо-
чуть ті́ Укра́їнці, та́й чо́го во́ни ба́жають де-
ру́ського наро́ду.

[illegible]

Не годен, як нам' поминали нашого народ-
ника його до другого народу, не шукає
добра на чужину собі, бо там добра не знайдемо.
Любим нашу рідну землю, хотіли бати усього
добра нам руської землі і просямою відомою
його та вісному, зробі з його використати міну
чого мого, зробім зні добра є до гаралу
любим йому не бракло ні різними, ні купці,
промислови, ні сільництвом, ні урядом, са-
мо, зробі той руської землі нам є в добробуту
те маю по зогд, добра твоя.

Ось, того квітня зі народом, або Українцями і тим чином вони вийшли над другими, бо ми любимо вони над всім світі руський народ і ми квітня вони переробляють того народу ані в Польщі ані в Москві.

[illegible]

А ням се кои не разпозна, што се во мене водат. Од кога жива, кде на мене никто ! Палам не повожам, а гев на дурѣцко патецаат кѣ обидана. Жалм на добрав опортунит ! сѣм ам сѣ в куткув в нѣм нѣмореѣ тай пѣачу — што пѣачу

Józefa Kazimierza Jakubowskiego, Pijarska 15) і виходила на штырьох сторонах. Єдно чысло коштувало 10 гелерів, а річна передплата 4 корони²⁹⁴. Вшиткого вышло в Санчы 7 чысел (рік 1, нр 15-21) а по чыслі, котре вышло 21 листопада 1912 р., газета перестала виходити з браку чытатели²⁹⁵. Газета подавала короткы локальны і медженародны інфмації. Дуже увагы газета посвячала борбі з русофільством і спеціальній критыці газеты «Лемко», котра, як ся згадувало, в тым часі тіж виходила в Санчы.

Підсумування

Початкова соспільно-культурна а тіж політычна діяльність Русинів в Санчы, хоц розбита на два обозы, была постерігана в польскых кругах як барз удана. В 1906 р. польска газета писала так:

Rusini rozwijają tu istotnie niestrudzoną i mrówczą działalność na każdym kroku, aby w niedalekiej przyszłości zażądać w Sączu: ruskich paralelek w szkołach, ruskiego krzesła w Radzie miejskiej i t. d. i t. d. Wystawili 2 bursy, do których naściągali dzieci ze wschodniej Galicyi (przeszło 80), mają «czytальnię», «Proświtę» i inne towarzystwa; idą wszyscy murem na «kresach», a mają grosz gotowy na wszystko, albowiem na rzecz burs i cerkwi w «Nowym Sączu» płyną pieniądze z całej niemal Galicyi, Bukowiny, nawet z «Ukrainy». Tutejsze społeczeństwo patrzy na to z apatyą, co więcej nawet z pewną sympatyą, a pewien «uświadomiony» kupiec polski nakłada i sprzedaje w swym handlu widokówki «cerkwy» i «burs narodnych w Nowym Sączu» na korzyść komitetu budowy odnośnych twierdz ruskich. Jak z pod ziemi mnożą się w Sączu sklepy i firmy rzemieślnicze ruskie, na razie pod polskim szyldem. Oto wzór, jak my powinniśmy działać w Galicyi wschodniej i wogóle w terytoryach o większości narodowej ruskiej²⁹⁶.

²⁹⁴ Річна передплата до Америки – 2 дуляры, Росії – 3 рублі, до Німеччыны – 6 марок. О. Дроздовська, пр. цит., с. 129-131.

²⁹⁵ К. В. Шевченко, *Славянская Атлантида. Карпатская Русь и Русины в XIX-первой половине XX вв.*, Москва 2010, с. 309.

²⁹⁶ Н.д., *Listy z kraju. Nowy Sącz w sierpniu*, с. 1-2. В Росії барз критичні постерігано українську діяльність в Санчы. А. С., *Изъ Лемковской Руси*, с. 1932-1933.

Як видно з того допису, руска активніст в Санчы не перешкаджала части польских мешканців міста, але не подабала ся інчим. Тото незадовоління переносити ся тіж мало на акції скеруваны проти Русинам.

W okresie rozkwitu obydwie bursy ruskie miały na utrzymaniu ponad 100 wychowanków, gdy tymczasem polska bursa zaledwie 30. Fakt ten wzbudził niezadowolnienie wśród części społeczeństwa polskiego. Z tego powodu rozpoczęło się w Nowym Sączu prześladowanie uczniów obydwu burs. Dyskryminowani porzucali szkołę lub przenosili się do gimnazjów w innych miejscowościach, przeważnie do Jasła i Sanoka²⁹⁷.

Головну ролю в тым переслідуваню одограти мал директор гімназії в роках 1892-1912 Станіслав Жепіньскі (1861-1944), о котрым писало ся, же «dbał o wychowanie młodzieży w duchu patriotycznym – polskim»²⁹⁸ і професор географії і історії Блажей Гавор-Славомирскі, «Назвиско послідного записане чорними буквами в душі тогдашного сандецкого бурсака»²⁹⁹. Згадати ту єднак треба тіж того, што споминал Володимир Кубійович, котрый писал, же «Ніяких труднощей з причини моєї національності, яку я завжди і всюди підкреслював, я [в Санчы – Б. Г.] не мав»³⁰⁰.

Українська діяльніст в місті аж до часу першої світової войны операла ся о малу групу люди. Початком 1914 р. до Санча приїхала українська група театральна, котра скорше выступувала в Кракові і їхала дале на схід до Самбора, даючи выступы в Горлицях і Коросні. Член той групи, Степан Чарнецький (1881-1944) писал, што по выступі в Санчы мал місце веселый, маланковий вечер «на якому зібралася нечисленна громада новосянчинських українців на чолі з Василем Яворським»³⁰¹.

Українську діяльніст на Лемковині не барз доціняно во Львові, де прикладово «Руслан» в дописі *Слідами православія* (11 VII 1914) подал, што:

²⁹⁷ P. Mikołajczyk, пр. цит., с. 130.

²⁹⁸ J. Rzońca, *Stanisław Rzepiński (1861-1944) – «neohumanista» sądecki*, «Rocznik Sądecki» 1999, р. 27, с. 251. См. тіж: G. First, *Stanisław Rzepiński (1861-1944) jako twórca gabinetu archeologicznego w I Gimnazjum w Nowym Sączu*, «Meander» 2006, ч. 1/2, с. 131-144.

²⁹⁹ *Шематизм Греко-Католицкого Духовенства Апостольскої Адміністрації Лемковщини* 1936, с. 103.

³⁰⁰ В. Кубійович, *Мені* 70, с. 11.

³⁰¹ М. Нечиталюк, *Цінний документ до біографії Андрія Чайковського*, с. 224. Сам Яворскій знаний был з того, што співал (тенор) і бесідувано о ним, же был «веселый і рухливый». Н. Мориквас, *Меланхолия Степана Чарнецького*, Львів 2005, с. 208.

Вправді повстала при тов. «Просьвіта» у Львові комісія для справ Лемківщини, але її діяльність обмежує ся на висиланю видавництв до наших людей на Лемківщині. А що наших людей там небогато, тому та ціла робота — мимо доброї волі — не приносить значнійших успіхів. Час найвищий зрозуміти, що на Лемківщині потреба живих людей, живого слова і з посвятою виконуваної праці на місци. Так, там треба на місци діяльних ідеалістів, але при тім людей такту, військової орієнтації і незломного характеру. Треба — і то як найскорше — наших адвокатів в Сяноці, Новім Санчи, Риманові, Горлицях і Яслі. Рівночасно треба там лікарів, добре ведених українських бурс і власних позичкових кас. На Лемківщину годі пригадувати собі лише підчас виборів і падькати над тим, що там виходять в посли рясні русофіли. «Народний Комітет», коли хоче стати осередком справдішної народної організації і муравлиної, буденної, важкої праці, повинен був давно перенести велику пайку своїх заходів саме на загрожену Лемківщину. [...] Очевидно, що ті всі наші люди, які сидять постійно на Лемківщині повинні промощувати шлях до просьвічення Лемків, а коли ціла суспільність займе ся сею запущеною окраїною, можуть стати дуже помічними робітниками і помічниками³⁰².

Дуже векше попертя до часу першої світової війны мали серед Лемків староруско і русофільско орентуваны організації, але їх лідери і прихильники барз потерпіли протягом войны.

По войні Українці думали 1 листопада 1918 р. переняти контролю над 10 полком піхоты, котрый стоял в Санчы. Єднак Полякы дознали ся о тым і інтернували 800 вояків і 35 офіцирів³⁰³. Пару дни пізнійше польске Товариство Народовой Обороны в Новым Санчы, піднимаючи справу організуваня локальної адміністрації (3-5 XI 1918 р.) в виді 60-особовой Народовой Рады, постановило признати в ній пят місц для репрезентантів лемківських сел. Чынено так, виходячы зо заложыня, же кед Лемкы заселяют в тым повіті 40 місцевости, то повинни они мати своє представительство в Раді, жебы не была она «jakіś kadłubowym сіałem». Лемкы єднак пропозиції той не прийняли і створили свою адміністрацію знану як Руска Народна Республика Лемків. Істория того політычного твору закінчыла ся в Санчы процесом проти лемківськым

³⁰² Допис перепечатаный є тіж на страні Zbruc, <http://zbruc.eu/node/24524>, доступ: 20.10.2020.

³⁰³ О. Кузьма, *Листопадові дні 1918 р.*, Нью Йорк 1960, с. 233-234.

лідерам. Вшыткых їх 10 червця 1921 р. уневиннено як тых, што сполняли волю свойого народу³⁰⁴.

По войні Лемкы бороли ся о поворот Руской Бурсы, але свойой со-спільно-культурной діяльности в Санчы не вели. Свій головный осередок створили в роках 1930. на лемківській землі в Крениці, де діял Лемко Союз і де печатано газету «Лемко»³⁰⁵. Володимир Кубійович, котрый мешкал в Санчы перед I світовом войном і там ходил до гімназії, писал што:

По войні, за польської влади, українська діяльність у Санчі знову зменшилася. Не було постійного українського священика, зачмерла бурса, помер Василь Яворський. Не діяла також «русская» бурса, а ділянка, на якій лишилися фундаменти церкви і яку 1915 року австрійська влада передала українцям, була за Польщі сконфіскувана і передана організації «Дом Жолнежа»³⁰⁶.

Інтересуючим є згадати, што – хоц хвалил він Василя Яворського за розрушання руского (українського) жытя в Санчы – думал, же його плян створіня в Санчы українського осередка для Лемковини не повюл ся і же повести ся не міг. Єдном з причин мало быти того, же Санч был одтятий од Лемковини. Підкрислял він тіж, же в Санчы не вчено в гімназії по рускы, але в інчых языках і же то мало быти тяжке для лемківських студентів. Додавал він тіж, што «життя в досить примітивних (обох!) бурсах не підносило їх культурного рівня. В тот спосіб експеримент радника Яворського не вдався»³⁰⁷.

В українських середовисках єднак прибувано вернути до ідеї створіня українсько осередка для Лемковини в Санчы. І так прикладово 27 квітня 1926 р. Михайло Галуцинський wystупил перед львівськыма членами товариства Просвіта з выкладом *Наші обов'язки у відношенню до Лемківщини*, в котрым пропонував територію Лемковини умовні поділити на дві часті. В східній часті центром мал быти Санок, а в західній власні Новый Санч³⁰⁸. Але пізнійше переважні чути было лем наріканя і згадки

³⁰⁴ B. Horbał, *Działalność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie 1918-1921*, Wrocław 1997. З нагоды 100 річниці Республіки присвячено їй ряд дописів в «Річнику Руской Бурсы» на 2018 рік.

³⁰⁵ Лем першы два чысла «Лемка» в 1934 р. напечатано в Санчы. B. Potoniec, пр. цит., с. 13.

³⁰⁶ В. Кубійович, *Мені* 85, с. 11.

³⁰⁷ В. Кубійович, *Мені* 85, с. 9-11, 14.

³⁰⁸ А. В. Прокіп, *Праця Михайла Галуцинського над розвитком українських осередків Лемківщини, Надсяння, Холмищини та Підляшшя*, в: Ювілейний збірник на пошану Степана

о давнійших досягненнях. Вихованок Української Бурси писав в 1927 р., же «Вся робота Яворського і других молодих робітників запропастилася! Лемка забуто! І де-ж ці українські ученики! Де-ж ці діти совітника Яворського, виховані в його бурсах?»³⁰⁹. В 1934 р. др Степан Баран раз іще припоминав заслуги Яворського, котрий «з Нового Санча зробив український бастион і котрому у цій великій праці національного відродження помагав [...] нечисленний гурток української інтелігенції»³¹⁰. В 1936 р. Юліян Тарнович писав:

По давній історичній традиції осередню точку задержав Новий Санч; однак праці не виконує, бо не має до того відповідних людей і потрібного знання. Як довго радник Василь Яворський був здоровий і місцева громада була велика, так довго Новий Санч все мав за собою велику притягаючу силу. Сьогодні Новосандецька Громада вже дуже мала; церква і бурса [? – Б. Г.] – це все, чим живе місцева громада³¹¹.

В часі другої світової війни Санч був містом повітовим, де урядувал *Kreishauptmann*. В місті працювало дуже Українців в прокуратурі і суді, во в'язниці, в уряді праці. Адукатську практику в Санчы вюл Сергій Сембратович (1910-1963)³¹². В будинку польського шкільного інспекторату в Санчы німецькі влади створили *Kreisschulrates*, отже Повітову Шкільну Раду і осібно інспекторати для польського і українського шкільництва. Український інспекторат був під проводом Романа Левицького, колишнього професора гімназії Рідної Школи. Одтале рушыла українізація шкіл в лемківських селах на Сандеччині. Во вшитких лемківських селах існували українські школи, з тым же 14 шкіл мало по єдному учителю, 20 по двох, 3 по трьох і в трьох місцевостях існували більші школи³¹³. Санч єднак не долго тішыл ся своїм значыньом. Уж в марци 1940 р. подавано же:

Геля = Вісник Львівської комерційної академії. Серія – гуманітарні науки, вип. 10, Львів 2011, с. 332-333.

³⁰⁹ П. Ковальчик, *Його забуто*, с. 3.

³¹⁰ С. Баран, *Maxima Cura*, «Діло» 1934, ч. 307, с. 1-2.

³¹¹ Ю. Тарнович, пр. цит., с. 239.

³¹² R. K. Tabaszewski, *Adwokaci Nowego Sącza do 1945*, с. 84.

³¹³ Я. Наддністрянський, *Школи, дошкіля й дитячі садки в повіті Новий Санч*, «Краківські вісті» 1940, 14 XI, тіж в Інтернеті: <https://zbruc.eu/node/44046>, доступ: 20.10.2020.

Від коли українським повітовим осередком стала Криниця, Новий Санч обмежився скромно з ролі вогнища українського життя за Польщі — до делегатури, що має й сьогодні почесну й важливу роль: гуртувати українців, розпорошених по польських місцевостях, як: Старий Санч, Ліманова, Грибів і т. д. Українська колонія в Новому Санчі споєна міцно духово довкруги української церкви. [...] Все зорганізоване українське життя скупчується сьогодні в Українському Освітньому Товаристві, що засноване недавно на місці філії «Просвіти», що має вже свою скромну історію й добру традицію. [...] головним чином завдяки новому прововоді; всю працю очолює начальник вязниці Ярослав Пришляк. [...] Крім циклю рефератів, звичайних і святочних сходин членів, Новий Санч брав активну участь у всіх окружних імпрезах у Криниці зі своїм гарним хором, під орудою інсп. Р. Левицького, та дав і в себе низку імпрез³¹⁴.

Перед приходом Совітської Армії українськи діяче повтікали на захід. По виселінях Лемків Санч не мал кому служити на Лемковині. Під кінець 1947 р. проведено акцію зберання з лемківських церков на західній Лемковині ікон і інших вартістних предметів, котри придбал Округовий Музей в Санчы³¹⁵. Тот сам музей ма найвекшу збірку (близко тисяч) прац Никифора Дровняка. В 1984 р. музей зорганізувал выставу посвячену Лемкам³¹⁶, а в 2002 р. вказувал лемківське традиційне обличчя³¹⁷. Санчівській Етнографічний Парк поділений є на штыри секторы, з котрых еден посвячений є Лемкам³¹⁸. Сут там штыри загорода з будинками і церков з села Чорне (зб. 1789)³¹⁹. Місто Новый Санч є спілвыдавцьом

³¹⁴ Ярд., *Українське життя в Новому Санчі. Криниччина*, «Краківські вісті» 1941, 5 III.

³¹⁵ H. Pieńkowska, *Ikony sądeckie XVII-XVIII wieku (ze zbiorów Muzeum w Nowym Sączu)*, «Rocznik Sądecki» 1971, p. 12, c. 573-618.

³¹⁶ A. Kroh, P. Trochanowski, ред., *Lemkowie: katalog wystawy*, Nowy Sącz 1984, c. 47; A. Zięba, *Wystawa Lemkowie, Nowy Sącz, 1984*, «Przegląd Polonijny» 1987, ч. 2, c. 101-105.

³¹⁷ M. Brylak-Zaluska, *Do cerkwi, do miasta, na tańce: tradycyjny strój Łemków – rusińskich górali karpackich*, Nowy Sącz 2002.

³¹⁸ M. Kroh, *Lemkowszczyzna w Sądeckim Parku Etnograficznym*, «Загорода» 1996, ч. [8-9], c. 7-9; M. Brylak-Zaluska, *Budownictwo i kultura materialna Zachodniej Lemkowszczyzny w Sądeckim Parku Etnograficznym*, в: A. Bartosz, ред., *Polska egzotyka w polskich muzeach*, Tarnów 2000, c. 169-175; M. Brylak-Zaluska, *Cofnąć czas: o kulturze zachodniej Lemkowszczyzny w Sądeckim Parku Etnograficznym*, «Zeszyty Sądecko-Spiskie» 2006, ч. 1, c. 97-101.

³¹⁹ W. Sliwiński, *Cerkiew z Czarnego pod wezwaniem Św. Dymitra nareszcie bezpieczna w Sądeckim skansenie*, «Ватра» 2004, ч. 4, c. 12-13; тот же, *Cerkiew z Czarnego p.w. Świętego Dymitra w Sądeckim Parku Etnograficznym w Nowym Sączu* і M. T. Maszczak, *Cerkiew w Sądeckim Parku Etnograficznym przeniesiona ze wsi Czarne*, в: J. Gieźda, ред., *Zachodnioukraińska sztuka cer-*

наукового періоду «Rocznik Sądecki», в котрым дост регулярні згадує ся тіж Лемків. Само місто єднак не значыт уж для Лемків тільки, кілько значыло на зламі XIX і XX в.

Бібліографія

- А. С. 1904. «Изъ Лемковской Руси». *Прибавленія къ церковнымъ вѣдомостямъ*, ч. 47: 1930-1933.
- Азъ. 1903. «Положеніе и нужды Галицкой Руси». *Извѣстія Славянскаго благотворительнаго общества*, ч. 3: 35-51.
- Баран, Степан. 1934. «Махіма Суга». *Діло*, ч. 307: 1-2.
- Бачинський, Юліан. 1995. *Українська імміграція в Сполучених Штатах Америки*. Київ: ІНТЕЛ.
- «Бермеса до выборной работы». 1911. *Лемко*, ч. 7: 1.
- «Благодѣтель Лемковщины». 1911. *Лемко*, ч. 5: 1.
- «Болякы Лемковщины». 1913. *Лемко*, ч. 38: 1.
- «В память Розаліі Каштанюкової». 1923. *Свобода*, ч. 46: 1
- «Вѣдозна до братѣвъ Лемкѣвъ». 1903. *Свобода*, ч. 40: 4.
- «Вѣдозна до сынѣвъ и донѣкъ святой Руси-Украины!». 1903. *Свобода*, ч. 17: 1.
- «Вѣдозна о. Т. Качмарчика». 1898. *Свобода*, ч. 45: 2.
- «Вѣдозна до всѣх Русинѣвъ в Америцѣ». 1907. *Свобода*, ч. 3: 1.
- «Вѣсти з Лемковщины». 1916, 29 VIII. *Діло*.
- «Вѣсти зъ Галичины». 1904. *Правда*, ч. 33: 3
- «Вѣсти изъ старого краю». 1900. *Свобода*, ч. 13: 2.
- Герасименко, Сергей Юьевич. 2011. «Культурно-просвѣтницька діяльність Михайла Грушевського в Галичинѣ (1894-1914 роки)». *Теорія та методика навчання та виховання*, ч. 28: 28-39.
- Гладик, Виктор П. 1940. «Короткій историчный очеркъ Лемковской Руси и русскихъ сель въ повѣтахъ ново-торгскомъ и ново-сандецкомъ». *Иллюстрированный русско-американский календарь 1940*. Доступ: 20.10.2020. http://rolandanderson.se/Pravda_Press/Kalendar1940/LemkoVillages.php.
- Гладилович, Степан. 2002. «Андрій Чайковський. На другу річницю смерті». В: *Андрій Чайковський-спогади, листи, дослідження*, т. 3. Ред. Богдан Якимович, Зоряна Грень, Олександр Седліар, 136-139. Львів: Міністерство освіти і науки України, Львівський національний університет ім. І. Франка, Наукова бібліотека, Наці-

- ональна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Наукова фундація А. Чайковського.
- Гончарук, Микола Лаврентійович і інч. упоряд., Гальченко, Сергій Анастасійович, Жулинський, Микола Григорович, Бурлака Галина Миколаївна і інч. ред. 1999. *Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури*. Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України; Видавничий центр «Спадщина».
- Горбаль, Богдан. 2000. «Гавриіл Гнатишак», *Лемківскій календар 2000*, 91-93.
- Горбаль, Богдан. 2007. «Галицкы Старорусины і Русофілі і Одношыня до Них Габсбургской і Царской Монархій до 1914 року». *Русин*, ч. 3: 122-145.
- «Горлицкий бурсак». 1952. *Карпаторисский Календарь Лемко-Союза 1952*, 65-83.
- Герета, Ігор. 1997. *Теребовля: шлях через віки: історико-краєзнавчий нарис*. Львів: Каменяр.
- Дирекция. 1912. «Лемківський Банк в Новім Санчи». *Підгірський Дзвін*, ч. 19: 3.
- Дмитрів, І. 1999. «Пробудитель новосандеччыны (до 145-річчя народження Василя Яворського)». *Лемківський календар 1999*: 41-42.
- Докторук, Іван. «Як стелився мені життєвий шлях». Доступ: 20.10.2020. <http://zarichchya.org.ua/articles/8/49>.
- «Доля русской бурсы въ Новомъ Санчѣ». 1912. *Правда*, ч. 41: 3.
- Др. Д. 1912. «Листи до редакції Підгірського Дзвона. III. Новий-Санч». *Підгірський дзвін*, ч. 3: 3.
- Дроздовська, Олеся. 2001. *Українські часописи повітових міст Галичини (1865-1939 рр.)*. Львів: Національна академія наук України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Науково-дослідний центр періодики.
- Дуфанец, Теодор Василевич. 1966. «Великий Жертвователь Лемковщины». *Карпаторусский Календарь Лемко-Союза 1966*, 55.
- «Жертвы на Українську бурсу в Новім Санчи». 1921. *Свобода*, ч. 16: 1.
- «Жертвы темноты». 1915. *Свобода*, ч. 16: 5.
- «Жертвы на Русску Бурсу въ Н. Санчи». 1908. *Поступ*, ч. 6: 3.
- «Жертвы на Русску Бурсу въ Новомъ Санчи». 1908. *Поступ*, ч. 7: 1.
- «Жертвы на Русску Бурсу въ Новомъ Санчи». 1908. *Поступ*, ч. 8: 1.
- «Жертвы на Русскую Бурсу въ Новомъ Санчѣ изъ Пассайкъ, Н.Дж.». 1908. *Поступ*, ч. 17: 4.
- «Жертвы». 1913. *Лемко*, ч. 44: 5.
- «Загальні Збори Т-ва »Просвіта«. 1937. *Діло*, ч. 129: 5.
- «Засідання Виділу Наукового Товариства імени Шевченка». 1900. *Літературно-науковий вістник*, ч. 2-11: 77.
- Західний, Михайло. 1926. «Перша спроба сил». *Діло*, ч. 121: 3-4.

Звіт Дирекції Спілки Взаємного кредиту «Лемківський Банк» стоваришєня заробкового з обмеженою порукою в Новім Санчи з діяльности і рахунків за рік 1903-1909. 1905 [?]. Новий Санч.

Ілюстрований народний календар Товариства Просьвіта за звичайний рік 1911. 1911. Львів.

«Камениця-церковъ» в Новѣм Санчѣ». 1911. *Лемко*, ч. 17/18: 1.

«Касовий звіт Обєднання». 1928. *Свобода*, ч. 216: 2.

Качмарчикъ, Теофиль. 1908. «Изъ Лемковщины». *Поступ*, ч. 11: 1.

Качмарчикъ, Теофиль. 1899. «Вѣдъ Грибова. Подяка». *Свобода*, ч. 16: 2.

Качмарчикъ, Теофиль. 1898. «Голосъ з Лемковщины». *Свобода*, ч. 38: 2.

Качмарчикъ, Теофиль Т. 1899. «Вѣдъ Грибова». *Свобода*, ч. 46: 2.

Качмарчикъ, Теофиль Т. 1899. «Вѣдъ Грибова». *Свобода*, ч. 9: 3.

Качмарчикъ, Теофиль Т. 1904. «Зъ Лемковщины». *Правда*, ч. 34: 3.

Ковальчик, Петро. 1927. «Його забуто». *Свобода*, ч. 128: 3.

«Конкурсь». 1911. *Лемко*, ч. 13/14: 2.

«Конкурсь». 1912. *Лемко*, ч. 28: 4.

«Конкурсь». 1912. *Лемко*, ч. 31: 5.

«Конкурсь». 1913. *Лемко*, ч. 29: 5.

Констанкевич, Иван. 1898. «Вѣдозва до Русинѣв-Лемков в Америцѣ». *Свобода*, ч. 32: 1-2.

Констанкевич, Иван. 1898. «Памятайте на Руску Бурсу в Новѣм Сончи!». *Свобода*, ч. 48: 3.

Констанкевич, Иван. 1898. «Подяка». *Свобода*, ч. 37: 3.

Констанкевич, Иван. 1899. «Не забувайє на Руску Бурсу в Новѣм Сончи». *Свобода*, ч. 45: 3.

Королько, Андрій. 2013. «Етномистецьке життя українців Покуття наприкінці XIX – на початку XX ст.». В: *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць*, т. 1, 169-183. Чернівці: Видавництво «Прут».

Красовський, Иван. 2000. *Діячі науки і культури Лемківщини*. Торонто–Львів: Фундація Дослідження Лемківщини у Львові.

Красовський, Иван. 2010. «Діяльність »Просвіти« на Лемківщині». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, ч. 19: 323.

Кубійович, Володимир. 1970. *Мені 70*. Париж–Мюнхен: Наукове Товариство ім. Шевченка.

Кубійович, Володимир. 1985. *Мені 85*. Мюнхен: Наукове Товариство ім. Шевченка.

Кузьма, Олекса. 1960. *Листопадові дні 1918 р.* Нью Йорк: Накладом видавничої кооперативи «Червона калина».

Курилло, Василій Ф. 1824. «Кроваве судилище». *Талерговскій альманахъ*, ч. 1: 190-197.

- Курилло, Василій Ф. 1922. «Талергофъ». *Иллюстрированный русско-американский календарь 1923*. Доступ: 20.10.2020. <http://carpatho-russian-almanacs.org/RBO/RBO1923/Talerhof23.php>.
- «Лемкѡвскій банкъ в Новѡм Санчи». 1904. *Свобода*, ч. 14: 7.
- Лемки зъ Береста. 1904. «Голось зъ Лемковщины. Братя Лемки!». *Свобода*, ч. 11: 3.
- Лемкин, Иван Ф. 1969. *История Лемковины*. Юнкерс, Н.Й: Издание Лемко-Союза в С. Ш. А. и Канаді.
- Лемко. 1903. «О. Качмарчикъ засуженый». *Свобода*, ч. 26: 3.
- «Лист зі Старого краю. Лемківський Банк в Новім Санчи». 1907. *Свобода*, ч. 33: 4.
- «Листи до редакції Підгірського Дзвона. III. Новий-Санч». 1912. *Підгірський дзвін*, ч. 5: 2.
- Макух, Іван. 2001. *На народній службі. Спогади*. Київ: Основні цінності.
- Маслей, Олександр, Пилипович, Володимир. 2004. *Двоतिжневик «Наш Лемко» 1934-1939 років. Вибрана публіцистика*. Gorlice: Об'єднання лемків у Польщі.
- Мориквас, Надія. 2005. *Меланхолія Степана Чарнецького*. Львів: Світ.
- «На допомогу рідному краю». 1924. *Свобода*, ч. 184: 2.
- «На крестинах...». 1903. *Свобода*, ч. 49: 6.
- «На поміч рідному краю». 1921. *Свобода*, ч. 219: 3.
- «На руску Бурсу въ Новѡмъ Сончи зложили въ Мт. Кармель, Па.». 1899. *Свобода*, ч. 17: 3.
- Наддністрянський, Ярослав. 1940, 14 XI. «Школи, дошкіля й дитячі садки в повіті Новий Санч». *Краківські вісті*. Доступ: 20.10.2020. <https://zbruc.eu/node/44046>.
- «Не дивуйте ся...». 1903. *Свобода*, ч. 40: 1.
- Нечиталюк, Михайло. 2002. «Цінний документ до біографії Андрія Чайковського». В: *Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження*, т. 3. Ред. Богдан Якимович, Зоряна Грень, Олександр Седліар, 211-236. Львів: Міністерство освіти і науки України, Львівський національний університет ім. І. Франка, Наукова бібліотека, Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Наукова фундація А. Чайковського.
- «Новинки – в 1898 р.». 1902. *Свобода*, ч. 34: 1.
- «Новинки: з Лемківщини нам пишуть». 1917. *Діло*, ч. 52: 3.
- «Новы ворогы Лемковщины». 1911. *Лемко*, ч. 3: 2.
- «Оголошеня». 1913. *Лемко*, ч. 38: 4.
- «Оголошеня». 1913. *Лемко*, ч. 39: 5.
- «Оповістки: Надзвичайні Загальні Збори Філії Просвіти в Новому Санчі». 1929. *Діло*, ч. 49: 6.
- «Отзывъ». 1911. *Лемко*, ч. 15/16: 4.
- «Отъ администраціи газеты »Лемко«. 1911. *Лемко*, ч. 13/14: 5.
- «Отъ Грибова». 1907. *Правда*, ч. 49/50: 4.

- «Отъ издательства »Лемка«». 1911. *Лемко*, ч. 13/14: 1.
- «Отъ Редакціи». 1911. *Лемко*, ч. 7: 1.
- Пижъ, а. 1905. «Зъ Лемкѡвщины». *Свобода*, ч. 52: 2.
- Подгорецкій, Микола, Голодъ, Діонизій, Кадубецъ, Изидоръ. 1898. «Памятайте на Руску Бурсу в Новѡм Сончи!». *Свобода*, ч. 49: 3.
- Прислопскій, Роман, Трохановскій, Методий. 1936. «Жертвуйте на Бурсу!». *Лемко*, ч. 1: 4.
- «Причинки до історії розвою українства на Лемківщині». 1932. *Свобода*, ч. 85: 3.
- Прокіп, Андрій Володимирович. 2011. «Праця Михайла Галущинського над розвитком українських осередків Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя». *Ювілейний збірник на пошану Степана Геля = Вісник Львівської комерційної академії. Серія – гуманітарні науки*, вип. 10. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії.
- «Просиме Вас порозумѣти». 1911. *Лемко*, ч. 7: 2.
- «Рецензії і замітки: Андрій Шеремета». 1920. *Театральне мистецтво*, ч. 7/8: 17.
- Рипецкий, Ф. Ив. 1905. *Иллюстрированная народная история Руси. От начала до наиновейших времен*. Львов: Издатель С. А. Дуда.
- «Розв'язанє москофільської бурси в Новім Санчи». 1912. *Підгірський дзвін*, ч. 16: 2.
- «Рочное собрание членѡв Русской Бурсы в Новѡм Санчѣ». 1911. *Лемко*, ч. 17/18: 2.
- «Русска Бурса въ Новомѣ Санчи». 1908. *Поступ*, ч. 31: 1.
- «Русская Бурса в Новомѣ Санчи в польскихъ рукахъ». 1937. *Карпато Русское Слово*, ч. 60: 1.
- «Русская Бурса въ Новомѣ Санчи переходитъ въ наши руки». 1920. *Прикарпатская Русь*, ч. 697: 3.
- «Русская ученическая бурса в Новом Санчѣ». 1905. *Живая Мысль*, ч. 23-24: [73].
- «Рухъ въ воддѣлахъ Р.Н.С.». 1903. *Свобода*, ч. 50: 6.
- Семанюкъ, Матвѣй. 1903. «Зъ Monessen, Ра.». *Свобода*, ч. 49: 3.
- Семанюкъ, Матвѣй. 1903. «На той лист...». *Свобода*, ч. 49: 3.
- Сембрат, Григорий. «За українську станицю. Ратуймо новосандецьку бурсу (Допис з Лемківщини)». 1927. *Діло*, ч. 196: 2.
- «Справозданє з етнографічної екскурзії». 1906. *Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка у Львові*, ч. 28: 14-15.
- Справозданє і замкненє рахунків спілки взаємного кредита «Лемківський Банк» зареєстрованої з обмеженою порукою в Новім Санчи за VII. рік адміністраційний (1910) предложені Загальним Зборам дня 15- го н. с. цьвітня 1911 р.* 1911. Новий Санч.
- Справозданє і замкненє рахунків спілки взаємного кредита «Лемківський Банк» зареєстрованої з обмеженою порукою в Новім Санчи за VIII. Рік адміністраційний*

- (1911) *предложені Загальним Зборам дня 15-го н. с. цьвітня 1912 р.* 1912. Новий Санч.
- Справозданє і замкненє рахунків спілки взаїмного кредита «Лемківський Банк» зареєстрованої з обмеженою порукою в Новім Санчи за IX. Рік адміністраційний (1912) предложені Загальним Зборам дня 15- го н. с. цьвітня 1913 р.* 1913. Новий Санч.
- «Стий на сторожі. 35-літній Ювілей існування Філії та Читальні Просвіти в Новому Санчі». 1937. *Наш Лемко*, ч. 24: 3.
- Схиматісмъ Всего Клира Руско-каволического Епархіи Перемыской на 1880.* 1880.
- «Така наша рада». 1911. *Лемко*, ч. 7: 3.
- Тарнович, Юліян. 1936. *Ілюстрована історія Лемківщини*. Львів: На сторожі.
- Трильовський, Кирило 1999. *з мого життя*. Київ – Едмонтон – Торонто: Канадський Інститут Українських Студій; Видавництво ТАКСОН.
- Трохановський, Петро. 1998. «Кура Што Зносила Злати Яйця». *Лемківскій Календар 1998*, 106-111.
- Филипчак, Іван. 1932/1941. «Ц. к. окружна головна школа в Лаврові 1788/89-1910/11». *Записки Чина Св. Василя Великого*, ч. 4: 1-192.
- «Філія Товариства Просьвіти». 1912. *Підгірський дзвін*, ч. 16: 3.
- Хроніка Українсько-Руського Наукового Товариства ім. Шевченка 1900.* 1899. Львів: з друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського.
- Чарнецький, Степан. 2014. «Моя мандрівка з Мельпоменою (Спогади)». В: *Тот же., Історія українського театру в Галичині. Нариси, статті, матеріали, світлини*. Львів: Літопис.
- «Чи так мусить бути?». 1935. *Діло*, ч. 28: 3.
- «Читайте Братя Русины Американски». 1904. *Свобода*, ч. 32: 1.
- «Члени братства св. о. Николая въ Пітсбургу зложили на руску бурсу къ Новомъ Сончи». 1899. *Свобода*, ч. 38: 3.
- Членъ Новосандецкой Бурсы. 1903. «Зъ Manville. R. J. (Москальофільски клеветы на Украинцѣвъ)». *Свобода*, ч. 38: 3.
- Шах, Степан. 1960. *Між Сяном а Дунайцем. Спомин*. ч. 1. Мюнхен: Видавництво «Християнський Голос».
- Шевченко, Кирилл Викторович. 2010. *Славянская Атлантида. Карпатская Русь и Русины в XIX-первой половине XX вв.* Москва: Издательский Дом «Регнум».
- Шематизм Греко-Католицкого Духовенства Апостольскої Адміністрації Лемковщини 1936*, 2-ге вид. 1970. Stamford: Ukrainian Museum and Library.
- Щ., «(Вшехпольсько-москофільський союз охороною московських бурс)». 1913. *Свобода*, ч. 13: 6.
- «Яворский затыагъ на бурсу 200,000 кор. долгу». 1920. *Прикарпатская Русь*, ч. 697: 3.

- Яворський, Василь, Гадзевич, Онуфрій. 1920. «Українська бурса з Нового Санча просить о поміч». *Свобода*, ч. 16: 1.
- «Якъ вельки зыски може мати громада съ молочной спѣлки». 1911. *Лемко*, ч. 7: 2.
- «Якъ люблять насъ поляки». 1911. *Лемко*, ч. 11: 2.
- Ярд. 1941, 5 III. «Українське життя в Новому Санчі. Криниччина». *Краківські вісті*.
- I. *Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazjum II. w Nowym Sączu za rok szkolny 1909*. 1919.
- Aleksander, Tadeusz. 1993. *Życie społeczne i przemiany kulturowe Nowego Sącza w latach 1890-1990*. Kraków: Oficyna Literacka.
- Blažejovskij, Dmytro. 1995. *Historical Šematism of the Eparchy of Peremyšl including the Apostolic Administration of Lemkivščyna (1828-1939)*. L'viv: Kamenyar.
- Brylak-Załuska, Maria. 2000. «Budownictwo i kultura materialna Zachodniej Łemkowszczyzny w Sądeckim Parku Etnograficznym». B: *Polska egzotyka w polskich muzeach*. Red. Adam Bartosz, 169-175. Tarnów: Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Komitet Opieki nad Zabytkami Kultury Żydowskiej w Tarnowie.
- Brylak-Załuska, Maria. 2002. *Do cerkwi, do miasta, na tańce: tradycyjny strój Łemków – rusińskich górali karpackich*, Nowy Sącz: Muzeum Okręgowe.
- Brylak-Załuska, Maria. 2006. «Cofnąć czas: o kulturze zachodniej Łemkowszczyzny w Sądeckim Parku Etnograficznym». *Zeszyty Sądecko-Spiskie*, ч. 1: 97-101.
- Custer, Richard D. 2006. «The Influence of Clergy and Fraternal Organizations on the Development of Ethnonational Identity among Rusyn Immigrants to Pennsylvania». B: *Carpatho-Rusyns and Their Neighbors: Essays in Honor of Paul Robert Magocsi*. Red. Bogdan Horbal, Patricia A. Krafcik, Elaine Rusinko, 43-106. Fairfax, Va.: Eastern Christian Publications.
- «Die Sitzungen des Ausschusses der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften». 1900. *Die Chronik der ukrainischen (ruthenischen) Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften*, ч. 2: 12-16.
- «Dla ruskich burs». 1902. *Kurjer Lwowski*, ч. 122: 3.
- «Do rady powiatowej». 1884. *Gazeta Lwowska*, ч. 104: 4.
- Duć-Fajfer, Helena. 2001. *Literatura łemkowska w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX wieku = Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej PAU*, т. 7. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Duć-Fajfer, Olena. 2011. «„Łemko” (1911-1914) – czasopismo inicjujące okres nowoczesności w dziejach Łemkowszczyzny». *Rocznik Ruskiej Bursy*, 13-18.
- «Firmy». 1917. *Gazeta Lwowska*, ч. 217: 8.
- First, Grzegorz. 2006. «Stanisław Rzepiński (1861-1944) jako twórca gabinetu archeologicznego w I Gimnazjum w Nowym Sączu». *Meander*, ч. 1/2: 131-144.
- H.-d. 1906. «Listy z kraju. Nowy Sącz w sierpniu». *Słowo Polskie*, ч. 378 (wydanie poranne): 1-2.

- H.-d. 1906. «Listy z kraju. Nowy Sącz». *Słowo Polskie*, ч. 506: 3-4.
- «Honorowi Obywatele Miasta Nowego Sącza». Доступ: 20.10.2020. <http://www.nowy-sacz.pl/honorowi-obywatele-miasta77>.
- Horbal, Bogdan. 1997. *Działalność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie 1918-1921*. Wrocław: Arboretum.
- «Jak Krynica miastem została». 2003. *Rocznik Sądecki*, p. 31: 178-186.
- (jm). 2016, 26 I. «Cerkiew pw. św. Mikołaja». *Twój Sącz*. Доступ: 20.10.2020. <http://twoj-sacz.pl/cerkiew-pw-sw-mikolaja>.
- Kmietowicz, Franciszek. 1899. *Przewodnik dla gości udających się do Krynicy*. Kraków: nakładem autora.
- Krawczyk, Krzysztof. 1973. «Ludność miasta Nowego Sącza w okresie autonomicznym (l. 1866-1914)», *Rocznik Sądecki*, p. 14: 315-351.
- Kroh, Antoni, Trochanowski, Piotr, ред. 1984. *Łemkowie: katalog wystawy*, Nowy Sącz: Sądecka Oficyna Wydawnicza.
- Kroh, Magdalena. 1996. «Łemkowszczyzna w Sądeckim Parku Etnograficznym». *Загорода*, ч. 1-2: 7-9.
- (leś). 2003, 19 I. «Stała tu cerkiew». *Dziennik Polski*. Доступ: 20.10.2020. <http://www.dziennikpolski24.pl/artukul/1783748,stała-tu-cerkiew,id,t.html>.
- «Listy z kraju. Z działalności „russkich ludzi” na Łemkowszczyźnie». 1912. *Naprzód*, ч. 21: 5.
- Mały rocznik statystyczny*. 1938. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Maszczyk, Maria Teresa. 2004. «Cerkiew w Sądeckim Parku Etnograficznym przeniesiona ze wsi Czarne». B: *Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna: część II. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej Łańcut–Kotań 17-18 kwietnia 2004 roku*, т. 2. Ред. J. Giemza, 483-509. Łańcut: Muzeum – Zamek.
- Migrała, Leszek. 2012. *Ulica Jagiellońska w Nowym Sączu od końca XIX wieku do 1945 – mieszkańcy i zabudowa*. Nowy Sącz: Prezydent Miasta Nowego Sącza i Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Nowym Sączu.
- Mikołajczyk, Piotr. 2013. «Łemkowszczyzna sądecka przed I wojną światową». *Rocznik Sądecki*, p. 41: 109-131.
- Moklak, Jarosław, ред. 2016. *Protokoły zjazdów Łemko-Sojuzu 1931-1935*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica».
- «Moskalofile w Sądeczyźnie». 1914. *Nowa Reforma*, ч. 379: 2.
- «Naczelnikiem gminy». 1888. *Kurjer Lwowski*, ч. 132: 4.
- Nowak, Damian. 2016. «Wybór źródeł do historii Ruskiej Bursy w Nowym Sączu». *Річник Руской Бурсы*, 35-82.
- «Od redakcji». 2004. *Вампа*, ч. 3: 6-7.
- «Organizacja Rusinów w Galicji zachodniej». 1903. *Nowa Reforma*, ч. 136: 1-2.
- «Ovem lupo credis». 1903. *Mieszczanin*, ч. 24: 3.

- Pieńkowska, Hanna. 1971. «Ikony sądeckie XVII-XVIII wieku (ze zbiorów Muzeum w Nowym Sączu)». *Rocznik Sądecki*, p. 12: 573-618.
- Połomski, Łukasz. «Rusini z Nowego Sącza – wspomnienie o zapomnianej mniejszości łemkowskiej». 2017, 27 V. *Gazeta Krakowska*. Доступ: 20.10.2020. <http://plus.gazetakrakowska.pl/region/a/rusini-z-nowego-sacza-wspomnienie-o-zapomnianej-mniejszosci-lemkowskiej,12107366>.
- Potoniec, Bogdan. 1997. «Prasa nowosądecka w latach 1891-1996. Katalog czasopism. Część 1 A-Ł». *Almanach Sądecki*, ч. 1: 74-90.
- Preisner, Jan. 2003. *Jezuici w Nowym Sączu przy kościele Świętego Ducha*, т. 2. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Prysłowski, Roman. 1922. *List otwarty do Panów Radnych Gminy Miasta Nowego Sącza w sprawie realności «Towarzystwa Ruska Bursa imienia Benedykta Miejskiego w Nowym Sączu» przez austr. władze, w chwili wybuchu światowej wojny – w działalności zasystowanego*. Tarnów.
- Przejezdny. 1904. «Listy z kraju. Nowy Sącz w październiku (kwestya ruska)». *Słowo Polskie*, ч. 525: 9 (wydanie popołudniowe).
- Przewodnik po Nowym Sączu. Rok 1912*. 1911. Nowy Sącz: Nakładem Nowosądeckiego Koła T.S.L., 1911.
- «Ruska Bursa w Nowym Sączu». 1989. *Kurjer Lwowski*, ч. 358: 2.
- Rzońca, Jan. 1999. «Stanisław Rzepiński (1861-1944) – „neohumanista” sądecki». *Rocznik Sądecki*, p. 27: 250-259.
- Słomka, Jan. [1929?]. *Pamiętniki włościanina*, wyd. 2. Kraków. Доступ: 20.10.2020. http://www.linux.net.pl/~wkotwica/slomka/slomka-12.html#sec_12_12.
- Smardz, Franciszek. 1891. «Zgromadzenie chłopskie w powiecie Nowo-Sądeckim». *Wienniec Polski*, ч. 10: 140.
- Sprawozdanie c. k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie galicyjskich szkół średnich w roku szkolnym 1909/1910; 1911/1912*. 1913.
- Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazjum I. Wyższego w Nowym Sączu za rok szkolny 1899; 1911; 1912; 1913; 1914; 1916*.
- Sprawozdanie Dyrekcyi C.K. Gimnazjum Wyższego w Nowym Sączu za rok 1905*. 1905.
- Sprawozdanie Stenograficzne z Rozpraw Galicyjskiego Sejmu Krajowego. 4. Posiedzenie 3. Sesyi VIII. Peryodu Sejmu Galicyjskiego*. 1907.
- Sprawozdanie Wydziału Krajowego z czynności urzędowych. Sprawozdanie z czynności Departamentu I. Wydziału Krajowego za czas od 1. grudnia 1902 do 31. grudnia 1903*. 1904.
- «Sprawy ruskie». 1903. *Nowa Reforma*, ч. 202: 1.
- Statystyka Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych w Galicyi z W. Księstwem Krakowskiem za Rok 1905*. 1906. Lwów.
- Statystyka Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych w Galicyi z W. Księstwem Krakowskiem za Rok 1909*. 1910. Lwów.

- Stenograficzne Sprawozdania z Drugiej Sesi ́ Ósmego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1905. T. 2. Posiedzenie 44. 1905.*
- Steranka, Jurko. 1906. «Listy z kraju: Nowa wieś w czerwcu». *Związek Chłopski*, ч. 16: 124-125.
- Styczyńska, Irena, Totoń, Anna. 1994. *Nowy Sącz, Przewodnik po zabytkach*, Nowy Sącz. Доступ: 20.10.2020. <http://www.ux.uis.no/~romek/nowsacz/nsdescript.htm>.
- Styczyńska, Irena. 2004. «Cerkiew greckokatolicka p.w. Św. Mikołaja w Nowym Sączu». 2003. *Almanach Sądecki*, ч. 2: 63-67.
- Szczygieł, Magdalena. 2011. «Ludność Nowego Sącza w latach 1880-1910 na podstawie austriackich spisów powszechnych». *Sandecko-spišské zošity/Zeszyty sądecko-spiskie*, ч. 6: 65-75.
- Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem na rok 1900; 1901; 1902.*
- Śliwiński, Wojciech. 2002. «Cerkiew z Czarnego pod wezwaniem Św. Dymitra nareszcie bezpieczna w Sądeckim skansenie». *Bampa*, ч. 4: 12-13.
- Śliwiński, Wojciech. 2004. «Cerkiew z Czarnego p.w. Świętego Dymitra w Sądeckim Parku Etnograficznym w Nowym Sączu». B: *Zachodnioukraińska sztuka cerkiewna: część II. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej Łańcut-Kotań 17-18 kwietnia 2004 roku*, т. 2. Ред. J. Giemza, 475-482. Łańcut: Muzeum – Zamek.
- Tabaszewski, Robert Krzysztof. 2014. *Adwokaci Nowego Sącza do 1945*. Nowy Sącz: Biblioteka Rocznika Sądeckiego.
- Tabaszewski, Robert Krzysztof. 2017. «Powstanie i organizacja c.k. Sądu Obwodowego w Nowym Sączu w latach 1855-1914». *Rocznik Sądecki*, p. 45: 93-120.
- «Telegramy Kurjera Lwowskiego». 1899. *Kurjer Lwowski*, ч. 210: 3.
- «Teodosiy Talpash». Доступ: 20.10.2020. <http://www.talpash.com/in-united-states/the-odosiy-talpash>.
- «Wybory do Sejmu». 1895. *Kurier Lwowski*, ч. 254: 3.
- «Wykaz». 1896. *Gazeta Lwowska*, ч. 86: 9.
- «Wystawa krajowa». 1894. *Kurjer Lwowski*, ч. 274: 6.
- Załęski, Stanisław. 1906. *Jezuici w Polsce*, т. 5, ч. 2: *Jezuici w Polsce porozbiorowej*. Kraków: drukiem i nakładem Drukarni Ludowej.
- Zaremba, Jacek. 2005, 19 I. «Życie i śmierć sądeckiej cerkwi». Powiat nowosądecki. Portal promocyjny. Доступ: 20.10.2020. <http://www.sacz.pl/index.html?id=wiadomosci&nrwiad=25537>.
- Zięba, Andrzej. 1987. «Wystawa Łemkowie, Nowy Sącz, 1984». *Przegląd Polonijny*, ч. 2: 101-105.

Damian Nowak

Muzeum – Dwory Karwacjanów i Gładyszów w Gorlicach

Architektura cerkiewna na Łemkowynie w dwudziestoleciu międzywojennym

Резюме

Церковна архітектура на Лемковині в межевоєнним періоді

Сакральний архітектонічний краєвид Лемковини значучо ся змінив в періоді межевоєнного двадцетлітя. На місце традиційних форм пришли новы, які навіязували до історизму і модернізму. На потреби допису виділено три групи церкви. Першом є група церкви, які зачали будувати іщы перед I світовом войном або в час ей тырвання, але скінчыли уж в межевоєнним періоді. Другом сут церкви вознесены в місце знищених об'єктів в час воєнних діянь в 1914-1915 рр. Третю групу становлять церкви вознесены як натуральний будовляний рух. В статі коротко омовлено тіж квестіі консерваторской охорони памятників церковной архітектуры на Лемковині.

Ключовы слова: Поляны, Климківка, Красна, Жегестів, Жидівське, Гладышів, Ростайне, Крива, Вільхivec, Камюнка, Липовец, Дальова, Вафка, Лупків, Зубеньско, Розділя, грекокатолицькы церкви, церковна архітектура, історизм, національна архітектура.

Abstract

Lemko Church Architecture during the Interwar Period

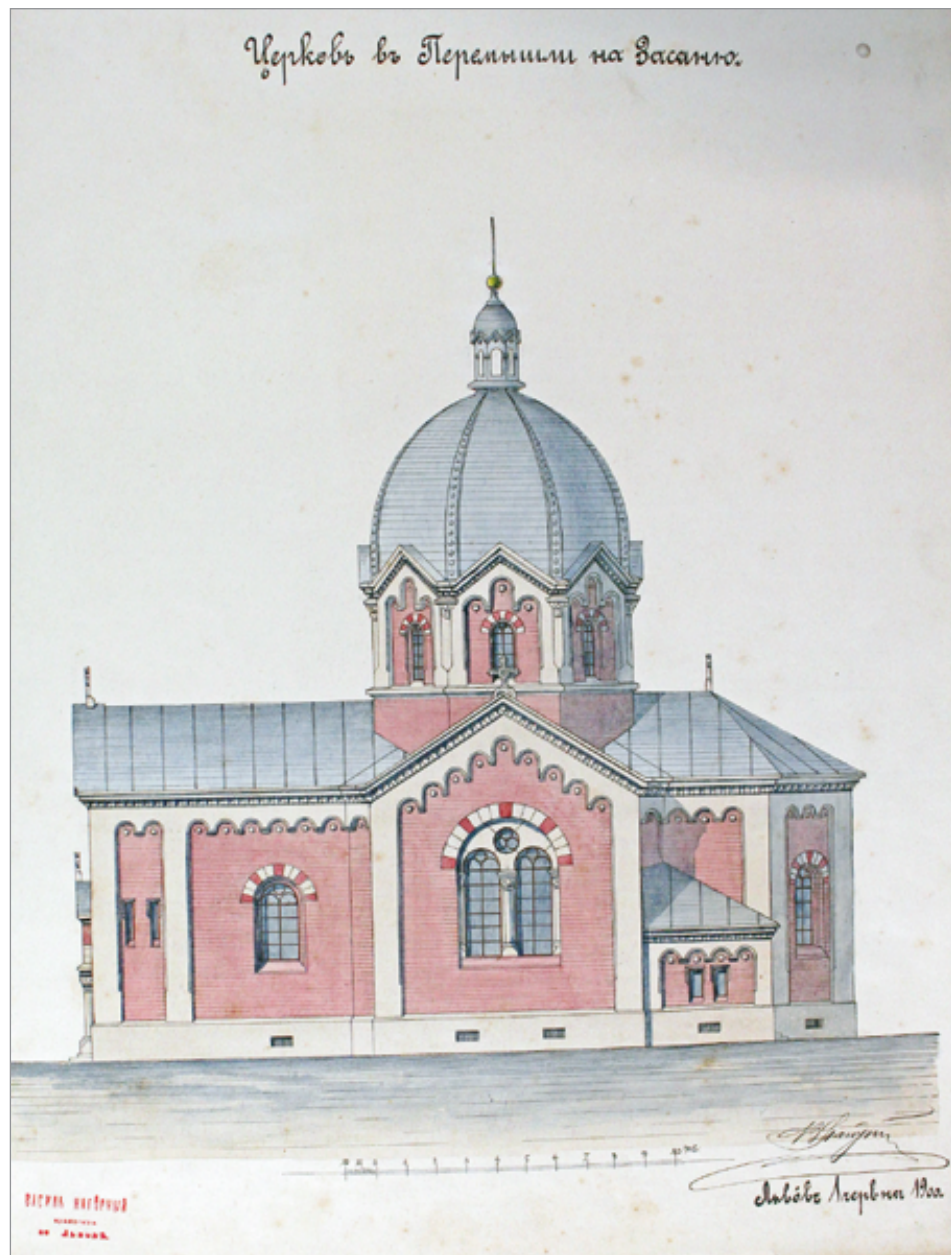
During the interwar period, sacral architecture in Lemkovyna underwent a significant transformation. Traditional architectural forms were replaced by historicism and modernism-influenced approach. For the purposes of this article, churches were divided into three groups. The first one, whose

construction was started before or during the First World War, was completed in the interwar period. The second one includes churches erected in place of buildings destroyed during the war in 1914-1915 and the third one churches created as a result of social demand. The article also briefly expounds on conservation issues of sacral architecture in Lemkovyna.

Keywords: Polany, Klimkówka, Krasna, Żegiestów, Żydowskie, Gładyszów, Rozstajne, Krzywa, Olchowiec, Kamionka, Lipowiec, Daliowa, Wawrzka, Łupków, Zubeńsko, Rozdziele, Greek Catholic churches, church architecture, historicism, national architecture

Okres międzywojenny dla Łemkowyny był czasem polaryzacji postaw tożsamościowych, na którą miała znaczący wpływ zarówno Cerkiew greckokatolicka, jak i prawosławna. Oba te Kościoły miały już wówczas wypracowane formy architektoniczne obiektów sakralnych, których wybór stawał się zarazem deklaracją postawy narodowej. Cerkiew greckokatolicka, która skupiała większość wiernych z obszaru Łemkowyny po Synodzie Lwowskim w 1891 r., precyzyjnie nakreśliła kierunki rozwoju architektury cerkiewnej. Stanowić miały one wsparcie dla narodowego ruchu ukraińskiego w Galicji. O wyborze projektu cerkwi na poziomie parafialnym teoretycznie decydował miejscowy proboszcz, jednak to konsystorz biskupi jako kościelny organ decyzyjny oraz po części finansujący daną inwestycję, posiadał szeroką sieć kontaktów wśród architektów i przedsiębiorców budowlanych specjalizujących się w budownictwie cerkiewnym. Stwierdzenie, że władze diecezji ostatecznie decydowały o wyborze projektu byłoby sporym nadużyciem, jednak często zdarzały się przypadki, kiedy sugerowano parafii dany projekt lub pracownię architektoniczną. W analizie ruchu budowlanego nie sposób pominąć takich zjawisk jak moda i prestiż, których wyrazem dla najczęściej wiejskich społeczności była nowa, murowana, kryta blachą cerkiew z kopułą. I najpewniej właśnie ten czynnik, rzecz jasna obok ekonomicznego, miał największy wpływ na ostateczną formę nakreślonej w projekcie świątyni.

Ze strony władzy świeckiej o akceptacji projektu cerkwi decydowały starostwa powiatowe, a sytuacje sporne rozpatrywane były przez Namiestnictwo we Lwowie. Po roku 1918 kompetencje te przejęły Dyrekcje Robót Publicznych stanowiące wydziały urzędów wojewódzkich w Krakowie i we Lwowie. Projekty nowych obiektów dodatkowo były poddawane ocenie wojewódzkim urzędom konserwatorskim, które często ingerowały w formę projektowanej świątyni.

1. Przemyśl – Zasanie, niezrealizowany projekt W. Nahirnego cerkwi oo. Bazylianów, zb. AAP

Na potrzeby artykułu oparłem analizę zbioru cerkwi o podział chronologiczny. Interesujący mnie okres podzieliłem na następujące części:

- cerkwie, które zostały zaprojektowane lub została rozpoczęta ich budowa w okresie galicyjskim, a zostały ukończone w okresie międzywojennym;
- cerkwie wzniesione w miejsce obiektów zniszczonych podczas I wojny światowej;
- cerkwie wzniesione w dwudziestolecie międzywojennym.

Ostatnim zagadnieniem, które poruszam jest kwestia podejścia służb konserwatorskich do obiektów architektury cerkiewnej na przedmiotowym obszarze w dwudziestolecie międzywojennym.

Pierwszą grupę stanowią obiekty, których projekty zostały opracowane przed I wojną światową lub w czasie jej trwania – należą do niej murowane cerkwie w Polanach, Klimkówce, Krasnej, Pętnej i Żegiestowie. Projekt cerkwi zrealizowany w Polanach opracowany został przez lwowskiego architekta Jakuba Rudnickiego. Ekspozowany był w 1909 r. na Wystawie Kościelnej we Lwowie organizowanej przez Ligę Pomocy Przemysłowej, jednak nie ma pewności, czy był projektem dedykowanym dla Polan, czy też w okresie późniejszym został zakupiony przez miejscowy komitet budowy cerkwi. Do prac budowlanych przystąpiono jeszcze przed wybuchem wojny, jednak obiekt został konsekrowany dopiero po jej zakończeniu. Rudnicki należał do grupy ukraińskich architektów, których początki działalności przypadają na okres, kiedy historyzm w galicyjskiej architekturze cerkiewnej, dziś często określany jako ukraiński styl narodowy, był dominującym. Swą karierę zawodową rozpoczął we Lwowie, w biurze projektowym Wasyla Nahirnego – najpopularniejszego wówczas w kręgach cerkiewnych architekta. Pracując tam realizował nakreślone przez Nahirnego projekty oraz prowadził nadzory budowlane. Współpracował również z lwowskim architektem i przedsiębiorcą budowlanym Janem Lewickim. Pod koniec pierwszej dekady XX w., równolegle pracując w wymienionych wyżej biurach, rozpoczął indywidualną praktykę architektoniczną. Jej owocem było opracowanie kilku projektów cerkwi, które realizacji doczekały się w zdecydowanej większości dopiero w okresie międzywojennym: w Tuczapach (1909-1930), Wierbiażu (1914-1928) i Wetlinie (1914-1928). Po wojnie założył w Przemyśle własną pracownię, z której wyszły projekty cerkwi w Posadzie Leskiej, Piskorowicach, Nienowicach, Pakoszówce, Bykowie, Popowicach, Solinie, Czerniliawie, Stróżach Wielkich i Ułazowie (APP, PGU, sygn. 15, Listy architektów w sprawie budowy cerkwi..., k. 3-17). Swą koncepcję

2. Polany, cerkiew w okresie międzywojennym

3. Polany, cerkiew po odbudowie ze zniszczeń wojennych, fot. J. Tur, ok. 1985 r. zb. Ruskiej Bursy

programową oparł na popularnym wówczas modelu cerkwi „nahiranianskiej”, wzbogacając ją jednak o wyraźne motywy neobizantyńskie, przejawiające się m.in. w podziale i kompozycji układu płaszczyzn elewacji (tynk i cegła) oraz w zastosowaniu bogatego detalu architektonicznego (np. triforia) w charakterystycznych kloszowych hełmach wieńczących kopuły. Cerkiew w Polanach należy do jego najlepszych realizacji.

Drugą świątynią z tej grupy jest wzniesiona według projektu Wasyla Nahirnego cerkiew w Krasnej (Лев, Слободян, Філевич 2015, 28). Nahirny jako architekt często określany jest jako twórca narodowego stylu w ukraińskiej architekturze sakralnej na terenie Galicji, zwanego również „nahiriańskim”. Swą koncepcję oparł na syntezie kosmopolitycznego neobizantynizmu Teofila Hansena z motywami czerpanymi z dawnych cerkwi zachowanych na terenie Galicji i Rusi Kijowskiej (Krasny 2002, 583). Z jego pracowni wyszło ponad 200 projektów cerkwi, w zdecydowanej większości zrealizowanych, a on sam wykształcił kolejne pokolenie architektów. Opracowane przez niego formy znajdowały wielu naśladowców i do dziś pozostają wykorzystywane we współczesnych projektach cerkwi. Duża, trójkopułowa świątynia z transeptem stylistycznie wpisuje się w okres rozkwitu ukraińskiego historyzmu w sztuce cerkiewnej. Jej budowę rozpoczęto w 1912 r., jednak nie została ona ukończona przed wybuchem I wojny światowej. Cerkiew według identycznego projektu została wzniesiona w latach 1913-1914 w Pinianach koło Sambora (Слободян 1998, 536-537).

Najciekawszą cerkwią, nie tylko w omawianej grupie, ale też spośród wszystkich wzniesionych na Łemkowynie w pierwszej połowie XX w. była murowana cerkiew w Klimkówce. Jej budowę rozpoczęto w 1914 r., prawdopodobnie na podstawie projektu Romana Olszewskiego. Olszewski miał w Grybowie przedsiębiorstwo budowlane, a on sam kierował budową m.in. kościołów w Grybowie, Stróżach i Gródku, wedle jego projektu zrealizowano również budynek Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Grybowie i plebanię w Zdyni. W Klimkówce powstał obiekt wyjątkowy, który poprzez nowoczesną, niespotykaną dotychczas formę, idealnie wpisującą się w krajobraz, stał się jedną z najbardziej rozpoznawalnych karpackich cerkwi w kolejnych dziesięcioleciach. Zrezygnowano z wszechobecnej w regionie stylizacji historyzującej, opierając jednocześnie program architektoniczny na formach protomodernistycznych. Chociaż korpus świątyni posiadał cechy tradycyjne dla łemkowskich cerkwi murowanych, których genezy można doszukiwać się jeszcze w budownictwie sakralnym doby józefińskiej, zastosowane rozwiąza-

nia architektoniczne posiadały już pewne cechy modernistyczne. Głównym nośnikiem estetyki obiektu stała się tu prosta bryła oparta na rzucie krzyża greckiego z półkoliście zamkniętymi ramionami, do którego od strony zachodniej dostawiono półkolistą wieżę. Zakrystie zlokalizowano diagonalnie do zasadniczych osi cerkwi. Elewacje pozbawione zostały ornamentów a detal architektoniczny zredukowano do prostych przekrojów gzymsów podokapowych i prostych obramień okiennych. Spośród oszczędnego detalu wyróżnia się balustrada ażurowa, wieńcząca koronę murów wieży od frontu. Dominantą było pięć wież, z których najwyższa nastawiona została centralnie, na krzyżowaniu się głównych osi obiektu. Sama forma wież była nowoczesna, prześiąknięta myśleniem modernistycznym. Osadzono je na walcowatych podstawach, z których wychodziły stożkowe, lekko wklęsłe dachy. W ich górnych partiach umieszczono po dwa blaszane kołnierze, które wraz z wykrojonymi w połaciach płycinami nawiązywać miały do tradycyjnej formy pozornej latarni, popularnej w zwieńczeniach hełmów w łemkowskiej architekturze cerkiewnej. Wieże zwieńczono dużymi makowicami. Dodatkowym elementem plastyki dachów był wertykalny, pasowy układ arkuszy blachy, z wydatnymi pionowymi łączeniami dekarскими. Cerkiew w Klimkówce stała się inspiracją dla wybitnej realizacji, jaką jest wzniesiona w latach 1983-2016 cerkiew prawosławna w Krynicy.

Kolejną cerkwią w omawianej grupie jest cerkiew w Pętnej. Jej budowę rozpoczęto w 1916 r., prawdopodobnie według projektu lwowskiego architekta Aleksandra Łuszpińskiego (ukr. Олександр Лушпинський). Łuszpiński, działając w środowisku ukraińskich architektów, zdecydowanie wyróżniał się w podejściu do architektury cerkiewnej. Samodzielnie prowadził badania terenowe dokumentując zasób, a nabytą wiedzę wykorzystywał w swej praktyce architektonicznej (Krasny 2003, 263). Gdy analizuje się jego realizacje

4. Klimkówka, cerkiew, fot. J. Tur, 1961 r.
zb. Ruskiej Bursy

cerkiewne, zarówno przed, jak i po pierwszej wojnie światowej (cerkwie w Obroszynie, Boryni, Czernilowie Ruskim, Pyszkowcach, Surochowie) to widać, że obiekt wzniesiony w Pętnej nie pasuje do wypracowanego przez niego stylu, utrzymany jest bowiem w duchu historyzmu, natomiast Łuszipiński do architektury podchodził już w sposób nowoczesny. Być może o zastosowaniu w przypadku Pętnej prostej formy zdecydowały okoliczności – okres wojenny i problemy finansowe parafii.

Ostatnim obiektem, którego korzenie sięgają okresu galicyjskiego jest cerkiew w Żegiestowie. Jej projekt wykonano w 1917 r., jednak do realizacji przystąpiono dopiero w 1923 r. Wedle jego założeń żegiestowska cerkiew miała być obiektem murowanym, założonym na planie trójdzielnym, krzyżowym, z trójbocznie zamkniętym sanktuarium. Planowano również rozbudować jej formę architektoniczną poprzez dodanie od strony zachodniej kruchty, z przylegającym do niej drewnianym opasaniem, ujmującym również boczne ściany prytworu, nakrytym pulpitowym dachem. Poszczególne części cerkwi wieńczyć miały trzy duże kopuły, ustawione na murowanych tamburach. Projekt posiadał oryginalne rozwiązania. Pierwszym z nich była kruchta, której forma stanowi inspirację stylem zakopiańskim, o czym świadczy spadzisty dach półszczytowy z snycersko uformowanym motywem wschodu słońca w szczycie oraz półokrągłym nawisem w punkcie zbiegu połaci dachowych zwieńczonym wieżyczką. Naroża kruchty wspierały przypory z podkreślonym wątkiem kamiennym. Drugim oryginalnym elementem jest podstawa kopuły nad nawą, która przechodzi z rzutu ośmiobocznego w tambur po podstawie okręgu. Płaszczyzny ścian planowano obłożyć okładziną kamienną nawiązującą formą do ciosów piaskowcowych oraz wzbogacić ją kompozycyjnie motywami ceglannymi (gzymsy, obramienia okienne). Plastykę bryły podkreślać miały również przypory uskokowe. Kloszowe kopuły z latarniami zamierzano nakryć blachą, natomiast wszystkie pozostałe połacie dachowe – czerwoną dachówką. Cerkiew miała się prezentować barwnie – kamienna szarość ścian komponować się miała z pomarańczowymi dachami, niebieskimi kopułami zwieńczonymi makowicami krytymi połączoną blachą.

Rozmach, z jakim przystąpiono do projektowania cerkwi w Żegiestowie najpewniej miał podkreślić prestiż tej miejscowości uzdrowiskowej. Budowę rozpoczęto w 1923 r. zgodnie z projektem, wedle którego wbudowano korpus świątyni. Po wzniesieniu ścian, prawdopodobnie w wyniku problemów z finansowaniem inwestycji, okrojono pierwotny projekt o wiele elementów, natomiast te, które zdecydowano się realizować, zmodyfikowano tak, aby możliwie

zredukować koszty. W ten sposób murowane kopuły zastąpiono drewnianymi, zrezygnowano z dekoracji kruchty, opasania oraz pierwotnej formy elewacji a także wielu innych elementów. Oddzielnym zagadnieniem jest zrealizowana forma kopuł i dachów, która nie dość, że zasadniczo różni się od tej ujętej w projekcie, to zaburza harmonię architektury, a w konsekwencji i estetykę obiektu.

Drugą analizowaną grupę stanowią cerkwie odbudowane w miejsce zniszczonych podczas działań wojennych w latach 1914-1915. Większości cerkwi znajdujących się w pobliżu frontu, nawet jeżeli zostały uszkodzone wyniku ostrzału, udało się przetrwać. Jednak cztery z nich,

5. Żegiestów, cerkiew na międzywojennej pocztówce

6. Żegiestów, projekt cerkwi, 1917 r., zb. Archiwum Parafialnego w Żegiestowie

w miejscowościach: Żydowskie, Rozstajne, Wola Piotrowa i Gładyszowów spłonęły doszczętnie (APP, ABGK, sygn. 5483-5484, Sprawy budowy...; APP, ABGK, sygn. 5336-5337, Sprawy budowy...). Cerkiew w Krzywej została spalona 15 stycznia 1915 r. przez żołnierzy 4. kompanii 97. pułku Landwehry, którzy w ten sposób chcieli zlikwidować potencjalny punkt obserwacyjny dla wojsk rosyjskich.

Pierwszą wzniesioną w tej grupie obiektów, była cerkiew w Żydowskim, która ukończona została w 1921 r. (APP, ABGK, sygn. 6448, Inwentarz cerkwi..., k. 2). Była to niewielka budowla założona na planie podłużnym, z przylegającą od strony zachodniej niską wieżą. Nakryto ją dachami kalenicowymi, wieżę natomiast prostym, czterosпадowym hełmem ze zdwojoną makowicą.

Niestety ikonografia do kolejnych cerkwi w tej grupie – cerkwi w Rozstajnem, wzniesionej również w 1921 r. i cerkwi w Woli Piotrowej zbudowanej rok później, na obecnym etapie badań pozostaje nieznana.

W Krzywej, mając w perspektywie odbudowę cerkwi, w pobliżu placu cerkiewnego postawiono tymczasową świątynię, którą zakupiono jeszcze po poprzednim pożarze cerkwi z Radocyny. Do budowy przystąpiono w 1923 r. (APP, ABGK, sygn. 4972, Sprawy budowy..., k. 358). Nową, drewnianą cerkiew zbudowała ekipa ciesielska pochodząca z okolic Kołomyi. Budowlę założono na planie trójdzielnym, nakryto ją wielosпадowym dachem, na którego kalenicach ustawiano trzy wieże z hełmami. Świątynia stylistycznie nawiązuje do klasycznej cerkwi trójkopułowej.

Do omawianej grupy zaliczyć można również cerkiew w Gładyszowie. Chociaż do budowy nowej świątyni przystąpiono niemal ćwierć wieku po spaleniu starej, to decyzja ta była konsekwencją wydarzeń wojennych. Jej projekt wykonał Jarosław Fartuch, członek lwowskiej „Kooperatywy Prac Inżynierskich” (ukr. *Кооператива Інженерних Робіт*), pracowni architektoniczno-budowlanej, skupiającej aktywnych wówczas w mieście ukraińskich architektów młodego pokolenia (m.in. Eugeniusza Nahirnego, Juliana Worobkewicza, Romana Bazylewicz). Fartuch pochodził z Łuczyc pod Sokalem, w 1921 r. rozpoczął studia na politechnice w Pradze, po ukończeniu których pozostał w Czechosłowacji pracując w biurze projektowym, z ramienia którego wykonał kilkadziesiąt różnych projektów zrealizowanych głównie na obszarze Moraw. Równolegle do studiów politechnicznych uczęszczał do Ukraińskiego Studia Sztuk Plastycznych (czes. *Ukrajinské studio výtvarných umění*), gdzie dokształcał się m.in. u prof. Włodzimierza Siczyńskiego, późniejszego autora projektów cerkwi w Niżnym Komarniku i Michalowcach. Na przełomie lat

7. Gładyszów, cerkiew, fot. J. Tur, ok. 1960 r. zb. Ruskiej Bursy

8. Gładyszów, cerkiew, fot. J. Tur, ok. 1960 r. zb. Ruskiej Bursy

20. i 30. Fartuch przyjechał do Lwowa, gdzie współorganizował wspomnianą wyżej kooperatywę. Po II wojnie światowej pracował jako architekt w czeskich Cieplicach, a następnie we Lwowie (Філевич 2000, 24-25).

Projekt cerkwi w Gładyszowie oparty został na opracowanym w latach 1935-1937 przez Fartucha projekcie cerkwi dla Hoszowa, której budowę rozpoczęto w 1938 r. (ukończono po II wojnie) (APP, ABGK, Aneksje, Plan cerkwi...). Trzecim obiektem, obok Hoszowa i Gładyszowa, który został zrealizo-

wany wedle tego projektu jest wzniesiona w 1940 r. cerkiew w Rakobutach koło Buska. Cerkiew założona została na podstawie klasycznego krzyża greckiego, z centralnie usytuowaną dużą kopułą stanowiącą dominantę bryły obiektu. Projekt inspirowany był, podobnie jak projekty większości wznoszonych w tym czasie drewnianych cerkwi, tradycyjną architekturą cerkiewną z obszaru Karpat wschodnich. Stanowił tym samym naturalną kontynuację nurtu narodowego, opracowanego na potrzeby sakralnego budownictwa drewnianego m.in. przez Alfreda Zachariewicza czy wspomnianego już Wasyla Nahirnego.

Trzecią grupę stanowią obiekty, które wzniesione zostały w wyniku zwykłych okoliczności wiążących się z normalnym ruchem budowlanym. Część z nich powstała tradycyjnie w miejscu starych cerkwi, jednak zauważalna jest kontynuacja widocznej jeszcze przed wojną tendencji do wznoszenia obiektów cerkiewnych w nowych lokalizacjach, o ile pozwalały na to miejscowe warunki. W niektórych przypadkach przyczyna tego tkwiła w nadzorze konserwatorskim, jakim zostały objęte stare cerkwie. Długotrwałe postępowania administracyjne w sprawie rozbiórki zabytkowych obiektów wymuszały na parafiach chcących budować nową świątynię poszukiwania pod nią innych lokalizacji. Taka sytuacja miała miejsce w Czarnorzekach, gdzie budowę nowej, murowanej świątyni rozpoczęto w 1923 r., w centrum wsi, w kilkusetmetrowym oddaleniu od starej cerkwi i cmentarza.

Trochę inna sytuacja miała miejsce w Lipowcu, gdzie jeszcze w pierwszej dekadzie XX w. planowano wybudować nową cerkiew, w miejsce starej XVII-wiecznej. Zamówiono w tym celu u przemyskiego architekta Marcellego Pileckiego projekt dużej, murowanej, pięciokopułowej cerkwi, jednak do rozpoczęcia budowy, mimo że była już przygotowana część materiału, przed wybuchem wojny nie doszło. Ten sam projekt został zrealizowany w latach 1912-1914 roku w Dynowie. Po wojnie powrócono do koncepcji budowy nowej cerkwi, jednak przeciągające się sprawy współfinansowania inwestycji ze strony przemyskiej kurii trwały do lat 30. W 1929 r. znaczna część parafian dokonała konwersji na prawosławie, a jednym z powodów tego miał być brak przyznania funduszy na budowę nowej cerkwi. W tym samym czasie, na Święta Wielkanocne 1931 r. w pobliskiej Daliowej spłonęła cerkiew. Do budowy nowej ściągnięto ekipę cieśli z województwa stanisławowskiego. Wznoszenie nowej cerkwi rozpoczęto w 1932 r. W tym samym czasie w Przemyśle zapadła decyzja o sfinansowaniu przez kurię budowy nowej cerkwi w Lipowcu, co miało przyczynić się do powrotu konwertytów do katolicyzmu. Z uwagi na to, iż było to działanie priorytetowe, podkupiono ekipę budującą cerkiew

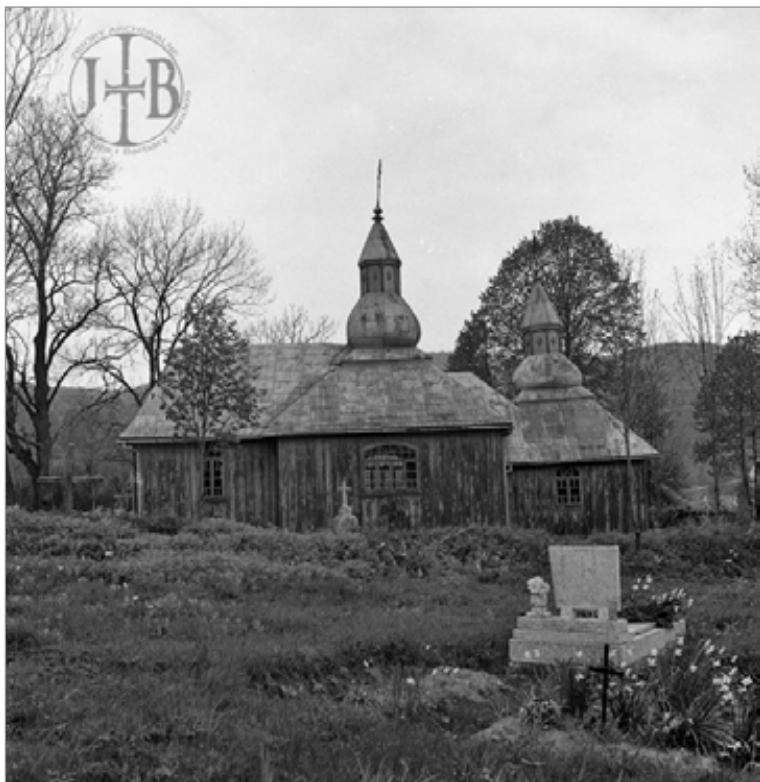
w Daliowej (Brykowski 1995, 128-130). W ten sposób powstały dwa, zbliżone do siebie obiekty – drewniane cerkwie krzyżowo-kopułowe nawiązujące stylistycznie do ukraińskiego historyzmu (LNNBU WS OR, f. 26, UKWL, op. 46, *Opisy pamiątek historyczno-architektonicznych...*, k. 351v-352).

W latach 1924-1925 w Kamionce wzniesiono dużą cerkiew krzyżowo-kopułową, charakteryzująca się bogatą formą architektoniczną i snycerską zaczerpniętą z obszaru Huculszczyzny (LNNBU WS OR, f. 26, UKWL, op. 46, *Opisy pamiątek historyczno-architektonicznych...*, k. 353-353v). Także w Darowie w 1927 r. zbudowano dużą, trójkopułową cerkiew, która również stanowiła nawiązanie do architektury sakralnej z obszaru Karpat wschodnich (LNNBU WS OR, f. 26, UKWL, op. 46, *Opisy pamiątek historyczno-architektonicznych...*, k. 348).

W niektórych miejscowościach budowane w okresie międzywojennym cerkwie były pierwszymi w ich dziejach. Taka sytuacja miała miejsce w Duszatynie, gdzie w 1925 r. wzniesiono drewnianą, krzyżowo-kopułową cerkiew, w Wernejówce, również z 1925 r. (ikonografia nieznana) i w 1939 r. – we Wawrzce. Ta ostatnia jako jedyna z wyżej wymienionych nawiązywała stylistyką do typu łemkowskiego cerkwi.

Jedną z najbardziej interesujących realizacji w dwudziestoleciu międzywojennym jest drewniana cerkiew w Olchowcu. Jako jedna z ostatnich została ukształtowana w duchu tradycyjnego budownictwa cerkiewnego na Łemkowynie. Jej budowę rozpoczęto w 1936 r., jednak z braku funduszy na przewidzianą wieżę w zachodnim masywie cerkwi, element ten zredukowano, nakrywając prytwor prostym, kalenicowym, trzypołaciowym dachem. Nawę i sanktuarium nakryto odpowiednio cztero- i trzypadowym dachem, na który nasadzone są baniaste hełmy z wysokimi pozornymi latarniami nakrytymi stożkowym dachem i zwieńczone witrażowymi krzyżami. Elementy te są świadomą kontynuacją form architektonicznych powszechnie używanych na Łemkowynie w XVIII i XIX w.

Naturalnym elementem w zespołach cerkiewnych były wolnostojące dzwonnice. Pierwsze pojawiły się pod koniec XIX w. w związku z rozwojem ludwisarstwa – sprzedawane parafiom dzwony były coraz większe a zarazem cięższe, a do takich nie były konstrukcyjnie przystosowane dzwonnice stanowiące integralną część cerkwi. Wśród dzwonnicy, które w okresie międzywojennym wybudowano w pobliżu starszych cerkwi, do najciekawszych należała zaprojektowana przez Józefa Baruta z Gorlic dzwonnica w Regietowe Wyżnym, nawiązująca detalem do architektury z obszaru Karpat Wschodnich.

9. Olchowiec, cerkiew, fot. J. Tur, ok. 1975 r. zb. Ruskiej Bursy

Cerkwie z obszaru Łemkowyny jako unikalne zjawisko w architekturze sakralnej wymagały bezsprzecznie ochrony konserwatorskiej. W latach 1888-1917 opiekę nad zabytkami sprawowały dwa stowarzyszenia konserwatorów i korespondentów wiedeńskiej Cesarsko-Królewskiej Komisji Centralnej dla Badania i Konserwacji Zabytków Sztuki i Pomników Historycznych: Grono Konserwatorów Galicji Zachodniej z siedzibą w Krakowie i Grono Konserwatorów Galicji Wschodniej we Lwowie. W 1917 r. przekształciło się ono w Krajowe Grono Konserwatorskie działające do 1923 r., na bazie którego powołano Urząd Konserwatorski (Dobosz, Gaczoł 1994, 331-332). Instytucje te, z uwagi na ogromny zasób zabytkowy, nad którym miały sprawować pieczę, niedostateczne dofinansowanie i brak narzędzi prawnych, przez lata nie podejmowały żadnych kluczowych decyzji co do obiektów cerkiewnych z obszaru Łemkowyny. Również parafie nie dążyły do współpracy z urzędem w sprawie remontów podlegających im obiektów. Najczęściej współpraca urzędu z władzami

cerkiewnymi odbywała się na poziomie diecezjalnym, przykładowo w kwietniu 1923 r. wojewoda krakowski zwrócił się do greckokatolickiej Kurii w Przemyślu z wezwaniem do współpracy z urzędem konserwatorskim w zakresie remontów, rozbiórek i innych działań w związku z szeroko zakrojoną akcją odbudowy i remontów obiektów sakralnych, które ucierpiały w czasie pierwszej wojny światowej (APP, ABGK, sygn. 5147, Sprawy budowy...). Dopiero ustawa o ochronie zabytków z 1928 r. sprecyzowała narzędzia, jakimi mogły posługiwać się urzędy konserwatorskie. Na jej mocy powstał również rejestr zabytków, do którego w latach 1928-1939 z obszaru ówczesnego województwa krakowskiego wpisano cztery cerkwie, z Brunar Wyżnych, Ropek, Żydowskiego i Pętnej (ANID OTRz, Decyzje...).

Szczególnie ciekawymi wydają się być okoliczności objęcia ochroną konserwatorską cerkwi w Żydowskim. W 1932 r. podczas jednej z ekspedycji na Łemkowynę Roman Reinfuss wykonał dwa zdjęcia cerkwi w Żydowskim, które po raz pierwszy zostały opublikowane rok później w artykule *Cerkiewki drewniane na Łemkowszczyźnie* w „Kurierze Literacko-Naukowym”, stanowiącym dodatek do wysokonakładowego i poczytnego w tym czasie dziennika jakim był „Ilustrowany Kurier Codzienny” (Reinfuss 1933, 5). Zdjęcie cerkwi podpisane *Cerkiew w Żydowskim (pow. krośnieński) łudząco naśladujące kościółki łacińskie* ilustrowało, jak to określił sam autor, „wpływ budownictwa polskiego” na architekturę cerkiewną. Wraz z innymi fotografiami Reinfussa zdjęcie wykorzystane zostało w książce *Karpaty i Podkarpacie* Ferdynanda Ossendowskiego, wydanej w ramach niezwykle popularnej serii „Cuda Polski”. W ten sposób wizerunek cerkwi z Żydowskiego stał się powszechnie rozpoznawalnym przykładem zaawansowanej latynizacji formy cerkwi z obszaru Łemkowyny. Na pewno zainteresowanie wzbudziła również niespotykana w zasobie bryła obiektu, która odczytywana była jako archaiczna, w proporcjach przypominająca podgórskie, drewniane kościoły. Spadziste, kryte gontem dachy, wieża z izbicą, okalający cmentarz cerkiewny stary, kamienny mur nadawały cerkwi cech starożytności, które mogły być interpretowane jako architektoniczny, a zarazem kulturowy archetyp, świadczący o polskich korzeniach Łemkowyny.

W latach 30. XX w. poszukiwania i uwydatnianie akcentów związanych z wpływami kultury polskiej zauważalne były niemal w każdym aspekcie przeprowadzanych wówczas badań przez polskich naukowców. Tendencja ta wpisywała się w nurt polityki narodowościowej II Rzeczypospolitej, którego jednym z filarów było Biuro Polityki Narodowościowej i podlegająca mu, po-

10. Żydowskie, cerkiew, fot. W. Gentz, 1941 r., zb. J. Kowalik

wołana w 1934 r., Komisja Naukowa Badań Ziem Wschodnich. Przy Komisji ustanowiono sekcję łemkowską, w skład której weszli między innymi Roman Reinfuss i Stanisław Leszczycki, który to w 1934 r. w ramach prac Komisji wykonał kolejne dwie fotografie cerkwi z Żydowskiem. Wszystko wskazuje na to, iż właśnie powyższe aspekty zadecydowały o ujęciu cerkwi w Żydowskim w rejestrze zabytków. Wpisu dokonał w 1934 r. Jerzy Remer – Generalny Konserwator Zabytków. Według decyzji ochroną konserwatorską objęta została „całość budowli i najbliższego jej otoczenia wraz z d. cmentarzem w granicach objętych ogrodzeniem kamiennym”. Motywowano ją tym, że

jest to cerkiew stara, drewniana złożona z trzech części, a to: prezbiterium zakończonego prostą ścianą, wyższej i szerszej nawy, oraz przysadzistej wieży od frontu. Całość kryta dachem gontowym; otoczona niskim ogrodzeniem z kamienia. Jako zabytek d. architektury kościelnej wiejskiej zasługuje na ochronę (ANID OTRz, Decyzje...).

Decyzja o wpisie prawdopodobnie podjęta została na podstawie dostępnych wówczas zdjęć, bez przeprowadzenia oględzin obiektu. Kadry, które ob-

rali zarówno Reinfuss, jak i Leszczycki we swych fotografiach pomimo swej malowniczości nie oddawały w pełni proporcji obiektu, wykonane zostały zza wysokiego murku ogrodzeniowego, przez co dolna części korpusu pozostawała niewidoczną. W rzeczywistości cerkiew nie posiadała archaicznej formy. Niemal identyczną cerkiew jako tymczasową wzniesiono w 1923 r. w Komarniku Wyżnym obok miejsca po cerkwi spalonej w czasie wojny.

Wybiegając w przyszłość, decyzja o ujęciu cerkwi w Żydowskim w rejestrze zabytków zadecydowała o przeprowadzeniu jej generalnego remontu po zniszczeniach, jakim ulegała w czasie działań wojennych w 1944 r. Decyzję podjął na początku lat pięćdziesiątych Franciszek Kruk, ówczesny konserwator zabytków w Rzeszowie, który na odbudowę cerkwi przeznaczył subwencję z budżetu konserwatorskiego. Do remontu jednak nie doszło, gdyż cerkiew wraz ze złożonym obok niej materiałem budowlanym spłonęła, a Kruk za angażowanie się w remonty cerkwi został zwolniony z posady konserwatora wojewódzkiego.

Urząd Wojewódzkiego Konserwatora we Lwowie od 1934 r. prowadził sprawę parafii w Łupkowie, która zamierzała rozebrać znajdujące się na jej terenie cerkwie – w Łupkowie i w Zubeńsku, a w ich miejsce postawić nowe, murowane świątynie. Parafia swą decyzję uzasadniała złym stanem technicznym obiektów oraz brakiem innego miejsca pod budowę nowych. Pomimo faktu, że cerkwie te nie były objęte ochroną na mocy ustawy, zabiegi urzędu przyczyniły się do zmiany decyzji parafii i podjęcia ich remontu (LNNBU WS OR, f. 26, UKWL, op. 76, Sprawozdania..., k. 247-320). Jednak nie wszystkie działania Urzędu Wojewódzkiego Konserwatora we Lwowie przynosiły zamierzone efekty. Pomimo sprzeciwu w sprawie rozbudowy murowanej cerkwi w Rozdzielu, której forma, jak określili członkowie działającej przy urzędzie komisji, była „*niweczącą jej wartość zabytkową*” (*Czas* 1927, 2), parafia przystąpiła do remontu pochodzącej z końca XVIII w. cerkwi. Rozebrano wieżę, zdjęto dachy i hełmy zastępując je nowym, jednokalenicowym dachem z nasadzoną nad nawą dużą, drewnianą czworoboczną wieżą z latarnią. Całości kreacji nadano modernistyczną formę. Pomimo wielu działań urzędu konserwatorskiego nie udało się zachować objętej ochroną starej cerkwi w Pętnej, którą rozebrano po 1938 r.

Architektura cerkiewna na Łemkowynie wynikała z trendów powszechnie obecnych na terenie całej Galicji Wschodniej, a w okresie międzywojennym w województwach lwowskim, stanisławowskim, tarnopolskimi i krakowskim. Na tym szerokim tle występuje tylko jeden obiekt, który przebija się przez instancjonalną architekturę – jest to cerkiew w Olchowcu, będąca osobnym przejawem konserwatyzmu w architekturze na Łemkowynie.

11. Rozdziele, cerkiew, fot. D. Nowak, 2018 r.

Osobne zagadnienie stanowi architektura cerkwi prawosławnych wznoszonych na Łemkowynie w latach 20. i 30. XX w., jednak wykracza ono poza ramy niniejszego artykułu i wymaga indywidualnego opracowania.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Państwowe w Przemyślu (APP)

1. Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu (ABGK)

- APP, ABGK, sygn. 5483, Sprawy budowy, remontów i wyposażenia.
- APP, ABGK, sygn. 5484, Sprawy budowy, remontów i wyposażenia.
- APP, ABGK, sygn. 5336, Sprawy budowy, remontów i wyposażenia.
- APP, ABGK, sygn. 5337, Sprawy budowy, remontów i wyposażenia.
- APP, ABGK, sygn. 5147, Sprawy budowy, remontów i wyposażenia.
- APP, ABGK, sygn. 6448, Inwentarz cerkwi w Żydowskiem 1928.
- APP, ABGK, sygn. 4964, Sprawy budowy, remontów i wyposażenia.
- APP, ABGK, sygn. 4972, Sprawy budowy, remontów i wyposażenia.
- APP, ABGK, Aneksje, Plan cerkwi w Hoszwi.

2. APP, Parafia Greckokatolicka w Ułazowie (PGU) – zesp. 2115

- APP, PGU, sygn. 15, Listy architektów w sprawie budowy cerkwi kierowane do proboszcza parafii w 1935 r.

Archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa – Oddział Rzeszów (ANID OTRz)

- ANID OTRz, Decyzje dla województwa krakowskiego 1928-1939.

Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka – Oddział Rękopisów (LNNBU WS OR)

1. Urząd Konserwatorski Województwa Lwowskiego (UKWL)

- LNNBU WS OR, f. 26, UKWL, op. 46, Opisy pamiątek historyczno-architektonicznych i cerkiewnych w województwach lwowskim, stanisławowskim i tarnopolskim.
- LNNBU WS OR, f. 26, UKWL, op. 76, Sprawozdania 1936-1939.

Opracowania

Brykowski, Ryszard. 1995. *Drewniana architektura cerkiewna na koronnych ziemiach Rzeczypospolitej*. Warszawa: Towarzystwo Opieki nad Zabytkami.

Czas, nr 149. 1927, 4 VII.

Dobosz, Piotr, Gaczoł, Andrzej. 1994. „80-ta rocznica utworzenia Krajowego Urzędu Konserwatorskiego w Krakowie”. *Ochrona Zabytków* 47, nr 3-4: 331-332.

Krasny, Piotr. 2002. „«Jezuickie intrygi» a problem stylu w ukraińskiej architekturze cerkiewnej drugiej połowy XIX wieku”. *Roczniki Humanistyczne* 50, z. 4: 575-587.

Krasny, Piotr. 2003. *Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej 1596-1914*. Kraków: TAIWPN Universitas.

Reinfuss, Roman. 1933. „Cerkwie drewniane na Łemkowszczyźnie”. *Kurier Literacko-Naukowy*, nr 34: V. Dodatek do *Ilustrowanego Kuriera Codziennego* 10, 1933, nr 231.

Лев, Христина, Слободян, Василь, Філевич, Наталка. 2015. *100 церков Нагірних. Церкви Василя Нагірного*, cz. 1. Львів: [b.w.].

Слободян, Василь. 1998. *Церкви України. Перемиська єпархія*, Львів: Апріорі.

Слободян, Василь. 1995. „Церква в Гошеві”. *Вісник інституту „Укрзахідпроектреставрація”*, nr 3: 49-50.

Філевич, Наталка. 2000. „Архітектор Ярослав Фартух-Філевич (1897-1979)”. *Будуємо інакше*, nr 1: 24-25.

Олена Дуць-Файфер

Ягайлонський Університет/ Uniwersytet Jagielloński

Написати Лемковину Меджевоєнна лемківска література – загальний огляд

Streszczenie

Napisać Łemkowynę. Międzywojenna literatura łemkowska – ujęcie ogólne

Celem tekstu jest ukazanie głównych tendencji i nurtów w rozwoju międzywojennej literatury łemkowskiej, mocno angażującej się w proces kształtowania i wyrażania tożsamości etnicznej reprezentowanej wspólnoty. Wobec wyzwań, jakimi były trudne doświadczenia wspólnotowe, literatura podejmuje się roli dokumentacyjnej, interpretacyjnej, budującej zbiorową pamięć i wizję historii. W aktywności literackiej następuje integracja środowisk twórczych krajowych i emigracyjnych. Zwłaszcza dwaj najwybitniejsi reprezentanci literatury łemkowskiej międzywojnia – Iwan Rusenko i Wanio Hunianka są przykładem współdziałającego przez wiele lat zespołu twórczego, kreślącego piórami projekt narodowej ojczyzny, zgodny z dążeniami rodzimej inteligencji. Opozycyjnie do tego projektu skierowana zostaje na obszar Łemkowiny literacka akcja ukrainizacyjna, tworząca wizję wspólnej z Ukrainą przeszłości historycznej łemkowskich ziem oraz operująca modelem uświadomionych i nieświadomionych narodowo postaci. Poza zaangażowaniem etnicznym lokuje się fenomen literacki wywodzący się z Łemkowiny w postaci twórczości Ihora Bohdana Antonycza. W okresie międzywojennym, w związku z zaangażowaniem w precyzowanie i umacnianie kształtu etnicznego Łemkowiny odnotować należy intensywny rozwój publicystyki politycznej oraz czasopiśmiennictwa.

Słowa kluczowe: literatura łemkowska, międzywojnie, Iwan Rusenko, Wanio Hunianka, czasopisma łemkowskie, etniczność a literatura, dyskurs mniejszościowy

Abstract**Writing Lemkovyna. Interwar Lemko Literature – An Outline**

The aim of the text is to show the main trends in the development of the interwar Lemko literature, strongly involved in the process of shaping and expressing the ethnic identity of the represented community. Faced with the challenges of difficult community experiences, literature takes on a documentary and interpretative role, building a collective memory and a vision of history. As regards literary activity, an integration of national and émigré creative milieus takes place. Especially the two most prominent representatives of the Lemko literature of the interwar period – Ivan Rusenko and Vanio Hunianka – are an example of a creative duo cooperating for many years, outlining the project of the national homeland in line with the aspirations of the native intelligentsia. In opposition to this project, a literary action of Ukrainianization is directed to the area of Lemkovyna, creating a vision of the historical past of the Lemko lands shared with Ukraine and using the model of nationally aware and unaware characters. Apart from ethnic involvement, there is also the literary phenomenon originating from Lemkowyna in the form of the works of Ihor Bohdan Antonycz. In the interwar period, due to the involvement in specifying and strengthening the ethnic shape of Lemkovyna, a lively development of political journalism and periodicals should also be noted.

Keywords: Lemko literature, interwar period, Ivan Rusenko, Vanio Hunianka, Lemko magazines, ethnicity and literature, minority discourse

Меджевойня єст тым періодом в історії Лемковини, коли найбарже кріпко і есенцияльні формували ся основны філяры лемківской етнічної/народовой достоменности і найдале поступила еманципация в більшости просторів етнічної самобытности. О тым, же література/писменниство грало в тых стремліннях і процесах сутьову ролю, не треба переконувати. Писала єм о тым вельо раз, вказуючы так на загальный народотворчыи принцип, якіи теоретыкы народу зводят до стверджыня, же народы сут «твором пера» (Jedlicki 1987), як і на лемківску меншынову специфіку, коли при браку інституцій вельо їх спільнотовых функций перенимат література (Duć-Fajfer 2015; Duć-Fajfer 2016a).

Цілю сесого тексту є вказати основны тенденції і напрямы в розвитку меджевоенной лемківской літературы а тіж окрислити ідеї в формування і выражання яких была она заангажувана. Чытання і розумління меншыновых/меньших літератур вымагат інчой як центрова дослідни-

чий перспективи і методології (Duć-Fajfer 2016б; Duć-Fajfer 2019; Делез, Гуатарі 2019), яку гев застосуєме, слідячы предо вшыткым выражання през тоту літературу спільнотовых уяв, стремлінь і достоменностьовых проєктів. Выбранный з огляду на проблематыку даного монографічного чысла «Річника» межевоєнный період розвитку лемківской літературы, вказанный буде як част розвиваючого ся писменничого контінуум, продолжаючого того, што запрезентувала єм в монографії *Literatura łemkowska w drugiej połowie XIX i na początku XX w.* (Duć-Fajfer 2001) і попереджаючого того, што єм зобрала і коротко зінтерпретувала в антології повыселеньчой лемківской літературы (Дуць-Файфер 2002).

Зрозуміти і утырвалити

Період, якій в лемківській літературі одношу до межевойня зачал ся для Лемків барз трагічні. Талергофска трагедия (*Changed, Талергоф*), а зараз по ній ангажуюча през понад два роки цілу увагу і сили лемківських еліт борба о політычне самостановління – програна борба¹ – были для цілої лемківской спільноты потрясаючым досвідчыньом, яке мусіло найти свою наррацію і символічне перетворіня. В межевоєнній лемківській літературі уформував ся напрям писменництва, якій ма характер явні документуючий і інтерпретуючий факты, події повязаны з дольом спільноты, але представляны найчастійше з персональной перспективы свідка, участника. Генеральні мож розріжнити серед творів, што їх коротко запрезентую як прояв потреби утырваліня, зрозумліня і достоменностьового загаздування, дві тенденції. Перша то писменництво в роді особистого документу типу дневники, памятники, спомины. Друга то література факту, в якій dokonує ся проба будувания історичной, узагальняючой візії подій даного періоду.

З подій, што нашли найбарже живе свідоцтво так в першого, як і другого типу літературных документах, безсперечні на першым місци находить ся потрясаючий для цілої соспільности досвід Талергофу. Найзнаменитшым особистым документом лишеным потомным през особу обняту тым тяжкым і безпрецеденсовым досвідом єст *Дневникъ Лемка з Талергофа* (Курилло 1930). Його автор, знаный і значучый пред-

¹ Тым подіям і символам посвячене остало ціле чысло «Річника Руской Бурсы» ч. 14/2018.

ставник лемківської інтелігенції межевойня, Теофіль Курилло (1891-1945), вязень Талергофу, створил безпосереднє свідoctво дійової, емоційної, ідеової реальності талергофського быту. Треба звернути увагу на явні комунікувані інтенції творіння свідoctва, окрислені одповідальністю за спільнотову уяву і самозрозумління. Молодий, 23-річний студент права діяв пером не лем з внутрішньої творчої і психічної потреби. Як споминат, о ведіння записок попросили го інчы представники лемківської інтелігенції, видимо, проводячы скорше ріжны стратегічны нарады:

17 ноября, вторникъ – [...] Посѣщаютъ меня д-ръ Дм. Собинъ и юристъ Карель Андрей изъ Лося. Говорятъ, чтобы я составилъ списокъ всѣхъ интернированныхъ лемковъ и возобновилъ Горлицкія записки. Первые мои записки изъ Горлицкой тюрьмы, послѣ разстрѣла православнаго священника о. Максима Сандовича, бросилъ въ терновникъ, опасаясь обыска (Курилло 1930, 39).

З той записки дознаємо ся тіж, же певно вельо писменничых свідoctв не сохранило ся для потомных, так, як хоц бы спомнены записки з горлицкой вязниці, знищені автором зо страху о своє жытя. Симптоматичный наголовок записок *Дневникъ Лемка з Талергофа* не лишат сомніву, же цілю того списуваня было засвідчыня досвіду спільноты – Лемків, а не індивідуальной персони. Характер запису, хоц нарратывізуваного авторско в першій особі єднотного чысла, заєдно має перспективу консолідуючої ся докола спільных справ, цілів, стратегій етнічної збірности, будучой в переломным/ граничным часі. Свідоміст той спільноты кристалізує ся і дозріват подля парадигмы памяти визначающей проекції будучого (Дуць-Файфер 2004; Дуць-Файфер 2014).

Тот класичный для етнічного дискурсу ідеовый вимір літературного тексту буде проникал текстуру вшиткых інчых документаций свого часу, які створила межевоєнна лемківска література. В просторі особистого документу треба гев вымініти переданы потомным, головні в рукописах, спомины о. Іоанна Полянського (1888-1978): *Ciernista droga kapłana* (рукопис wydany в 2015 р.) (Polański 2015); *Zabłąkani, czy obłąkani*; *Krwawe wyczyny Nachti Galu*² і інчы, які іщы ждут на одчитаня.

² Тоты документи списаны остали в більшості уж по выселіню, в ізоляції о. Полянського в Рогах на опольській землі. Єст то правдоподобно єдна з причин списаня їх в польскым

Сут то міцно суб'єктивны тексты, якы на лемківску реальніст позерают головні з перспектывы переслідувань досвідчаных зо стороны українських і польських націоналістів. Сильно оскаржаюча тонація, емоційны осуджыня за знуцання над самым автором (визньом Талергофу, сандецкым Бурсаком, долголітнім Канцлерьом Куриі Апостольской Адміністрації Лемковщины) і над цілом лемківском спільнотом, будят на тільки амбівалентне чытательске приниманя, же до днес не остави тоты творы шырше удоступнены.

Свої спомины з меджевоєнного часу ввюл до лемківской літературы тіж Симеон Пыж (1894-1957). Публикуваны в одтинках в «Карпаторусским Календари Лемко-Союза» в Америці за рокы 1952-1957 під наголовком *Горлицкий Бурсак*, своє джерело і час основаня мают в меджевойню. Пыж, так само як Курилло і Полянський, был визньом Талергофу. Наголовково окрислену достоменніст пишучого однюс єднак до шыршой патріотычно-інтелектуальной кондиції уформуваной през горлицку Руску Бурсу. Перспектыва споминів не єст дневникова, лем ретроспектывна, стараюча ся престаавити і зрозуміти вельо процесів воєнного і меджевоєнного періоду в жытю Лемковины на основі рефлектываной своей в них участи. Характерне для тых споминів єст підкрисляня нарастаючой політычной свідомости лемківской інтелігенції.

Мы были не тоты люде, яких привезли до Талергофу. Талергоф нас сильно змінил. [...] теперь каждый знал, што правдивой законности нїт медже людьми, и справедливой власти нїт, а смерти нихто дуже не боялся, бо каждый з нас пережил коло ней перешло 10 місяцев и все заглядал ей в очы. Теперь каждый был готовый глядати всяди своей законности и на насильство отвѣчати насильством (Пыж 1954, 83).

Спомины Пыжа сут джерелом вельох сутьовых інформацій о соспільных, політычных подіях, о доли лемківской інтелігенції, о ей свідомости, інтегруваню ся, підниманых для спільных етнічных цілів діянях. Конвенция споминів все творит тоты представліня з перспектывы підметового «я», звыклі назначеной емоциями і особистыма осудами.

языку. Єднак конвенция репрезентуваня, ідеовый дух, а головні час, до якого ся односят, то лемківске меджевойня, коли Полянський был єдным зо значучых активістів сильно заангажуваным в етнічну кондицію Лемковины. Тот час уформував спомины, якы выражают активуване в тамтым контексті думаня автора.

Розвивал ся тіж в междєвойню другій тип літературы факту, яку мож бы окрислити як літературу етнічных проєктів. Ёй цілю было, подібні як при літературі особистого документу, зрозуміти (вірнійше, помочы зрозуміти) і утырвалити того, што ма будувати лемківску достоменніст. В тым припадку не через спомин, а через поясняня – выклад, творіня галерий, антологій, пантеонів, альманахів наповняючых ідеовым змістом символічне універсум Лемків. В тот рід писменництва особливі был заангажуваний Теофіль Курилло, якій піднял ся створіня лемківского «пантеону» знаменитых, заслуженых для широко понятого культурового дідицтва персон лемківского роду. Його *Краткая сводка писателей и журналистовъ на Лемковщинѣ* (Курилло 1934; Курилло 1937), *Лемкы князями церкви* (Курилло 1938), *Лемкы-науковці в 15-20 віках* (Курилло 1942), *Збойництво на Лемковской Руси в XVII-XVIII віках* (Курилло 1935) то своєрідны енциклопедії, незаступлене джерело біографічных інформацій до днес выкорыстуване през дослідників лемківской культуры.

До той писменничой категорії зарахувати тіж треба 4 томы (выпуски) *Талергофского Альманаху*, які в гідній части односили ся до лемківского простору, інтерпретаційні керункуючы в тот спосіб спільнотовы уявліня о трагічных талергофских подіях і їх значынню для Лемків. Окрем споминів поміщено в них списы вязнів, в тым знаний спис *Лемковщина въ Талергофѣ*, што го «составилъ о. В. О. Курилло» (*Талергофскій альманахъ* 1930, 98-112) як тіж документи вказуючы усуваня елементів традиційной рускости на Лемковині (Жегестів), документи з засуджыня і выконання выroku розстріляня Петра і Антонія Сандовичів, інформації о розстріляню 17-літньої Марії Мохнацкой і ей брата Теофіля. Особливі при описі австрійского террору в першых роках войны, Лемковина остала выділена з інчых галиско-руских територій з аднотацийом од редакції:

Въ виду значительныхъ этнографическихъ, бытовыхъ и даже административно-политическихъ особенностей жизни русскаго населенія Западной Галичины или т. наз. Лемковщины, также и свѣдѣнія о тяжелыхъ переживаніяхъ послѣдняго подъ австрійскимъ терроромъ въ началѣ всемірной войны выдѣлены здѣсь нами въ особую группу (*Талергофскій альманахъ* 1924, 175).

Таке выділіня Лемковины остає уж на сталє во вшыткых частях і розділах *Талергофского Альманаху* прото, як уж єм зазначыла, того доку-

ментуюче трагічны події видавництво треба тіж уняти в просторі лемківской меджевоєнной літературы.

В обсягу того типу документауючого писменництва спомнути тіж треба есеістыку Димитрия Вислоцкого (Ваня Гунянкі) і Симеона Пыжа поміщену в лемківських часописах і в *Нашій Книжці* (*Наша Книжка* 1945), стремячу до поясніня і окрисліня політычного і економічного аспекту лемківской сучасности в шыршым соспільным контексті презентуваным з лівицьовых позицій.

Документаційна лемківска література меджевоєнного періоду одзеркалят стан свідомости, світоогляду і етнічных стремлінь тогочасной лемківской інтелігенції. Маючы важне документуюче значыня, назначена єст тіж явным, часто емоційным опініям і становіскамі пишучых.

Емоції, наррації, перформанс, публицистыка – внутрішнє неґоціюваня достоменности

Меджевойня, як уж єм рекла, то час найбарже ефектывні укерункуваной на народовой лемківській проєкт діяльности дозрілых етнічні рідных еліт. Ефект минулой эпохы, коли ведуча ся предо вшыткым зо свщеничных родів місцева (хоц не все проживаюча на Лемковині) інтелігенция улокувала лемківській достоменностьовый голос серед галицкой поліфонії (Duć-Fajfer 2015), переняли уж практычні в 1911 р. молоды радикальнійшы активісты. Они то в меджевойню будут красным пером есенциялізувати ядро лемківскости. Двох головных майстрів тых літературных діянь стало ся штандаром меджевоєнной Лемковины. Бєсіда гев о Івані Русенці (1890-1960) і Ваню Гунянці (1888-1968). Обдарены писменничым талантом з сильно сатыричным схыльностями «розправляли ся» з тыма явіскамі і опозиціямі, які деґрадували/ ослабляли лемківску самобытність, едновременно пропаґуючы заанґажуваны етнічні – пролемківско поставы. Іщы як сандецкы бурсаки дебютували з том формом писменничого заанґажуваня на сторонах «Лемка» (1911-1914), вполни дозріло розвинули ей в меджевоєнный період.

Треба зазначыти, же Лемковина в тым часі не мала на своїй території – котра в гідній мірі здистансувала ся до осередків, які были для ней сутьовыма в XIX ст. (Duć-Fajfer 2001) – розвиненой власной структуры

видавничой, де печатали бы ся нп. лемківскы книжки. Корінна, етнічні заангажувана красна література явила ся адже головні в періодиках ци то в краю, ци в еміграційных виданях. В тым бо часі спілпраца лемківской інтелігенції зза Океану з том, што діяла «в старым краю» была надзвычай сильна і ефектывна. Лемкы в Америці мали своєрідну місію помагання своїм «краянам». Таковы організації як Лемківскій Комітет ци Лемко-Союз в ЗША і Канаді (1929-2010), з їх пресовыма органами: «Лемковщина» (1922-1926), «Лемко» (1928-1939), «Карпатска Русь» (1939-2008), а предо вшыткым альманахом «Карпаторусский Календарь Лемко-Союза» (1929-1991) (*Lemko Календари* 2020), мали величезне влияния не лем на америцкых Лемків, але на загальный характер ідеового розвитку меджевоєнной Лемковины. Праві вшыткы літературны творы, завдякы яким проект лемківского народу і його отчизны Лемковины остал так сильно реторичні допрецизуваный, были публикуваны так в крайовій [«Лемко. Орган Лемковского Союза» (1934-1939), шторічний «Календар Лемка» (1935-1939)], як і, або предо вшыткым, в америцкій пресі, альманахах, ци малых лемко-союзівскых книжочках. Збираюча гідну част той літературы *Наша Книжка* тіж была опублікувана в Америці (*Наша Книжка* 1945). Є то зрозуміле, коли усвідомиме собі, же єден з головных креаторів той літературной етно-перформативности, Дмитрий Вислоцкій/ Ваньо Гунянка (Мушинка 1989; Горбаль 1998; Horbal 2002; Moklak 2015) од 1922 до 1946 р. перебувал найперше в Канаді, а пак в ЗША і гын інтенсивні продолжал своє політычне і ідеове заангажування в творіня подля окрисленых уяв Лемковины. Тоты уявы формували ся в свідомым процесі од бурсацкой новосандецкой молодости і гартуючой остре Гунянкове перо практыкы в «Лемку», през інтегруючий лемківську інтелігенцію досвід Талергофу і віденьскых процесів, пак заангажування в політычне будуче Лемковины і Карпатской Руси, спілтворіня Руской Народовой Республики Лемків во Фльоринці, Карпаторуской Народной Рады в Пряшові, Центральной Руской Рады в Ужгороді. Навчыл ся Гунянка справні хоснувати перо як міцне оружа в політычній борбі не лем в формах заангажуваной публицистыкы, але тіж в одповідньо ідеово сконструуваній сатырі і белетристыці. Будучы основателем і редактором парох ідеово укерункованых русиньскых часописів («Лемко», «Русска Земля», «Голось Русскаго Народа», «Русь», «Карпаторусский Календар „Лемко“»), в Америці явил ся уж як досвідчений стратег пера і соспільных акцій. Знал значыня і діяня окрисленых сутьовых назв. Зато

покликувані ці спілтворені през него форми звали ся Лемко-Союз, «Лемко», «Карпатска Русь», «Карпаторусскій Календарь», Карпаторусский Народный Комитет, Американский Карпаторусский Конгресс. Не забувал тіж легітимувати тых форм своїм, розпознавальным і значучым псевдонимом, «Карпаторусскій Календарь Ваня Гунянки», *Карпаторусскій Букварь Ваня Гунянки*. Не мож му одмовити таланту і заангажуваня. Знал тіж, як знаменитый стратег, добрі розуміти ріжні середовиска і доберати спілпрацівників. В Америці спілпрацувал головні з Симеоном Пыжом, а в краю мал вірного, не менше, а в деяких обшырях і більше талантливого од себе Івана Русенку. Приятелювали од молодых роки, од Сандецкой Бурсы. Добрі знали, чым може єден другого доповнити. Гунянка знал выкорыстати талант Русенки. Його календари і пак *Наша Книжка* пропагували Русенкову творчіст, а єдночасно отримували барз атракційну форму выражання сутьовых ідей і мобілізуваня чытатели до жаданых постав. Спіддіяли такой до кінця, хоц їх ідеовы дороги по 1946 р. ся розышли. Парадоксальні, оба трафили на Україну, але інакше пак виділи і принимали тот факт, а може лем інчим натискам підлігали. Мали одмінны темпераменты.

Іван Русенко был Учителем, не лем по професії, але і в ментальности і способі одношыня ся до соспільной реальности, в яку не менше як Гунянка был заангажований. Лекції патріотизму, што дала му не лем сандецка Руска Бурса, але тіж істория, час, в яком му пришло жыти (Трохановскій 2010; Дуць-Файфер 2000), перекладад на вершуваны, байковы або драматизуваны лекції для народу, до якого (мож то явні одчути в способі wypowiedi ліричного підмету, часто збірного) мал близке емоційне одношыня. Публицистычны, пропагандовы здібности Гунянки стрічають ся з Русенковом одмінном, реторичні міцнішом силом слова – ліричного, патріотычного, закликowego, порываючого щырістю почуть. Не трапил ся о забезпечыня собі чытатели. Писал щыро, міцно, правдиві. Дотерати до народу помагали му тоты, што творили організаційну і видавничу інфраструктуру, предо вшыткым Гунянка, але тіж інчы межевоєнны активісты, сильно ангажуючы ся в будуваня незалежного народового статусу Лемковины.

Найбарже сутьовый канон межевоєнной лемківской літературы, якій незмінно утримує ся в загальнокультуровым дискурсі, зводит ся головні до текстів тых двох мастерів лемківского слова. Як раз, здає ся, же тота найміцнійша і незаступлена позиція Гунянки і Русенки вызначена

єст окрем горі вказаных аспектів, тіж языком їх текстів. Не лем в ідеовых закликах і пояснінях, але предо вшыткым в творчій практыці, оба авторы хоснували народну лемківску бесіду. Быти може то была головна причина своєрідного одділіня ся межевоєнной Лемковины од богатой літературной традиції другой половины XIX ст., яка розвивала ся основні в язычію (Duć-Fajfer 2001). Етнічний есенциялізм мусіл операти ся на стислых визначниках лемківской окремности і самобытности, найбарже явні видимою і одчуваною в языку.

Ліричне, вершуване слово, в яком рішучу перевагу мал Іван Русенко, діючы на емоції і естетичну вражливість, годне было vykреувати майстерштыки в роді *Лемковины* (Русенко 1938), де в десятих стрічках вміщена остала есенция Лемковины і лемківскости – од ей природного, пейзажового виміру («Каменисты пути и потоки рвучи/ Березовы дебри и лісы дремучы»); през материяльну біду («Діточки босенькы – люде застараны./ Кус голузя на оборі – а пусто в коморі [...] Біда смотрит через вигляд»); духову красу (Нашу горску красу, [...] Солнце сіло за Кычером,/ И вітер уж стихат,/ Ліс спокойный пред вечером,/ И легко отдыхат./ Роса падат, місяц зышол,/ Тишына на селі –/ Лем здалека чути граня/ Цыганской капелі»); спільнотовы карпаторускы границі («Хмары плынут понад горы, [...] Аж з Карпатской Руси./ От Тячева, Ужгорода,/ През Гуменне – Пряшев,/ Плынут ку нам милы хмаркы,/ З вісточком од наших./ Идут дале ку Щавниці,/ През татрянскы турні,/ През Шляхтову, Білу Воду/ Гет аж ку Остурні»); давну славу і волю («А ліс шумит, пісню співат, [...] О волі, о прошлой славі,/ И о часах старых»); визнаня сынівской любови і вірности («Я родился твоим сыном, [...] И люблю тя Лемковино,/ Моя мати ридна. [...] Верабоже не забуду/ Нигда Лемковины»); аж по символічне прикликаня свобідного жытя Циганів, паралелі лемківской долі («Не мате своей отчизны,/ Нигде не признаны,/ Лем любите наши горы,/ Бідуєте з нами»).

В роках 30. публикує Русенко десятки верши, які ці то в формі безпосереднього звороту до читателя (найчастійше збірного), ці в дидактычным або сатыричным образку, ці в вершуваній історичній/ анегдоті, творят лемківске етнічне універсум, патріотычно-моральны парадигмы, шырокий засіб тырвалых до днес стереотыпів. Самы уж наголовки або першы ленійкы тых верши ведут читателя до пропагуваної суті: *Не дайме ся, Шануйме своє, Треба нам науки, Учте ся, учте Руснакы, Треба нам школы, Згоды нам треба*. Русенкова лірика назна-

чат тіж, часто сатиричні, обшыри, якы нищат і понижают Лемків/ Лемковину. Єст то політична і символічна домінация: «Пань „Керовникъ школы”/ Учитъ наши дѣти/ Польшу шановати/ Русь ненавидѣти» (Русенко 1930б). Гноблїня хлопів през панів: «У нас в Польщі вера планно/ Хоц край дуже богатый,/ Хоц сама шляхта рядит,/ Не „хамы”, дайме нато! [...] А хлоп сильно робит в полю,/ Лігат пізно, рано встає –/ Має мозоль на мозолю,/ Але больше нич не має» (Русенко 1945в). Брак незалежности і прав: «На нашой земли русской, на землѣ наших прадѣдовъ,/ Повно мадыаровъ, поляковъ, словаковъ, чеховъ и жидовъ. [...] Всѣ мають свои права защиту и охорону [...] Всѣ мають свои школы на нашой землѣ святой,/ Всѣ мають свое право, лемъ намъ, русскимъ, отнято» (Русенко 1931б, 133).

Деструкційны, слабы, деградаційны обшыри не односят ся лем до зовнішніх впливѣнь. Як авторитетный Учитель – мораліста, не минят Русенко тіж власных лемківських ганчів і слабости. Уж по вказаных наголовковых закликах видно, чого Лемкам подля поеты бракує. Назначат сатиричним пятном полячынѣ ся Лемків або обоятніст до рідной культуры: «Войцехова то русначка,/ бо до церкви часом ходит; Але наша русска доля –/ Цілком ей нич не обходит» (Русенко 1945г, 158). Сміє ся, хоц з явным спілчутьом, з наївности і зацофаня Лемків: «Навчуся жити без їды/ Не буде мі нигде біды [...] Але Петро был завзятый,/ Хтіл науки доконати/ И то правда, што доконал,/ Научился, але сконал» (Русенко 1945б, 155, 156). Кепкує з новомодных звыків, одходжынѣ од традиції, пустого жытя: «Наветѣ вшиткы стары дѣвкы/ Даютъ собѣ майткы шыти/ И сподницю во три півкы/ Така мода, што робити!/ И хоцъ знате часы тяжкы/ Каждый лазѣкъ ма пѣнязѣ!/ Хлопцѣ носятъ въ ухахъ бляшкы/ И пють пиво просто зъ фляшкы (Русенко 1931а, 101).

Єднак Русенко, подля будительской парадигмы, не лишат народу в почутю незмінной біды і слабости. «Будити» нарід, значыт давати му надію і віру в свої можливости, в свою силу. Могучо і незломні звучыт спільнотовый маніфест будителя: «Не выдусили насъ всѣхъ каты/ И не выссали намъ кровь!/ Якъ были наши Карпаты,/ Такъ будутъ во вѣкъ-вѣковъ!» (Русенко 1930а). Іщы сильнійше діє – приняте по выселіню за гымн Лемків – перформативне проголошынѣ воскресінѣя народу: «На Лемковині, в старом краю/ Шумят смерекеы і ялиці –/ Побідну пісню они грают/ От Ужгорода до Щавниці:/ Бо в Карпатах днес/ Народ воскрес!» (Русенко 1945а, 149).

До своїх пропагаторських патріотично-дидактичних цілів Русенко схоснувал тіж зо знаменитим ефектом жанр байки. Корыстал в шырокій ступени з клясичных мотывів літературной звірячой байки, геніяльні адаптуючы іх до лемківського політично-соспільного контексту. Так адже байка *Волк и ягня* діе ся на ясно ідентифікувальній Лемковині: «Сталося то в нашем краю,/ В наших горах – гев в Карпатах [...] Меж лісами на поляні –/ Ту, як Угрин и Лабовец –/ Старый бача, Гриц Заспанный/ Пас громадске стадо овец» (Русенко 1945г, 136). Реляция медже лупіжным волком а безборонным ягнятом тіж остала сконтекстуалізувана знакуючим іх языком і характером выповіди: «Волк зачынат:/ „По тых стежках/ Не шпацеруй, пане съвенцы!/ Ту мой грунт – от круля Лешка/ Я мам на то документы!” [...] На то ягня застракане: – Велькоможный волку, пане!/ – Я лем ниже все пю воду,/ – То мутити ей не годен» (Русенко 1945г, 137, 138). Байковый нарратор не лишат контексту без добитного коментаря: «Мают люде „Свод законов”,/ Ма тыж и волк право волче!/ Шкода – реку – обороны,/ Як волк схоче, то затовче!» (Русенко 1945г, 137).

Байки, діючы алегорийом, усталеныма реляциями, коментарьом, моралом, дозволяют Русенці вести тоту саму учительську лєнію діяня пером в просторі лемківської достоменности, яка вызначат основны принципы хосенных для спільноты постав і ідей.

Для той самой цілі, з рівным талантом і свободом схоснувал Іван Русенко тіж форму драмы. Захопляюче в того творці єст його феноменальне вычутя, знаня лемківської натуры і культурового духа. Літературны креації безблудно вводят до акції лемківскы тыпы і характеры (знаны тіж з рисунків того автора), якы на сцені творят світ розпознаваний в доедній ідеї, емоції, думці, факті, моральній оціні ци вказівці як свій, власный, напoлненный вшыткым, што од віків дозволят ся чути в ним безпечні, певні. Русенків *Вертеп в Карпатах* то літературні розбудуване фольклорове видовиско основане на різдвяным вертеповым сюжеті, в яком презентує ся ціла, упорядкувана подля соспільных ріль панорама типовых лемківскых персон: «Сліпый дід и малый хлопец, бача і три югасы, дротар Павлик, Амроз глупый, старый Лемко и стара Лемкыня, два паробкы и дві дівчата, три Циганы и дві Циганкы, Мошко» (Русенко 1945д, 162) а окрем них, лем як конечный для вертепу додаток: три цары, святыи Осиф і Марія, два ангелы. Жывый, барвный, богатый народный язык, дуже гумору, сміху, руху, лемківскых реалій і звыків, то выріжники Русенковой драмы, якы запевнили їй тырвале і важне місце в лемківській культурі.

Знає Русенко получити в своїй творчості ідеову ціль зо свобідном, сильно вкоріненом в фольклоровы народны традиції і естетику формом, прото так был переконуючий і успішні діючий на уяву і переконання лемківського народу.

Більше публицистычны і пропагандовы формы, в яких добрі ся чує Ваньо Гунянка, укерункованы на тоту саму што Русенкова ідеову ціль, кус інакше валоризуют ся літературні. Подібні як Русенко, сігал Гунянка до ріжних реторичных форм красной літературы, але найліпшы ефекты осягнул на ґрунті невеликих нарративных форм, переважні оповідань або повісти. Під оглядом ідеового переказу найбарже есенцияльне і пропагандово цілюване єст оповідання *Стары и Молоды* (Гунянка 1945а), панорама з жытя лемківського села в часі І світової войны. Не мож му одмовити інтересуючого характеру, живо і переконуючо оддзеркалючого лемківску ментальну і культурову реальність, головні в знаменитых диалогах, які переважають над нарративом. Динамічны, натуральны, полны ориґіначных лемківських фразеологізмів диалоги то высока проба Гунянкового пера і його глибокого осаджыня в лемківськым языку. Добрі вписуют ся тіж в лемківскій характер оповідання представляны події повязаны з воєнном ситуацией і талергофськым досвідом. Єднак нахальна, єднозначна, упрощена комуністычна і проросійська – про-сибірська пропаганда барз ся колотит з лемківськым духом осягненим в языковим, ментальным і ситуацийным аспекті. Жывы персоны діють і wypowiedають ся згідні з традицийныма звывками і переконаннями, але урывкы описуючы російській добробыт і щесливе жытя в Сибірі, де повинны еміґрувати Лемкы, сут штучным елементом той панорами. Радикальны лівіцьовы погляды Гунянки кус одділяють го од лемківського традицийного села, в яком проходить акция. Прогресивны Молоды, знаня мають з книжок, хотят розуміти світ і вести жытя раціональні, незалежні, по новому. Зацофаны Стары жыють подля давных пересудів, тримаючих великій розділ меже богатыма і бідныма, боят ся «страхів», сут забобонны, сліпо реліґійны, покірны в однесіню до панів і уряду. Таке поділіня лемківського села то пропагандове упрощыня створене з америцкой прогресивной перспектывы. Лемкы могли го принимати критичні.

Інчы оповідання, яких акция веде ся в «старым краю», такы як *На отпустъ до Криниць* (Гунянка 1927а), *На ярмакъ до Бардіова* (Гунянка 1929а), *За віру* (Гунянка 1945б), *Марко Богач* (Гунянка 1945в) мож видіти подібні. Інтересуючо, живо написаны, вводять характерны для лемків-

ского світа персони, з ситуаційним вычутьом представляют їх жытя, акцію выполняют локальным колорытом. Єднак механизмы, які рядят лемківським селом постерігал Гунянка з америцкой перспектывы, за барз єднозначні, з єдносторонным акцентуваньом, неґаційом властивого Лемкам традиціоналізму, якій мал для них велике достоменностьове значыня.

За найбарже інтересуючы і ориґінальны творы Гунянкового пера мож узнати його америцкы оповіданя *Торба Онуфрія* (Гунянка 1927б), *Миссь Мери Геллокъ* (Гунянка 1927в), *Самъ* (Гунянка 1927г) *Як «сфисковали» Марту Вербову* (Гунянка 1929б), *Мучениця Параска* (Гунянка 1929в), *Лешко Мырна* (Гунянка 1945г), *Агенты* (Гунянка 1945г), *За счастьом* (Гунянка 1945д), *В Америці* (Гунянка 1945е). Єст в них властивый Гунянці гумор, сатыра і порція лівіцьовой, антикапіталістычной пропаґанды. Не мож одмовити Гунянці таланту в іманю ситуаційного і языкового гумору. Неповторне і цінне єст вказаня ситуації еміґруючих до Америки Лемків, конфронтация їх «зацофаного», наївного світоогляду з агресивным, маніпуляційным, наставленим на грошы американським капіталізмом. Одчаровує Гунянка в своїх оповіданях міф америцкого раю, а єдночесно вводит до лемківской текстуальности новы горизонты, вказує світ нарубы, бо так виглядат Америка в його оповіданях. Єст то світ безоглядный, готовый чловекови выдерти остатне што ма, заробити аж і на його смерти. Герої – Лемкы/ Руснакы, моральні сильны, здоровы, pracowиты вказаны сут в процесі деґрадации, якій підданы сут в тым світі. Гунянка видит тот світ не лем острыма очами сатырика і противника лупіжного капіталізму, але тіж інтересуючо знає выіматн його культуру гибридніст, найбарже явні выражаючу ся в лемківско-америцкым жаргоні (Радзеевска 1911), што придає гумору і комізму тому чудному еміґраційному середовищу добрі знаному авторови.

Добры ситуаційны, реаліознавчы, сценічны, гумористычны, языковы ефекты осягнул Гунянка тіж в своїх драмах *Шолтыс* (Гунянка 1945є), *Петро Павлик* (Гунянка 1945ж). Подібні єднак як в оповіданях, добра літературна якіст обтяжена остала штучным ідеологічным прокомуністычным і просовітським ладунком. Мож речы, же Гунянка деструуючы міф америцкого раю заступил го інчым міфом – совітского раю. В драмі *Петро Павлик* акция II акту для пропаґандовой ціли остає перенесена з Лемковины до фантазийного пекла, де трафлят головный герой, дротар Павлик – Лемко зо Шляхтовы, і там може познати чортовы

правды і інтереси в утримуванню соспільной несправедливости. В ІІІ акті натоміст збудує Гунянка на Лемковині колхозову утопію, в яку, як знаме, вірил праві до кінця свого жытя (хоц неє певности, ци віра остала щыра по безпосередній конфронтації з тым райом на совітській Україні). Автор схоснувал в твореных сценах елементы добрі му знаной народной уявы, вірувань, фантазий, што чынит іх барз оживленима, наповненима гумором і природном безпосередністю. Єднак, як і в інчых творах, Гунянка писатель остал по части здомінуваний през Гунянку ідеолога.

Тото недокінце щестливе получыня діє тіж в ліриці, ци радше в вершах Гунянки. Реторичні бо тоты вершы барже зближены сут до рымуваных одозв, апелів, гуморесок, повчынь, анегдот, як до лірики. Не єст то форма вершомазництва, яка нераз трафлят ся в публикуваній в часописах літературі. Гунянці не мож одмовити писательского таланту. Ідеова ціль мусіла єднак глядати одповідніх середків выразу. Творчый темперамент, найбарже схыльний гу публицистычным выповідям і сатырі, часто вюл того стратега пера гу пародії, як нп. *Молитва до доляра, Дай намъ Боже, Пейда, Пъсня «Феськи Украинки»*.

При Гунянці зазначыти тіж вартат, же більшіст значучой для межевойной Лемковины публицистыкы вышла спід пера того активісты. Є то зрозуміле, коли взяти під увагу його редакторске і пропагаторске заангажуваня (Моклак 2015; Медвідь, Малецка-Новак 2020).

В сороковых роках ХХ ст. зачал тіж публикувати свої драмы в «Календари Лемко-Союза» Миколай Цисляк. Єднак розвита його творчости припаде уж на повоєнны роки. Так адже богату і значучу творчіст Русенки і Гунянки мож видіти як суть межевойной лемківской літературы.

Зовнішнє усвідамляня Лемків

Дотерал тіж на Лемковину в межевойню тып писменництва, якій тяжко в дослівным того слова значынню зарахувати до рідной лемківской літературы, лишыти го поза увагом межевойного дискурсу тіж не можна, коли хоче ся розуміти процес формуваня ся етнічной достоменности Лемковины меже двома войнами. Прото тоты літературны діяня останут закомунікуваны як факт, што выникал з програму протидіяня розвиту ся лемківской етнічной достоменности. Хоснувал він літературу,

єй змістові і реторичні середки до влучення лемківського культурового простору до українськості конструованої на принципі соборності. Уж од XIX ст., од моменту, коли мож достеречи початки незалежного лемківського дискурсу, в його просторі явили ся надтыркніня о воюючий «апостольскій» українськості (Duć-Fajfer 2001, 258-260, 266-268). Початково была она одношена до українського «сепаратизму», нищынн імена Русь і до невдалых проб українізації Карпатской Руси. З часом, на початку XX ст. мож достеречи, же для лемківських еліт насильні і програмово ведена українізаційна акция стала ся проблемом, в протидіяння якому активні влучыла ся література і публицистыка (Duć-Fajfer 2011). Тексты документуючы події I світової войны і Талергофу явні вказуют на антилемківску діяльність насыланных на Лемковину українізаторів. В меджевоєнний час тоты акції міцно ся насилили аж до їх зінституціоналізуваня в формі створеної во Львові в 1932 р. при Товаристві «Просвіта» Лемківской Комісії, яка для оперативных пропагандовых цілів покликала спеціальну видавничу серию «Бібліотека Лемківщини» і часопис «Наш Лемко» (1934-1939). Підхід до лемківського етносу і ідеова перспектива тых діянь была єднозначна, основана на принципі высшости, выражана безпосередньо в таких хоч бы стверджынях: «Стремимо всі до того, щоб наш нарід на Лемківщині зрівнявся культурно з цілим Українським Народом» (*Наш Лемко* 1936, 5). Ма то, очевидно, одзеркаліня в характері літературы твореної для такой ідеї. Сам спосіб діліня героїв на усвідомлених або ні єст симптоматычным домінаційном стратегієм.

Писменничо-пропагандова схема, яка мала урухомляти процес усвідомліня, операла ся або на «науковій» стратегії – популяризуваню концепції о одвічным звязку «княжой» Лемковины з Русю-Україном, якім перерванный остал польском експансийом на тоты території або на літературным конструуваню уявы общеукраїнської нації. При схоснуваню середків красной літературы вводит ся в діяння дві головны схемы. Перша то реалістычны образкы з жытя села деси на сході Лемковины, які на тлі тыповых конфліктів і сцен зо штоденного жытя експонуют яскравый контраст постав человека народowo усвідомленого, знающого українську історію і культуру, ангажуючого ся в діяльність «Просвіты» і человека темного, зацофаного москалофіля-кацапа, што поза власным селом і приватным інтересом ничо не видит і не зна. Часто устами позитивного героя wypowiedаны сут безпосередньо усвідамляючы

знання о історично-культуровій приналежності Лемковини до українських земель і українського народу. Друга схема то повіст/ оповідання або драма історична, якої акція проходить в давних часах, часах слави Руси-України і слави «княжой» Лемковини. Тоты твори в збелетризуваній формі розповсяджают ріжны міфы і уявы што до щестливого, достойного і гойного жытя рускых боярів і простого народу в Карпатах в часах, коли тоты землі належали до Галицко-Волинського Князівства. Акція проходить найчастійше деси близко Санока або в самым «княжым граді» Саноку. Популяризувана візия минулого – певно і атракційна для Лемків – мала на ціли вытворити почутя нерозрывной спільноты з сучасным українським народом. Тоты твори найчастійше писаны были по українськы, хоц часта была тіж практыка лучыня українськоязычной наррації з выповіданыма по лемківскы диялогами ци монологиами героів. Барз рідко трафляли ся в цілости лемківскоязычны публікації.

Найбарже активным і значучым для той писменничой, місійной, укерункуваной на Лемковину акції, не лем як писатель, але тіж організатор, пропагатор, проєктант цілого механізму усвідамляючого/ українізуючого, заангажуваний борец на ідеологічным фронті, был Юлиан Тарнович (1903-1977), вроджений в Ростайным, але од 1921 р. практычні на сталє перебуваючий в українським середовиску (од 1944 р. на еміграції). Як редактор «Нашого Лемка», «Лемківського Календаря» основатель серії «Бібліотека Лемківщини», а окрем того редактор парунадцетых українських часописів і альманахів, проявлял надзвычайну публікаційну активніст. Єст автором соток пропагандовых выдань. Окрем статей в часописах і популярно-науковых тенденційных прац, спід його пера вышли тіж літературны твори, серед яких трафляют ся (головні в початковым етапі його творчости) ідеологічні і місійні не обтяжены ескізы з жытя сельскых героів, писаны живом бесідом з рідных сторін автора, публикуваны в феліетонах «Нашого Лемка». Свідчат они о немалым літературным таланті Тарновича. Сут еднак лем незначучым, праві нікому незнаным процентом писменничой продукції автора, будучой на службі «высшой» народовой ідеї. Під своїм назвиском або псевдонимами: Юліан Бескид, Юрій Землян і Осип Журба створил тот заангажуваний автор цілу «армію і флоту», завдякы якій Лемкы мали дорівнати українському народови і вызволити ся од темного «кацапства» а тіж од гноблячых іх і не допускаючых до народowego усвідомління Поляків.

Тарнович «історичны знання» пропагувал по части в навязуючій до наукових опрацувань формі. Пропагандовый аспект лучыт ся в них з шыроким фактографічным обсягом етнографічного, топографічного, фізіографічного, культурового, фольклорного характеру. *Ілюстрована історія Лемківщини; Історичні пам'ятки в західних Карпатах; Верхами Лемківського Бескиду; За Срібнолентим Сяном; Сяндецька земля; Мова століть. Лемківщина в переказах; Лемківщина: матеріальна культура; Княже місто Сянік; До джерел Вислока; Долиною Дунайця* то примірны наголовки декотрых лем прац, вказуючы амбіції і обсяг тых опрацувань. Рівнолегло його свобідне, легке перо тягне го гу барже збелетризованим істориям. *Чому плугатарі не ідуть; За родиме право; Сипкова поляна* то оповідання з фікційныма в більшости героями, довершаючы вказану горі схему. Вартат зазначыти, же част творів Тарновича, головні тых з межджевоенного періоду, хоц стисло запрограмуваных на «усвідамляюче» діяння серед Лемків, має в собі сліды щырого заангажування в служыня тій країні і вказування ей світу. Добра знаєміст хлопской ментальности, интересуючы диялогі, сліды вникливой обсервациі вказуют на неперерванный докінце ідеологічном місиейом звязок з Лемковином.

Інчим творцьом міцно заангажованим в формування української візії історичного минулого Лемковины был Іван Филипчак (1871-1945). Походил з Лишні близко Санок і хоц його село не находило ся на етнографічній лемківській території, мал ся за Лемка. Был учителем, музейником, автором історичной прозы в змітызуваный спосіб навязуючой до часів Галицко-Волинського Князівства. В ній хыбаль найбарже вірцьово розвинений остал механізм діяння на читательську уяву образами славного і гойного минулого західньоруских земель стисло повязаных з Київском Русю. Найбарже интересуючим твором Филипчака єст *За Сян! Історичне оповідання для молоді з кінця X. і початку XI. віку на тлі землі і народу лемківського*. В цілком фантазийный спосіб інтерпретуваны сут гев історичны факты звязаны з крещыньом Польщы, позицийом Чех в тым часі, діяннями князя Володимира, в повязаню з выбором през лемківску старшыну (на примірі патріархальных родів з села Лишня) культурового і політычного союзу з Кыйовом і влучыню цілого шору фікційно-історичных контамінаций. Інчы творы Филипчака: *Княгыня Романова. Історична повість з початку XIII віку; Дмитро Детько; Іванко Берландик або пропаща сила; Будівничий Держави* не сут уж так безпосередньо повязаны з самим Лемковином, але пропагуют тоту саму візію історії західньоруских земель, до яких належала Лемковина.

В усвідомлення Лемків в гідні більшій ступени як особи лемківського походження ангажувалися прояты народом ідеєю соборности української діячі споза Лемковини. Для успіху своєю місії годны они были навчытыся основ лемківської бесіди і культуровых звичків, зідентифікувати ся з Лемками. Єдним з таких активістів на лемківських землях был Франц Коковський (1885-1940), юриста, етнограф, писатель вроджений в Бережанах. Од 1924 р. был округовым судьом в Саноку, ангажував ся в творіння українських організацій («Просвіта», «Рідна Школа», «Сільський Господарь», музей «Лемківщина» в Саноку) на Лемковині. В його дост. богатим писменничым доробку значуче місце займают «лемківскы» творы: *Слідами забутих предків. Оповідання з минулого Лемківщини; За землю. Лемківська повість; Лемківська слава*, недокінчена повість *Марія*. В найбарже інтересуючій повісті *За землю* герої бесідуют по лемківскы (в кус гибридиній формі), а фабула добрі осаджена ест в хлопських реаліях і сміло мож ей узнати за правдиву історію з лемківського села, якої кримінальний сюжет міг навет быти взятий з судовых акт.

По лемківскы прібувал тіж писати Михайло Приймак з Луцка на Волиню. В його обычайовым оповіданю *Кстини: Картина з Лемківщини* герої виповідают ся по лемківскы.

Треба тіж в тым місци спомнути о Григорию Гануляку (1883-1945), якій, хоц перед I світовом войном активный был і як видавця, і як писатель в староруских галицких кругах, в межевоєнний період в львівським середовиску ангажував ся в українське культурне і бізнесове жытя. Його творы публикуваны были по українськы. Были то, подібні як перед войном, головні пєсы і оповіданя. Выданы в 1941 р. лемківскы оповіданя *За горами, за лісами*, што правда, не ведут агресивной українізуючої пропаганды, але мають явні український вызвук при цілій їх реалістычній формі.

Феномен

Межевоєнна література выдала тіж феномен лемківського роду, якого не мож зарахувати до ниякого спосеред тыповых для лемківського писменництва того часу напрямів і тенденцій. Тым феноменом был вроджений в Новици Ігор Богдан Антонич (1909-1938). Не входячы

в спори на кілька творчій в українському середовищі і по українському геніальний поета може бути зарахований до лемківської літератури, зазначу, що ввійшов він до лемківського символічного універсуму як один з тих творців, що найкраще розславили Лемковину своїм безперервним виносом з країни дитинства і опівуючим тому країну поезією. Далеко стояв од дискусій, програмів, діянь розвиваних на етнічній основі. Днес знає його поезію творену в українському мові, писав подібно і по польськи; на кілька значущий був для нього лемківський мов, не знає. Мов не становив для Антонича етнічного вибору чи знака. Був нарядом виражання, артистичної креації, ліричної експресії, проявом генія. Не найдемо в текстах того поета однесіння до етнічності. Його достоїнність окресляла ся простором захоплення. Був дітином гір, сонця, зірок, лемківського села, музики, космосу. Таке мітичне почуття єдності з простором є властиве народному магічному космозмові. Хоч його коротке життя припало на час гарячих ідеологічних спорів і опозицій, не чув ся їх частю: «Хочу і маю відвагу йти самітно і бути собою. Я не мандоліст ніякого гурта» (за: Павличко 1967, 40). Дослідники підкресляють самотність і незвичайність поетичного таланту Антонича і видять його біографічні джерела. Незаперечно в таких збірках як *Привітання життя*; *Три перстені*; *Книга Лева*; *Зелена Євангелія* в різних верствах тексту грають барви, тони і звуки зеленої, магічної Лемковини. Поезія міста, головні в збірці *Ротації*, є вираженням анти-світа, світа наруби, вказанням хаосу і змінності заперечаючої гармонії і одвічної незмінності космоного села. Феномен Антонича то лемківський, народний, духово універсальний для близьких землі і гір культур феномен. Широка гуманістична освіта і розчуття в світовій літературі придали природному талантові атракційну артистично-естетичну форму.

Кінцове доповідження

Не спосіб в короткій статі вмістити ширшу, краще комплетну характеристику двадцетлітнього, але барз інтенсивного розвитку писменництва, яке в значущій мірі було формою достоїнності етнічного дискурсу. Предо вшитком треба бы ся докладнійше і окремо похилити над ідеовим напрямом, характером, реториком публицистичних текстів.

Смотрячы бо на динаміку, якіст і видавничы формы, активні доступны для пропагування і утырвалія выраженого реторичным словом лемківського «я», явні видно, же газеты, часописы были головным місцьом печатаня текстів. Спричыняло то розвита публицыстичных выповіди. Мож тото видіти тіж од інчой стороны – заангажуваний, полемічний темперамент активістів пера выражал ся охочо в публицыстичных формах. Мова была о тым в ріжних місцях сесого тексту. Єднак для комплексового занятя ся лемківском публицыстыком з меджевоєнного періоду вартало бы написати оддільну статью. Треба бы взяти до увагы не лем ріжны часописы з Лемковины, Америки, Львова безпосередньо або посередньо односячы ся до Лемків, але тіж проаналізувати і схарактеризувати публицыстичну творчіст окремых авторів. Єст то задача, якої мож ся підняти в більшій монографії посвяченій лемківському письменництву меджевоєнного періоду. Гевсот текст в великом скорочынню вказал лем загальний характер того, што і як – головні в красній і фактографічній літературі – конструуване было творчым пером в просторі лемківської достоменности і загальні, в просторі лемківського дискурсу в інтересуючым нас періоді.

Бібліографія

- Горбаль, Богдан. 1998. «Димитрий Вислоцкій». *Лемківскій Календар*, 89-98.
- Гунянка, Ваньо. 1927а. «На отпускъ до Криницъ». *Смѣхъ и Правда. Карпаторусскій Юмористически-Сатирический Календар на 1928 годъ* Ваня Гунянки, 18-22.
- Гунянка, Ваньо. 1927б. «Торба Онуфрія». *Смѣхъ и Правда. Карпаторусскій Юмористически-Сатирический Календар на 1928 годъ* Ваня Гунянки, 23-24.
- Гунянка, Ваньо. 1927в. «Миссъ Мери Геллокъ». *Смѣхъ и Правда. Карпаторусскій Юмористически-Сатирический Календар на 1928 годъ* Ваня Гунянки, 25-26.
- Гунянка, Ваньо. 1927г. «Самъ». *Смѣхъ и Правда. Карпаторусскій Юмористически-Сатирический Календар на 1928 годъ* Ваня Гунянки, 27-28.
- Гунянка, Ваньо. 1929а. «На ярмакъ до Бардіова». *Карпаторусскій Календарь Лемко и «Смѣхъ и Правда» на 1929 годъ*, 54-57.
- Гунянка, Ваньо. 1929б. «Як „сфиксовали” Марту Вербову». *Карпаторусскій Календарь Лемко и «Смѣхъ и Правда» на 1929 годъ*, 51-52.
- Гунянка, Ваньо. 1929в. «Мучениця Параска». *Карпаторусскій Календарь Лемко и «Смѣхъ и Правда» на 1929 годъ*, 58-61.

- Гунянка, Ваньо. 1945а. «Стары і Молоды». В: *Наша Книжка*. Ред. Дмитрій Вислоцкій, 10-80. Нью Йорк: Типографія Лемко-Союза в Юнкерс, Н. Й.
- Гунянка, Ваньо. 1945б. «За віру». В: *Наша Книжка*. Ред. Дмитрій Вислоцкій, 81-87. Нью Йорк: Типографія Лемко-Союза в Юнкерс, Н. Й.
- Гунянка, Ваньо. 1945в. «Марко Богач». В: *Наша Книжка*. Ред. Дмитрій Вислоцкій, 88-99. Нью Йорк: Типографія Лемко-Союза в Юнкерс, Н. Й.
- Гунянка, Ваньо. 1945г. «Лешко Мырна». В: *Наша Книжка*. Ред. Дмитрій Вислоцкій, 100-109. Нью Йорк: Типографія Лемко-Союза в Юнкерс, Н. Й.
- Гунянка, Ваньо. 1945г. «Агенты». В: *Наша Книжка*. Ред. Дмитрій Вислоцкій, 110-115. Нью Йорк: Типографія Лемко-Союза в Юнкерс, Н. Й.
- Гунянка, Ваньо. 1945д. «За счастьом». В: *Наша Книжка*. Ред. Дмитрій Вислоцкій, 116-122. Нью Йорк: Типографія Лемко-Союза в Юнкерс, Н. Й.
- Гунянка, Ваньо. 1945е. «В Америці». В: *Наша Книжка*. Ред. Дмитрій Вислоцкій, 123-131. Нью Йорк: Типографія Лемко-Союза в Юнкерс, Н. Й.
- Гунянка, Ваньо. 1945є. «Шолтыс». В: *Наша Книжка*. Ред. Дмитрій Вислоцкій, 183-207. Нью Йорк: Типографія Лемко-Союза в Юнкерс, Н. Й.
- Гунянка, Ваньо. 1945ж. «Петро Павлик». В: *Наша Книжка*. Ред. Дмитрій Вислоцкій, 208-241. Нью Йорк: Типографія Лемко-Союза в Юнкерс, Н. Й.
- Делез, Жіль, Гуатарі, Фелікс. 2019. «Чым є література менша?». *Річник Руской Бурсы*, ч. 15: 237-255.
- Дуць-Файфер, Олена. 2000. «Іван Русенко (1890-1960)». *Лемківскій Календар*, 94-100.
- Дуць-Файфер, Олена. 2002. «Повыселенча лемківська література як етос тырваня». В: *Ци то лем туга, ци надія. Антологія повыселенчой лемківской літературы*. Ред. Олена Дуць-Файфер, 11-25. Ліґниця: Товаришыня Лемків.
- Дуць-Файфер, Олена. 2004. «„Дневник Лемка з Талергофу“ Теофіля Куриллы як документ часу». *Лемківскій Річник 2004*, 4-10.
- Дуць-Файфер, Олена. 2014. «Влияня подій І світової війны на формування ся лемківской достоменности – при спілучасти літературных текстів». *Річник Руской Бурсы*, ч. 10: 49-65.
- Курилло, Феофіль. 1930. «Дневникъ лемка изъ Талергофа (съ 14-го сентября 1914 г. по 22-ое августа 1915 г.)». В: *Талергофскій альманахъ пропаятная книга австрійскихъ жестокостей, изуверствъ и насилий надъ карпато – русскимъ народомъ во время Всемирной войны 1914-1917 гг., Выпускъ третій. Талергофъ, Часть первая*, 22-98. Львовъ: Изданіе «Талергофскаго Комитета» Типографія Ставропигійскаго Института подъ управленіемъ Мирона Мацака.
- Курилло, Феофіль. 1934. «Краткая сводка писателей и журналистовъ на Лемковщинѣ. Часть первая». *Научно-литературный сборникъ Галицко-Русской Матицы*, т. VIII, 23-50.
- Курилло, Феофил. 1935. *Збойництво на Лемковской Руси в XVII-XVIII віках. Історичны замітки*. Перемишль: Друкарня Осифа Стифіого.

- Курилло, Феофіль. 1937. *Короткий перегляд писателів і журналістів на Лемковищині*. Львов: Типографія Ставропігійського Інститута.
- Курилло, Феофіль. 1938. «Лемки князями Церкви». *Календар Лемко на рік 1938*, 59-69. Львов.
- Курилло, Феофіль. 1942. «Лемки-науковці в 15-20 віках». *Краківські вісти*, ч. 14-19, (надбитка 1-18).
- Медвідь, Петро, Малецька-Новак, Наталія, ред. 2020. *Перша ліга парібіків. Лемківські публіцистичні тексти: Ваньо Гунянка, Петро Медвідь, Богдан Гамбаль. Горлиці: Стоваришшя «Руска Бурса» в Горлицях.*
- Мушинка, Микола. 1989. «Димитро Вислоцький – несправедливо забутий робітничо-селянський письменник (1880-1968)». *Репертуарний Збірник*, ч. 2: 50-55.
- Наша Книжка. 1945. Ред. Димитрій Вислоцький. Нью-Йорк: Типографія Лемко-Союза в Юнкерс, Н. Й.
- Наш Лемко*. 1936, ч. 3.
- Павличко, Дмитро. 1967. «Пісня про незнищенність матерії» (вступ). В: Антонич, Богдан Ігор. *Пісня про незнищенність матерії. Поезії*, 7-46. Київ: Радянський письменник.
- Пыж, Симеон. 1954. «Горлицкий Бурсак», ч. 3. *Карпаторусский Календарь Лемко-Союза на год 1954*, 65-83.
- Радзеевська, Анета. 2011. «Процес інфільтрації англіцизмів до лемківського мови на основі творів Ваня Гунянки». *Річник Руской Бурси*, ч. 7: 115-147.
- Русенко, Иван. 1930а. «Въ 1930!»». *Карпаторусский Календарь Лемко и «Смѣхъ и Правда» на 1930 годъ*, 17.
- Русенко, Иван. 1930б. «Панъ Керовникъ и „Сила“». *Карпаторусский Календарь Лемко и «Смѣхъ и Правда» на 1930 годъ*, 63.
- Русенко, Иван (Сватъ). 1931а. «Зо старого краю». *Карпаторусский Календарь Ваня Гунянки*, 101-102.
- Русенко, Иван (Вашъ Сватъ). 1931б. «Листъ зо старого краю». *Карпаторусский Календарь Ваня Гунянки*, 132-133.
- Русенко, Иван. 1938. «Лемковина». *Карпаторусский Календарь Лемко-Союза*, 64.
- Русенко, Иван. 1945а. «На Лемковині». В: *Наша Книжка*. Ред. Димитрій Вислоцький, 149-150. Нью-Йорк: Типографія Лемко-Союза в Юнкерс, Н. Й.
- Русенко, Иван. 1945б. «Петро Зяйка». В: *Наша Книжка*. Ред. Димитрій Вислоцький, 154-156. Нью-Йорк: Типографія Лемко-Союза в Юнкерс, Н. Й.
- Русенко, Иван. 1945в. «В панской Польші». В: *Наша Книжка*. Ред. Димитрій Вислоцький, 156-157. Нью-Йорк: Типографія Лемко-Союза в Юнкерс, Н. Й.
- Русенко, Иван. 1945г. «Пані Войцехова». В: *Наша Книжка*. Ред. Димитрій Вислоцький, 157-159. Нью-Йорк: Типографія Лемко-Союза в Юнкерс, Н. Й.
- Русенко, Иван. 1945г. «Волк и ягня». В: *Наша Книжка*. Ред. Димитрій Вислоцький, 136-138. Нью-Йорк: Типографія Лемко-Союза в Юнкерс, Н. Й.

- Русенко, Иван. 1945д. «Вертеп в Карпатах». В: *Наша Книжка*. Ред. Димитрий Вислоцкий, 162-182. Нью Йорк: Типография Лемко-Союза в Юнкерс, Н. Й.
- Талергофский альманахъ пропаятная книга австрійскихъ жестокостей, изверствъ и насилий надъ карпато – русскимъ народомъ во время Всемирной войны 1914-1917 гг. Выпускъ первый. Терроръ в Галичинъ в первый періодъ войны 1914-1915 гг.* 1924. Львовъ: Изданіе «Талергофскаго Комитета» Типография Ставропигійскаго Института подъ управленіемъ А. И. Яськова.
- Талергофский альманахъ пропаятная книга австрійскихъ жестокостей, изверствъ и насилий надъ карпато – русскимъ народомъ во время Всемирной войны 1914-1917 гг. Выпускъ второй. Терроръ в Галичинъ. Терроръ в Буковинъ. Отзвуки печати. Терезинъ, Гминдъ, Гнасъ и др. Беллетристика.* 1925. Львовъ: Изданіе «Талергофскаго Комитета» Типография Ставропигійскаго Института подъ управленіемъ А. И. Яськова.
- Талергофский альманахъ пропаятная книга австрійскихъ жестокостей, изверствъ и насилий надъ карпато – русскимъ народомъ во время Всемирной войны 1914-1917 гг. Выпускъ третій. Талергофъ, Часть первая.* 1930. Львовъ: Изданіе «Талергофскаго Комитета» Типография Ставропигійскаго Института подъ управленіемъ Мирона Мацака.
- Талергофский альманахъ пропаятная книга австрійскихъ жестокостей, изверствъ и насилий надъ карпато – русскимъ народомъ во время Всемирной войны 1914-1917 гг. Выпускъ четвертый. Талергофъ, Часть вторая.* 1932. Львовъ: Изданіе «Талергофскаго Комитета». Типография Ставропигійскаго Института во Львовѣ.
- Трохановскій, Петро. 2010. «Сын Лемковины (3 житчовой і творчой дороги Івана Русенки)». В: *Русенко – Выбране. Выданя посвячене 120. річници народжыня і 50. річници смерти*. Ред. Петро Трохановскій, 10-36. Крениця-Лігниця: Стіваришыня Лемків.
- Duć-Fajfer, Helena. 2001. *Literatura łemkowska drugiej połowy dziewiętnastego początku dwudziestego wieku*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Duć-Fajfer, Helena. 2015. «Allocating Identity – versus, against, above, in spite of. The Lemko Becoming in Galicia». В: *Galicia Polyphony. Places and Voices*. Ред. Alina Moliśak, Jagoda Wierzejska, 137-156. Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Duć-Fajfer, Helena. 2016. «Literatura łemkowska jako dyskurs mniejszościowy». В: *Tradycja i nowoczesność. Język i literatura Słowian Wschodnich*. Ред. Halina Chodurska, Aurelia Kotkiewicz, 53-65. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Duć-Fajfer, Helena. 2019. «Mniejszości piszą – projekt (nie)możliwy». *Litteraria Copernicana* 30, ч. 2: 11-49 = *Mikroliteratury. Literatura w językach mniejszości*. <https://doi.org/10.12775/LC.2019.018>.

- Duć-Fajfer, Olena. 2011. «„Łemko” (1911-1914) – czasopismo inicjujące okres nowoczesności w dziejach Łemkowyny». *Річник Руской Бурсы*, ч. 7: 13-20.
- Duć-Fajfer, Olena. 2016a. «Literatura a proces rozwoju i rewitalizacja tożsamości językowej na przykładzie literatury łemkowskiej». B: *Integral Strategies for Language Revitalization*. Red. Justyna Olko, Tomasz Wicherkiewicz, Robert Borges, 175-200. Warszawa: Wydział „Artes Liberales”, Uniwersytet Warszawski.
- Horbal, Bogdan. 2002. «Vyslotskii Dymitrii». B: *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Red. Paul Robert Magocsi, Ivan Pop, 502-503. Toronto: University of Toronto Press.
- Jedlicki, Jerzy. 1987. «O narodowości kultury». *Res Publica*, ч. 2: 46-56.
- Łemko Kalendarz*. Dostęp: 12.11.2020. <http://carpatho-russian-almanacs.org/LEMKO/LEMKO1929/VGTales29.php>.
- Moklak, Jarosław. 2015. *Stary i nowy kraj. Publicystyka polityczna Wania Hunianki Cleveland, Ohio 1933*. Kraków: Historia Jagiellonica.
- Polański, Jan. 2015. *Ciernista droga kapłana. Wspomnienia Kanclerza Kurii Apostolskiej Administracji Łemkowszczyzny*. Red. Sebastian Dubiel-Dmytryszyn. Krosno: Oficyna Wydawnicza RuthenicArt.

Фільмы

- Changed by Thalerhof*. Dostęp: 30.09.2020. <https://www.youtube.com/watch?v=n6Q6SRbDQic>.
- Талергоф и Терезин*. Dostęp: 30.09.2020. <https://www.youtube.com/watch?v=-v9FklLR6gQ>.

Володимир Фенич

Ужгородський національний університет (Ужгород, Україна)/

Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)

Пряшівський університет (Пряшів, Словакія) /

Prešov University (Prešov, Slovakia)

«Зимлі русинів на юг уд Карпат»: карпатські русини–греко-католики ужгородської униатської традиції уд міжнародного узнання (1919) до комуністического прозелітизма (1950)

Streszczenie

Rusińskie tereny na południe od Karpat: Rusini zakarpaccy – grekokatolicy tradycji unii użhorodzkiej od uznania na arenie międzynarodowej (1919) do komunistycznego prozelityzmu (1950)

Jako wspólnota kościelna Rusini zakarpaccy – grekokatolicy tradycji unii użhorodzkiej – po raz pierwszy zostali uznani na arenie międzynarodowej 19 września 1771 r., kiedy papież Klemens XIV pod naciskiem Apostolskiej Królowej Marii Teresy Habsburg kanonicznie ustanowił niepodległą grekokatolicką eparchię mukaczewską. Jako wspólnota etniczna po raz pierwszy zostali uznani przez społeczność międzynarodową dzięki naciskom Stanów Zjednoczonych, gdy podczas konferencji pokojowej w Paryżu tereny, na których żyli, określono jako “rusińskie tereny na południe od Karpat”. Świadczyły o tym artykuły: traktatu wersalskiego, podpisanego 28 czerwca 1919 r. z Niemcami, traktatu Saint-Germain, podpisanego 10 września

1919 r. z Austrią, i traktatu w Trianon z 4 czerwca 1920 r., podpisanego z Węgrami.

Od tego momentu minęło zaledwie kilkadziesiąt lat, zanim Rusini zakarpaccy – grekokatolicy – stali się ofiarami komunistycznego prozelityzmu lat 1945-1950. Z powodu gwałtownej konwersji etniczno-religijnej nowego rządu Rusinów formalnie zaczęto nazywać Ukraińcami, a grekokatolików – wyznawcami kościoła prawosławnego. Poniższy artykuł nie skupia się na politycznych, ale na religijnych czynnikach, takich jak rola Stolicy Apostolskiej w zachowaniu i kształtowaniu grekokatolickiej tożsamości Rusinów zakarpackich. W tym okresie rola ta przejawiała się kilkukrotnie: w 1924 r., kiedy stworzony został odrębny egzarchat w Pittsburghu dla Rusinów zakarpackich amerykańskiego pochodzenia; w 1937 r., gdy bullą papieską ogłoszone zostały prawa kościoła rusińskiego; oraz w 1940 i 1944 r., kiedy na przekór “uwarunkowaniom politycznym” Stolica Apostolska wyznaczyła Pavela Petra Gojdycha i Teodora Romżę, przedstawicieli Rusinów zakarpackich, na stanowisko biskupów eparchii preszowskiej i mukaczewskiej. W rezultacie, pomimo oficjalnego zakazu w ZSRR, Polsce, Czechosłowacji i Rumunii (“Siły tego świata”) po komunistycznym prozelityzmie (1945-1950), tożsamość etniczno-wyznaniowa Rusinów zakarpackich – grekokatolików tradycji unii użhorodzkiej – została zachowana dzięki Stolicy Apostolskiej (z łaski Bożej). Z chwilą upadku komunistycznego reżimu w tych krajach (1989-1991) tożsamość ta odrodziła się, jakby nigdy nie zniknęła.

Słowa kluczowe: Rusini zakarpaccy, grekokatolicy, tradycja unii użhorodzkiej, eparchia mukaczewska, eparchia preszowska, egzarchat w Pittsburghu, rusińska eparchia mukaczewska

Abstract

Ruthenians Lands South of the Carpathians: Carpathian Ruthenians – Greek Catholics of the Uzhhorod Union Tradition from International Recognition (1919) To Communist Proselytism (1950)

As an ecclesiastical community, the Carpathian Ruthenians – Greek Catholics of the Uzhhorod union tradition first received international recognition on September 19, 1771, when Pope Clement XIV, under pressure from the Apostolic Queen Maria Theresa of Habsburg, canonically established an independent Mukachevo diocese of the Greek rite. As an ethnic community, at first they were recognized by the international society as “the Ruthenian lands on south of the Carpathians” at the Paris Peace Conference under the influence of USA. That was manifested in separate articles of the Treaty of Versailles signed on 28th June 1919 with Germany, of the Treaty of Saint-Germain signed on 10th September 1919 with Austria and of the Treaty of -Trianon on 4 June 1920, signed with Hungary.

Only a few decades will pass from this moment before the Carpathian Ruthenians – Greek Catholics – will become victims of communist proselytism of the years 1945-1950. Because of the new government's violent ethno-religious conversion, the Ruthenians were officially named as Ukrainians and Greek Catholics as Orthodox.

This article focuses not so much on the political as on the religious factors, such as the role of the Holy See in preserving and shaping the Carpatho-Rusyn Greek Catholics identity. During this period, this role was manifested several times: in 1924, when a separate exarchate for American Carpatho-Ruthenians in Pittsburgh was created, in 1937, when, the Papal bull declared the rights of the Ruthenian Church, and in 1940 and 1944, when, contrary to “political circumstances,” the Holy See appointed Carpatho-Ruthenians Pavel Petro Gojdych and Teodor Romzha as ordinary bishops of the Presov and Mukachevo dioceses.

As a result, despite the official ban in the USSR, Poland, Czechoslovakia, and Romania (“The Powers of This World”) after the communist proselytism (1945-1950), the ethno-confessional identity of the Carpathian Ruthenians – Greek-Catholics of the Uzhhorod Union tradition was preserved thanks to the Holy See (by the grace of God). As soon as the communist regime in these countries collapsed (1989-1991), this identity was revived as if it had never disappeared.

Keywords: Carpathian Ruthenians, Greek Catholics, Uzhhorod Union Tradition, Mukachevo Diocese, Presov Diocese, Pittsburgh Exarchate, Rusyns Mukachevo Diocese

Вступительні міркування

«Не сподівайся на князя і на сильных світу сього»
Старый Завіт, Псалом 118

Днышня публікація є продовженням бiльш общої теми пiд назвов *З ласки Божої... Формування етноконфесійної ідентичності карпатських русинів греко-католиків ужгородської унійної традиції у супереч «сильним світу цього»*. У общих чертах її концепція уперше была представлена на Мижнароднiв научнiв конференції «20 років високошкольської русиністики в Словакиї», што ся одбыла у Пряшові 17-19 октовбра 2018 р. (Перша часть студійованя, котра ухопила період уд Середньовічя до начала XIX ст.) (Фенич 2018).

Кідь карпатські русини як еклезіальна общность греко-католикѳв ужгородської уніатської традиції¹ уперше дѳстали мижнародное узнання 19 септембра 1771 р., коли папа Климент XIV пѳд давлінѳм Апостольської королевы Мадярщины Марії Терезії Габсбург канонічно фундовав самостоятельную Мукачівську уніатську єпархію грецького обряду, то як етнічна общность они уперше были узнаны мижнародным світѳм як «зимля русинѳв на юг уд Карпат» пѳд вліяньѳм США на Паризькѳв мирнѳв конференції. Исе ся указало в отдільных статях Версальського миру уд 28 іюня 1919 р. з Німеччинов, Сен-Жерменського договору 10 септембра 1919 р. з Австрійов тай Трианонського договору уд 4 іюня 1920 р. з Мадярщинов. Из сього часу пройде лем декѳлько десятирѳч як карпатські русини греко-католики у 1945-1950 рр. стануть жертвов комуністичного прозелітизму. Пѳсля насильственного навертання (конвертації), русинѳв у СРСР, Польщі, Чехословаччині тай Румунії офіційально назвуть «українцями», а греко-католикѳв – «православными».

У сьому дослідженні буде ся йти лише про основні на гадку автора факторы, котрі вліяли на формовання етноконфесійної ідентичности карпатських русинѳв–греко-католикѳв, што ся удносили до ужгородської уніатської традиції в кѳртий період уд 1919 до 1950 р.² Географічно буде йти бысіда про такі історичеські регіоны Карпатської Русі як ото Пряшівщина, Пудкарпатя и Мараморощына та близькі и май далекі діаспори карпатських русинѳв греко-католикѳв в Мадярщині, Сербії и Хорватії, Чехії и Моравії та в США. Крѳм США, вшыткі сисі регіоны в студійований період одбывали в составі разных держав з разными політичеськими режимами, што не могло неповліяти на формування етноконфесійної ідентичности карпатських русинѳв греко-католикѳв ужгородської уніатської традиції.

Пѳслідным методологичеським объясненням у сьов статі буде акцентування вниманія не так на політичных, як на релігійных факторах, наприклад, факторі Римського престолу в сохраниню та формованю карпаторусинської греко-католицької ідентичности. У даний період исе

1 У сьѳв студії, як и в пережѳв публікації, автор не позирать на вопрос формовання етноконфесіональної ідентичности тих карпатських русинѳв ужгородської уніатської традиції, котрі зачинавучи з кѳнця ХІХ-зачатку ХХ ст. помали ставали православными.

2 Як і в пережѳв публікації на сию тему, автор не позерав на особенності формовання етноконфесіональної ідентичности карпатських русинѳв брестської уніатської традиції в Лемкѳвському регіоні Польщі та меже лемківсько-русинськов діаспоров у США и Канаді.

ся провказало декілька разів: у 1924 р., коли в Пітсбургові для американських карпато-русинів було вширено окремий екзархат; у 1937 р., коли папськов буллов було заявлено про «Русинську церкву»; тай у 1940 і 1944 рр., коли поперек «політичнів потреби», Римський престул назначив єпископами Пряшівської тай Мукачівської єпархій карпато-русинів Павла Петра Гойдича та Теодора Ромжу.

До послідку, у поперек офіціальним запрітам у СРСР, Польщі, Чехословаччині та Румунії («сильным світу сього»), дякувучи Римському престолови («з Божої ласки») етноконфесійна ідентичність карпатських русинів греко-католиків ужгородської уніатської традиції сохранилася и пїсля комуністичного прозелітизму (1945-1950). Стояло комуністичному режимови у сих странах упасти (1989-1991), як ися ідентичність опять ся удродила, гибы никуды и непропадала.

1. Мижнародное узнання «території русинів на юг уд Карпат» у 1919-1920 роках

Головным документом, в котрому на Паризьків конференції у януарю-юлію 1919 р. шорився карпаторусинський вопрос, бов т.зв. *Мемориал № 6*. В изготовленому міністром заграничних діл Чехословацької республіки Едвардом Бенешом документі, «територія русинів на юг уд Карпат» називалася «Карпатська Россія». Документ мав слідуючі рішення: 1) «Карпатська Россія» є Руськов Державов; 2) русько-словацькі границі є временні и можуть бути змінені спеціальным договором между Чехословацьков державов и *Карпатськов Руссійов*; 3) настоящее число русинів, котрі бысідувуть руським языком, зараз числить 567 867 чол.; 4) русини живуть у ракаші в комітатах/ жупах Шаріш, Спіш, Земплин, Унг и Берег, а у Марамороші та Угочі є лем великі русинські поселеня; 5) політичний союз може бути лише як результат згоды между територійов русинів («Карпатськов Руссійов») и Чехословацьков республік (Expose 1921, 7; Edvard Beneš 2006, 14-15).

8 мая 1919 р. в Ужгороді пїд предсідництвом донедавного мадярофіла (угрофіла) греко-католицького попа Августина Волошина из коло 200 представників трьох русинських народных рад – Пряшівської, Ужгородської и Хустської, была создана Центральна Руська Народна Рада. Сись майвисокий представительный орган пїдкарпатських

русинів в єден голос одобрил рішєня американських карпато-русинїв условленое на плебісциті в Скрентоні (новембр-децембр 1918 р.), таким способом дав санкцію на вто, обы русинські зимлі на юг уд Карпатського хребта зайшли в состав Чехословакиї (*Expose* 1921, 10).

Докідь визнаний лідер карпатських русинїв Григорій Жаткович перебував у США, в пригороді Парижа было пўдписано базовый документ про «територию русинїв на юг уд Карпат». Подля из статями 10-13 Сен-Жерменського договору пўдписаного з Австрійов 10 септембра 1919 р.

Глава II.

Стаття 10. Чехословакия обязуєся установити територию русинїв на юг уд Карпат в граныцях, узначених головными союзниками и цимборашньими державами, як автономну єдиницу в граныцях Чехословацької державы из майбўлшым ступіньом самостоятельности, який лише годный быти при сохрєненію єдности Чехословацької державы.

Стаття 11. Територия югокарпатських русинїв буде мати самостоятельный сейм. Сись сейм буде мати законодательну власть в ділах языковых, школьных и религийозных, а такой у вопросах місного самоуправлєня та у вшитых инших вопросах, котрі йому позволяють законы Чехословацької державы. Губернатор русинської територии буде назначеный президентом Чехословацької республікы и буде відповідальний лише русинському сеймови.

Стаття 12. Чехословакия згожуєся, обы службовці на русинськїв територии убиралися, накўлко ото мож, з жителїв сьої територии.

Стаття 13. Чехословакия гарантиує територии Русинїв справедливое представительство в законодательных зборах Чехословацької республікы, до котрых сися територия буде удправляти депутатїв, убраних на подставі конституції Чехословацької республікы. Сисі депутати, єднако, в сеймі Чехословакиї не будуть мати права голосу не в яких законодательных вопросах, котрі уднесені до компетенції русинського сейму («*Smlouva mezi*» 2012, 632) (пер. В. Ф.).

Окрўм Сен-Жерменського миру з Австрійов, «територия русинїв на юг уд Карпат» дўстала мижнародное узнання ище у двох договорах: 81-їв статті Версальського миру з Німєччинов 28 юнія 1919 р., за котрым Берлін узнавав повну независимость Чехословацької державы ведно з «автономнов територийов русинїв на юг уд Карпат», тай у 48-му

параграфі Трианонського миру з Мадярщини 4 юнія 1920 р., за котрым «Мадярщина узнає, як уже были рішили державы, союзні і обєднані, повну независимість Чехословацької державы, до ній ж прикапчано автономну територію Югокарпатських русинів» (Вегеш, Фединець 2010, 54).

За не цілий рїк Скрентонське діло американських карпато-русинів, не без пїддержкы США, было успішно імплементоване на майбїлшому мижнародному уровні в контикті договорів Паризької конференції.

Важность Сен-Жерменського договору, – зазначать єден з майліпших дослідникїв цьої теми Павло Роберт Магочій, – полягать у сьому, што русины у перший раз были узнані в мижнародному правовому документові як отдільний нарїд, котрый має право на собственну автономну територію (Магочій 1994б, 65-66). Товды судьбу краю уд імені ушиткых карпатських русинів у США та на історичнїв отцюзныні в Європі (на плебісцитови у Скрентоні в новембрі-децембрі 1918 р. та на засіданьови Центральної руської народної рады в Ужгороді 8 мая 1919 р.) рішили русины–греко-католики ужгородської уніатської традиції. Їхньими лідерами были чехофіли Григорій Жаткович (из Пенсильванії, США), Антон Бескид (из Пряшівщини) та Августин Волошин (из Пїдкарпаття) (Magocsi, Pop 2005, 37, 534-536, 548-549; Магочій, Поп 2010, 48-49, 98-100, 228-229). Пїсля мижнародної пїддержкы, карпатські русины стали єдным из трьох державосоздательных народїв-основателїв Чехословакїї, што было прописано, ведно из чотирьма статтями Сен-Жерменського договору, в *Генеральному Статутови про організацію и адміністрацію Пїдкарпатської Русі* 18 новембра 1919 р. и *Конституційнїв хартиї* ЧСР 29 фебруара 1920 р. (Ноїес 1997, 12-14; «Ustavni listina» 1920, 255-256; Krofta 1934, 52-61; Гранчак 1995, 117-122; «Smlouva mezi» 2012, 138-140).

2. Численність карпатських русинів–греко-католикїв ужгородської уніатської традиції після упадку Австро-Мадярської монархії

На 1919 р. число ушиткых карпатських русинів–греко-католикїв, котрі походили уд ужгородської уніатської традиції и пїсля Великої войны (1914-1918) оказались в составі читирьох центрально-восточно-європейських держав (Чехословакїї, Румунії, Мадярщини, Югославії) та в Обєднаних Штатах Америки – было приблизно 720 тис. осїб.

З них в: Чехословачії (за переписом 1921 р.) числилося 372 884 осіб в Мукачівськѣ и 82 844 русинѣ в Пряшівськѣ епархії; в Румунії (в Марамороші у 1915 р.) числилося 16 956 русинѣ и 4 756 двоязичных угро-русинѣ; в Мадярщині, в составі Гойдудорозької греко-католицької епархії після 1912 р., оказались лише 968 чистых русинѣ, 26 731 угро-русинѣ и 971 змішаных угро-русино-румунѣ; в Королівстві сербѣ, хорватѣ и словенцѣ (уд 1929 р. Югославії) жило приблизно 20 тис. русинѣ (за переписом 1921 р.); и наконіць у США числилося приблизно 250 тис. карпато-русинѣ-греко-католикѣ (Фенич 2016, 62-96).

То значить, ож після того, як по результативи нового ділення державных границь давня Карпатська Русь была розділена межі трьома державами (Польщов, Чехословачійов и Румунійов), из приблизно уштыкых 640 тис. карпатських русинѣ, котрі на тот час жыли на своѣх европейськѣх отцюзныні, 458 тис. (70%) из них жыли на пѣдкарпатських та словацьких зимлях Чехословацької республіки (Magosci 2015, 191; Magosci 2016, 239). За чехословацьким переписом 1921 р. 372 тис. карпатських русинѣ жыли в чотирьох жупах на южный восток уд рікы Уж на Пѣдкарпатськѣ Русі (Унг, Берег, Уґоча та 2/3 часть Марамороша), а 85 628 – в чотирьох жупах (Земплин, Шариш, Спіш и Абауй) на сіверный запад уд рікы Уж у восточнѣх части Словакії (Magosci 2015, 194, 275-277, 329, табл. 23.1; Magosci 2016, 221-222, 242, 408, табл. 23.1; пор. Магочій 1994а, 8, 37; Конечні 2009, 122-132).

Инші 30% карпатських русинѣ на зачатку 1920 р. жыли в Польщі, Румунії, Югославії и Мадярщині. В Румунії після 1919 р. до повіту Сіґет было прикапчано третю часть бывшої жупы Мараморош ведно из 15-ма збѣлшого карпаторусинськими селами, штося розміщали уздовж лівого берега Тисы и її притокѣх Вішова (Вішеу) и Рускова (Magosci 2015, 241; Magosci 2016, 299). Сисі села входили до 11 греко-католицьких парафій числом 22 366 вірных, котрі до цього часу были пѣд юрисдикційов мукачівського єпископа в Ужгороді. За переписом 1915 р. у майже 17 тис. вірных (16 956) рѣдним языком бов русинський, а 4756 вірных были двоязичными угро-русинами (Фенич 2019, 230; Fenics 2020, 217). В Мадярщині, стиснутої несправедливими границями Трианонського договору, за переписом 1920 р. в 11 селах-парафіях Гайдудорозької греко-католицької епархії, созданної у 1912 р. з центром у Ніредьгазі, жыли лише 1500 русинѣ, но даже такое русинське село як Комлошка – уже не считало себе русинським (Udvari 1993, 109; Удвари 1993, 108). В Югославії (жупах Бачка и Срим) у 1921 р. жыли 21 748 кар-

патських русинів – прямих нащадків ужгородської уніатської традиції (Magocsi 2015, 421; Magocsi 2016, 300).

3. Канонічне засновання для карпатських русинів у США Апостольського екзархату в Пітсбургові (1924)

Після політичного рішення вопросу «території русинів на юг уд Карпат» на міжнародному рівні, вспомнили про них и на високому уровни Католицької церкви. Тепер увагу Римського престолу было обернуто до американських карпато-русинів. В юрисдикції греко-католицького єпископа галичанина Сотера Ортинського у США у 1913 р. числилося 152 парафії, 154 священники и приблизно 500 тис. вірних. Більшість из них были карпато-русинського походу из Мадярщини, а меншість – из австрійських частин Галичини и Буковини (Hnidyk 2017, 13). Наділений 28 мая 1913 р. «повнов и обычнов єпископськов юрисдикційов» (Качараба 2012, 364) Соте́р Орти́нський, у 1914 р. призначив собі двох генеральних вікаріїв: Августина Компордая для кліру и вірних української національної орієнтації и Олександра Дзубая – для вірних карпаторусинських парафій (Пекар 1997, 174-175; Magocsi 2005, 29, 31; Кічера 2020, 118). Незадовго до смерті (24.03.1916 р.) Ортинський призначив собі двох апостольських адміністраторів: Петра Понятишина – для галицьких українців та Гавриїла Мартяка – для карпатських русинів (Slivka 1978, 105-106; Пекар 1997, 173-175; Magocsi 2005, 31; Богачевська-Хом'як 2014, 24-27).

Уд 1916 до 1924 р. церковний живіт більшої частини карпатських русинів у США, што мали греко-католицьке віровизнання, перебував під властью Апостольського адміністратора угро-русинів Гавриїла Мартяка, резиденція якого была в місті Лендфорд (штат Пенсильванія). На тот час русинські греко-католики в США майже порівну походили из Мукачівської и Пряшівської єпархій. На 1921 р. Мартяку ся підчиняли 99 священників, з котрих 60 походили из Мукачівської и Пряшівської єпархій, а інші 39 священників – походили из Галичини и Руської місії в США, організованої Римським престолом. Галицько-українському адміністраторови Петрови Понятишину підчинялися 85 священників, шестеро з яких были «мадярами» походом из Пряшівської и Мукачівської єпархій (Кічера 2020, 120).

У 1922-1924 рр. из Пўдкарпатської Русі до США прибыло не бўльше як 4200 родин емігрантўв (Magocsi 2015, 244; Magocsi 2016, 303). Усього межи двома світовими війнами до США прибыло дись 18 тис. карпатських русинўв, а до Канады – 15 тис. їхніх сродникўв (Магочій 2007, 385). Усіх карпатських русинўв у США у міжвоєнний період числилося 250 тис. Бўлша їх часть (79%) жыла в трьох штатах: Пенсильванії (54%), Нью-Йорку (13%) и Нью-Джерсі (12%). Інші русини жили в сусідніх штатах Коннектикуті, Огайо и Іллінойсі (Magocsi 2005, 15; Magocsi 2015, 244; Magocsi 2016, 303).

8 марта 1924 р. папа римський висвятив священика Мукачівської єпархії Василя Такача ординарным «єпископом греко-русинського обряду» (*de Episcopis graeco-rutheni ritus*) для американських карпато-русинўв (Кічера 2020, 120-122; Shereghy 1979, 12; Slivka 1978, 125-126). Після частых конфліктўв межи прибылыми из Австро-Мадярщини до США греко-католиками та місними римо-католицькими священиками на обрядовўв підставі з єдного боку, и межи самими галицькими и мадярськими греко-католиками на етно-релігійнўв підставі из другого боку (Slivka 1978, 1-124; Magocsi 1993, 163-178; Удвари 1993, 166-181; Magocsi 2005, 21-33), 8 мая 1924 р. Римський престол создав для греко-католиків у США два самостоятельні екзархати. Єдним из них був Пітсбурзький екзархат для карпатських русинўв-католикўв візантійського обряду (*Душпастьрь* 1924, 151-153; Slivka 1978, 125-126; Пекар 1997, 176; Magocsi 2005, 33-34). На тот час сись екзархат числив 155 парафій, 129 священикўв и 288 390 вірних (*Душпастьрь* 1924, 151-153; Пекар 1997, 176; Magocsi 2005, 33-34; Фенич 2019, 227-228; Fenics 2020, 215).

4. Русини–греко-католики в составі Мараморошської румунської єпархії (1930)

Пўсля закончення Першої світової війны в границях Королюўства Румунії обсталися 11 парафій (серед них и Сігет) из 22 366 вірними, котрі до сього часу были пўд юрисдикційов мукачівського греко-католицького єпископа. Из них за переписом 1915 р. для 16 956 рўдним языком бов русинський, а для 4 756 – угро-русинський. 26 апріла 1922 р. они были прикапчані пўд юрисдикцію Апостольської адміністратуры из центром у м. Сірет (в типирішнюв румунськўв части Буковини)

(Bendász, Koi, Sztripszky 1994, 21-22; Udvari 1990, 75-76; Coranič 2013, 173). У 1930 р. усі ісі парафії зайшли в состав нової Мараморошської румунської греко-католицької єпархії (Udvari 1990, 75-76; Bendász, Koi, Sztripszky 1994, 21-22). У 1941 р. в цих 11 парафіях жило 17 510 греко-католиків. Из них русинськов на тот час уже была лише една парафія в Мараморош-Сігеті (Rusu 2015, 105).

Ведно у составі трьох румунських греко-католицьких єпархий Фаґараш-Альба-Юльської архієпархії (Великий Варад, Герла та Марамуреш) за період уд 1823 до 1930 р. оказались 177 парафій из 181 438 вірними. Усі они колись были в составі Мукачівської греко-католицької єпархії та были носителями ужгородської уніатської традиції. Из них, за мойими пудсчотами, приблизно 25 тис. чияди числилися карпатськими русинами (Фенич 2016, 67-77, 94-95; Фенич 2019, 198-209, 231; Fenics 2020, 187-198, 218).

5. Основання оддільної парафії в Празі для греко-католиків Чихії, Моравії и Сілезії пуд юрисдикційов пряшівського єпископа (1933)

До мижвоєнного періоду уносяться истоки основаного в Празі у 1996 р. для греко-католиків Чиської Республіки Апостольського екзархата. Так, 16 децембра 1933 р. для бұлше як 12 тис. греко-католиків Чихії, Моравії та Силезії, бұлшість з котрых были сезонними робўтниками – выходцями из Пўдкарпатської Русі и восточної Словакії (Пряшівщини), Министерством образования в Празі было заложено греко-католицьку парафію св. Климента. Її вірними были збўлшого карпаторусинські нащадки ужгородської уніатської традиції. Адміністративно парафію было пўдпчинено юрисдикції пряшівського єпископа. 20 децембра 1935 р. папським декретом Пія XI *Quo efficacius* Конгреґация Восточных Церков пўдтвердила сисю фундацію (Coranič 2013, 168-170; Borza 2013, 367-375). На 1938 р. греко-католицька парафія в Празі, на зимлях Чихії, Моравії та Силезії насчитовала 11 226 греко-католицьких вірных (Borza 2018, 11-12).

6. *Modus vivendi* и карпатські русини греко-католики у Чехословакиї у 1920-1930-х рр.

2 фебруара 1928 р. у Ватикані меже чехословацьков владов (Каміл Крофта) и Сятов столицьов (Боргонджіні Дука) было пудписано *Modus vivendi* (Условія сполужительства). Пудля першого параграфа сього документа иєдна часть території чехословацької державы не могла быти пудчинена ординаріатови, резиденція котрого ся находила в іншів державі, и границі иедної епархії в Чехословакиї не довжні были выходити за межі державных границь республікы (Coranič 2013, 24-26).

Потреба у пўдписанню таких «Условій сполужительства» меже Ватиканом и Прагов обьяснялася тым, што пўсля уложення новых державных границь меже Чехословакійов и Мадярщинов у 1919-1920 рр., чотиры католицькі епархії, котрі оказались на території ЧСР (Бансько-Быстрицька, Нітрянська, Пряшівська и Мукачівська) обсталися пўд митрополичов юрисдикційов естергомського архиепископа. Ситуацію погўршовало и того, што священники усьих чотирьох епархий уд 1928 р. дўставали уд чехословацької влады державну зарплату (конгруа) обставучися пўдчинятися архиепископови Естергома, котрый бов ид тому иици и главов (примасом) Католицької церкви Мадярщины (Пекар 1997, 122-123; Пекар 2000, 120-121).

Мукачівська и Пряшівська греко-католицькі епархії пўсля 1919 р. обсталися и дале Русинськими церквами, хоть у Пряшівськїв епархії уже на тот час бўлше было словаків-вірникїв ги карпатських русинїв. За переписом людий у 1921 р. в Чехословакиї жыли 535 543 католикїв восточного обряду, што было 3,9% уд общего числа жытельїв молодой республікы. До Мукачівської епархії удносилися 440 140 греко-католикїв, котрі жыли на зимлях трьох регіонїв двох держав: 332 458 – на території Пўдкарпатської Руси (54,8% жительїв краю), 85 316 – на території Словакиї (майбўлше на Пряшівщині) и 22 366 – на території Мараморошчны в Румунії (до 26 апріла 1922 р. удносилися до юрисдикції мукачівського епископа). До Пряшівської епархії удносилися 193 671 греко-католикїв, з яких у самїв Пряшівськїв епархії жили 131 549, у Мукачівськїв епархії в Словакиї – 59 935 и 2 187 вірникїв жыли в других краях Словакиї (Пўдсчитано на пўдставі офіційального перепису людий 15 фебруара 1921 р.; Летц 2003, 177-178; Coranič 2013, 131).

У 1930 р. на території цілої Чехословацької республіки жили 585 041 греко-католиків, або 3,97% уд усьох жительів державы (Ротшильд 2001, 116, табл. 14). Из них на території Пўдкарпатської Руси вірными Мукачівської єпархії были 359 167 (49,5% жительів краю), на території Словакиї вірными Пряшівської и Мукачівської єпархій были 213 725 (6,4% жительів регіону), а на території Чихії – 12 149 (0,1% жительів регіону) вірників Пряшівської єпархії (*Sčítaná lidu* 1934, 100-102; Летц 2003, 181). Из 213 721 греко-католиків Словакиї 148 616 жили такой у Пряшівській єпархії, 62 551 в Мукачівській єпархії (на зимлях Словакиї), а 2 554 осуб в иншых округах Словакиї (Coranič 2013, 132).

Путанина из пўдсчютами обясняеся тым, што адміністративні межі єпархій не совпадали из границями держав и адміністративными межами в составі одной ЧСР. Завто одні відомості по считаню вірників и їх етнічного составу подавуть єпархиальні шематизми, а иншу статистику – правительственні переписи. Так, 86 парафій из усьох 320-ти, што ся удносили до юрисдикції мукачівського єпископа, пўсля 1919 р. оказались за межами адміністративных границь Пўдкарпатської Руси. За шематизмом Мукачівської єпархії уд 1915 р. в цих 86-ти парафіях проживало 69 325 греко-католиків. З них 71 парафія пўсля устанавлення демаркаційної лінії (внутрішньої границі меми Словакійов и Пўдкарпатськов Руссю в августі 1919 р.) очутилися на території Словакиї. Таким їхній статус обставався аж до осени 1938 р. (Coranič 2013, 173-178).

За сись час число вірників Мукачівської єпархії на Словакиї была слідующов: в августі 1919 р. – 63 267 из усьох 203 255, у фебруарі 1921 р. – 85 316 из 193 671, а в януари 1930 р. – 74 288 из 213 721 греко-католиків. И нарубы, в Мукачівській єпархії греко-католиків, підчиненых пряшівському єпископові, насчитовалося у 1919 р. 63 267 из 20 255, у 1921 р. – 59 935 из 193 671, а в 1930 р. – 62 551 из 213 721 вірників (Coranič 2013, 129-132, 183-184, 193-195).

Аналогічно до пўдсчютїв точної кўлкості греко-католиків фунгують деякі проблеми из считаням числа карпатських русинів межи вірными Мукачівської и Пряшівської єпархій. З єдного боку они ся обяснюють несовпадєнієм суто єпархиальных адміністративных границь, а з иншого боку тым, што много пўдкарпатських и пряшівських русинів до начала 1930-х рр. уже были православными, а не «уніатами». Так, согласно з правительственными переписами 1921 та 1930 р. в цілїв Чехословакиї

осіб з рідним русинським языком удповідно считалося 461 849 (3,45%) и 549 169 (3,79%) жительїв республіки (Ротшильд 2001, 115, табл. 13).

За подсчыотами Павла Роберта Магочія, на европейській отцюзині в трьох державах (Польщі, Чехословакиї и Румунії) у 1919-1920 рр. проживало приблизно 640 тис. карпатських русинїв греко-католицького та православного віровизнання. Из них 70% (458 тис.) оказались на зимлях Чехословакиї. В Чехословакиї, «державосоздательні» народы чехи, словаки и карпатські русини ведно мали 71% жителюв молодой республіки (Magocsi 2015, 191, 194; Magocsi 2016, 239, 242). У 1921 р. на Пўдкарпатськїв Руси усьих русинїв обох віровизнань считалося 372 884 (62,17% жителюв краю), а в Словакиї – мало бїльше ги 85 628 людий греко-католицької и православної конфесій. Одповідно до счита-ня уд 1930 р. на Пўдкарпатськїв Руси проживало 446 916 усіх руських (побїлшму русинїв, крихта українцїв-емігрантїв и такой мало росіян) (ведно 63% жителюїв краю) греко-католицького и православного віровизнання, а в Словакиї – 91 079 усіх руських (побїлшому русинїв, крихта українцїв-емігрантїв и такой мало росіян) обох віровизнань (Fedinec 2002, 78, 188; Летц 2003, 182).

Бїлш складнов є верифікація карпатських русинїв лише як греко-католикїв (вадь/ и лише як православних, што ни є ціллю сьої публікації). Попробуву вивести даяку общу цифру на пўдставі державных переписїв, а не епархіальних шематизмїв. Так, за подсчыотами словацького історика Роберта Летца, в Словакиї у 1921 р. русинами себе считали 82 844 греко-католикїв (42,8% цьої конфесії) (91 434, або 47,2% были словаками), а у 1930 р. – 87 494 вірникїв цьої конфесії (40,9% усіх греко-католикїв) считали себе русинами (109 826, вадь 51,4% были словаками) (Летц 2003, 182). Провто, сись автор Роберт Летц, у другїв своюїв статті доказує, што у 1930 р. словаками себе признавали уже 131 718 греко-католикїв (61,63%), а русинами – лише 82 003 (38,37%), што дало му основаня считати, што из за сього епископ Гойдич «часто конфліктовав из словацьков владов» (Летц 2000, 273).

Удносно кїлкости русинїв-греко-католикїв на Пўдкарпатті (в п'яти жупах Мукачївської епархії – Земплин, Унг, Берег, Угоча и Мараморош), то маєме слїдующий образ: кїдь у 1910 р. русини-греко-католики числили 31,3% усьих жителюїв краю, то у 1930 р. такими были 45,42% усіх жителюїв краю. Айбо из 359 167 греко-католикїв Пўдкарпатської Руси у 1930 р. 329 466 были лише руськими (побїлшму русинами, крих-

та українців-емігрантів и такой мало росіян), што было 91,73% усіх «уніатів» (Керес 2000, 15-17; Фенич 2010, 113-116).

Зато, кідь на Словакиї у результатови природної асиміляції бұлшість греко-католиків у 1920-х рр. уже были словаками, то на Пўдкарпаттю Греко-католицька церква нарубы обставалася збўлшого карпаторусинськов. Чи сьак чи так, в началі 1930-х рр. у Чехословакиї насчитовалося 416 960 русинів греко-католиків ужгородської уніатської традиції.

7. Проба канонічного образования з Русинської Мукачівської єпархії одільної митрополії пўд юрисдикційов Римського Престолу (1937)

Для сьой майже пўвмільонної етноконфесіональної общності зачинавучи уд 1927 р. в разных церковных кругах велися бысіды про фундування третьої єпархії в Хусті (історичному комітатові Мараморош) и пўднятті Мукачівської (по-новому уже Ужгородської єпархії) до статусу архієпископства (митрополії). Про вто, што сись вопрос обсьуждався у Ватикані, 12 юлія 1934 р. інформовав Міністерство заграничных діл ЧСР апостольський адміністратор Пряшівської єпархії титулярный єпископ Павло Петро Гойдич (Coranič 2013, 125-126; *Благовѣстник* 1934, 143-144; *Apóstolat* 1935, 174-175).

Єднак до реалізації першого условия *Modus vivendi* у Ватикані діло дўйшло лише в началі осені 1937 р. 2 септембра папа Пії XI уголосив буллу *Ad Ecclesiastici Regiminis incrementum* (Про розвой церковної адміністрації) (*Acta Apostolicae* 1937, 367; Коментарь до папської булли мукачівського єпископа Олександра Стойки: *Душпастирь* 1937, 235-238). Папська булла реалізувала вонкашню делімітацію границь чехословацьких єпархій удносно до державных границь ЧСР (Coranič 2013, 27). Ище папський документ тикався карпатських русинів–греко-католиків ужгородської уніатської традиції. Свойов буллов Римський престўл провозглашав образования двох самостоятельных Русинських церков на пўдставі Мукачівської и Пряшівської єпархій, єпископы котрых до сього часу принадлежали митрополичів юрисдикції естергомського архієпископа в Мадярщині, а типирькы переходили пўд пряму юрисдикцію Сятої столиці, представленой Конгрегаційов Восточных Церков (Coranič 2013, 126-127; Vasil 2004, 69-85).

Конкретно цю *ex cathedra pro officio* буллою було вуголошено, што

[...] епархії Неосолиєнська (Бансько-Бистрицька), Нітранська, Мукачівська и Пряшівська суфраганії удокремлюються из своїми єпископами уд митрополичої влади Естергомської архієпархії, образуєчи отдільну церковну провінцію, и каждая непосредственно пудчиняється Апостольському Престолу. Пўсля того, як исе удасться повнўстю вшорити, Апостольський Престул в Республіці Чехословакїї установляє дві нові митрополичі кафедри, єдну латинського обряда для Словакїї, и єдну восточного обряда для Карпатського регіону. Установляємо бизўвно, обы вшиткі парафії и инші церковні учреждєнія, што удносяться до вўзантїўвського обряда, розміщені на території Чехословакїї, согласно з правилами, оприділєними Сятів Конгрегаційов, были удділені уд инших епархій и прикапчані до Русинської Мукачівської епархії» (*Acta Apostolicae* 1937, 367; коментарь до папської булли мукачівського єпископа Олександра Стойки: *Душпастирь* 1937, 235-238) (пер. В. Ф.)

Окрўм того, што Мукачівська и Пряшівська епархії вийшли з-пўд юрисдикції естергомського архієпископа и каждая в отдільности были пўдчинєні прямўв владі Сятої столиці (конкретно Конгрегації Восточних Церков), Мукачівська епархія доповнилася читирьма греко-католицькими парафіями Гайдудорозького єпископства, што досюють перебывали на території Словакїї (Coranič 2013, 127; Borza 2018, 13).

На літо 1938 р., ищи до начала розділення Чехословакїї межи Нїмєччинов, Мадярщинов и Польшов, Пряшівська епархія в ЧСР мала 150 919 вірникўв, з котрых 139 693 жыли на зимлях Словакїї и 11 226 греко-католицьких вірникўв, які жыли на зимлях Чехїї, Моравїї и Силєзїї (*Schematismus* 1938, 129-130; Borza 2018, 12, табл. 1). Попри них ищи на зимлях Словакїї у 71-й парафії Мукачівської епархії (уд 1919 р.) и читирьох парафіях Гайдудорозької (уд 1937 р.) епархії жыли 74 008 греко-католикўв пўдчинєных мукачівському єпископови з резиденційов в Ужгороді (Borza 2018, 13, табл. 2; Coranič 2014, 282). Мукачівська епархія на пўдкарпатськўв території в составі Мадярщини в юлію 1939 р. мала 412 961 греко-католика, або 61,9% усіх жителїўв краю (Botlik 2005a, 387). До цього числа ище треба додати вірникўв Апостольської адміністратуры (вікарїату) Мукачівської епархії, яку было созданно 12 апрїля 1939 р. на пўдкарпатських зимлях словацької державы для

47 парафій числом 43 316 душ, котрі пўсля «малої войны» меже Мадярщинов и Словакійов 31 марта 1939 р. были анексіровані Будапештом (Borza 2018, 19-22).

Провто, реалізувати головный намір Апостольського престолу по созданію митрополичої кафедри довкола Русинської Мукачівської епархії для усьих 681 204 католикїв восточного обряду Карпатського регіону (Мукачївського и Пряшївського єпископств), бўлшість з яких были за національністьов русинами, помішала через два роки розвизана А. Гітлером и Й. Сталіном Друга мирового война. Айбо непозираючи на ісе, папська булла уд 2 септембра 1937 р. не была удмінена: напротїв – до єї слідуючої імплементації в Мукачївськїв епархії Ватикан ся оберне в началі 1993 р.

8. Назначення карпатських русинів Павла Петра Гойдича и Теодора Ромжі пряшївським и мукачївським єпископами (1940, 1944)

До того часу, докў словаки и пўдкарпатські русини-українофіли пўд руководством католицьких священикїв Йозефа Тісы (римського обряда) и Августина Волошина (грецького обряда) осінньов 1938 р. не дўстали доступ до автономної влади, дискримінаційні слова їхніх право-радикальних послідователїв про «несуществующий нарўд русинїв» не мали політичної ціни. Но лиш они ісю владу дўстали в пўслямюнхенськїв федеративнїв Чехословакії пўд давлєнієм нацистської Німеччини на офіціальну Прагу в началі октовбра 1938 р., бысїди типу «Што греко-католик, то русин» гиртеленно ся поміняли на бысїди «Туй нїє нїяких русинїв ани руснакїв, є лише українці або/ и [в зависимости уд регіона – В. Ф.] словаки греко-католицького віровизнання» (Ванат 1990, 106-109; Магочій 1994а, 158) (перев. В. Ф.).

Першый розділ Чехословакії в новембрі 1938 р., зява словацької самостійної держави и прикапчання Пўдкарпатської Руси и южних зимель Словакії до Мадярщини в марті 1939 р. дуже поміняли організаціну структуру и етнічний состав Греко-католицької церкви на Пўдкарпатті и Пряшївщині. Політична реальність, в якїв ся оказали Мукачївська и Пряшївська епархії перед тай у роки Другої мирової войны, на 100% не пўдпорovala тому, што їх возглавили два карпатські

русини. Пряшівська єпархія після 14 марта 1939 р. майже уся оказалась на території самостійної словацької держави (Borza 2018, 15-26), а Мукачівська єпархія (тоже майже уся) після 15 марта 1939 р. оказалась на території Мадярського Королівства (Botlik 1997, 256-273). З по-зору на національну и релігійну політику, яку в русинському и греко-католицькому впроці проводили нові «сильні сього світу» з Братислави и Будапешта, пряшівським греко-католицьким владыком мѣг быти словак вадь рафінований русин-словакофіл (Pekár, Tokárová 2010, 47-62; Coranič 2014, 251-281; Borza 2018, 35-58), а мукачівським єпископом – соответственно угро-русин авадь мадярофіл (Офіцинський 1997, 58-87; Botlik 2005, 9-246; Brenzovics 2010, 204; Мазурок 2010, 308; Черничко, Фединець 2014, 129-181; Fedinec 2015, 239).

Така політика (особенно в словацькѣв державі) не зовсім удповідала етно-конфесіональному составу жителюѣв Пряшівщини (Пряшівської єпархії) и Півкарпаття (Мукачівської єпархії) в роки Другої мирової війны. Так, на Півкарпатськѣв території проживало за даними перепису в юлійови 1939 р. 671 962 усіх жителюѣв, из яких 498 290 русинѣв (74,7%) и 412 961 греко-католикѣв (61,9%), а в януари 1941 р. из 852 546 усіх жителюѣв 502 329 были русинами (58,9%) и 412 901 греко-католиками (61,9%) (Фенич 2010, 116-118). На території Мукачівської єпархії на 1 юнія 1944 р. из 851 889 усіх жителюѣв 461 555 были греко-католиками (докладна цидулка про Мукачівську греко-католицьку єпархию єпископського секретаря о. Олександра Пунька до Римського престолу уд 1949 р.; Пушкеш 2001, 198), а приблизно 500 тис. – русинами. В Словакиї за считанням людей уд децембра 1940 р. греко-католиками себе записали 176 341, а русинами – лем 49 784 чол. (Borza 2018, 55). У 1944 р. греко-католикѣв Пряшівської єпархії насчитовалося 146 017 осѣб (*Schematismus* 1944, 113; Coranič 2014, 287; Borza 2018, 19, табл. 3). Из них, правда, до Мукачівської апостольської адміністрації в Словакиї товды удносилися 43 316 греко-католикѣв (*Schematismus* 1944, 113; Coranič 2014, 287-288; Borza 2018, 21-22, табл. 4). Русинами в Словакиї, за півдсѣютами П.Р. Магочія, у 1940 р. называли себе 85 991 осѣб, з яких на Пряшівщині – 61 270, и 48 231 у 1950 р., з котрых на Пряшівщині насчитовалося 40 446 осѣб (Magocsi 2015, 329, табл. 23.1; Magocsi 2016, 408, табл. 23.1).

Майже завто, уперек «сильным сього світу», для приблизно 650 тис. греко-католикѣв та приблизно тѣлко ж карпатських русинѣв «з Божої

ласкы» Римський престул 19 юлія 1940 р. назначив ординарным епископом Пряшівської епархії не словака (хоть словаків–греко-католиків на тот час уже было бўлше), а русина из Руських Пеклян Павла Петра Гойдича (Šturák 2013, 127; Coranič 2014, 251-291; Borza 2018, 15-136). И ишпен так, 24 септембра 1944 р. новым мукачівським епископом став не етнічний маляр вадь українець за убежденієм (хоть на тот час епархия ищи была в составі Мадярщины, но через Карпаты уже ся проривала советськое войско), а пўдкарпатський русин из Великого Бичкова Теодор Ромжа (Бендас, Бендас 1999, 205-209; Пушкаш 2001, 244; Bendász, Bendász 2014, 351-359).

Як упозирать из документів того часу и научных робіт отцїв Ціріла Васіла, Петера Борзы и Ласло Пушкаша, в обох случаях Сята столиця была добре інформована про карпаторусинський етнічний повод и русинську ідентичність епископів П.П. Гойдича и Т. Ромжі. Владика П.П. Гойдич був назначений Римським престолом у самый вирьх конфлікту межи ним и словацьков владов из-за русинського вопроса (Vasil' 2010, 33-45; Borza 2018, 35-58), а владика Теодор Ромжа – усячений в самый пік боюїв Челленої армії за анексовану недавно Мадярщинов чехословацьку автономну територію Пўдкарпатську Русь (Пушкаш 2001, 77-82).

9. Запрещеніє русинів–греко-католиків комуністичеськими режимами у СРСР, Польщі, Чехословакиї и Румунії (1945-1950)

Невстигла ся кончити Друга мирова война, як пўддержаний містными и экспортованими українськими советськими комуністами сталінський режим, «твердо рішив» и «русинський», и «уніатський вопрос». Удповідно до резолюції «Національні вопросы Середньої Европы и Балкан», прийнятої ищи на V-му Конгресови Комінтерну у Москві межи 17 юнієм и 8 юлієм 1924 р. (Співак 1961, 56-57, док. № 23; Magocsi 2015, 312-313; Magocsi 2016, 387-389), та удносно до *Инструкції № 58* начальника Ради у ділах Руської православної церкви пўддя Ради Народных Комісарів СРСР Георгія Карпова уд 14 марта 1945 р. (Гайковський 2006, 156-159, док. № 29), в Советському Союзі (на Пўдкарпатті/ Закарпатті), в Польщі (на Лемковині), в Чехословакиї (на Пряшівщині) и в Румунії (на Мараморощині) народность карпатських русинів у паспортах 1946-1948 рр. новов комуністичнов владов была замінена на українську,

а вшиткых греко-католикѹв у 1946-1950 рр. было «воссоєдено» из пѹдконтрольных Кремлю Руськов православнов церквов (Magocsi 2015, 291-342, 346-348; Magocsi 2016, 361-424, 428-430).

На тот час бысида йшла про приблизительно 500 тис. карпатських русинѹв–греко-католикѹв ужгородської уніатської традиції, які пѹсля 1944 р. оказались на кривавих зимлях пѹд Сталіном у центрально-восточнѹв Европі. Из них приблизительно 380 тис. жили в Мукачівськѹв епархії, до 80 тис. у Пряшівськѹв епархії в Чехословакиї и приблизительно 30 тис. у Мараморошськѹв епархії в Румунії. Нигда досюдь в історії русинѹв–греко-католикѹв ужгородської уніатської традиції (рувно як и карпатських русинѹв брестейської уніатської традиції, вадь православных карпатських русинѹв, про котрых у йсюѹв статті не йдеся) до стрічі з советсько-українським комунізмом (1944-1950) никому не приходило в голову їх офіційально заказати (запрітити) як релігійну и етнічну общность.

Починавучи из осени 1944 р. (для Мукачівської епархії) и з весни 1945 р. (для Пряшівської епархії) на плічі двох карпаторусинських греко-католицьких архиереюѹв упав тяжкий хрест іспитанія віров. Єднако, треба твердо тямити, што на устроєный московськими, київськими и містными українськими комуністами-націоналістами из Народных рад вадь из Народных комітетѹв Закарпатської України, Мараморош-Сігетського округу и Пряшюѹвщини з помощью так называемых «Ініціативных групп» и псевдо-соборѹв етнорелігійный прозелітизм, оба владики неискусилися. Ани они, ани керовані ними містні Греко-католицькі церкви, параяфіальное и монашеськое духовенство и прості миряни у своюѹв абсолютнѹв бѹлшости неприяли нової етно-конфесіональної ідентичности православных украюїнців уд новых «сильных сього світу». До кѹнця свого земного живота мукачѹвський єпископ Теодор Ромжа (умер 1 новембра 1947 р. пѹсля терористичного акту учиненого проти нього 27 октовбра) (Пушкаш 2001, 154-190) и пряшѹвський єпископ Павло Петро Гойдич (умер 17 юлія 1960 р. в Леопольдовѹв тюрмі пѹсля повного фізического уснаження організму за 10 рокѹв тюремного живота в нелюдських условиях) (Šturák 2013, 80-89) неудказалися уд своей рѹдної карпаторусинської греко-католицької ідентичности.

Куртий вывод

Из фактичеського матеріалу, што-м виклав до типир, ясно ся вказує един убедительный вывод: мижнародна пїддержка и узнання етно-конфесіональної ідентичности карпатських русинів греко-католиків ужгородської уніатської традиції фурт приходила лем из боку колективного Западу (США, Паризька мирова конференція, Прага/ ЧСР, Римський престїл/ Ватикан), и нарубы, їх офіціальний запрїт (заказ) – приходив из боку колективного Востока (СРСР/ Україна). Иронія судьбы полягать у тому, што карпатських русинів прияв, сокотив и узнавав як окремый нарїд не Восток (в лиці росіян и українців), удкїдь они прийшли у середньовічнїв и ранньомодернїв добі, а Запад. Про мене исе ся може обясняти лем єдным: заштитов з боку Сятої столиці/ Римського престолу народу, який колись прийшов до восточных словян из Запада (Нормандії), и віками усокотив свою етнічну ідентичність у Польському и Мадярському королївствах, а пак у Австрійськїв и Австро-Мадярськїв монархіях. Як и у 1771 р. и 1818 р., так и типир, «з Божої ласкы», ися ідентичність фунговала упоперек «сильным сього світу», и не лем пїсля мижнародної пїддержкы у 1918-1919 рр., а й пїсля гибы її офіціального запрїту (заказу) комунїстами у 1945-1950 рр. Айбо про исе пїде бысіда уже у иншїв публкації.

Бібліографія

- Бендас, Стефан, Бендас, Даниїл. 1999. *Священики-мученики, сповідники вірності*. Ужгород: Закарпаття.
- Благовѣстник*. 1934, ч. 9.
- Богачевська-Хом'як, Марта. 2014. «Обрання єпископа». *Україна модерна*, ч. 21: 23-48.
- Ванат, Иван. 1990. *Нариси новїтньої історії українців Східної Словаччини*, т. 1: 1918-1938, 2-ге вид. Братїслава–Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво; Відділ української літератури.
- Вегеш, Микола, Фединець, Чїлла, ред. 2010. *Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура (україномовний варіант українсько-угорського видання)*. Ужгород: Полїграфцентр «Лїра».
- Гайковський, Михайло, ред. 2006. *Хресною дорогою: функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1946 роках. Збірник документів і матеріалів*. Львів: Місіонер.

- Гранчак, Іван, ред. 1995. *Нариси історії Закарпаття: у трьох томах*, т. 2: 1918-1945. Ужгород: Закарпаття.
- Данко, Осип. 1993. «Роль закарпатської еміграції в США у вирішенні долі Закарпаття в 1918-1919 роках». В: *Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура»* (Ужгород, 26 серпня-1 вересня 1991 р.), 169-183. Ужгород: Карпати.
- Душпастьєр. 1937, ч. 9-10: 235-238.
- Качараба, Степан. 2012. «Греко-католицька церква у США наприкінці XIX-на початку XX ст.: проблеми становлення». В: *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, едиц. 21: *Scripta moment*. Ювілейний збірник на пошану Богдана Яковича. Ред. Олександр Седляр, Наталія Кобрин, 361-368. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Кічера, Віктор. 2020. «Призначення єпископа для греко-католиків русинського обряду в США». *Русин*, ч. 59: 115-129.
- Конечні, Станіслав. 2009. *Капітолы з історії Русинів на Словеньску в контексті розвою карпатських Русинів од найстаріших часів*. Пряшів: Русин і Народны новинки.
- Летц, Роберт. 2000. «Становище Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині у другій половині 40-х-на початку 50-х років XX століття». В: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, ч. 2. Ред. Борис Гудзяк, Ігор Скочиляс, Олег Турій, 273-289. Львів: Видавництво Львівської богословської академії.
- Летц, Роберт. 2003. «Греко-Католицька Церква у Словаччині в період між двома світовими війнами». В: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*. Ред. Борис Гудзяк, Ігор Скочиляс, Олег Турій, ч. 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи*. Ред. Олег Турій, 174-186. Львів: Видавництво Українського католицького університету.
- Магочій, Павло Роберт. 1993. «Створені чи перетворені в Америці? Народність і процес самовизначення серед карпаторусинських іммігрантів і їхніх нащадків». В: *Тривалість регіональних культур. Русини і українці на їхній Карпатській батьківщині та за кордоном*. Ред. Павло Роберт Магочій, 166-181. Нью-Йорк: Видавництво Колумбійського університету.
- Магочій, Павло Роберт. 1994а. *Русини на Словеньску. Історичний перегляд*. Пряшів: Русинська оброда.
- Магочій, Павло Роберт. 1994б. *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948)*. Авторизув. пер. з англ. Ужгород: Патент.
- Магочій, Павло Роберт. 2007. «Америка». В: *Русинський язык = Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, т. 14. Ред. Paul Robert Magocsi, 385-392. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej.
- Магочій, Павло Роберт, Поп Іван, ред. 2010. *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*. Пер. з англ. Надія Кушко. Ужгород: Видавництво В. Падяка.

- Мазурок, Ігор. 2010. *Правове становище Закарпаття у 1939-1944 рр. (Історико-правове дослідження)*. Ужгород: Карпатська Вежа.
- Офіцинський, Роман. 1997. *Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939-1944)*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Пекар, Атанасій. 1997. *Нариси історії Церкви Закарпаття*, т. 1: *Єрархічне оформлення*, вид. 2. Рим-Львів: Місіонер.
- Пекар, Атанасій. 2000. «Греко-католицька церква в кордонах Чехословаччини 1919-1939». В: *Zakarpatská Ukrajina v rámci Československa (1919-1939). Zborník materiálův zo 6. vedeckej karpatistickej konferencie (Prešov, 2.-4.09.1998)*. Ред. Mikuláš Mušínska, 115-131. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- Пушкаш, Ласло. 2001. *Кир Теодор Ромжа: Життя і смерть єпископа*. Львів: Видавництво Львівської богословської академії.
- Рамач, Янко. 2003. «Релігійна та національна ідентичність русинів Крижевацької єпархії (1777-1918)». В: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*. Ред. Борис Гудзяк, Ігор Скочиляс, Олег Турій, ч. 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи*. Ред. Олег Турій, 187-198. Львів: Видавництво Українського католицького університету.
- Ротшильд, Джозеф. 2001. *Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами*. Пер. з англ. В. П. Канаш. Київ: Мегатайп.
- Співак, Борис, ред. 1961. *Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною: збірник документів*, т. 2: 1924-1929 рр. Ред. Валентина Каюрова, Володимир Місюра. Ужгород: Карпати.
- «Статистика». 1927. *Руски календар 1928*, 117-127.
- Удвари, Иштван. 1993. «Русины в Венгерском Королевстве». В: *Тривання регіональних культур: русини і українці на їхній карпатській батьківщині та за кордоном*. Ред. Павло Роберт Магочій, 103-139. Нью-Йорк: Видавництво Колумбійського університету.
- Фенич, Володимир. 2010. «В оточенні інших: греко-католики Мукачівської єпархії та їх сусіди у світлі сучасних досліджень офіційної статистики кінця ХІХ-початку ХХ ст.». В: *Науковий вісник Ужгородського університету = Серія: Історія*, едич. 25, 104-124. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла».
- Фенич, Володимир. 2016. «Від монастирської Церкви-Єпархії до „Ecclesia sui iuris”: Ужгородська унія та інститування церковних спільнот ужгородської унійної традиції». В: *Наукові записки Ужгородського університету = Серія: історично-релігійні студії*, едич. 5, 26-105. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла».
- Фенич, Володимир. 2018. «З ласки Божої... Формування етноконфесійної ідентичності русинів-греко-католиків ужгородської унійної традиції у супереч „сильним світу цього”». В: *20 років високошкольської русиністики на Словакії/*

- 20 rokov vysokoškolskej rusinistiky na Slovensku. Zborník referátov z medzinárodnej научной конференції, Пряшівська універзіта, 17.-19.10.2018. Ред. Кветослава Копорова, 218-237. Пряшів: Видавateľство Пряшівської універзіти в Пряшеві.
- Фенич, Володимир. 2019. Греко-католики ужгородської унійної традиції: міфи, стереотипи, реалії. Ужгород: Видавництво Валерія Падяка.
- Черничко, Степан, Фединець Чілла. 2014. Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року): монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра».
- Acta Apostolicae Sedis – Commentarium Officiale. Acta Pii Pp. XI = Typis Polyglottis Vaticanis.* 1937. Romae.
- Apoštolat sv. Cyrila a Metoděje.* 1935, ч. 5-6. Olomouc.
- Bendász, István, Bendász Dániel. 2014. *Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai.* Budapest: Kairosz Kiadó.
- Bendász, István, Koi István, Sztripszky Hiador, a bevezető tanulmányokat. 1994. *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsegeinek 1792. évi katalógusa.* Nyiregyháza: Kiadja a Sent Atanáz Görögkatolikus Főiskola.
- Borza, Peter. 2013. «K dejinám Gréckokatolíckej farnosti sv. Klimenta v Prahe». B: *Vo svetle výročí III.* Ред. Jaroslav Coranič, 367-375. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove.
- Borza, Peter. 2018. *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939-1945.* Prešov: Petra.
- Botlik, József. 1997. *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997).* Budapest: Hatodik síp alapítvány új mandátum könyvkiadó.
- Botlik, József. 2005a. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok, 1918-1945.* Nyiregyháza: Kiadja a Nyiregyházi Főiskola.
- Botlik, József. 2005b. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján, II. A Magyarországhoz történt visszatérés után, 1939-1945.* Nyiregyháza: Kiadja a Nyiregyházi Főiskola.
- Brenzovics, László. 2010. *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939-1944.* Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.
- Coranič, Jaroslav. 2013. *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918-1939.* Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove.
- Coranič, Jaroslav. 2014. *Z dějin Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku.* Česke Budějovice: Sdružení sv. Jana Nepomuckého při Biskupství českobudějovickém.
- Edvard Beneš a Podkarpatská Rus.* 2006. Užhorod: ПП «Повч Р.М.».
- Exposé Dr. G. I. Žatkoviča: bývalého gubernatora Podkarpatskoj Rusi, o Podkarpatskoj Rusi.* 1921. Homstead: Am. Russky Viestník.
- Fedinec, Csilla. 2002. *A Kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918-1944.* Budapest: Lilium Aurum Könyvkiadó.

- Fedinec, Csilla. 2015. «*A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja*» 1938-1944. Budapest: Jaffa Kiadó.
- Fenics, Volodimir. 2020. *Az ungvári görög katolikus unió hagyatéka: mítoszok, sztereotípiák és a valóság*. Пер. з укр. Dóra Ádám. Ungvár: Valeriy Padyak Kiadója.
- Hnidyk, Iryna. 2017. «Formation of Greek Catholic Church Organizational Structure in United States. Parishes as Centers of National and Cultural Life of Ukrainian Emigration (1884-1914)». *Historical and Cultural Studies*, т. 4, ч. 1: 9-14.
- Hořec, Jaromír, ред. 1997. *Generální Statut*. В: *Dokumenty o Podkarpatské Rusi*, 12-14. Praha: Plantin.
- Kepecs, József, ред. 2000. *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880-1941)*. Budapest: Központi statisztikai hivatal.
- Krofta, Kamil. 1934. *Podkarpatská Rus a Československo*. Praha: Svaz národního osvobození Tiskem Pokroku.
- Magocsi, Paul Robert. 1993. «Made or Re-made in America? Nationality and Identity Formation Among Carpatho-Rusyn Immigration and Their Descendants». В: *The Persistence of Regional Cultures. Rusyns and Ukrainians in Their Carpathian Homeland and Abroad*. Ред. Paul Robert Magocsi, 163-178. New York: Columbia University Press.
- Magocsi, Paul Robert. 2005. *Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America*. Wauconda: Bolchazy-Carducci Publishers, Inc.
- Magocsi, Paul Robert. 2015. *With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*. Budapest–New York: Central European University Press.
- Magocsi, Paul Robert. 2016. *Chrebtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov: UNIVERSUM.
- Magocsi, Paul Robert, Pop Ivan, ред. 2005. *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press.
- Pekár, Martin, Tokárová, Zuzana. 2010. «K postaveniu Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939-1945 vo svetle slovenskej historiografie a nemeckých prameňov (sonda do problematiky)». В: *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*. Ред. Jaroslav Coranič, Peter Šturák, Jana Koprivňáková, 47-62. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove.
- Rusu, Viorel. 2015. «Între desfințare, re-arondare ecleyiastică și rezistență. Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului în perioada 1940-1944». В: *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate*. Ред. Irina Liuba Horvat, Mykhailo Zan, Anastasia Vehesh, 100-117. Sătmăr: Editura Muzeului Sătmărean.
- Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioceseos Prešovensis (Fragopolitanae) et administraturae apostolicae dioec. Mukačensis in Slovachia pro Anno Domini 1944. Ab erecta sede episcopali Anno 128. 1944*. Prešov: Typis Typographiae Andreae.
- Schematismus venerabilis cleri dioeceseos Fragopolensis (Prešov – Prjašev) pro Anno Domini 1938. Ab erecta sede episcopali Anno 122. 1938*. Fragopoli: Typographiae ad S. Nicolaum.

- Sčítaná lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl 1.* 1934. Praha: Státní úřad statistický.
- Shereghy, Basil. 1979. *Bishop Basil Takach. «The Good Shepherd»*. Pittsburg: Byzantine Seminary Press.
- Slivka, Jon. 1978. *Historical Mirror. Sources of the Rusin and Hungarian Greek Rite Catholics in the United States of America 1884-1963*. Brooklyn, NY: опубликоване власным накладом.
- «Smlouva mezi čelnými mocnostmi spojeným i sdruženými a Československem, podepsaná v Saint-Germain-en-Laye dne 10. září 1919». 2012. B: *Národnostní menšiny v Československu 1918-1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?* Ред. Andrej Tóth, Lukáš Novotný, Michal Stehlík, додаток ч. 4, розд. 2, 632. Praha: TOGGA.
- Šturák, Peter. 2013. *Pavol Peter Gojdič OSBM – prešovský gréckokatolícky biskup (1926-1960)*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove.
- Švorc, Peter. 1996. *Zakliata krajina Podkarpatská Rus (1918-1946)*. Prešov: UNIVERSUM.
- Švorc, Peter. 2009. «Мировá konferencia v Paríži (1919), Rusíni a krajinská hranica so Slovenskom». B: *Карпатские русины в славянском мире: актуальные проблемы. Материалы международного научного круглого стола*. Ред. Мирослав Даниш, Юлия Борисёнок, 55–89. Москва–Братислава: Издатель Степаненко.
- Udvari, István, ред. 1990. *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészszégeinek 1806. évi összeírása*. Nyiregzháza: Kiadja a Vasvári Pál Társaság.
- Udvari, Istvan. 1993. «Rusyns in Hungary and the Hungarian Kingdom». B: *The Persistence of Regional Cultures. Rusyns and Ukrainians in Ther Carpathian Homeland and Abroad*. Ред. Paul Robert Magocsi, 105-138. New York: Columbia University Press.
- «Ustavni listina Československé republiky». 1920. B: *Sbirka zákonů a nařízení statu Československého*, p. 26: 255-256.
- Vasil', Cyril. 2004. «Канонické právo východných cirkví. Klúčové otázky Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku». *Teologický časopis*, ч. 2: 69-85.
- Vasil', Cyril. 2010. «Biskup Peter Pavel Gojdič OSBM, z pohľadu Svätej Stolice v rokoch krízových zmien – obdobie Slovenskej Republiky». B: *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*. Ред. Jaroslav Coranič, Peter Šturák, Jana Koprivňáková, 33-45. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove.

Павел Роберт Магочій

Торонтонський Університет/ University of Toronto

Человек, што остал президентом европской республики Григорий Игнатий Жаткович¹

Abstract

The Fellow Who Made Himself President of a European Republic. Gregory Ignatius Zhatkovych

The study is the first comprehensive biography of Gregory Ignatius Zhatkovych, a Pittsburgh-based lawyer, who in 1918-1919 was instrumental in the creation of Czechoslovakia and the inclusion of its far eastern region, Subcarpathian Rus'/ Ruthenia, into the new country.

Until now, information about Gregory Zhatkovych has come primarily from the extensive body of historical literature describing how Subcarpathian Rus' was incorporated into Czechoslovakia at the close of World War I. The facts related in this literature are more or less the same. Their assessment, however, differs rather substantially depending on the ideological orientation of the authors and/ or the time when they were writing.

In the above literature Gregory Zhatkovych figures prominently, although until most recently he has been described in very different terms. For some authors, he is hailed as a friend of the young democratic Czechoslovak state. For others, especially those of Marxist persuasion, he is denigrated as a representative of Rusyn-American "bourgeois nationalist organizations", a "lackey" and "loyal son of American capitalism", and "an agent of American imperialism". Finally, there are those who consider Zhatkovych a Carpatho-Rusyn patriot who did his best – but ultimately failed – to as-

¹ З англійського мови переклала Марта Ватраль.

sure that the promises made by the Czechoslovak government for Subcarpathian self-rule would be fulfilled.

Despite his historic importance, to date there is no biography of Gregory Zhatkovych other than a few brief encyclopedic entries. Aside from their brevity, these entries generally focus on the few years just after World War I, when he was politically active in Europe. But Zhatkovych had a life both before and after those years as a lawyer and political activist in the United States, in particular in western Pennsylvania.

Based on recently uncovered correspondence between Zhatkovych and his wife and between the wife and her sister, as well as unpublished biographical data provided by his surviving family members, the recently published correspondence with President Masaryk, and several rare newspaper reports especially from western Pennsylvania, this is the first study to provide a comprehensive biography that spans Gregory Zhatkovych's pre- and especially post-World War I career in the United States until his death in 1967.

Keywords: Gregory Ignatius Zhatkovych, the 1918-1919 incorporation process, Paris Peace Conference (1919-1920), Uhro-Rusinia/ Rusinia, Uhro-Rusins, Subcarpathian Rus', Carpatho-Rusyn American immigrants

Streszczenie

Człowiek, który został prezydentem republiki europejskiej. Grzegorz Ignacy Żatkowycz

Artykuł jest pierwszą obszerną biografią Grzegorza Ignacego Żatkowycza, prawnika z Pittsburgha, który w latach 1918-1919 brał udział w procesie powstania Czechosłowacji i włączenia do niej jej najbardziej wschodniego regionu, Rusi Podkarpackiej.

Do tej pory informacje o Grzegorzu Żatkowyczu pochodziły przede wszystkim z obszernej literatury historycznej, opisującej włączenie Rusi Podkarpackiej do Czechosłowacji po zakończeniu I wojny światowej. Fakty, których dotyczy ta literatura, są mniej więcej takie same. Jednak ich ocena istotnie się różni, w zależności od orientacji ideologicznej autorów i/ lub czasu, w którym pisali.

W tej literaturze Grzegorz Żatkowycz zajmuje ważne miejsce, choć do niedawna był opisywany w skrajnych kategoriach. Przez niektórych autorów został okrzyknięty przyjacielem młodego demokratycznego państwa czechosłowackiego. Przez innych, zwłaszcza tych o przekonaniach marksistowskich, jest oczerniany jako przedstawiciel rusińsko-amerykańskich „burżuazyjnych organizacji nacjonalistycznych”, „lokal” i „lojalny syn amerykańskiego kapitalizmu” oraz „agent amerykańskiego imperializmu”. Są

wreszcie tacy, którzy uważają Żatkowycza za karpackorusińskiego patriotę, który dołożył wszelkich starań, choć ostatecznie bez powodzenia, żeby zapewnić spełnienie obietnic czechosłowackiego rządu dotyczących samorządności Rusi Podkarpackiej.

Pomimo historycznego znaczenia Żatkowycza, do tej pory nie powstała jego biografia, poza kilkoma krótkimi notkami encyklopedycznymi. Notki te koncentrują się głównie na kilku latach tuż po I wojnie światowej, kiedy Żatkowycz był aktywny politycznie w Europie. Ale prowadził on życie zarówno przed, jak i po tych latach jako prawnik i działacz polityczny w Stanach Zjednoczonych, głównie w zachodniej Pensylwanii.

Artykuł stanowi pierwsze studium, które na podstawie niedawno odkrytej korespondencji między Żatkowyczem i jego żoną oraz między jego żoną i jej siostrą, a także niepublikowanych danych biograficznych dostarczonych przez członków jego rodziny, niedawno opublikowanej korespondencji z prezydentem Masarykiem i kilku doniesień prasowych, zwłaszcza z prasy z zachodniej Pensylwanii, przedstawia obszerną biografię obejmującą karierę Grzegorza Żatkowycza przed, a zwłaszcza po I wojnie światowej w Stanach Zjednoczonych, aż do jego śmierci w 1967 roku.

Słowa kluczowe: Grzegorz Ignacy Żatkowycz, proces inkorporacji 1918-1919, konferencja pokojowa w Paryżu (1919-1920), Ugro-Rusynia/ Rusynia, Ugro-Rusini, Ruś Podkarpacka, karpackorusińscy amerykańscy imigranci

Отец вродил ся в Чехословації, там, де тягнут ся долины серед Руских Карпат. В тот час його мати їхала запряженим в волю возом до малого села. Віз затримал ся... на мальовничым пляци пред корчмом, при закруті запорошеной дороги. Корчма была густо набита хлопами. Стара, зогнена водвое ворожка помогла свіжо впеченій мамі – і то она, тота ворожка, зажуривши сивы очы, взяла маленьке рученятко дітини і возвістила найповажнішым тоном, же тото чорновоLOSE хлопа буде колиси рядило том гористом зеленом країном, в якій ся вродило. Як Мона Ліса, молоде дівча, што присіло смотрячы в горіючий в коминку оген, думало, як штоси так чудове могло бы ся трафити ей дітині (Zatkovich, Connie 1943, 1)².

Такій рід оповісти є дост типовый, в загальным сенсі єст то єден з примірів вельох фантазийных легенд переказуваных імігрантами їх вродженим в Америкі дітям і внукам. Ріжниця є в тым, же тот

² Вшыткы цитаты з анґлицкоязычных джерел на лемківскій язык перевела М. В.

конкретна легенда зо своїм віщынью вказала ся правдива. Чорноволосым немовлятом был Григорий Жаткович і тридцет років пізнійше фактычні явил ся, жебы рядити земльою, де ся вродил – Підкарпатском Русю.

Реальный Григорий Жаткович³ вродил ся в малым селі Голубине 2 грудня 1886 р. В хвили його народин село находило ся в мадярській часті Австро-Угорской монархії. За жытя Жатковича в Підкарпатській Руси парократні зміняло ся політычне пануваня: в 1919 р. остала она частю Чехословації; в 1939 р. вернула до Мадяр; од 1945 р. была в Совітскым Союзі як част Закарпатской области совітской України; а од 1992 р. находит ся в самостійній Україні.

Григорий Ігнатий Жаткович⁴ был другим сыном Павла Й. Жатковича (1852-1916) і Ирмы Злоцкой. Ірма была дівком грекокатолицкого священника і карпаторусиньского культурного діяча Феодосия Злоцкого (1846-1926). Павел Жаткович тіж походил з родини грекокатолицких священників, з якої выводил ся і його молодшый брат, знаний карпаторусиньскій етнограф і історик, Юрій Кальман Жаткович (1855-1920). Противні до свого молодшого брата, Павел не вступил до священничого стану, але вышколил ся на юристу і през пятнадцет років робил як нотарий в замешканым през Карпатских Русинів регіоні в північно-східнім Угорскым Королівстві (Magocsi 20056; Мазурок 2010; «Ugro Russkis Leader» 1916). В 1890 р. емігрувал до З'єднаних Штатів Америки, а в наступным році спровадил гын жену і троє діти, в тым штырьорічного товды Григория. Родина Жатковичів початково мешкала в Нью Йорку, докладнійше в Нижнім Іст Сайд Мангеттен, де в тамтым часі мешкало найвеще Славян і інчых центральных, полудньовых і східніх Європейчыків в Америці. Коротко по своїм приїзді Павел остал ведучым діячом середовиска русиньско-американьских емігрантів. Был єдным з основа-

³ Вшыткы материялы односячы ся до родини Жатковичів, остали достарчены авторови през найстаршу дітину Григория Жатковича, Теда (Грега) Жатковича (1916-2003), през його п'яту дітину, Констанс Луїзу Аш (вр. 1925 р.) і през ей найстаршу дівку, Дженніфер Аш. Особливі вдячый єм Річардови Кустерови і др. Богданови Горбальови за достарчєня мі статей о Жатковичу, што печатали ся в американьских газетах.

⁴ Запис назвиска Григория в публикуваных і непубликуваных джерелах ріжнит ся в залежности од языка публикации і його власных преференцій. Мадярска форма, што являла ся в європских документах його вітця, звучыт Zsatkovics. Початково Григорий записувал своє назвиско по англицькы як Zsatkovich, але в Європі вышмарил «s» (яке выдавало ся за барз мадярське) і од мая 1920 р. писал ся Zatkovich. В русиньско- і чеськоязычных публикациях, издаваных ци то в Америці, ци в Європі появлят ся форма Žatkovič. В тій статії хоснувана є оригінальна русиньска форма: Жаткович.

тели могучого Соединения Грекокатолических Русских Братств (Greek Catholic Union of Rusyn Brotherhoods) початково з сідибом во східній Пенсильванії, а в 1892 р. остал спілредактором, а неодога шефредактором значучой газети «Американскій русскій вѣстникъ».

До того часу інформації о Григорию Жатковичу походили предовшитком з обшырной історичной літературы, описуючой влучыня Підкарпатской Руси до Чехословації по закінчынню першой світової войны. Загалны історичны переказы о межевоєнній Підкарпатській Руси все омавляють процес інкорпорації в роках 1918-1919, подібні як і пару опрацувань, зосереджающих ся особливі на тій темі. Факты передставлены в тых працах сут менше веце такы самы. Их оціна єднак істинно ся ріжнит в залежности од ідеологічної орієнтації авторів і/ або часу, коли писали. Працы чешскых (Raušer 1936), українських (Ортоскоп 1924) і карпаторускых (Hatalák 1935) авторів, якы вказали ся в межевоєнним періоді, в основным позитивні оціняли добровільне рішыння насеління (або хоц бы лем ей самопокликаного лідера), жебы долучыти ся до Чехословації. В тым самым періоді, характеризуючым ся в Європі насилінном фашизму і ревізіонізмом границ, польскы (Zawadowski 1931, 8-24), італіянскы (Scrimali 1938, 9-32), німецкы (Ballreich 1938, 8-19) і мадярскы (Hungarian Frontier Readjustment League 1927; Kemény 1939, 100-142) авторы критичні односили ся до процесу інкорпорації, а як аргумент подавали негатывне влияня чехословацкого панування на Підкарпатській Руси.

По прилучынню Підкарпатской Руси до Совітского Союзу в 1945 р., новий комуністичный режім вымагал од своїх істориків і публицистів, жебы одповідньо марксістовско представляти події з участю Жатковича, як тіж його самого. Совітскы (Баженова 1962, 55-95; Клипотюк 1952; Мельникова 1951а; Мельникова 1951б; Неточаев, Лелекач 1954) і чехословацкы (Krempa 1978) авторы, што публикували в наступуючых по другій світової війні декадах совітского панування, узнали інкорпорацию з років 1918-1919 за акт чехословацкого імперіялізму реалізованого през буржуазийный уряд новой державы, нарушающий соспільно-економічны і національны інтересы локального насеління. В часі тых самых декад зимной войны, вчены на Заході прібували представити барже обективный погляд, што узнавал добровільный характер союзу, а єдночасно критичні односил ся до одмовы Чехословації признання регіонові обіцяной автономії (Hanak 1962, 1-22; Magocsi 1975; Magocsi

1976; Magocsi 1978, 76-102; Stercho 1971, 16-38; Warzeski 1971, 129-159). Одродження зацікавлення Підкарпатском Русю по занепаді совітской влады в роках 1989-1991, принесло в великій мірі нове покоління Словаків (Švorc 1997; Švorc 2003, 92-175; Ванат 1990, 40-115), Чехів (Pejša 2016; Rychlík 2014), Українців (Гранчак 1995, 38-113; Shandor 1997, 3-34) і інших істориків (Пушкеш 2006, 25-74; Шевченко 2011, 105-141), што были барже обективны в оціні чехословацко-підкарпатских одношынь в часі процесу інкорпорації.

В цілій спомненій горі літератури Григорий Жаткович занимає важне місце, хоц до недавна был представляный в крайних категориях. През декотрых авторів (Raušer 1936; Natalák 1935) был презентуваный як приятель молодой демократичной чехословацкой державы. През інших, головні тых з марксистовскыма переконаннями, был він оклеветаный як репрезентант русиньско-американьскых «буржуйскых націоналістичных організацій» (Krempa 1978, 715), «локай» і «одданный сын американьско-го капіталізму» (Неточаев, Лелекач 1954, 279) і «агент американьского імперіялізму» (Мельникова 1951б, 85). Сут тіж такы (Hanak 1962; Magocsi 1976; Magocsi 1978; Stercho 1971; Warzeski 1971), што уважають Жатковича за карпаторусиньского патріоту, який зробил вшытко, хоц в ефекті ся му не повело, жебы запевнити сполніня обітниц чехословацкого уряду односячых ся до гаранту власного уряду для Підкарпатя.

Хоц історичне значыня Жатковича є велике, то до того часу неє його біографії, окрема пару коротких енциклопедичных статії (Дутко 2009, 286; Kolář 1998, 297-298; Magocsi 2005a, 544-550; Мазурок 2005, 349-351; Поп, Димитрий 2006, 95-96; Поп, Иван 2006, 187; Pop, Ivan 2008, 281-283; Struk 1993, 843; Віднянський 2005, 140). Окрема того, же сут короткы, тоты статії головні зосереджають ся на парох роках зараз по першій світовій войні, коли Жаткович был політичній активный в Європі. Але преці мал він жытя так перед, як і по тым періоді, як юриста і політичний діяч в Америці, головні в західній Пенсильванії. На основі недавно одкрытой кореспонденції медже Жатковичом і його женом і медже його женом і ей сестром (Mother 1919-1921; Zatkovich, Gregory 1918-1919), як тіж неопубликуваных біографічных даных достарченых жыючыма членами його родины (Ash 1994; Greg 1978; Zatkovich, Connie 1943), недавно опублікуваной кореспонденції з президентом Масариком (Ноґес 1997, 23-41) і парьох рідких пресовых донесінь, предо вшытком з західній Пенсильванії, тот допис становит першу студийну працу, што містить

в собі обшырну біографію обнимаючу професийне жытя Григория Жатковича в Америці перед, а особливі по першій світовій війні, аж до його смерти в 1967 р.

Як дітина Григорий виховувал ся в ньюйоркскым нижнім Іст Сайд, де ходил до основной школы і ліцея ім. Девітта Клінтона. Деси близько 1904 р. Павел Жаткович перенюс ся з родином до західньої Пенсильванії, а докладнійше на передмістя Гомстед в Піттсбургу. Гын Жатковичы жыли дослівні в тіни гут оцели, што належали до промислового потентата Ендрю Карнегія. Гомстед было тіж, од 1907 р., новом сідибом Соєдиненія Грекокатолических Русских Братств і його секурацийного товариства, видавництвом якого Павел Жаткович керувал до 1914 р.

Хоц промислове середовиско, в яким жыла родина тепер уж парунадцетлітнього хлопця не было легке, Джеррі – як го называли вшыткы його приятелі і родина – виховувал ся хоронений перед тягобами, а навет корыстал з чысленных привілеій (Greg 1978, 5-9). Навчыл ся гра-ти на фортепіані (што робил до кінця свого жытя) і мал знаменитый голос, досконалений правдоподібні през одспівуваня літургії і простопініє в каждую неділю в поблизкій грекокатолицкій парохії, до какой належала його родина. Остал перенесений з робітничого середовиска промислового Гомстед, жебы поступити во вступну школу Сент Вінсент Колледж, римокатолицкой інституції, што находила ся в Латроб в Пенсильванії, даде з 75 км на схід од Піттсбурга.

Рідко трафляло ся, же карпаторусиньскы імiгранты на початку ХХ в. могли си дозволити, жебы послати свої діти на університет. Жатковичы были, як видно, вынятком. Джеррі вчыл ся на Університеті Дюкейн в Піттсбургу, якій скінчыл в 1907 р. зо званьом ліценціята в діліні політычных наук. Пак записал ся на Юридичный Факультет Університету Пенсильванії в Філадельфії, єдного з престижных американьскых університетів з Блющовой Лігі. Окрем працы на занятях, Джеррі розвинул ся тіж як оратор, выгрываючы вельо нагорід в конкурсах дебат в Дюкейн, а пак досконалючы ся як публичный промовця в театральным клубі Університету Пенсильванії. В 1919 р. Жаткович скінчыл юридичны студия, остал принятый в адукатуру в стані Пенсильванія і в тым самым році отворил приватну юридичну практыку в Піттсбургу⁵.

⁵ Подля реляції його сына (Greg 1978, 5) і коментарів в пару газетовых статях, Жаткович отримал тіж звання маістра права на Університеті Джорджауна в Вашингтоні. Він николи не оборонил докторату, хоц в Європі, як споминат «вшыткы называють ня доктором

З огляду на свої особисты схильности, заохочыня родичів і світ едукації, якого досвідчыл, Жаткович мал ся за – і зато был – Американцом. Міг мати тяжке до вимовліня назвиско, міг бесідувати інчыма як англицькій языками (русиньскым і быти може мадярскым⁶) і міг належати до східньохристияньской (грекокатолицькой) церкви з «чудачныма», незахідніма релігійныма практыкамі, але його політычны і соспільны переконання были глыбоко амерыканьскы – віра в демокрацию, владу права і, што повторил в пару своїх писмах, принцип «фейр плей» (*Okrytie-Exposé* 1921, 30).

Жаткович розвинул релятивні добрі просперуючу юридичну практыку, а в якісым моменті, в часі першой світової войны, был правным дорадником в піттсбургскым одділі едной з найвекшых амерыканьскых фірм продукующих авта – Дженерал Моторс. Подібні як інчы молоды амерыканьскы юристы, проводил векшу част каждого літа зо своїма колегами по фаху, одпочываючи в курортах на пілніч од Піттсбурга. В єдным з таких курортів, в Кембридж Спрінгс в пілнічньо-західній Пенсилванії, Джеррі познал Леону Котаймер, з яком ся оженил 31 серпня 1915 р.

Леона походила з римокатолицькой родини німецького походжыня. Ёй отец (др. Джон Б. Котаймер) был імігрантом з Німець, ведучым шыроко розвинену дохторську практыку в Янгстаун, Огайо; ёй мати (Амелія Дейбел) походила з родини маючой добрі просперуючу фірму, што заґаздовувала і продавала землю. Інакше бесідуючи, Леона належала до соспільной еліты Янгстаун. Джеррі Жаткович тым вінчаньом без сомніву піднюс свій соспільный статус. Перша дітина той пары, Григорій «Тед» младший, вродила ся рік по вінчаню, в липци 1916 р. З огляду на свій статус вітця, Жаткович остал звільнений з асентерунку і зато николи не прошол войсковой службы в ЗША.

Жатковичом, то єст властиве звання для юристи» (Zatkovich, Gregory, letter з 14 лютого 1919). По повороті до Америки не хоснувал звання «др», але часто звертано ся до него друком як «Його Ексцеленция Григорій Жаткович, Першый Губернатор Карпатской Руси» (або «Карпатской Росії»).

⁶ Видит ся, же домашнім языком хоснуваным в родині Жатковичів міг быти мадярскій. Його родиче называли свого сына Gerő, што єст мадярскым здрібніньом од Gergely (Григорій). Його амерыканьскы колеґы, з якими ся бавил як дітина, чуючы того мєно змінили го на Джеррі і зато, як пізнійше писал його сын: «Джеррі ся прийняв і уж все был Джеррі Жаткович, николи Григорій» (Greg 1978, 6).

Релятивні стабільне жытя Жатковича як юристы і вітця родини мешкаючого в Піттсбургу мало ся нагло змінити в 1918 р. Перша світова война ся кінчыла, а американьскы політыкы ведены през інтернаціоналістычного президента Вудро Вільсона зачали плянувати необхідны зміны, які мали наступити в повоєнній Європі. Ріжны группы імігрантів в Америці глядали способів помочы і влияния на політычну долю своїх держав. Хоц карпаторусиньскы Американці (яких в тамтым часі было ок. 250 000) мали ріжнорідны організації взаімной помочы і громадянськы стоваришыня, які были основаны што найменше на початку 90. років XIX ст., то не ангажували ся в політычны sprawy аж до кінця першой світової войны.

23 липця 1918 р. члены двох найвекшых русиньско-американьскых самопомоговых організацій, Соєдиненія Грекокатолическых Русскых Братств і Собранія Греко-кафтолическых Церковных Братств стрітили ся в Гомстед в Пенсильванії, жебы створити Американьску Народову Раду Угро-Русинів (Magosci 1976). Приняли документ пак знаний як Резолюция з Гомстед, вказуючий три можливы альтернатывы на будуче їх европской державы: останя в Уграх, але з полным автономієм; получыня ся з Русинами з австрийской Галиції і Буковины; або автономія в рамках ближе неокрисленой державы («До всѣхъ угро-русиновъ» 1918).

Протягом двох наступных місяци Американьска Народова Рада Угро-Русинів была неактивна. Пак, під конец вересня, Рада рішыла ангажувати Жатковича як ей правного дорадника і офіційного репрезентанта. Хоц скорше не был нияк активный в справах русиньско-американьскых імігрантів, то з натуры амбітний Жаткович принял вызваня. Взял участ в посіджыню Народовой Рады в Скрентон в Пенсильванії, де 1 жолтня 1918 р. опрацувано текст меморандум одзеркаляючого його політычну візію, яке мало быти представлене президентови Вільсонови (*Protokol-Zapishnica* 1919, 96-97).

Уж на яр 1918 р. в Зъєднанных Штатах Америки проживало вельо політычных біженців, як нп. Ігнаци Ян Падеревскі серед Поляків і Мілан Штефанік серед Словаків. Вшыткы мали надію на особистый контакт з президентом Америки. Лем двох лідерів осягнуло тоту ціль: чешскій експатриант, професор Томаш Г. Масарик, якій уж товды был добрі знаний вельом влиятельным політыкам і громадянським лідерам і молодый, 32-літній юриста з Піттсбурга, Григорий Жаткович. Хоц не мал реномы когоси такого як професор Масарик або світової славы

п'яніста Падеревські, то Жаткович был Американцьом, што знал, як діє тота система. З помочом демократычного конгресмена з західньої Пенсильванії (Гая Е. Кемпбелля), триособова делегация з Американської Народовой Рады Угро-Русинів 21 жолтня 1918 р. остала запрошена до Білого Дому на авденцію в президента Вільсона.

Жаткович был добрі приготовлений на 45-минутову стрічу. Протягом 15 минут, што їх мал на выповід, Жаткович представил свою політытчну візію в однесію до тых, што їх называл «нашыма Угро-Русинами». Зас запрезентувал три опції, хоц ріжнили ся они під єдным істотным оглядом од Резолюції з Гомстед принятой в липци того рока. Тепер першом і барже радикальном опцийом была «полна незалежність» для Угро-Русинії. Лем товды, коли бы то было неможливе, могла бы быти принята єдна з двох опций: єдність з Русинами з австрийской Галиции і Буковины; або, як мирна конференция не змінит істніючих границь Угор, то «найполнійша автономія» в рамках той державы «жебы загарантувати наше народове жытя на будуче» (*Protokol-Zapishnica* 1919, 99-104). Хоц Жаткович не підписал меморандум представленого в часі стрічы в Білым Домі (бо не был членом дирекції Народной Рады), то без сомніву был постеріганий як головный представник Угро-Русинів. Президент Вільсон погратулювал му репрезентуваня «першого народу, якого просьба одзеркалят полне зрозумління американського духа» (*Protokol-Zapishnica* 1919, 103). Єдночасно Вільсон ствердил, же полна незалежність неє можлива і в ей місце рекомендувал з'єднання в федерації з якісом ближе неокрисленом братерском славянськом державом, в якій Карпатскы Русины мали бы запевнену полну автономію.

Жаткович скоро реагувал на сугестію президента. Два дни пізійше был уж в Філадельфії, репрезентуючы Угро-Русинів в Центральноевропській Демократычній Унії, яка была групом делегатів репрезентуючих 21 народів без власных держав в Європі і на Близком Сході. Під авспіціями парьох американських політытчных і громадянських лідерів, в часі обрад в американській Індепенденс Холл (Зал Незалежности), Центральноевропска Унія ведена през експатриянта Томаша Масарика, дискутувала конкретны пропозиції односячы ся до повоєнного будучого народів без власных держав і відповідаючих ім отчызн. Велика мапа Європы повішена перед Індепенденс Холл обнімала, за наставаньом Жатковича, границі пропонуваной новой державы – Угро-Русинії. Динамічні діючому Жатковичови повело ся тіж придбати репліку Дзвона Свободы

з Індепенденс Холл виконану на тоту okazji і аранжувати ей переслання на Підкарпатску Русь.

Жаткович был наймолодший серед тых політыків, але його властивый молодому човекови динамізм викликал сильне вражыня на американьскых гостях, обсерваторах в Центральноевропейській Унії. Противні до долгых перемов присутных гын європейскых мужів стану, адепт Жаткович голосил найкоротшы можливы увагы: «Ох, дзвоне! Ох, краю! Ох, Президете Вільсоне! Тот ден повинен видіти Угро-Русинів свободныма, свободныма, свободныма!» (цит. за Мау 1967, 250). Присутный гын судья Найвысшого Суду ЗША зажартував: «Як малый ест то нарід, так коротка была тота перемога», на што заможный гандляр Джон Уонамейкер одповіл: «Коротка, правда, але глубока в сути» (*Protokol-Zapishnica* 1919, 106).

В часі Центральноевропейской Демократычної Унії в Філадельфії, Жаткович стрітил тіж першый раз професора Масарика. Поінформувал чешского лідера о меморандум, яке пару дни скорше зложыл в президента Вудро Вільсона і о раді американьского президента, жебы Угро-Русины глядали з'єднання в федерації з якісом братерском славянськом державом. В тым часі Жаткович был уж переконаний, же найліпшым розвязаньом для Угро-Русинів є прилучыня ся до Чехів і Словаків в їх новій державі.

Будучы вірным становиску Американьской Народовой Рады Угро-Русинів, Жаткович дішол до чехословацкого розвязання по докладным передуманю ріжних опцій. Опция з'єднання ся з інчыма східніма Славянами виділа ся як непрактична з парох причин (*Protokol-Zapishnica* 1919, 107). Галицкых і буковиньскых Русинів діліл безнадійні глубокий антагонізм медже проросийскыма (карпаторосы) і проукраїнськыма імігрантами в Америці. В тым самым часі в Європі галицкы Українці были в стані войны з Поляками, а Росія і Україна были знищены през громадянську войну. Маючы тото на увазі, практичний реаліста Жаткович возвал дирекцію Американьской Народовой Рады Угро-Русинів на наступну стрічу в Скрантон в Пенсильванії на 12 листопада. Повело ся му переконати членів дирекції до прийнятя як свого програму наступуючой резолюції:

Чтобы Угро-Русины съ найширшимъ самостоятельными – автономичными правами якъ штатъ, на федеративной основѣ приключилися къ Чехосло-

венской Демократической Републикѣ, съ тымъ условіемъ, что до нашей крайны принадлежатъ всѣ оригинально угро-русски столицѣ: Спишъ, Шаришъ, Земплинъ, Абауй, Боршодъ, Унгъ, Угоча, Берегъ и Мараморошъ («Протоколъ» цит. за Magocsi 1976, 357).

Резолюция зо Скрентон містила в собі два основны элементы візії Жатковича, які мали быти повторюваны през цілу його політичну карєру: 1/ автономічна держава з власным урядом; 2/ держава, в склад якої входит ціла територія на полудне од хырбету Карпат, де мешкают Угро-Русины. Протягом наступных трьох дни Жаткович стрітил ся найперше з Масариком (якій в меджечасі остал выбраний на президента Чехословації) і высылал телеграмы до президента Вільсона і міністра заграничных справ ЗША Роберта Лансінга, інформуючы їх о рішыннях піднятых 12 листопада на стрічы в Скрентон (цілый текст телеграму в Danko 1964-1968, 191-200). Жаткович пізнійше рапортувал, же Масарик «выразил велику радіст» з Резолюції зо Скрентон і згодил ся з думком, жебы zorganizувати плебісцит серед карпаторусиньских американьских імігрантів (*Okrytie-Exposé* 1921, 5-6).

Плебісцит фактычні остал проведений 1 грудня 1918 р. серед одділів братств Соединеніє і Собраніє і декотрых угро-русиньских грекокатолицьких парохій. Жаткович был занепокоєный опозицийом възглядом його пляну американьских Карпаторусинів, яка выникала з факту, же словацко-американьскы діяче цілый час рішучо протиставляли ся ідеї, што «словацкы» регіоны як Спиш (лем 9,4% Русинів серед мешканців), Шариш (22,5%), Боршод (0,1%), Земплин (11,5%) і Унг (38,2%) мали бы быти частю автономічної угро-русиньской державы (Magocsi 1976, 354-355; Švorc 1997, 39). Што веце, без огляду на політичну анархію і войну на україньских землях, русиньско-американьскы імігранты цілый час выражали попертя для єдности, што найменше з Галицийом і Буковином. Остаточні Жаткович был барз задоволений з выників плебісциту: 67% голосів оддано за «унийом Угро-Русинів з Чехословацком Республіком», лем 28% за унийом з Україном, а 5%, што остало, было поділене медже пару інчых опцій (незалежніст, Росию, Мадяры)⁷. Хоснуючы тоты выникы як оружа, был він готовый перед-

⁷ Згідні з сугестийом Жатковича, голосуваня было посередне, при чым кождій ложы ці парохії признавано лем єден голос на пятдесятьох членів. Выникы подано в Danko 1964-1968, 191-200.

ставити чехословацке розв'язання зарысуване в Резолюції зо Скрентон медженародній соспільности.

Першым пристанком был Париж, де негоціяції в рамках повоєн-ной мирной конференції тырвали уж од січня 1919 р. Жаткович зави-тал до столиці Франції 14 лютого разом з Юлиєм Гардошом, ведучым Американьской Народовой Рады Угро-Русинів. През наступный місяц двох русиньско-американьских «дипломатів» мешкало в престижнім Hôtel Lutetia на лівым березі рікы Сейны (Секваны), якій, як жартувал Жаткович, был «єдным з найліпшых в Парижи» зато мусіл «немало ко-штувати» (Zatkovich, Gregory, letter з 14 лютого 1919)⁸. Жаткович, хоч не знал локального языка, писал до жены з ноншальянцийом: «Скоро вчу ся французского і уж можу замовити якы хочу стравы по француз-скы. Неє то для мене тяжке» (Zatkovich, Gregory, letter з 16 лютого 1919). З інчого боку, Жаткович рапортувал, же ма дуже работы на цілоденных і тягнучых ся до пізной ночы зобранях, бо не мал стенографа і мусіл сам переписувати нотаткы зо стріч. «Подумай собі, Найдорожша» – нарі-кал до жены – «єст ту праві вісемдесят осіб звязаных з Чехословацком Мирном Комісіейом, а Угро-Русины мают лем трьох люди – дра Бескида з Європы, Гардоша і мене з Америки» (Zatkovich, Gregory, letter з 26 лю-того 1919). Тых трьох люди створило Русиньску Комісію, яка приняла, же репрезентує вшиткых Карпатских Русинів.

Головном цілю Жатковича было особисто представити Резолюцію зо Скрентон і выникы плебісциту русиньско-американьских імiґрантів полковникови Едвардови М. Гавсови, особистому представникови пре-зидента Вільсона і шефови Американьской Мирной Комісії, ведучым репрезентантам чехословацкой делегації – премерови Карельови Кра-маржови і міністрови заграничных справ Едвардови Бенешови, а тіж влиятельному членову францизской делегації і ведучому Рады Десятьох мирной конференції, Андре Тардьє.

Подібні як в Філадельфії в жолтни 1918 р. на Центральноевропейскій Демократычній Унії, Жаткович был детермінуваний, жебы помісти-ти Угро-Русинів і їх отчизну Русинію на фізычных і ментальных мапах

⁸ Неє ясне, хто платил рахункы за русиньско-американьску дипломатычну місію в Європі. Можна припуцати, же была то Американьска Народова Рада Угро-Русинів або, што бар-же правдоподібне, ей два спонсоры, Соединеніє і Собраніє русских/ церковних братств. В каждом разі, репрезентанты народів без власных держав звыклі потрібували приват-ных фондів, жебы выконувати свою соспільну працю.

доступных дипломатам мирной конференции і їх дорадникам. Уж 17 лютого 1919 р., три дні по приїханю до Парижа, «взял участ в конференции з експертами, жебы обесідувати дрібниці опрацування офіційной мапы новой державы» (Zatkovich, Gregory, letter з 17 лютого 1919). Протягом наступных парох місяци, в часі єдної зо своїх коротких візит в Америці, Жаткович створил і аранжував видання през ведучый американський картографічний заклад Rand McNally мапы, якій надал наголовок: «Угро-Русинія, пропонувана третя держава Чехословацкой Республики» (репродукция оригіналу в кольорі в Magocsi 2018, 67).

По успішным закінчю мисії, яку мал надію виконати на мирній конференції в Парижі, Жаткович рушыл до отчизны. Його першым пристанком на тій дорозі была нова столиця Чехословації, Прага, де з президентом Масариком мал лем коротку стрічу, але з його сыном, Яном Масариком, якій буде міністром заграничных справ в часі другой світової войны, стрічал ся частійше. Ян і Джеррі, які были менше більше в тых самых роках, стали ся добрыма приятелями, а часом тіж «камаратами до питя» (Greg 1978, 12)⁹.

Кінцёвом цілю подорожы Жатковича была Русинія, де не был од часу, коли выїхал одтамаль з родичами як мал штыри roky. Він і Гардош приїхали до Ужгороду 12 марця. Його головною задачою было поінформувати локальных карпаторусинських лідерів/ активістів о Резолюції зо Скрантон і зорганізувати в ей кругах народову раду, яка з власной ініціативы прийме чехословацке розв'язаня. Од початку листопада 1918 р. в цілій Карпатській Руси уформувало ся пару народowych рад, з яких каждая запропонувала інше політичне розв'язаня для будущего Карпатских Русинів (Magocsi 1975, 365-373). Початково Жаткович міг ся стрічати лем з ведучыма Ужгородской Народовой Рады, бо векша част Підкарпаття была цілый час під контролем Мадяр, початково ліберальной демократичной республики веденой през Мігалья Кароли, пак, по марци, Мадярской Совітской Республики під проводом Бєлы Куна. Жебы направити тоту ситуацію, під кєнец квітня Жаткович вернул до Праги і Парижа просити о дозволіня чехословацкым збройным силам на переміщення ся з Ужгороду хоц бы лем на схід, до Мукачева. Тота ціль остала вкінці осягнена на початку мая 1919 р.

⁹ Сын Жатковича коментує тіж поважний проблем свого няня з питьом і його стиль жытя як товариского «плейбоя», што скінчыло ся аж по тым, як на початку 30. років XX ст. мал лагідный атак серця (Greg 1978, 15-16).

В ситуації, коли принаймі західню половину Угро-Русинії контролювало чехословацке войско ведене през французского генерала (Едмона Еннока), якій был уповажненим представником мирной конференції, представительство трьох ведучих народowych рад (Пряшів, Ужгород, Хуст), яке чыслило 200 делегатів, зобрало ся в Ужгороді 8 мая 1919 р., жебы покликати Центральну Русску Народову Раду. Жаткович остал выбраний ей гоноровым ведучым, а в наступным тыжни делегаты взяли під розвагу вшыткы можливы політычны опції для їх державы. 16 мая, остатнього дня обрад, Рада затвердила 14-пунктовый програм передставлений Жатковичом і вызначыла того же на «першого міністра» з полным управніньом до негоцияций в імени Рады з президентом Масариком і чехословацком властью («Протоколы» 1919).

Од того часу Жаткович уважал себе за голову державы (Русинії), яка негоціювала з інчом державом (Чехословачийом). Уж першы з його 14-пунктового програму ясно называл того становиско: «Русины будут становити незалежну державу [в розумліню штату на взір штат в ЗША – прип. М. В.] в рамках Чехословацкой Русиньской Республики» (*Okrytie-Exposé* 1921, 12). Пілнічна граница «русиньского штату» мала проходити хырбетом Карпат, а полудньову (з Румунійом і Мадярами) мала вызначыти мирна конференция. Як ходит о контрroversийну західню границу зо Словаційом, треба было ей вызначыти так, жебы обнимала вшыткы замешканы през Русинів графства: Спиш, Шариш і Земплин (на терені днешньої Словації). Всякы непорозумліня межде чехословацком і русиньком державами в тых і інчых квестиях мали быти «рішаны през Лігу Народів» (*Okrytie-Exposé* 1921, 13-14).

Жаткович барз ясно представил свої жаданя для русиньской державы (Русинії), які были згідны з принципами, што їх першыраз выразил в резоюциях принятых в Філадельфії і Скрентон під конец 1918 р. Вірил тіж в президента Масарика і чехословацкій уряд, по яких сподівал ся, же будут діяти згідні з постановами Трактату з Сен Жермен (з 10 вересня 1919 р.) і чехословацком Конституційом (з 29 лютого 1920 р.), які становили єднозначні, же «територия Руси на полудне од Карпат» мала отримати «найвышшу ступін самодільного уряду згідну з єдністю чехословацкой державы» (*Traité* 1919, 26-27; «*Ústavní listina*» 1920, 256).

Окрем віры в чехословацку власт, по якій сподівал ся діяня згідного з принципом «фейр плей», молодый Жаткович проявлял іщы єдну американську примету – нетерпеливіст. Внескуючы з того, што писал до

своей жены, сподівал ся, же представит розсудный політычный програм для краю свого народжыня, заангажує ся в негоцияци і вшытко запре в «около рік», так жебы мочы вернути домів, до родини і юридичной практыкы в Піттсбургу (Zatkovich, Gregory, letter з 28 мая 1919). Не здавал собі єднак справы, же така постава може завести в традицийных європских соспільствах, яких стилю і вільнійшого темпа жытя николи так напrawdę не розуміл.

Коротко бесідуючы, Жаткович уважал, же Русинія повинна быти автономічном державом [штатом – прип. М. В.] з власным урядом в федеральній державі. Але, противні до його візії, Чехословация стала ся сцентралізуваном державом, в якій Русинія ци будуча Підкарпатска Русь (а тіж Словація) могли быти автономічны, але лем з назвы. Было неunikнене, же Жатковичове розумліня автономії буде в незгоді з фактычным централізаційом чехословацкого уряду.

Під конец липця 1919 р. президент Масарик і премер Антонін Швегля попросили Жатковича, жебы остал ведучым тымчасового уряду складуючого ся з п'ятох осіб, якій мал ся называти Директоріятом. Жаткович прийняв запрошыня і од 12 серпня 1919 р. в проклямації до Центральной Русской Народовой Рады зачал ся представляти як ведучый Директоріяту («Проклямація» 1919, 2). Налігал, же мусит мати при собі жену і двоє малых діти, а тіж свого брата Теофіля (товды канцлера Рутенського Грекокатолицкого Ексзархату в Америці), жебы працювал як його особистый дорадник. Жаткович выїхал на місяц до З'єднанных Штатів і вернул з женом, дітми і братом під конец вересня 1919 р., жебы замешкати в Ужгороді.

Русинійом в тым часі адмініструвал локальний войсковый начальник і представник мирной конференції, генерал Еннок. То він 18 листопада 1919 р. выдал тзв. Генеральный Статут з вытычныма до адмініструваня тереном, якій тепер офіційні называно Підкарпатском Русю (чешс. Podkarpatská Rus). Тот документ потвердил істніня Директоріяту, якого ведучым был Жаткович, хоц узнавал тот орган лем за «дорадчу раду» (Ноїес 1997, 49-51). Заміст ней провінційом мал адмініструвати чехословацкій урядник присланный з Прагы (Ян Брейха). Іщы гірша з пункту пізріня Жатковича была «демаркаційна ленія» вздолж рікы Уж, яка хвильово – а пак уж на все – лишыла Карпатских Русинів з графств Земплин, Шариш, Спиш і Абов в Словації, не в Підкарпатській Руси (*Okrytie-Exposé* 1921, 27-31).

Прібуючы перемочы політычны непорозумління з чехословацкым урядом, Жаткович выїхал до Праги в січні 1920 р. През близко 6 місяци (одсепаруваний од жены і діти, які остали в Ужгороді) стрічал ся з державными урядниками і што найменше два раз з президентом Масариком (Rejša 2016, 96-108). Конец-кінцём Прага заступила Директоріят Губернаторском Радом (26 квітня) і два тыжні пізнійше менувано Жатковича «тымчасовым губернатором» (кореспонденция Жатковича з Масариком в Ноїес 1997, 23-41). Жаткович прийняв номінацію і вернул до Ужгороду. Коли приїхал 19 червця остал триумфальні привитаний, хоц не през вшиткы підкарпатскы політычны фракції. Місцевы комуністы, головні етнічны Маляре і жыдівскы мешканці міста організували протесты в Ужгороді і Мукачеві з транспарентами з написами «Гет з Жатковичом» (*Шляхом Жовтня* 1957, 252-253).

Іщы векшым проблемом была нарастаюча критыка зо стороны інчых карпаторусинських діячів, з якіма Жаткович близко спілпрацувал нецілый рік скорше. Іщы перед кінцём 1919 р. Центральна Русска Народова Рада, яка в маю того рока оголосила «добровільный звязок» з Чехословаціей, поділила ся на дві антагоністичны фракції. Фракция ведена през Августина Волошына цілый час поперала Жатковича. Фракция Антона Бескида была в опозиції до нового губернатора і оскаржала го о дискримінування місцевої русофільской народовой орієнтації і православного руху, а тіж о фаворизування Грекокатолицькой Церкви і популістичной українофільской народовой орієнтації веденой Волошыном (Rejša 2016, 70-79).

Жаткович старал ся заховати неутральніст в насиляючых ся конфліктах межде русофіліями а українофіліями і православными а грекокатоликами. Припомнул президентови Масарикови, же од їх першой стрічы в Філадельфії (в жолтні 1918 р.) «бороли сме ся о узнання як окрема і осібна національніст». Был особливо встеклый на того, же чехословацкы урядникы здавали ся фаворизувати підкарпатскых діячів з «москальофільскыма тенденциями і схыльностями», які «ідут през світ і іформуют го, же мы не осібна національніст, лем част великого російского народу» (цит. за Rejša 2016, 73, прип. 155). Стараня губернатора о заховання неутральности вказали ся безефективны, бо цілый час оскаржано го о мнине оповіданя ся по єдній зо сторін нарастаючых національно-релігійных конфліктів, які мали мучыти Підкарпатску Русь през наступны дві декады під владом Чехословації.

Без огляду на проблеми з центральним урядом в Празі і з інчymi політичними і соціальними діями на Підкарпатській Русі, Жаткович был детермінуваний, жебы трактувати свої обовязки губернатора дост поважні. Уж на початку 1920 р. основал газету «Русинъ», якої шефредактором остал його брат Теофіль. Уважано ей за пілофіційный губернаторскій орган і без сомніву одзеркаляла онаціль Жатковича, яком было створіня серед Карпатских Русинів почутя лояльности взглядом Чехословацкой Республики, рівночасно не забываячы о потребі введенія полної автономії і коригуваня тимчасовой границі зо Словаціейом. Газета, яка вказувала ся што два тыжні, а пак што тыжден до половины 1921 р., коли Жаткович уступил, писана была по русиньскы в тоні, якій одзеркалял губернаторове почутя толеранції взглядом ріжних орієнтацій як ходит о язык (росийскій, українскій, русиньскій), релігію (грекокатолицку і православну) і політику (проурядову і антиурядову партію). Єднак в єдній квестії Жаткович і газета «Русинъ» были особливі рішучы: в квестії спротиву взглядом ревізіонізму, то значыт погляду, же Підкарпатска Русь (і Словація) повинны были «вернены» Мадярам (Габор 2003, 196-199).

Маючы доступ до єдного з нечисленных в цілым регіоні авт, губернатор Жаткович намагал ся одвидіти як найвеце сел, жебы ліпше познати потреби карпаторусиньского населіня. Часом товаришыли му його жена Леона і їх двоє діти. Леону особливі знеохочали обставины пануючы в высокогірских селах, «де єст така біда», же «в найпланнійшій стайні для нашого статку дома [в Америці – прип. П. Р. М.] є 100% ліпше» (Mother, letter з 28 червця 1920, 26).

Жатковичы старали ся вчинити резиденцію губернатора достойном головы державы, ци то в грекокатолицкій семінарії на замку в Ужгороді, де мешкали найперше, ци тіж в старым адміністраційным будинку графства Унг, де мали приватный комплекс апартаментів. Серед численных гости были політичны лідеры з регіону і з Праги, а тіж заграничны аташе, які одвиджували місто¹⁰. Принятя часто організувано з розмахом,

¹⁰ Жена губернатора, Леона, яка не бесідувала в інчым як англійській мові (а зо своїм службом комунікувала ся жестами), страшні хтіла бесідувати з буд-ким, а головні з декотрыма заграничними достойниками, які могли ю зрозуміти. Коли такы гости не могли приїхати до Ужгороду, она їхала до них, включні з Алісом Вандербільт, спадкоємчиною американского морского магната, яка была женом мадярского графа Сечені. Літня жыжа Вандербільтів находила ся в Морском Оку (днес на Словації), де з Ужгороду было «даде з годину їзды машином» (Mother, letter з 19 August 1920, 35).

товаришыли ім концерты. Аж і підвечірky могли чыслити 200 гости. Особливі памятни были 35. уродины Жатковича (27 листопада 1920 р.), в часі яких публичні торжествувано м.ін. одслоніння репліky Дзвона Свободы выконаной в жолтни 1918 р. в часі Центральноєвропейской Демократычної Унії в Філадельфії (Mother, letter z 8 грудня 1920, 41-42). Хоц было вельо народів в Європі і на Близком Сході, што могли потенційні здобыти дзвін, то як раз неуступливіст Жатковича спровадила го до Ужгороду, столиці карпаторусиньской державы¹¹.

Незалежні од номінації на губернатора, реляції Жатковича з чешським урядом ся не змінили. Аж і ся погіршыли по выниках провізорного повселюдного спису насеління на Словації (серпен 1919 р.), в яком однотувано 16 тис. менше Карпатських Русинів, як выказано в мадярським списі з 1910 р. (Magocsi 2015, 221-222; Tišliar 2014, 7-42). Жаткович окрислил выникы провізорного спису як «абсолютный і евідентный примір вынародовліня» Русинів в земплиньським регіоні, які през «урядовый террор» были безпідставні записаны як Словакы (*Okrytie-Exposé* 1921, 36). Окрем претензий до Словаків, Жаткович найбарже загніваний і розчаруваний был Чехами:

Особлива форма психології, дипломатії, ци як бы то і назвати, з яком они [Чехы – прип. П. Р. М] обходили ся з Русинами і мною, зводила ся до того, же на вшыткы просьбы і жаданя они давали обітницї, обітницї і обітницї, але тоты обітницї николи не діждали ся сполніня. На праві каждую просьбу і жаданя одповід звучала: «Прецін очывидно» але результатом в праві каждым припадку было – обітниця недотримана (Zatkovich, Gregory 1923, 7).

Чехословацкы урядникы зато штораз барже тратили віру в Жатковича, якій не потрафил розвязати або хоц зменшыти напятя звязаного з конфліктами на фоні релігійной і народовой достоменности в Підкарпатській Руси.

Прото, же нич ся не змінило, 16 марця 1921 р., по десятиох лем місяцях урядування як губернатор і по тым як «стратил віру і довіря до інтенций [чехословацкого – прип. П. Р. М] уряду» Жаткович зложыл димісію

¹¹ Мимо недавных намагань ужгородських істориків, не найдено нияких записів о тым, што стало ся з дзвоном. Зимкы з його привезіння до Ужгороду в товаристві губернатора Жатковича, його брата, священника Теофіля Жатковича і велебного Еміліяна Невицкого явили ся в ріжних публикациях, в тым в «Historical Pictures».

президентови Масарикови (*Okrytie-Exposé* 1921, 36). Уряд звлікал з одповідю до часу, аж Жаткович повторил внесок о димісію 10 квітня, товды по тыжни остал конец-кінцём принятый. Єднак аж по трьох місяцях Жаткович і його родина будут могли вернути до Америки. А то прото, же в меджечасі впала на них неждана трагедия.

Під конец мая жена Жатковича і їх двоіпідрічня дівка Джоан, захворіли на скарлатину. Мати прожила, але дітина ні. Вмерла 21 червця і остала похоронена на Кальварії в Ужгороді. Хоц Жаткович уж товды зрезигнувал зо становиска губернатора, освідчыл – а його прихильники повірили – же буде продолжал працу для добра Підкарпатской Руси з Америки. Пані Жаткович писала в розпуці до сестры:

Тутышні люде, то значыт Русины, чуют, же наша маленька дівочка є лучником медже нима, а будучом працом для них Джеррього [Жатковича – прип. П. Р. М]. Як бесідуют, то їх гарант, же о них не забуде. Называють ей свойом малом покровительком в небі (Mother, letter з 24 липця 1921, 50).

Єдином потіхом было того, же Леона была в тяжы і ждала наступной дітины, дякуючы чому «бідный малый Грег [Тед – прип. П. Р. М.]... може мати наступного товариша забав деси близко Різдва» (Mother, letter з 24 липця 1921, 50).

Під конец липця Жатковичы, тепер як лем триособова родина, выхали з Ужгороду. Выплынули з Франції 6 серпня 1921 р., а тыжден пізнійше доплынули домів, до Америки. Николи уж не вернули до Європы, хоц бывший губернатор дотримал слова і продолжал, принаймі през якісый час, працу для отчизны, якої мал уж николи веце не видіти.

Жаткович парократні бесідувал, же хоче вернути до своей юридичной практыкы в Піттсбургу. Тепер його желаня остало сполнене. По парох місяцях бытя в Піттсбургу, в 1922 р. Григорий перенюс ся з родином на другу страну рікы і замешкали на передмістях Манголл. То власні там, дослівні на пограничу Манголл і Гомстед мали свої сідибы Соєдиненіє Грекокатолических Русских Братств і Рутенський Грекокатолицькій Ексзархат. Рішыня, жебы замешкати в Манголл было звязане з прагніньом Жатковича, жебы притягнути дві группы клієнтів: робітників імігрантів з Гомстед-Манголл, якы мали дрібны правны проблемы і барже заможных індивідуальных і корпорацийных клієнтів, якы могли быти обслуговуваны в Піттсбургу, де лишыла ся його канцелярия (Greg 1978, 13-17).

Коли Жатковичы мешкали в Манголл, Леона вродила іщы пятеро діти, окрем Грегa (Теда), якій вернул з нима з Європы. Леона николи не была щестлива серед гут оцели і в кінци переконала мужа, жебы вернули до Піттсбургa, де од 1935 р. мешкали в ексклюзивній части міста, Окленд, недалеко Піттсбургского Університету.

Початково думкы Жатковича были звязаны з лишеном през него отчизном. То склонило го до опублікування по русиньскы справозданя – споминів з двох років, якы провюл на Підкарпатській Руси (*Okrytie-Exposé* 1921) і короткого ескізу по англицькы (Zatkovich, Gregory 1923). Выголосил тіж пару публичных выкладів на тему свого політычного досвіду в Європі. Найбарже наголоснений і чысленный як ходит о кількіст участников, мал місце в листопаді 1921 р. і прошол з великыма фанфарами в піттсбургській престижній Музычній Гали Карнегі. То власні в звязку з том подійом журналісты ентузіязмували ся, підкрисляючы вынятковіст Жатковича як «першого Американця в історії світа, якій остал выбранный на президента европской республики» («Sister»; «Ex-Rusinian»; «Former Governor»).

През решту 20. і 30. років XX ст. Жаткович выдавал ся не інтересувати отчизном своїх предків. Вшыткы античехословацкы петиції пересланы в меджевоєнных роках до Лігы Народів і чехословацкого уряду през карпаторусиньскых Американців остали написаны през інчых громадских лідерів звязаных з Соєдиненієм Грекокатолических Русских Братств, а не през Жатковича (Warzeski 1971, 165-171; Švorc 2000, 267-284). Утримал він свою приватну юридичну практыку і през пару років полнил функцію правного дорадника Соєдиненія (1926-1932) і єпископа Рутеньского Грекокатолицкого Ексзархату з сідибом в Манголл. Єднак, як писал його найстарший сын, отец «был юристом, што ненавиділ юридичной практыкы... і глядал вшыткых можливых способів, жебы опізнати sprawy, переносити їх на пізнійше і так далі» (Greg 1978, 16).

Жаткович мал дуже веце пасії до американьской політыкы. В характеристыці його сына єднак не звучало того барз позитывні, бо виділ го як «опортуністу», якій зробил бы вшытко, жебы реалізувати свої «політычны амбіції» (Greg 1978, 14). Незалежні од того ци была то автентычна пасія, ци опортунізм, ци єдно і друге, його амбіції николи не остали в полни заспокоєны. В великій мірі прото, же был Республиканином, што не діяло на його хосен по тым, як Франклін Д. Рузвельт і Демократы дішли до влады в 1932 р. Хотячы зміцніти свою політычну

карьеру, в 1934 р. перешол до демократычной партіі. Дякуючы тому остал вызначены судьом до справ одшкодувань для робітників в стані Пенсильванія і был заангажуваны в політыку міста Піттсбурга. През пару місяці в 1936 р. был особистым секретарьом бургомайстра і правным радцьом (головным правным урядником) міста.

Іщы перед тым, як остал усунены з тых становиск, Жаткович вернул до республиканьской партіі, де досконалил здібности, до яких был найбарже одповідній: нагваряня робітників імігрантів з центральной, східной і полудньовой Європы до голосуваня на Республиканів («New Patronage „Czar”»; «New Mayor»). Вюл тоту активніст як лідер Выділу Натуралізуваных Громадян Республиканьского Партийного Комітету, а тіж як Генеральный Ведучый Славянського Выділу Республиканьского Партийного Комітету графства Аллегені. Однюс такіх успіх, же піттсбургскы газеты назвали го «геніём» штуку політычного патронату, реєстрації wyborців і здібности мобілізуваня голосів імігрантів в муніципальных і округовых выборах (Sheridan 1938). Єден з піттсбургскых інформаційных тыжденників підсумувал опінію вельох осіб в статі з 1939 р., поміщаючы його знимку на окладинці з підписом: ГОП [Great Old Party – скорочыня од Велика Стара Партия (республиканьска партия) – прип. М. В.] человек од національности Жаткович... знат вельох і знат де» (*Bulletin Index* 1939).

Жаткович не мал нияких сомнівів жебы переходити там і назад межде двома американьскыма політычныма партиями за каждым разом, коли обставины давали причину до такой зміны, так само был він елястычний або цільово неокрислений як ходит о народову достоинніст свого рідного народу. Коли першы раз занял ся політыком, в остатніх місяцях першой світової войны як узнаны передставник русиньско-американьскых імігрантів, хоснувал етнонімы Угро-Русин, Русин, а часом Ruthenian. Причыном выбору таких термінів было переконаня, же «його» люде то окрема національніст замешкуюча історичну територію, яку называл Угро-Русинія, Русинія, а наконец Підкарпатска Русь. Коли короткій час його бытя губернатором в роках 1920-1921 ся скінчыл і Жаткович вернул до Америки, дале хоснувал він терміны Русин і Ruthenian, але тіж зачал называти своїх люди Малоросиянами, в тым смыслі, же рекомси были они «голузю российской расы» (Zatkovich, Gregory 1923, 4; «„Jerry” Zatkovich» 1933).

В фазі своей політычной діяльности в часі другой світової войны Жаткович воліл окрисліня «Карпаторосияне» на люди і «Карпаторосия»

на їх отчизну. Тоты терміны одзеркаляли тенденції в головных русинсько-американських секураційних товариствах і соспільних інституціях, яких лідери в меджевоєнних роках в векшости стали ся русофілями подля національной орієнтації; то значыт вірили, же Карпаторусины сут голузю російского (на певно не українського!) народу. Дві декады скорше, коли Жаткович был губернатором Підкарпатской Руси, локальны русофіле оскаржали го о фаворизуваня української національної орієнтації, прото же фактычні стисло спілпрацувал з українськыма діячами в регіоні. Сугерувал бым, же пізнійше хоснуваня през него термінів Карпаторосия і Карпаторосияне не мусіло вцалі означати, же змінил погляды і остал русофілом. Можна радше спекулювати, же Жаткович як політык николи не занял сталого становиска в квестії національности, в місце того воліл хоснувати термінологію, яка, подля него, ішла з духом часу або де чул, як то гварят, же вітер задул.

В часі другой світової войны Жаткович рішыл зас скерувати свою увагу на Європу і свою отчизну. Што незвыкле, видит ся, же не скоментувал трансформації і остаточного розпаду Чехословації, якій зачал ся під конец 1938 р. і прилучыня Підкарпатской Руси до Мадярів в марци 1939 р. Єднак в 1941 р., пару місяци перед приступлїньом З'єднаних Штатів до войны, Жаткович змінил думку. В вересни скерувал листы до президента Чехословації на еміграції Едварда Бенеша і до президента ЗША Франкліна Д. Рузвельта взываючы, жебы будуча зреконструуваня чехословацка держава обнимала «Карпаторосию як автономічну державу... згідні з [постановами – прип. П. Р. М] Трактату з Сен Жермен»¹². Писма Жатковича остали приняты през обох президентів, Бенеша і Рузвельта.

Пак Жаткович скерувал одкрытый лист до своїх люди «американських Карпатских Росиян». Пояснил, не до кінця згідні з правдом, же в 1921 р. зрезигнувал зо становиска губернатора Підкарпатской Руси не в протесті проти політыці чехословацкого уряду (што было правдивом причыном), але зато, же чул, же «люде з мойой отчизни можут діяти без помочы з зовні» і през того міг выцофати ся «з участи в їх внутрішніх справах» («An Open Letter» 1941, 1). Тепер, дві декады пізнійше, з причыны мадярського пануваня і нацистовской агресії, «нашы братя» в Європі зас

¹² Кореспонденция з періоду од 1 вересня до 23 жолтня 1941 р. остала поміщена в «The Carpathian» (1943, ч. 7-8-9: 4).

потрібують помочы. Бывший губернатор чул, же його «святым обовязком» ест з'єднання карпаторусиньских Американців в «сильну організацію, жебы продолжати велике діло обороны Америки і освободжыня Славян і інчых люди Европы през поміч Алиянтам» («An Open Letter» 1941, 2).

Уж в вересни 1941 р. Жаткович заложыл місячник «The Carpathian», інформуючий американську публичну опінію о доли Карпатских Русинів в Європі. 14 грудня, тыжден по приступпліню З'єднанных Штатів до войны, піднял ся утворіня в Піттсбургу Американьской Карпаторосийской Рады, якої остал ведучым. Рада, зо своїм офіційным органом, місячником «The Carpathian», складала ся головні з грекокатолицьких карпаторусиньских громадских лідерів з'єднанных в Соединенії Грекокатолических Русских Братств. Вражливый на ріжнородністі і силу, яка може ся брати з поконуваня ріжниц, Жаткович дішол до порозумліня з православным карпаторусиньськыма Американцями, які были членами організації званої Карпаторосийска Єдністі з сідибом в Гері в штаті Індіана, веденої през велебного Івана Ладижыньского. По правді штыри місяці по тым, як Жаткович рішыл зас ангажувати ся в європскы справы, в маю 1941 р. велебный Ладижыньскій сконтактувал ся з президентами Рузвельтом і Бенешом, обіцяючы, же його організація буде діяла в справі повороту Карпаторосії до будучой чехословацкой державы (Ladižinsky 1941, 9-13).

На стрічы в Піттсбургу 22 марця 1942 р. тоты дві організації уформували Американську Карпаторосийську Центральну Конференцію. Діяло ся тото при присутности парох лідерів американьского Конгресу, судів і чехословацких урядників на еміграції, влучаючы віцепремера Яна Масарика і полномічного міністра Яна Папанка. То власні на стрічы з 22 марця, професийні організуваній през Жатковича, прийнято Спільну Деклярацію, яка ясно окрислила єдну з головных цілі Центральной Конференції: «Вызволіня Карпаторосії спід брутальной окупації Мадярів і ей повторне з'єднання як автономічної державы з власным урядом подля вимогів Трактату з Сен Жермен підписаного з Чехословаціейом» («A Joint Declaration» 1943, 10).

Хоц Жаткович был лем спілведучым Центральной Конференції, то єднак был ей ведучом силом. Проводил особисты стрічы з Едвардом Бенешом, коли президент Чехословації на еміграції прибыл з офіційном візитом до З'єднанных Штатів в маю 1943 р. Жаткович возвал до

одбудування Чехословачії згідні з її передвоєнними границями, але налігал, же треба признати Карпатській Русі полну автономію. Бенеш в своїй устній відповіді однює ся до zdeцентралізуваної Чехословачії, складаючої ся з трьох одиниць, з яких єдном была бы Карпатска Русь зо своїм власным парламентом, який мал бы быти «утвореный одраз» по закінчюю войны («A Joint Declaration» 1943, 12). Писемне освідчення Бенеша о стрічы з Центральном Конференциом было іщы менше конкретне і односило ся до «скорой одбудовы... передмонахійской Чехословацкой Республики і нового етапу розвитку і добробыту ей народу» («A Joint Declaration» 1943, 12). Зас, подібні як під конец першой світової войны, конкретны жаданя Жатковича стрітили ся з неясными фразесами чехословацкой влады.

Продолжаючи ся підозріня што до «Чехів» довели до высновку поміщеного в тайным рапорті Бюра Стратегічных Служб уряду Зъєднанных Штатів Америки:

видит ся, же прочехословацкій рух серед Карпаторосиян в Зъєднанных Штатах не зробил великих поступів. Жаткович утримує, же ма попертя векшыны американьских Карпаторосиян грекокатолицкого віроісповіданя, але ест то далеке од правды... лем невелика част політычні думających Карпаторосийских Американців може быти зачыслена до чехословацкого обозу («Carpatho-Russia» 1943, 12).

Вкінци віра Жатковича в позірну добру волю чехословацкой влады на еміграції і погляды ріжных американьских карпаторусиньских соспільств скінчыла ся. Стало ся так прото, же совітській союзник Америки, Сталін, мал на думці інчы цілі. Коротко по вкročыню Червеной Армії до Підкарпатской Русі в жолтни 1944 р. зачало ся плянування прилучыня регіону до Совітского Союзу. Формальна сецесия Підкарпатской Русі (переменуваної на Закарпатску Україну) мала місце 29 червця 1945 р.

Уж під конец 1943 р. Американська Карпаторосийська Центральна Конференция перестала істнувати, а Жаткович зас выцофал ся з заінтересування європейскыма справами. Ани індивідуальні, ани як член Центральной Конференції не вступил до санкціонуваного през уряд Зъєднанных Штатів Конгресу Американьских Славян, ани не долучыл до ниякого з русиньско-американьских протестів проти совітській

анексії, які були висланы в 1945 і 1946 р. до уряду З'єднаних Штатів през Соединеніє Грекокатолических Русских Братств і ново утворений Карпаторосійській Конгрес¹³. З другої країни, коли зачала ся зимна війна, Жаткович долучыл до Республиканів в їх намаганнях демаскувати мнимых симпатиків комуністів в рекомси здомінуваным през Демократів Міністерстві Заграничных Справ («Ban Red News» 1951).

Жаткович, замірено або в ході справ, стратил контакт з карпаторусинськыма Американцями, яких, як твердил, репрезентувал. Дві останні декады жытя провул на свого рода пілемеритурі. Цілый час продолжал юридичну практыку, але уж для штотраз барже зменшаючого ся чысла клієнтів. Видит ся, же не брал участи в нияких карпаторусинських подіях і не мал активных одношынь з Соединенієм, якому колиси зо своїм вітцьом служыли. Што правда, выступил в якісым ток шол выемітуваным в піттсбургській телевізії в 1961 р., де был представленый як «Його Ексцеленция Григорий Жаткович, Першый Губернатор Карпатской Руси». Не повіл єднак нич на тему, яка вчынила го славным штыри декады скорше, під конец першой світової войны. Того же рока взял участ в церемонії, в часі якої переказано Бібліотеці Конгресу Декларацию Спільных Ціли Незалежных Центральноевропейских Народів з 25 жолтня 1918 р., яку він колиси підписал («Historical Document» 1962, 52-54). Выдумал тіж чудачну реклямову акцію, жебы признавати «рыцарство» соткам Американців, што в минулым приязнили ся з його державом «Карпатском Рутенієм» утримуючы, же «то його право як бывшего лідера маленькой европейской державы» («Oakland „Czar”» 1960).

Коли Жаткович 27 марця 1967 р., маючы 80 років, вмер, його смерт в русиньско-американьских кругах однотувано лем загальні. З другої країни некрологы были публикуваны в вельох піттсбургских газетах («Gregory I. Zatkovich» 1967; «Mass Slated» 1967), хоц, як на іронію, найдолжшы вказал ся в ведучій американьській газеті «The New York Times» («Gregory I. Zatkovich» 1967).

¹³ Одзеркалюючы оціну тайного меморандум Бюра Стратегічных Служб («Carpatho-Russia» 1943) і його сцептычний погляд на вплиня Жатковича на русиньско-американьских громадских діячів, документи выданы през Карпаторосійській Конгрес (*Memorandum* 1945; *Protest* 1946) не закликували до верніня Підкарпатской Руси до Чехословації, а радше до плебісциту, якій рішит о будучым регіону. Участники Конгресу были переконаны што до єдного: же їх отчызна не повинна находити ся на совітській Україні, бо «нашы люде николи не были Українцями, ани не называно їх Українцями, ани їх земля николи не была частью простору, якій тепер ест совітском Україном» (*Memorandum* 1945, 9).

Жаткович без сомніву был знаном постатю, головні в часі, коли был губернатором і был представленый, еднак лем як цікавостка, в єдній з найбарже почитных публикаций в Америці, «The Saturday Evening Post» (Roberts 1920, 9, 112). Його слава/ репутация тырвала, часом в нежданных місцях. Третья част трилогії *The Carpathian Rhapsody* (оригінал *Карпатская раясодия*, 1941), повісти популярного комуністычного малярского писателя Бєлы Іллєса, была сатыричні названа «Королїство Григория Жатковича» (Illés 1963, Vol. 2), а в З'єднанных Штатах Жаткович выступил анегдотычні в популярній книжці з 1936 р. о штуці конверсациі:

Чул єс колиси о Григорию Жатковичу?

...

Ні. Кым він был?

Был человеком, што принял [америцку – П. Р. М.] Конституцию і вчинил ньом з себе президента европской республики.

А яка то была республика?

Русинія.

Русинія? Николи не было такой республики.

...

Ох, так, была.

...

Русинія! Юриста ся сміє. Звучыт як назва краю в оперетці (Wright 1936, 191).

Веце пошаны для памяти Жатковича мали державны інституції і карпаторусиньскы соспільности в Європі. В 1992 р., з нагоды 74. річниці покликания Чехословацкой Республики, новый посткомуністычный федеральный уряд Чех і Словації признал Григорийови Жатковичови Медаль Томаша Г. Масарика. Посмертне одзначыня одобрала його найстарша жыюча дівка Конні Аш (Констанс Луїза Аш, вр. 1925 р.) на церемонії 28 жолтня, яка мала місце в Сали Владислава в Пражскым Замку (Hradčany)¹⁴. Його дівка могла тіж обізнати єдиный памятник Жатковича на світі, погрудя з бронзу поміщене на Памятнику Освободжыня при Історичным Інституті Чехословацкой Армії, выконане в 1936 р. през

¹⁴ На просьбу Канцелярії Президента Чешской і Словацкой Республик (за посередництвом амбасады в Канаді) повело ся найти жыючу членкиню родины (Конні Аш) і запросити єй на церемонію в Празі.

Олену Мандич, єдну з найбарже знаних чехословацких різбярк, яка, так ся склало, была карпаторусинського походжыня (Ash 1992; Ash 1994).

Жаткович притягнул увагу Карпаторусинів в постсовітській Україні. В половині 90. років недавно покликане Общество Підкарпатських Русинів помістило на фасаді ратуша Свалявы серию таблиц з портретами знаних «місцевых сынів». В центрі, над головным входом честне місце занял Григорий Жаткович. Десят кільометрів далыше, в селі Голубине, одкрыто памяткову таблицю (6 жолтня 1996 р.) на будинку, што тепер стоїт в місци, де Жаткович ся вродил і находит ся там малый музей вказуючий його жытя (Recollections 1996).

Хоц Григорий Жаткович не отримал узнання на яке заслугоє зо стороны свого «власного» карпаторусинського народу в Америці, все добрі был представляный в реляциях істориків з центральної Європы, які добрі розуміли його выняткову ролю. Окрем спомнених на початку того опрацування авторів, особливої увагы вартат серия гостинных выкладів выголошених на початку 60. років в La Salle Коледж в Філадельфії през групу выдатных американських і європських істориків, які бесідували о різних групах імігрантів і їх влияню на мирну політыку президента Вудро Вільсона по закінчынню першой світової войны. Мимо великих старань німецких, ірляндских, бритийских, італияньских, мадыарских і парох славянсько-американських груп імігрантів в роках 1917-1919, їх фактычны влияния на ситуацию в Європі были барз ограничены і в найліпшым выпадку лем посередні.

Был єднак єден выняток. Як повіл выдатный американський дипломатычний історик словацкого дідицтва, Віктор С. Маматей: «карпаторусиньскы імігранты в Америці рішали о судьбі своїх земляків дома – видит ся, же єст то вынятковый припадок влияния группы імігрантів в Америці на політычну історію Європы» (Mamatey 1967, 249). З історичных записків ясно выникат, же тото влияня было в великій мірі, а ци не лем, заслугом єдного человека – Григория І. Жатковича.

Бібліографія

- Баженова, Ніна П. 1962. *Нарис історії революційно-визвольного руху трудящих Закарпаття в 1917-1923 рр.* Ужгород: Ужгородський державний університет.
- Ванат, Іван. 1990. *Нариси новітньої історії українців східної Словаччини*, т. 1: 1918-1938, 2-ге вид. Братіслава-Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво; Відділ української літератури.
- Віднянський, Степан В. 2005. «Жаткович Григорій». В: *Енциклопедія історії України*, т. 3. Ред. Валерій А. Смолій, 140. Київ: Наукова думка.
- «До всѣхъ угро-русиновъ жиющихъ въ Соед. Державахъ Америкѣ». 1918, 8 VIII. *Американскій русскій вѣстникъ*.
- Дутко, Віктор. 2009. «Жаткович Григорій (Gregory [Zatkovich] Zhatkovych)». В: *Енциклопедія української діаспори*, т. 1: *Сполучені штати Америки*, кн. 1. Ред. Василь Маркус, 286. Нью-Йорк-Чикаго: Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Америці.
- Габор, Василь. 2003. *Українські часописи Ужгорода (1867-1944 рр.)*. Львів: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника.
- Гранчак, Іван, ред. 1955. *Нариси історії Закарпаття*, т. 2: 1918-1945. Ужгород: Видавництво «Закарпаття».
- Клипотюк, Микола. 1952. *Підступи американських імперіалістів на Закарпатті*. Ужгород: Кн.-журн. Видавництво.
- Мазурок, Олег. 2005. «Григорій Жаткович». В: *Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2006 рік*, 349-351. Ужгород: Видавництво В. Падяка.
- Мазурок, Олег. 2010. *Найбільш учений і найбільш компетентний в етнографічних справах священик-русин у цілій Угорщині*. Ужгород: Видавництво «Карпатська Вежа».
- Мельникова, Ирина Н. 1951а. «Как была включена Закарпатская Украина в состав Чехословакии в 1919 г.». *Ученые записки Института славяноведения Академии Наук СССР*, т. 3: 104-135.
- Мельникова, Ирина Н. 1951б. «Установление диктатуры чешской империалистической буржуазии в Закарпатской Украине в 1919-1920 гг.». *Ученые записки Института славяноведения Академии Наук СССР*, т. 4: 84-114.
- Неточаев, Василь І., Лелекач, Михайло М. 1954. «З історії боротьби за владу Рад і проти інтервенції США і Антанти на Закарпатті 1918-1919 роках». *Наукові записки Ужгородського державного університету*, т. 9: 261-322.
- Ортоскоп [Михайло Творидло]. 1924. *Державні змагання Прикарпатської України*. Відень: Видавництво «Нова Громада».
- Поп, Дмитрий. 2006. *Подкарпатская Русь: деятели культуры, науки, истории*. Ужгород: видане власним накладом.

- Поп, Иван. 2006. *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород: Карпато-русский этнологический исследовательский центр США.
- «Протоколы общего собрания подкарпатских русских радъ и первых 5-ти засѣданія Центральной Русской Народной Рады». 1919, 17 VII. *Американскій русскій вѣстникъ*.
- «Прокламація Президента Русиній къ Центральной Руськой Радѣ и черезъ ню всѣмъ Угро-Русинамъ». 1919, 4 IX. *Американскій русскій вѣстникъ*, 2 [прокламация была видана в Празі 12 VIII 1919].
- Пушкаш, Андрей. 2006. *Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918-1945*. Москва: Издательство «Европа».
- Шевченко, Кирил В. 2011. *Славянская Атлантида: Карпатская Русь и русины в XIX-первой половине XX вв.* Москва: Regnum.
- Шляхом Жовтня: збірник документів, т. 1. 1957. Ужгород: Закарпатське обласне видавництво.
- «An Open Letter from the First Governor of Carpathian Russia, dated Pittsburgh, 18 September 1941». 1941. *The Carpathian* 1, ч. 1: 1.
- «A Joint Declaration, 2 March 1942». 1943. *The Carpathian*, ч. 7-8-9: 10.
- Ash, Connie. 1992. Journal: Paris, Prague, Uzhhorod, October 23-November 10. Unpublished manuscript held in the Paul Robert Magocsi Carpatho-Ruthenica Collection, Robarts Library, University of Toronto.
- Ash, Connie Zatkovich. 1994. «Gregory I. Zatkovich. Remembered». *Carpatho-Rusyn American* 17, ч. 1: 7-8.
- Ballreich, Hans. 1938. *Karpathenrussland*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- «Ban Red News Bureau/ U.S. Urged to Shut Down Commie News Agency». 1951, 22 VII. *The Pittsburgh Press*.
- Bulletin Index. Pittsburgh's Weekly Newsmagazine*. 1939, 31 X.
- «Carpatho-Russia, Clue to Soviet Policy?» 1943. Secret Memorandum by the Foreign Nationalities Branch to the Director of the Office of Strategic Services, № 154, 1943, 11 X. Copy held in the Paul Robert Magocsi Carpatho-Ruthenica Collection, Robarts Library, University of Toronto.
- Danko, Joseph. 1964-1968. «Plebiscite of Carpatho-Ruthenians in the United States Recommending Union of Carpatho-Ruthenia with the Czechoslovak Republic». *Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States* 11, ч. 1-2: 184-207.
- «Ex-Rusinian Ruler to Give Talk Here on His Government». 1921, 23 X. *The Pittsburgh Press*.
- «Former Governor of Rusinia Tells of Europe's Condition». 1921, 18 XI. *Pittsburgh Post-Gazette*.

- Greg, Ted Zatkovich. 1978. Dad. The Story of Gregory I. Zatkovich as told by his oldest son Greg, at a reunion of the family on the Oregon coast in August 1978. Unpublished manuscript held in the Paul Robert Magocsi Carpatho-Ruthenica Collection, Robarts Library, University of Toronto.
- «Gregory I. Zatkovich, Former City Solicitor». 1967, 28 III. *Pittsburgh Post-Gazette*.
- «Gregory Zatkovich, Once Led Ruthenia». 1967, 29 III. *The New York Times*.
- Hanak, Walter K. 1962. *The Subcarpathian-Ruthenian Question. 1918-1945*. Munhall, PA: Basil Bishop Takach Carpatho-Russian Historical Society.
- Hatalák, Petr. 1935. *Jak vznikla myšlenka připojiti Podkarpatskou Rus k Československu*. Uzhhorod: Podkarpatské hlasy.
- «Historical Document on Sub-Carpathian Ruthenia Presented to Library of Congress». 1962. B: *Kalendar' Greko Kaftoličeskaho Sojedenenija v S.Š.A. na rok 1962*. Munhall, PA: Greek Catholic Union.
- «Historical Pictures Depicting the Birth and Re-Birth of Carpathian Russia». 1943. *The Carpathian*, ч. 7-8-9: 13.
- Hořec, Jaromír, ред. 1997. *Dokumenty o Podkarpatské Rusi*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi.
- Hungarian Frontier Readjustment League. 1927. «How Ruthenia was Severed». B: *Publications*, т. 4: *Minority Grievances in Russinsko*, 5-11. Budapest: Victor Hornyánszky.
- Illés, Béla. 1963. *Carpathian Rhapsody*, 2 т. Budapest: Corvina Press.
- «„Jerry” Zatkovich, Pittsburgh Attorney, Once Ruled „Little Russia”, Europe’s „Postage Stamp Kingdom”». 1933, 29 X. *The Pittsburgh Press*.
- Kemény, Gábor. 1939. *Verhovina feltámad: a ruszin sors könyve*. Budapest: Mefhosz Könyvkiadó.
- Kolář, Frantisek i ih. 1998. *Politická elita meziválečného Československa, 1918-1938: kdo byl kdo*. Praha: Pražska edice.
- Krempa, Ivan. 1978. «Připojení Zakarpatské Ukrajiny k Československu». *Československý časopis historicky*, ч. 5: 713-739.
- Ladižinsky, Ivan. 1941. *Karpatorossy v Amerike, Ostavte Hlubokij Son!* Gary, Ind.: Amerikanskoje Karpatorusskoje Jedinstvo.
- Magocsi, Paul Robert. 1975. «The Ruthenian Decision to Unite with Czechoslovakia». *Slavic Review*, ч. 1: 360-381.
- Magocsi, Paul Robert. 1976. «The Political Activity of Rusyn-American Immigrants in 1918». *East European Quarterly*, ч. 3: 347-365.
- Magocsi, Paul Robert. 1978. *The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus', 1848-1948*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Magocsi, Paul Robert. 1993. *The Rusyns of Slovakia. An Historical Survey*. New York: Columbia University Press/ East European Monographs.

- Magocsi, Paul Robert. 2005a. «Zhatkovych/ Žatkovič/ Zsatkovich, Gregory I.». B: *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, 2-ге вид. Ред. Paul Robert Magocsi, Ivan Pop, 548-549. Toronto: University of Toronto Press.
- Magocsi, Paul Robert. 2005b. «Zhatkovych, Pavel/ Zatkovich, Paul J.». B: *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, 2-ге вид. Ред. Paul Robert Magocsi, Ivan Pop, 549-550. Toronto: University of Toronto Press.
- Magocsi, Paul Robert. 2015. *With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*. Budapest–New York: Central European University Press.
- Magocsi, Paul Robert. 2018. *The People from Nowhere. An Illustrated History of Carpatho-Rusyns*, 2-ге вид. New York: Carpatho-Rusyn Research Center.
- Mamatey, Victor S. 1967. «The Slovaks and Carpatho-Ruthenians». B: *The Immigrants' Influence on Wilson's Peace Policies*. Ред. Joseph P. O'Grady, 224-249. Lexington, Ky.: University of Kentucky Press.
- «Mass Slated for Former City Solicitor». 1967, 27 III. *The Pittsburgh Press*.
- May, Arthur. 1967. «The Mid-European Union». B: *The Immigrants Influence on Wilson's Peace Policies*. Ред. Joseph P. O'Grady, 250-271. Lexington, Ky.: University of Kentucky Press.
- Memorandum in Behalf of Podkarpatskaja Rus (Sub-Carpatho Rus') to the State Department of the U.S.A. and U.S. Representatives to the World Security Conference*. 1945. Munhall, Pa.
- Mother. Collection of Letters [by Leona Zatkovich] written to her sister Coletta from Prague and Uzhhorod, Rusinia, Czechoslovakia, 1919-1921. Unpublished copy held in the Paul Robert Magocsi Carpatho-Ruthenica Collection, Robarts Library, University of Toronto.
- «New Mayor Fires M'Nair Advisor». 1936, 7 X. *The Pittsburgh Press*.
- «New Patronage „Czar” of City Once Governed His Native Land». 1936, 16 VI. *The Pittsburgh Press*.
- «Oakland „Czar” Dubs Knights». 1960, 4 XII. *The Pittsburgh Press*.
- Okrytie-Exposé Dr. G.I. Žatkoviča, byvšoho gubernatora Podkarpatskoj Rusi o Podkarpatskoj Rusi*. 1921. Druhoje izdanije. Homestead, PA: Rusin Information Bureau.
- Pejša, Robert. 2016. *Podkarpatská Rus v Československu 1919-1922*. Praha: Univerzita Karlova/ Karolinum.
- Pop, Ivan. 2008. *Podkarpatská Rus: osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha: Nakladatelství Libri.
- Protest to Honorable James F. Byrnes–United States State Department, Peace Conference–Paris, France (Europe) Re: Annexation of Podkarpatska Rus' (Ruthenia) to the Soviet Union*. 1946. Munhall, Pa: American Carpatho-Russian Congress.
- Protokol-Zapisnica iz zasidaniya Narodnoho Kongressa Amerikanskich Rusinov [...] v Homestead, Pa., dňa 15-16-ho Sept. 1919-ho roka*. 1919. Homestead, Pa.: Amerikansky russky viestnik.

- Raušer, Alois. 1936. «Připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice». B: *Podkarpatská Rus: sborník*. Ред. Jaroslav Zatloukal, 60-72. Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi.
- Recollections of Michaylo Molnar from the opening day of the memorial board [sic] for Yuriy Zhatkovych in Holubinne village. 1996. Unpublished report, dated 10 X 1996, held in the Paul Robert Magocsi Carpatho-Ruthenica Library, University of Toronto.
- Roberts, Kenneth L. 1920, 29 V. «Handing It Back». *The Saturday Evening Post*, ч. 48: 8-9, 112-122.
- Rychlík, Jan. 2014. «Připojení Podkarpatské Rusi k Československu v letech 1919-1920». B: *Život plny neklidu: sborník k devadesátinám historika Jaroslava Opata*, 161-183. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR.
- Scrimali, Antoine. 1938. *La Ruthénie subcarpathique et l'état tchécoslovaque*. Paris: La Technique du livre.
- Shandor, Vincent. 1997. *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century. A Political and Legal History*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sheridan, Leo W. 1938, 21 IX. «Both Sides of Pennsylvania Politics». *Harrisburg Telegraph*. «Sister of Akron [Ohio] Priest is Wife of President of New Republic That's Created in Europe». Unidentified newspaper source.
- Stercho, Peter G. 1971. *Diplomacy of Double Morality. Europe's Crossroads in Carpatho-Ukraine, 1919-1939*. New York: Carpathian Research Center.
- Struk, Danylo Husar, ред. 1993. *Encyclopedia of Ukraine*, т. 5. Toronto: University of Toronto Press.
- Švorc, Peter. 1997. «Začlenenie Podkarpatskej Rusi do ČSR, 1918-1920». *Česko-Slovenska historická ročenka*, 39-60.
- Švorc, Peter. 2000. «Zápas o Podkarpatskú Rus v 20. rokach 20. storočia na pôde Spoločnosti Národov». B: *Europa mezi Německem a Ruskem: sborník prací sedmdesátinám Jaroslava Valenty*, 267-284. Praha: Historický ústav AV ČR.
- Švorc, Peter. 2003. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období, 1919-1939*. Prešov: Universum.
- The Carpathian*. 1941-1943.
- Tišliar, Pavol. 2014. «Introduction to the Problem of Population Censuses of Slovakia in 1919 and 1921». B: *Studies in the Population of Slovakia*, т. 2, 7-42. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce Zarząd Główny.
- Traité entre les Principales Puissances Alliées et Associées et la Tchécoslovaquie*. 1919. Paris.
- «Uhro Russkis Leader [Paul J. Zsatkovich] Dies in Brooklyn». 1916, 18 X. *Pittsburgh Daily Post*.
- «Ústavní listina Československé republiky». 1920. B: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, 6 III 1920, ч. 26. Praha.
- Warzeski, Walter C. 1971. *Byzantine Rite Rusins in Carpatho-Ruthenia and America*. Pittsburgh, Pa.: Byzantine Seminary Press.

- Wright, Milton. 1936. *The Art of Conversation*. New York–London.
- Zatkovich, Connie. 1943. *A Prophecy Fulfilled*. Unpublished essay held in the Paul Robert Magocsi Carpato-Ruthenica Library, University of Toronto.
- Zatkovich, Gregory. 1918-1919. Letters to his wife. Unpublished copies held in the Paul Robert Magocsi Carpato-Ruthenica Collection, Robarts Library, University of Toronto.
- Zatkovich, Gregory. 1923. *The Rusin Question in a Nut Shell*. [Pittsburgh].
- Zawadowski, Zygmunt. 1931. *Ruś Podkarpacka i jej stanowisko prawno-polityczne*. Warszawa: Zakłady Graficzne Straszewiczów.

Магдалена Скродзка

Кароліна Гансен

Юстина Олько

Міхал Білевіч¹

Варшавський Університет/ Uniwersytet Warszawski/ University of Warsaw

Двояка роля языка меншыны в історичній травмі: примір лемківської меншыны в Польщі²

Streszczenie

Dwojaka rola języka mniejszości w traumie historycznej: przypadek mniejszości łemkowskiej w Polsce

Tragiczne wydarzenia zbiorowe mają długoterminowe konsekwencje dla dotkniętych nimi grup. Mają one wpływ nie tylko na bezpośrednie ofiary traumy, ale mogą również wpływać na kolejne pokolenia. W niniejszej analizie zbadaliśmy wpływ używania języka mniejszości na traumę historyczną. W badaniu obejmującym 237 Łemków, członków mniejszości etnicznej, która w Polsce była prześladowana, sprawdziliśmy wpływ dostępności poznawczej traumy historycznej na trzy kategorie objawów związanych z traumą: emocjonalną, behawioralną i depresyjną. Badanie wykazało, że

¹ Кореспонденцію односячу ся до той статі можна слати на адрес: Michał Bilewicz, Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski, ul. Stawki 5/7, 00-183 Warszawa, Poland. Майль: bilewicz@psych.uw.edu.pl.

² Переклад з: Skrodzka, Magdalena, Hansen, Karolina, Olko, Justyna, Bilewicz, Michał. 2020. «The Twofold Role of a Minority Language in Historical Trauma. The Case of Lemko Minority in Poland». *Journal of Language and Social Psychology* 39, ч. 4: 551-566. <https://doi.org/10.1177/0261927X20932629>. З англійського языка перевела Анна Масляна.

уżywanie języka mniejszości pozytywnie wpływa na dostępność poznawczą traumy, ale ogranicza też wpływ takiej dostępności na objawy związane z traumą. Opierając się na tym odkryciu, omawiamy potencjał używania języka mniejszości jako antidotum społecznego chroniącego przed negatywnymi psychologicznymi konsekwencjami traumy historycznej.

Słowa kluczowe: język mniejszości etnicznej, język łemkowski, trauma historyczna, objawy traumy, Łemkowie, antidotum społeczne

Abstract

Twofold Role of a Minority Language in Historical Trauma: The Case of Lemko Minority in Poland

Tragic collective events bring about long-term consequences for the affected groups. They not only affect the immediate victims of trauma, but can also influence subsequent generations. In the present research, we examined the effects of minority language use on historical trauma. In a study of 237 Lemko participants, members of a severely victimized ethnic minority in Poland, we tested the effects of cognitive availability of historical trauma on three categories of trauma-related symptoms: emotional, behavioral, and depressive. The study found that minority language use is positively related to cognitive availability of trauma, but it also limits the effects of such availability on trauma-related symptoms. Based on this finding, we discuss the potential of minority language use to act as a social cure protecting from the negative psychological consequences of historical trauma.

Keywords: ethnic minority language, Lemko language, historical trauma, trauma symptoms, Lemkos, social cure

Тож шануйме рідне слово
Од велика аж до мала,
Вшитко інче мы втратили,
Лем бесіда нам остала.
Русенко (2010, 118)

Досвідчений в минулым геноцид, война, примусовы міграції і масовы морды формуют психологічний добростан вельох національных і етнічних груп на цілым світі. Тоты колективны страты, што сут в памяти потомных жертв, в гідній мірі влияют на психічне здоровля груп,

а тіж і на їх реляції з інчыма. З прычыны примусовой асимиляції, втраты традицыйных обшыри і языків, зніщеной материяльной спадковины і жертв конфліктів вельо таких груп тратит і свою етнічну достоменніст – сутьовый охоронный фактор іх психічного добростану.

Повязаня психологічной травмы з історичным гнобліньом привело гу концептуалізації історичной травмы, запропонуваной перше в однесію до жертв Голокаусту, а пак спільнот Лякота і вельох інчых колонізаваных і гнобленых груп на цілым світі (Mohatt і ін. 2014). Історична травма, описана як складна і передавана з покоління на покоління форма посттравматычного стрессового розстроіня, зосереджат ся на кумулятивных наслідствах колонізації, дискримінації, історичного насильства і примусовой асимиляції (нп. Brave Heart-Jordan 1995; Duran, Duran 1995). Досліджыня вказуют на серіозны психологічны, социяльны і фізычны консеквенції таких подій і показуют, як можут они быти передаваны з покоління на покоління (Sotero 2006). Примірно, історичні травматызуваны соспільности страдають высокым рівньом домашнього і сексуального насильства (Burnette 2016; Jones 2008); члены груп, што дознали травмы, проявляють низшыі рівен психічного і фізычного добростану (Ball, Moselle, Moselle 2013; Bombay, Matheson, Anisman 2014; Crowshoe і ін. 2018; Pascoe, Smart Richman 2009; Wilk, Maltby, Cooke 2017).

Серіозны негатывны консеквенції історичной травмы выклікуют пыльну потребу досліджати факторы, што можут ограничати «долгу тін», яком минула колектывна віктимізація вкрыват соспільности. Послідні досліджыня так з обшыри социяльной, як і клінічной психології сугеруют, же актуальне соспільне привязаня до меншынової группы може служыти як охоронный щит проти вліяню історичной травмы на психологічне функціонуваня. Приносячы таке спостережыня в обшыр социяльной психології языка, думаеме, же хоснуваня языка меншыны може стримувати негатывны консеквенції історичной травмы для психічного здравля. Досліджыня, яке провели ДеМарні Кромер і інчы (DeMarni Cromer і ін. 2018), сугерує натоміст, же хоснуваня языка меншыны може збільшыти заангажуваня і привязаня до группы. Што за тым іде, частійше хоснуваня меншынового языка може зробити історичну травму більше познавчо доступном. Тоты, што хоснуют свій рідный язык, правдоподібно частійше бесідуют о історичных стратах своей группы, і зато частійше думают о травматычных подіях. Тото парадоксальне вліяня языковой животности (Bourhis і ін. 2019; Smith, Ehala, Giles 2018)

при переживанню історичної травми вартат глибошой аналізу. В сесым досліджыню хочеме аналізувати двояку ролю хоснування языка меншыны в історичній травмі, базуючы на досліджанню лемківской етнічної меншыны в Польщы, яка в минулым зазнала масовых переслідувань, вязнінь і смерти в лаґрах, насильного выгнання, асиміляції.

Язык меншыны як фактор ризика в трансмісії історичной травмы

Експозиция на травматичны події може спрочыняти психічны, звязаны з ведіньом ся і емоційны проблемы. Симптомы повторной травмы являют ся і в осіб, што мают контакт з інчыма травматизуваныма людми (нп. Canfield 2005; Daud, Skoglund, Rydelius 2005). Психологічна реакция на травму може быти передавана і вліяти на дальшы покоління (Atkinson 2002; Brave Heart-Jordan 2003; Mohatt і ін. 2014). Кареніян і другы (Karenian і ін. 2011) подали, же особы орміяньского походжыня, котрым были представлены свідоцтва свідків ґеноциду Орміян (1914-1918), мали тырвожны симптомы травматичного характеру. Потомны Українців, які в роках 1932-1933 были нароком позбавлены ідла і вмерли з голоду, зголошали свій непокій і нетыпове ведіня ся звязане з іджыньом (Bezo, Maggi 2015), гірше фізычне здоровля і самопочутя в порівнянню з інчыма Українцями (Bezo, Maggi 2018) і загальні обниженный настроій. Пошырене явиско самоубийств, алькоголізму, приниманя наркотыків, страху і афективного розстроіня єст нотуване серед корінных народів США і серед Індіян Канады (Brave Heart-Jordan 2003; Kirmayer, Brass, Tait 2000; Wiechelt і ін. 2012; Whitbeck і ін. 2009). Што найважнійше, історичной травмы, яка вліят на психічний стан соспільности, не можна поясняти лем сучасном дискримінаційом (Whitbeck і ін. 2009) – «долга тін» історичной віктимізації вліят на психічне здравля незалежно од актуального досвіду членів меншыновых груп.

Тото сугерує, же люде міцно звязаны зо своїма віктимізуваныма соспільствами будут барже наражены на травматичны історії свойой группы. В примірі інтеграції або асиміляції меншыновых груп тоты, што іщы хоснуют рідный язык і сут культурово занурены в своїх соспільностях, будут мати історичну травму барже познавчо доступну як тоты, што рідко хоснуют рідный язык або уж втратили які-небуд

компетенції з ним пов'язані, і, в консеквенції, могли зменшити емоційне заангажування і зв'язки з своїм групою.

Язык меншыны як щит проти досвідчыню історичной травмы

Найновішы досліджыня в обшыри соцыяльной (Muldoon, Lowe 2012) і клінічной (Maercker, Horn 2013) психології зосередили ся на груповых охоронных стратегіях проти негатывным консеквенціям історичной травмы. Соцыяльний модель посттравматычного стрессового розстроїня (Woodhouse, Brown, Ayers 2018) приймає, же одкрыты емоції і міцнійше групове заангажування можут ограничыты негатывны консеквенції дознаной травмы. Односячы тото до обшыри языка і соцыяльной психології, думаєме, же хоснуваня языка меншыны може хоронити травматызуваных членів меншыны перед негатывным консеквенціям історичной травмы.

Втратом, яка часто єст консеквенціям історичной травмы, єст зменшене чысло хоснувателі меншынового языка або аж і смерт языка меншыны. Існуют еднак явны пробы вельох травматызуваных меншынових груп сохраниці або ревіталізувати свої языки. Примірно, од смерці послідніх хоснувателі языка в половині ХХ ст., племя Маямі прібувало ревіталізувати свій язык – маямі-ілінойс. Языкова і культурова едукація допомагає членам Маямі ліпше розуміти себе і підтримує спільноту при раджыню си з історичном травмом (Shea і ін. 2019).

Подля теорії етнолінгвістычной ідентычності (Giles, Johnson 1987), языки сут джерелом позитывной соспільной ідентычності. Згідні з том перспективом хоснуваня свого рідного языка може створити буфор проти непевности і загорожыням для почутя власной вартости і дати почутя контролі. З досліджынь выходит, же утриманя спадковини і єдності в групі через хоснуваня корінного языка передвидує менше припадків самоубийств серед молодежи (Hallett, Chandler, Lalonde 2007), а тіж корелує з низшым рівнем діабету (Oster і ін. 2014). Што більше, досліджыня мадярской молодежи, што жыє в Румунії, вказало, же тоты, што частійше хоснуют мадярскій язык, вказували на высшу сатисфакцію з жытя, як група з низком языковом животністю (Dragojevic, Gasiorek, Vincze 2018).

Язык меншыны як zagrożыня і щит

Невыповіджена травма єст перешкодом в выздоровліню, але часто люде можут вполни выразити свої емоції лем в своїм рідным языку. На-примір, вельох хоснуватели мянкієлі не єст в силі высловити емоцій в шведским языку – языку векшыны (Winsa 1998). Єдночасно єднак доступніст наративів історичной травмы може потенцияльні побудити думки о трагічных подіях і зробити їх барже познавчо доступными. Высока доступніст колективной страты може мати психологічны кон-секвенції для тых, што народили ся вельо років по возникнію історич-ной травмы.

В звязку з тым, хоц хоснуваня языка меншыны може потенцияльні вязати ся з высшом познавчом доступністю історичной травмы, то може тіж хоронити перед історичном травмом, даючы почутя культурового тырваня, а тым самым допомагати людам радити си з істнуючыма сим-птомами колективной травмы. Рішыли сме провїрити тоты ефекты хос-нуваня языка меншыны в дослїджыню історичной травмы лемківской етнічной меншыны в Польщы.

Контекст дослїджыня: Травма лемківской меншыны

Лемкы од середніх віків заселяли свої традиційны землі – Лемкови-ну. В 1947 р. в рамках акції «Вісла» польскы власти выселили Лемків на західні землі недавно одродженой польской державы. Депортация обня-ла близко 30 000 Лемків і лем декотрым повело ся вернути до отчизны. Подля офіційных даных, в цілій Польщы прожыват днес близко 10 000 Лемків (*Struktura narodowo-etniczna* 2015). Лемкы сут в Польщы узнаном етнічном меншыном і хоснуют свій язык – лемківскій, якій приналежыт до східной підгрупы славянських языків (Misiak 2006).

Подля Місяк (2018), найбарже домінуючыма елементами достомен-ности Лемків сут історична віктимізация і почутя кривды. Їх істория віктимізации зачала ся в часі І світової войны і насилила в межевоєнным періоді. Лемкы противили ся польонізации в періоді II Польской Респу-блики (1918-1939), протягом II світової войны нацистовскы Німці ма-сово їх арештували, депортували і посылали на мусовы роботы. Єднак в перцепції Лемків найбільшу колективну шкоду принесла акция «Вісла»

(1947) і єї консеквенції в повоєнній комуністичній Польщі (Duć-Fajfer 2015; Misiak 2018). Втратили хыжы, землі і соспільны звязкы. Втрата землі предків была особливо нищуча з огляду на сильний звязок межде територіям Лемковины і етнічном достоменністю і вітальністю Лемків. В повоєнній Польщі Лемкы были переслідуваны комуністичнымы властями, які урядово узнали іх за Українців і заборонили ім окремой лемківской достоменности. Што більше, были і дискримінуваны своїма новыма сусідами (Filipiak 2013; Duć-Fajfer 2015).

Вымушене розсіяня членів групы і нашмарена асиміляция значучо зменшыли чысло осіб бесідуемых по лемківскы і ослабили междепоколінёву трансмісию языка. Єднак по 1989 р., коли то прошла трансформація од комуністичного режіму до незалежной і демократычной польской державы, підниманы были чысленны діяння для хоронія і розвитку языка (Duć-Fajfer 2016). Лемківскій язык ест днес вчєный в вельох школах як додатковий предмет, але його тырвання не ест певне з огляду на брак іммерсійных програмів, малу чыслєнність і меншынову позицію Лемків в поєдных середовисках, постійный тиск на асиміляцію і ограничену ролю языка як середка в соспільным авансі. Незалежні од тых проблемів, лемківскій язык фурт становит фундаментальный ґрунт для єдности той меншыны.

Актуальне досліджєня

Цілю того досліджєня было провїрити вплиня доступности історичной травмы на психічне здоровля членів лемківской спільноты і ролю іх рідного языка в тій реляції. Найновша історія Лемків богата ест в трагічны події, маючы важну ролю в формуваню колектывной памяты той меншыны. Бєсїдуваня языком спадкобраним од предків може мати вплиня на шор психологічных реакцій на історичну травму. Лемківскій язык діє як визначник культурового тырвання і дозволят членам бєзпєчнї одкрывати травматычный минулый досвід в меншыновій групї. В звязку з тым хоснуваня лемківского языка може збільшыти познавчу доступність історичной травмы, але єдночасно може стримувати вплиня доступности історичной травмы на симптомы звязаны з том травмом. Думаєме, же охоронне вплиня хоснуваня языка не може быти ограничене лєм до ідєнтыфікації з групом. Зато сподїваєме ся, же модеруюча роля

языка предків появит ся аж і в часі контролі ідентифікації зо своїм групом.

Метода

Учасники

Учасниками досліджыня были представники лемківской меншыны, які прожывають так на своїх традиційных землях, як і в місцях в Польщы, де были выселены. Спосеред 246 осіб, што згодили ся на участ, 237 выполнило анкету до кінця. Даны збераны были головно через індивідуальний контакт асистентів-дослідників з учасниками проекту, які сут активныма хоснувателями лемківского языка.

Прото, же хотіли сме проаналізувати межепоколіньовый трансфер історичной травми протиставні до безпосереднього досвіду травми, рішыли сме провести досліджыня серед Лемків народжыных по 1947 р. (рік акції «Вісла»). Середній вік учасників досліджыня выносит 42,56 ($SD = 16,04$), а 55% анкетуваных то жены. Як язык анкеты мож было выбрати лемківській або польській. Лем 24% беручых участ в досліджыню выбрало язык меншыны.

Процедура і середкы

По тым як анкетуваны згодили ся на участ в досліджыню, были прошены подати демографічны даны, в тым плоть, рік народжыня і етнічну приналежніст. Хоснуваня языка меншыны оцінено звіданьом «В яких ситуациях хоснуєте польській, а в яких лемківській язык?». Учасники вказали свої одповіді в однесіню до 12 сценаріїв (нп. з сусідами), хоснуючы скалю од 1 = *лем по польскы* до 7 = *лем по лемківскы* (Кронбахова $\alpha = ,86$). При помочы двох звідань, што мали скалю од 1 до 5, міряли сме тіж рівен знаня языка меншыны серед учасників («Бесідую по лемківскы...» од 1 = *барз слабо* до 5 = *барз добрі*; «Як бесідую по лемківскы, ест тото...» од 1 = *барз трудне* до 5 = *барз легке*)³.

³ На основі Квестіонарія Субъективной Животности (Bourhis, Giles, Rosenthal 1981) зміряли сме тіж постерігану силу в групі. Аналіза модерації з силом в групі в однесіню до звязку меже доступністю історичной травми а симптомами історичной травми (в цілості і окремо як три підскалі) не была статистычні значуча.

Хоснуючы Скалю Історичных Втрат, яку сме достосували до історично-культурового контексту польских Лемків (Whitbeck і ін. 2004), оцінили сме познавчу доступність історичной травми. Доданий был єден культурово специфічний елемент і ціла достосувана скаля рахувала разом 13 елементів ($\alpha = ,93$). Участникам дано звідання, як часто думают о колективных стратах спричиненых акцией «Вісла», і реагували на такы елементи, як втрата земель або люди, хоснуючы скалю од 0 = *ніколи*, 1 = *раз на рік або лем як є специяльна нагода*, 2 = *раз в місяци*, 3 = *раз в тыжни*, 4 = *штоденно*, 5 = *пару разів на ден*.

До оціны актуальних симптомів звязаних з історичном травмом схоснували сме польско-лемківску адаптацию Скалі Симптомів Звязаних з Історичном Втратом ($\alpha = ,85$; Whitbeck і ін. 2004). Сеса скаля має елементи, што міряют емоційне і звязане з поведіньом терплія, што безпосередньо односит ся до історичных втрат (нп. звідання о того, як ся чуют анкетуваны, коли думают о кривдах, яких досвідчили Лемкы в свой історії). Зас, жебы скаля была культурово актуальна, по консультації з лемківскыма експертами і членами групи, достосували сме оригінальны елементи до лемківской ментальности, емоційности і історичного контексту. Участники досліджыня вказували свої одповіді на скали од 0 = *ніколи* до 4 = *все*. На основі дослідничой факторовой аналізы (аналіза основных компонентів з ротацией максималізуючом варіанцію) визначено три підскалі симптомів: симптомы звязаны з поведіньом ($\alpha = ,71$; здає ся мі, же того, што ся діяло в минулым, може ся повторити; чую ся некомфортowo серед інчых народів; унікам місц або люди, якы могли бы приликати во мі думкы о кривдах і тым, што втратили Лемкы; родит ся во мі страх о інтенції других народів взглядом Лемків), емоційны симптомы ($\alpha = ,82$; чую: зліст, безсильність, смуток, непокій або знервування) і депресийны ($\alpha = ,65$; чую ганьбу; не можу спати; не можу ся на ничым зосередити; чую ся виізолювана/ виізолюваний або здистансувана/ здистансуваний)⁴. Міряли сме тіж ідентифікацию беручых участ в досліджыню з їх меншыновом групом при помочы скалі соспільной ідентычности Камерона (Cameron 2004), што складат ся з 12 елементів. Сеса скаля виріжнят три аспекти груповой ідентычности: центральність, звязкы і афект.

⁴ Зато же тота аналіза была частью великого досліджыня лемківской меншыны і схоснувано обшырный квестіонарий, то даны были і інчы звідання. Жебы отримати детальны інформації на тему інчых досліджаних проблемів, контактуйте ся з визначеным автором статі.

На кінці анкети находили ся подякування для беручых участ в досліджынню, як подарок запропонувано лемківській словник, што был в посліднім часі wydany, заохочувано і лишати коментарі.

Аналізы

Описовы статистыкы

Участники досліджыня декларували, же частійше хоснуют лемківській як польській язык з членами родины (з родичами: $M = 5,80$, $SD = 1,71$, з дідом і бабом: $M = 6,28$, $SD = 1,38$; на скали 1-7) і в місцях культу ($M = 5,64$, $SD = 1,79$). Середньо еднaк в 12 ситуацях, што были представлены анкетуваным, хоснували они кус більше польській як лемківській язык ($M = 3,48$, $SD = 1,00$, середній пункт скалі был 4).

Як іде о скалю доступности історичных травм, беручы участ в досліджынню найчастійше думали над зменшыньом ся чысла Лемків в результаті полонізації або українізації групы. Близко 40% Лемків думало о тым зменшанню раз в тыжни або частійше ($M = 2,03$, $SD = 1,36$; в скали 0-5). Інчы часты думкы то втрата доробку жытя ($M = 1,83$, $SD = 1,19$) і втрата земель ($M = 1,85$, $SD = 1,07$). Середньо участники думали о вшыткых 13 видах страт каждого місяця ($M = 1,44$, $SD = 0,89$).

Найчастійший симптом травмы был повязаный з эмоціям смутку ($M = 2,38$, $SD = 1,06$; в скали 0-4). Середньо думкы о історичній травмі рідко были звязаны з депресийныма ($M = 0,45$, $SD = 0,54$) ци з повязаныма з поведіньом симптомами ($M = 0,69$, $SD = 0,68$), а часом з эмоційныма симптомами ($M = 1,68$, $SD = ,94$).

Кореляції

Аналіза кореляций была схоснувана, жебы дослідити звязок медже познавчом доступністю історичной травмы, хоснуваньом языка меншыны, самооціном справности в бесідуваню в языку меншыны, симптомами історичной травмы (окремо 3 підскалі, а тіж скаля як ціліст), ідентичністю і демографічныма даныма (см. Таблиця 1). По перше, доступність історичной травмы позитывні корелює з хоснуваньом языка меншыны і симптомами травмы (з цілом скальом і вшыткыма трьома підскалями). Частійше хоснуваня лемківского языка звязане ест з більшом доступністю і симптомами історичной травмы. По друге – ни середкы історич-

ной травми, ни хоснування і знання бесідувати в языку меншыны не были звязаны з віком або плотю участников досліджыня.

	ДІТ	Хоснування языка меншыны	Знання бесідувати	СІТ	Симптомы звязаны з ведіньом ся	Емоційны симптомы	Депресийны симптомы	Ідентычність	Вік
Хоснува- ня языка меншыны	,31***								
Знання бесідувати	,24***	,50***							
СІТ	,63***	,26***	,12						
Симптомы звязаны з ведіньом ся	,60***	,22***	,08	,82***					
Емоційны симптомы	,56***	,22***	,15*	,87***	,53***				
Депресийны симптомы	,46***	,18**	,08	,75***	,53***	,48***			
Ідентычність	,28***	,33***	,45***	,26***	,19**	,31***	,13*		
Вік	-,03	,01	-,04	,02	0,01	-,01	,08	-,11	
Плот	,12	-,01	-,01	,07	,06	,06	,10	-,04	,13*

Увага: * $p < ,05$, ** $p < ,01$, *** $p < ,001$. ДІТ – Доступність історичной травми, СІТ – Симптомы історичной травми.

Влияня хоснування языка меншыны

Маючы як основу позитывну кореляцию хоснування языка меншыны з доступністю і симптомами історичной травмы, хотілі сме оцініти, ці высшый рівен симптомів травмы серед часто хоснуючых лемківскій язык можна поясняти лем тым, же такы хоснувателі выказуют высшу познавчу доступність травмы або ці існуют конкретны ефекты хоснування языка меншыны поза частійшыма думкамі о історичній травмі. Жебы тото провірити, провели сме аналізу медияций, хоснуючы Модель 4 в макросі SPSS PROCESS (Hayes 2013) з 95% інтервалом довіря (CIs). В модели тым хоснування лемківского языка принимано як незалежну змінну, травматичны симптомы як залежну змінну, а доступність травмы як медиятор. Коли контролюеме доступність історичной травмы, влияния хоснування лемківского языка на симптомы історичной травмы сходит до незначучого рівня близкого нуля, $b = 0,04$, стандартowy блуд (SE) = 0,03, $p = ,20$, 95% $CI [-0,02, 0,11]$. Тот же модель аналізу медияции обсервувано в реляции медже хоснуваньом языка меншыны а емоційныма, депресийныма і звязаныма з поведіньом симптомами історичной травмы. Коли до моделю введено доступність історичной травмы як медиятора, хоснування лемківского языка перестало быти уж значучым предиктором симптомів історичной травмы, емоційны: $b = 0,05$, $SE = 0,05$, $p = ,33$, 95% $CI [-0,05, 0,16]$; депресийны: $b = 0,02$, $SE = 0,03$, $p = ,57$, 95% $CI [-0,05, 0,09]$; звязаны з поведіньом: $b = 0,02$, $SE = 0,04$, $p = ,61$, 95% $CI [-0,06, 0,10]$. Аналізы вказуют, же як ся возьме до увагы доступність історичной травмы, язык меншыны перестає быти фактором передвидуючым симптомы травмы.

Ефекты інтеракции

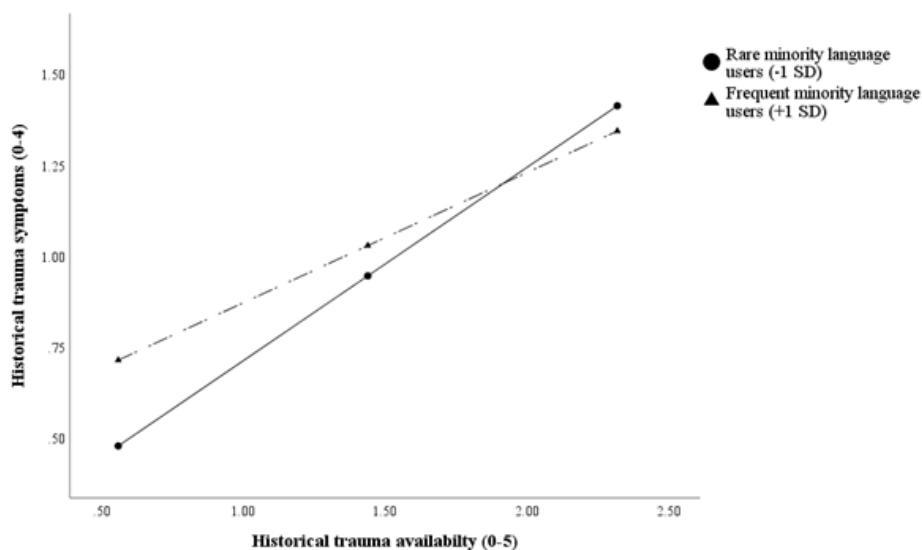
Жебы провірити нашу гіпотезу, же хоснування языка меншыны стримує влияния познавчой доступности історичной травмы на актуальны симптомы, провели сме аналізу модерации. Схоснували сме Модель 1 в макросі SPSS PROCESS (Hayes 2013) зо справністю в бесідуваню в языке меншыны як ковариянтом.

Загальна скаля симптомів історичной травмы была позитывні звязана з доступністю історичной травмы, $b = 0,79$, $SE = 0,12$, $p < ,001$, 95% $CI [0,55, 1,03]$. Залежність тота была окрислена влияньом модерации хоснування языка меншыны, $b = 0,21$, $SE = 0,06$, $p = ,002$, 95% $CI [0,09, 0,33]$ (см. Рысунок 1). Ефект інтеракции становил 2,6% загальної дисперсії

симптомів історичної травми, $F(1, 228) = 10,36$, $p = ,002$. Інтеракція була досліджена завдяки схоснуванню техніки Джонсона-Неймана. Вказало ся, же звязок медже частотом думок о історичній травмї а симптомами історичної травми был значучый для 6,47 вартости хоснування языка меншыны, што означат, же 99,57% обшыри вартости модератора было значучых. Як видно на Рисунку 1, злагоджыня симптомів здає ся быти особливо видне серед тых, што часто хоснуют язык меншыны. Справніст в бесїдуваню в языке меншыны, взята до увагы як коваріант, не была значучым предиктором історичної травми, $b = -0,08$, $SE = 0,05$, $p = ,08$, 95% $CI [-0,17, 0,01]$.

Рисунок 1

Влияния доступности исторической травмы на загалны симптомы исторической травмы на різних рівнях хоснування языка меншыны

Тот сам модель явил ся в двох підскалях симптомів історичної травми. Познавча доступніст травми была позитивно звязана з симптомами історичної травми, што ся односят до ведіня ся, $b = 0,99$, $SE = 0,14$, $p < ,001$, 95% $CI [0,72, 1,26]$. Частота бесїдування в языке меншыны модерувала тоту залежніст, $b = 0,26$, $SE = 0,07$, $p < ,001$, 95% $CI [0,13, 0,40]$. Ефект інтеракції становил 4,3% загальної дисперсії звязаних з веді-

ньом ся симптомів історичної травми, $F(1, 228) = 16,47, p < ,001$. Справність в бесідуваню в языку меншыны, взята до увагы в аналізі як коваріант, была важным предиктором симптомів історичної травми, $b = -0,11, SE = 0,05, p = ,04, 95\% CI [-0,21, -0,08]$. Зв'язок медже думками о історичній травмі і симптомами систематичні ся зменшал на найвысших рівнях хоснуваня языка меншыны.

Частота думок о історичній травмі была тіж позитивні повязана з емоційныма симптомами історичної травми, $b = 0,99, SE = 0,20, p < ,001, 95\% CI [0,59, 1,39]$. Што більше, модеруюче влияня хоснуваня языка меншыны на тоту залежність было значуче, $b = 0,22, SE = 0,10, p = ,03, 95\% CI [0,02, 0,42]$. Ефект інтеракції одповідав за 1,45% загальної дисперсії емоційных симптомів історичної травми, $F(1, 230) = 4,87, p = ,03$. Справність в бесідуваню в языку меншыны, што была зарахувана до аналізу як коваріант, не была значучым предиктором історичної травми, $b = -0,03, SE = 0,08, p = ,73, 95\% CI [-0,17, 0,12]$. Тіж і в тым примірі зв'язок медже думками о історичній травмі а емоційныма симптомами травми систематичні ся зменшал при найчастішым хоснуваню языка меншыны.

Аналогічну позитивну залежність однотувано медже доступністю історичної травми а депресийныма симптомами, $b = 0,33, SE = 0,13, p = ,013, 95\% CI [0,08, 0,58]$, але без значучого влияня модерації хоснуваня языка меншыны, $b = 0,05, SE = 0,06, p = ,41, 95\% CI [-0,07, 0,18]$. Тіж самооціна справности в бесідуваню в языку меншыны, взята до увагы в аналізі як коваріант, не была важным предиктором історичної травми, $b = -0,04, SE = 0,05, p = ,41, 95\% CI [-0,13, 0,05]$.

Беручы до увагы скорійшы досліджыня, хотіли сме дослідити можливе влияня груповой достоменности на зв'язок медже доступністю історичної травми а симптомами історичної травми. Схоснували сме Модель 1 в макросі SPSS PROCESS (Hayes 2013) з 95% інтервалами довіря. Аналіза модерації вказала, же лем підскала афекту достоменности модерувала влияня доступности травми на загальны симптомы історичної травми, $b = 0,19, SE = 0,09, p = ,04, 95\% CI [0,01, 0,36]$ і емоційны симптомы, $b = 0,35, SE = 0,11, p < ,001, 95\% CI [0,06, 0,64]$.

Дальше, хоснуючы Модель 2, аналізували сме, ци хоснуваня языка меншыны вказує на модеруюче влияня поза ідентифікаціом (підскала афекту), коли были они взяты до увагы паралельно. Аналіза вказала, же хоснуваня лемківського языка значучо модерувало, $b = 0,20, SE = 0,06,$

$p < ,01$, 95% CI [0,08, 0,33], вплив доступності історичної травми на симптоми історичної травми, незалежні од рівня ідентифікації з групою, $b = 0,10$, $SE = 0,10$, $p = ,34$, 95% CI [-0,10, 0,29]. З причини результатів той аналіз, рішили сме не додавати ідентифікації з групою в других аналізах.

Підсумовуючы, аналізи вказали, же высша познавча доступність історичної травми викликала більше симптомів травми в зв'язаній з поведінкою, емоційній і депресійній обшырах. Тото вплив было стримуване учасниками досліджыня через хоснування рідного языка, а модерація тота была очевидна в примірі зв'язаных з поведінкою і емоційных симптомів історичної травми.

Дискусія

Сесе досліджыня проведене серед історичні травматизуваної лемківської етнічної меншыны в Польщы вказало, же познавча доступність історичных втрат зв'язана єст з негатывными психологічными консеквенциями на трьох рівнях: зв'язаным з поведінкою (охота унукнути припоминання о чымси, што зв'язане з травмою, брак довіря до чужых груп ітп.), емоційным (страх, зліст ітп.) і депресійным. Аналізи тоты потверджают чысленно зголошаны през членів лемківської спільноты психічны шкоды і біль. Як сме підозрівали, частійше хоснування языка меншыны вязало ся з высшом познавчом доступністю історичної травми. Окрем збільшеної доступності історичної травми, хоснування языка меншыны не влинуло безпосередньо на ниякій з травматичных симптомів. Што важнійше, были сме в силі вказати, же негатывне вплив доступності історичної травми на травматичны симптоми проявляло ся сильнійше серед осіб позбавлених языка своей етнічної меншыны. Серед активных хоснуватели рідного языка познавча доступність історичної травми не довела до погіршыня психічного стану здравля. Зато, здає ся, язык меншыны може быти буфором проти зв'язаным з поведінкою і емоційным симптомам історичної травми.

Роля хоснування языка меншыны єст двояка. З одной страны, обсервували сме, же тоты, што часто хоснуют язык меншыны, мают высший рівень доступності історичної травми. Можливе, же пов'язане єст тото з тым, же – хоснуючы язык спадкобранный од предків – частійше стріча-

ют ся з історичныма наратывамаі о віктимізаціі іх меншыновых груп. З другой страны – язык меншыны здае ся діяти як охоронны щит, може зменшати вліяня доступности історичной травмы на травматычныя симптомы. Скоршы дослїджыня зосереджыны на ефектах «саспільна-го антыдота» показуюць, же сільне заангажуваня етнічнай групы може весты да посттравматычнаго росту (в мїсце посттравматычнаго стресу, Muldoon, Lowe 2012) і же ефекты тоты сьць абсервуваны голавно сьред таких членів групы, прэдкы котрых безпосьредньо не досвідчылі опресьі (Wohl, van Bavel 2011). Груповэ заангажуваня і спосібніст одкрыты свою травму можут днес стрымуваты негатывныя пазнавчы процьсы і симптомы звязаны з травмом (Woodhouse, Brown, Ayers 2018).

Нашы дослїджыня пошырюють тоты высновкы на обшыр языка і сацыяльнай психологіі. Сьред меншыновых груп, які пражывають в єдным сьредовіску з векшыном од дьсятків років, выріжняючы элемент культуры меншыны може быти охоронным факторам в історичній травмі. В лемківській групі хоснуваня языка спадкобранаго од прэдків може быти щитом проты симптомам історичной травмы. На основі актуальных дослїджынь не можеме просто окреслыты, які канкретны аспькты хоснуваня языка одповідають за стрымуваня травматычных симптомов. Базуючы на істнуючій літэратурі на тьму ефектів саспільна-го антыдота і модель саспільнаго посттравматычнаго стресоваго рьз-строіня (Woodhouse, Brown, Ayers 2018) і на наших якістных тьреновых дослїджынях в рїжных меншыновых саспільностях, можеме єднак пїд-озрївати, же знаня і охота бєсїдувати в меншыновым языку дають мож-ніст лїпше выразаты і дїлыты ся травматычныма досвідчынямы, отры-маты саспільну пїдтрымку і маты сільнійшы звязок з їнчыма членамы групы, быты актывным членом групы і досвідчаты почутя культуроваго тырваня і емоцыйнаго прывязаня до тьрыторыі прэдків. Вшыткы тоты факторы мають сьцьовэ значыня для посттравматычнаго росту і для огранїчыня негатывных кансеквенцїй історичной травмы для психїч-наго здорьвля.

Трьба зазначыты, же в дослїджыню лемківскай саспільнастї спость-реглы смь, же хоснуваня іх рїднаго языка і доступніст історичной травмы не былы звязаны з віком хоснувателы. Сугьрує тьто, же в тїй меншыновій групі язык може быти прыніманы як фактор тырваня спільноты (Hallett, Chandler, Lalonde 2007) і можлывы вызначнык груповаго заангажуваня. Єднак його ролі не мож зводыты до самої ідєнтыфікаціі в групі.

Модеруюче впливання бесідування в мові меншини спостерігається в площині зв'язаних з історичною травмою симптомів, що стосуються поведінки та емоцій. Шкідливе впливання історичної травми на зв'язані з такою травмою симптоми, стосуючись поведінки та емоцій, може загрожити не тільки інтерперсональному та індивідуальному функціонуванню меншинних груп, але – що важливіше – їх відносинам в групі та суспільному функціонуванню.

Відсутність модеруючого впливання вживання лемківської мови та історичної травми на депресію в досліджуваній групі може бути пов'язаною з конструюванням Скали Симптомів Зв'язаних з Історичною Втратами. Учасників дослідження запитано, чи відчувають вони зв'язані з знанням стосуються до історичної травми. Може бути важко приписати симптоми депресії учасників, такі як відсутність сну, до когнітивної доступності історичної травми. Потенційно може то бути спричинено великою кількістю факторів, що не тільки зв'язані з історичною травмою, такими як досвід дискримінації чи проблемами в повсякденному житті. Було то в кожному разі єдине незначуще впливання взаємодії в цій досліджувальній групі – для решти учасників отримали ще значуще впливання, в якому мова меншини буферувала негативне впливання доступності історичної травми.

Результати аналізу є дуже важливі для мовної та освітньої політики в стосунку до травматизованих етнічних меншин. Можна сподіватися, що краще ефективна підтримка для вживання мови спадкоємного покоління, його передавання та ревіталізації принесуть позитивні результати для психологічного функціонування меншинних спільнот, що стосується боротьби з наслідками геноциду, насильства та історичних втрат.

Подякування

Дякуємо лемківським експертам – Олені Дуць-Файфер, Анні Масляній та Наталії Малецькій-Новак за їх увагу та рекомендації, що стосуються конструювання вивченої теми. Ще дякуємо Анні Масляній, Марці Ватраль та Моніці Тылявській за те, що провели інтерв'ю з лемківськими учасниками в лемківській мові. Дякуємо і решті учасників Лемкам, які численно згодилися на участь в дослідженні.

Деклярация конфліку інтересів

Авторы не декларували никаких потенциальных конфликтов интересов в отношении до дослідження, авторства і/або публікації той статі.

Фінансування

Авторы указали получения следующей финансовой поддержки на дослідження, авторство і/або публікацію той статі. Стаття виникла в рамках проекту: «Языковой антидот: языковая животность как нарядя будувания психического добробуту, здоровья та постійного розвитку» реалізованого в рамках Програму Team Фонду для Польской Науки і спільфінансованого Європейском Унієм в рамках Європейского Фонду Регіонального Развитку.

Бібліографія

Русенко, Иван. 2010. *Русенко – выбране*. Ред. Петро Трохановский. Крениця–Лігниця: Стіваришыня Лемків.

Atkinson, Judy. 2002. *Trauma Trails, Recreating Song Lines. The Transgenerational Effects of Trauma in Indigenous Australia*. North Melbourne, VIC: Spinifex Press.

Ball, Jessica, Moselle, Ken, Moselle, Sarah. 2013. *Contributions of Culture and Language in Aboriginal Head Start in Urban and Northern Communities to Children's Health Outcomes. A Review of Theory and Research*. Ottawa: Public Health Agency of Canada. Доступ: 13.11.2020. <http://www.ecdip.org/docs/pdf/Language,%20Culture%20&%20Child%20Health%20Theory%20&%20Research%20Ball,%20Moselle,%20Moselle.pdf>.

Bezo, Brent, Maggi, Stefania. 2015. «Living in „Survival Mode”. Intergenerational Transmission of Trauma from the Holodomor Genocide of 1932-1933 in Ukraine». *Social Science and Medicine* 134, червец: 87-94. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2015.04.009>.

Bezo, Brent, Maggi, Stefania. 2018. «Intergenerational Perceptions of Mass Trauma's Impact on Physical Health and Well-being». *Psychological Trauma. Theory, Research, Practice and Policy* 10, ч. 1: 87-94. <https://doi.org/10.1037/tra0000284>.

Bombay, Amy, Matheson, Kimberly, Anisman, Hymie. 2014. «The Intergenerational Effects of Indian Residential Schools. Implications for the Concept of Historical Trauma». *Transcultural Psychiatry* 51, ч. 3: 320-338. <https://doi.org/10.1177/1363461513503380>.

Bourhis, Richard Y., Giles, Howard, Rosenthal, Doreen. 1981. «Notes on the Construction of a „Subjective Vitality Questionnaire” for Ethnolinguistic Groups». *Journal of*

- Multilingual and Multicultural Development* 2, ч. 2: 145-155. <https://doi.org/10.1080/01434632.1981.9994047>.
- Bourhis, Richard Y., Sachdev, Itesh, Ehala, Martin, Giles, Howard. 2019. «Assessing 40 Years of Group Vitality Research and Future Directions». *Journal of Language and Social Psychology* 38, ч. 4: 409-422. <https://doi.org/10.1177/0261927X19868974>.
- Brave Heart-Jordan, Maria, Yellow Horse. 1995. «The Return to the Sacred Path. Healing from Historical Trauma and Historical Unresolved Grief among the Lakota», докторська дисертація, Smith College, Northampton, MA.
- Brave Heart-Jordan, Maria, Yellow Horse. 2003. «The Historical Trauma Response among Natives and its Relationship with Substance Abuse. A Lakota Illustration». *Journal of Psychoactive Drugs* 35, ч. 1: 7-13. <https://doi.org/10.1080/02791072.2003.10399988>.
- Burnette, Catherine E. 2016. «Historical Oppression and Indigenous Families. Uncovering Potential Risk Factors for Indigenous Families Touched by Violence». *Family Relations* 65, ч. 2: 354-368. <https://doi.org/10.1111/fare.12191>.
- Cameron, James E. 2004. «A Three-Factor Model of Social Identity». *Self and Identity* 3, ч. 3: 239-262. <https://doi.org/10.1080/13576500444000047>.
- Canfield, Julie. 2005. «Secondary Traumatization, Burnout, and Vicarious Traumatization. A Review of the Literature as it Relates to Therapists who Treat Trauma». *Smith College Studies in Social Work* 75, ч. 2: 81-101. https://doi.org/10.1300/J497v75n02_06.
- Crowshoe, Lynden, Dannenbaum, David, Green, Michael, Henderson, Rita, Naqshbandi Hayward, Mariam, Toth, Ellen. 2018. «Type 2 Diabetes and Indigenous Peoples». *Canadian Journal of Diabetes* 42, додаток 1: 296-306. <https://doi.org/10.1016/j.cjcd.2017.10.022>.
- Daud, Atia, Skoglund, Erling, Rydelius, Per-Anders. 2005. «Children in Families of Torture Victims. Transgenerational Transmission of Parents' Traumatic Experiences to Their Children». *International Journal of Social Welfare* 14, ч. 1: 23-32. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2397.2005.00336.x>.
- DeMarni Cromer, Lisa, Gray, Mary E., Vasquez, Ludivina, Freyd, Jennifer J. 2018. «The Relationship of Acculturation to Historical Loss Awareness, Institutional Betrayal, and the Intergenerational Transmission of Trauma in the American Indian Experience». *Journal of Cross-Cultural Psychology* 49, ч. 1: 99-114. <https://doi.org/10.1177/0022022117738749>.
- Dragojevic, Marko, Gasiorek, Jessica, Vincze, László. 2018. «Vitality, Language Use, and Life Satisfaction. A Study of Bilingual Hungarian Adolescents Living in Romania». *Journal of Language and Social Psychology* 37, ч. 4: 431-450. <https://doi.org/10.1177/0261927X17729437>.
- Duč-Fajfer, Olena. 2015. «Die schwierige Ethnogenese der lemkischen Gemeinschaft in Polen». B: *Aleksander Brückner revisited. Debatten um Polen und Polentum in Geschichte und Gegenwart*. Ред. Yvonne Kleinmann, Achim Rabus, 168-196. Göttingen: Wallstein Verlag.

- Duć-Fajfer, Ołena. 2016. «Literatura a proces rozwoju i rewitalizacja tożsamości językowej na przykładzie literatury łemkowskiej». B: *Integral Strategies for Language Revitalization*. Red. Justyna Olko, Tomasz Wicherkiewicz, Robert Borges, 175-200. Warszawa: Wydział «Artes Liberales», Uniwersytet Warszawski.
- Duran, Eduardo, Duran, Bonnie. 1995. *Native American Postcolonial Psychology*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Filipiak, Leszek. 2013. *Spółeczno-polityczna sytuacja Łemków w III RP*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Giles, Howard, Johnson, Patricia. 1987. «Ethnolinguistic Identity Theory. A Social Psychological Approach to Language Maintenance». *International Journal of the Sociology of Language* 68, ч. 1: 69-99.
- Hallett, Darcy, Chandler, Michael J., Lalonde, Christopher E. 2007. «Aboriginal Language Knowledge and Youth Suicide». *Cognitive Development* 22, ч. 3: 392-399. <https://doi.org/10.1016/j.cogdev.2007.02.001>.
- Hayes, Andrew F. 2013. *Methodology in the Social Sciences. Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis. A Regression-based Approach*. New York, NY: Guilford Press.
- Jones, Loring. 2008. «The Distinctive Characteristics and Needs of Domestic Violence Victims in a Native American Community». *Journal of Family Violence* 23, ч. 2: 113-118. <https://doi.org/10.1007/s10896-007-9132-9>.
- Karenian, Hatsantour, Livaditis, Miltos, Karenian, Sirpouhi, Zafiriadis, Kyriakos, Bochtsou, Valentini, Xenitidis, Kiriakos. 2011. «Collective Trauma Transmission and Traumatic Reactions among Descendants of Armenian Refugees». *International Journal of Social Psychiatry* 57, ч. 4: 327-337. <https://doi.org/10.1177/0020764009354840>.
- Kirmayer, Laurence J., Brass, Gregory M., Tait, Caroline L. 2000. «The Mental Health of Aboriginal Peoples. Transformations of Identity and Community». *Canadian Journal of Psychiatry* 45, ч. 7: 607-616. <https://doi.org/10.1177/070674370004500702>.
- Maercker, Andreas, Horn, Andrea. 2013. «A Socio-interpersonal Perspective on PTSD. The Case for Environments and Interpersonal Processes». *Clinical Psychology and Psychotherapy* 20, ч. 6: 465-481. <https://doi.org/10.1002/cpp.1805>.
- Misiak, Małgorzata. 2006. *Łemkowie. W kręgu badań nad mniejszościami etnolingwistycznymi w Europie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Misiak, Małgorzata. 2018. *Między Popradem a Oslawą. Tożsamość kulturowo-językowa Łemków w ujęciu etnolingwistycznym*. Wrocław: Wydawnictwo «Profil».
- Mohatt, Nathaniel Vincent, Thompson, Azure B., Thai, Nghi D., Kraemer Tebes, Jacob. 2014. «Historical Trauma as Public Narrative. A Conceptual Review of how History Impacts Present-day Health». *Social Science and Medicine* 106, квітень: 128-136. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.01.043>.

- Muldoon, Orla T., Lowe, Robert D. 2012. «Social Identity, Groups, and Post-traumatic Stress Disorder». *Political Psychology* 33, ч. 2: 259-273. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2012.00874.x>.
- Oster, Richard T., Grier, Angela, Lightning, Rick, Mayan, Maria J., Toth, Ellen L. 2014. «Cultural Continuity, Traditional Indigenous Language, and Diabetes in Alberta First Nations. A Mixed Methods Study». *International Journal for Equity in Health* 13, ч. 1: 92-103. <https://doi.org/10.1186/s12939-014-0092-4>.
- Pascoe, Elizabeth A., Smart Richman, Laura. 2009. «Perceived Discrimination and Health. A Meta-analytic Review». *Psychological Bulletin* 135, ч. 4: 531-554. <https://doi.org/10.1037/a0016059>.
- Shea, Haley, Mosley-Howard, Susan G., Baldwin, Daryl, Ironstrack, George, Rousmaniere, Kate, Schroer, Joseph E. 2019. «Cultural Revitalization as a Restorative Process to Combat Racial and Cultural Trauma and Promote Living Well». *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology* 25, ч. 4: 553-565. <https://doi.org/10.1037/cdp0000250>.
- Smith, Benjamin, Ehala, Martin, Giles, Howard. 2018. «Vitality Theory». B: *The Oxford Encyclopedia of Intergroup Communication*, т. 2. Ред. Howard Giles, Jake Harwood, 485-500. New York, NY: Oxford University Press.
- Sotero, Michelle. 2006. «A Conceptual Model of Historical Trauma. Implications for Public Health Practice and Research». *Journal of Health Disparities Research and Practice* 1, ч. 1: 93-108. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1350062.
- Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*. 2015. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny. Доступ: 13.11.2020. https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5670/22/1/1/struktura_narodowo-etniczna.pdf.
- Wiechelt, Shelly A., Gryczynski, Jan, Johnson, Jeannette L., Caldwell, Diana. 2012. «Historical Trauma among Urban American Indians. Impact on Substance Abuse and Family Cohesion». *Journal of Loss and Trauma* 17, ч. 4: 319-336. <http://doi.org/10.1080/15325024.2011.616837>.
- Wilk, Piotr, Maltby, Alana, Cooke, Martin. 2017. «Residential Schools and the Effects on Indigenous Health and Well-being in Canada. A Scoping Review». *Public Health Reviews* 38, ч. 1: 8-30. <http://doi.org/10.1186/s40985-017-0055-6>.
- Winsa, Birger. 1998. *Language Attitudes and Social Identity. Oppression and Revival of a Minority Language in Sweden = Occasional Paper*, ч. 17. Canberra: Applied Linguistics Association of Australia.
- Whitbeck, Les B., Adams, Gary W., Hoyt, Dan R., Chen, Xiaojin. 2004. «Conceptualizing and Measuring Historical Trauma among American Indian People». *American Journal of Community Psychology* 33, ч. 3-4: 119-130. <http://doi.org/10.1023/B:AJCP.0000027000.77357.31>.

- Whitbeck, Les B., Walls, Melissa L., Johnson, Kurt D., Morrisseau, Allan D., McDougall, Cindy M. 2009. «Depressed Affect and Historical Loss among North American Indigenous Adolescents». *American Indian and Alaska Native Mental Health Research* 16, ч. 3: 16-41. <https://doi.org/10.5820/aian.1603.2009.16>.
- Wohl, Michael J., Bavel, Jay J. van. 2011. «Is Identifying with a Historically Victimized Group Good or Bad for Your Health? Transgenerational Post-traumatic Stress and Collective Victimization». *European Journal of Social Psychology* 41, ч. 7: 818-824. <http://doi.org/10.1002/ejsp.844>.
- Woodhouse, Sarah, Brown, Rupert, Ayers, Susan. 2018. «A Social Model of Posttraumatic Stress Disorder. Interpersonal Trauma, Attachment, Group Identification, Disclosure, Social Acknowledgement, and Negative Cognitions». *Journal of Theoretical Social Psychology* 2, ч. 2: 35-48. <http://doi.org/10.1002/jts5.17>.

ІНСПІРАЦІИ

INSPIRACJE

Петро Медвідь

Земля обіцяна...

(Драматічно-танечна пєса про двох акторів,
танечный ансамбль і живу музику)

Особы:

Реоптант
Агітатор

Образ 1

Реоптант приходить ку строму.

Реоптант: Хоць доля, судьба, живот ці Бог може занести чоловіка аж на другу сторону Землі, з тобов негоден ніхто рушати. Ты будь єсь на своїм місці, або не єсь. Як бы тя хотіли выкоренити, ввреш. Яке просте... Знав єм, же ту будеш. Вірив єм тому, надіав ся цілый час, же кедь ся раз верну, кебы єм уж ніч і нікого не нашов, тебе найду, ты ту будеш. Господи, кільки раз єсь ся мі снів, привиджав. Кільки раз здаło мі ся о тобі. В тых сивых днях лем твої фарбы єм споминав, жебы єм цалком не зошалів. Кільки раз єм собі припоминав, як з тебе на ярь выходять першы зелены листкы. Якый єсь міцный і повный живота в літі. Або як тобов грають майже вшыткы фарбы природы, коли в осени помалы зошмариш

листя, зошмариш тото старе, жебы коруна твоя під чістов білотов одпочінула в зимі, і ты знова міг з новыма силами зачати наново цілый тот цікл жывота і вмераня. Жывота і вмераня... Тісяч раз єм на тя думав. Быв єсь мі обеліском і маяком, котрый мі раз вкаже, же єм дома. Вірив єм тому, же тот момент прийде. Думав єм на тото вшытко, што сьме ту на луці коло тебе пережыли. Чого вшыткого єсь був німым свідком. Думав єм на тінь під тобов в днях спекоты, і на тоту пахоту землі ту дома, коло тебе. Пахоту, котра ня в думках сытила і в тім найвекшій голоді. Шкода, же негоден єсь говорити. Ты-сь вшытко видів. Ты-сь ту був і перед нами, ты-сь ту і тепер. Многих єсь пережыв, многих іщі пережыєш. Але што бы єсь властно повів? Постарів єсь, і я постарів, но ты-сь днесь векшый і повнішый жывота як хоцьколи передтым, як в будькотрій моїй споминці на тебе. А што зістало з мене?

Агітатор: А може бы до людей требало озвати ся, не до строма. Може тоты бы ті повіли, што зістало з тебе. Не бійся, аж так єсь ся не змінив, жебы тя не было мож познати. Правда, дакус єсь старшый, а то мы вшыткы. Ани я вже не мам двадцять...

Реоптант: Ты-сь ту...?

Агітатор: А де бы-м мав быти? Я нигде не одышов. То ты! А може єм як тот стром? Може єм ту був і перед тобов, а буду ту і по тобі. Хто знать? Правду повісти, чекав єм тя. Люди в селі зачали говорити, же ся дакотры з Руська вертають. Не бій ся, церемонії і вітаня тя не чекають. Повів єм собі, кебы нхто іншый, та ты ся вернеш. Зо вшыткых тых, што одышли, ты-сь мі пришов першый на розум. Але знаш, днесь є ту вшытко іншак. Лем тот стром ту стоїть так, як стояв, то правда. Іншак ся вшытко змінило. І ваша хыжа уж не ваша. Но а я ту так, як і тот стром. Памятам, як было передтым, знам як то є тепер, а наведе, я ті можу повісти і як то было, кедь сьте одышли. Я не німый як він. А, правда, дакотры з валала бы ся досправды могли ганьбити за тото вшытко, што было, кедь вам замахали на штації. Зістав єм ту, залюбило ся мі у вас. А і так ту хыжы зістали порожні. Але я вшытко робив в рамках закона, на мене нич нхто не мать! Зато о інших бы-м ті міг говорити, і о таких, о котрых бы єсь думав іншак...

Реоптанти: Ніт, ты не єсь як він. Ты-сь чужий. А не ту твоє коріня. І кедь сьме увірили, же-сь наш. Не був єсь нигда. Не хочу од тебе нич чути. Ты-сь виноватый! Памятам я добрі, коли єсь пришов першый раз меджі нас. Най є проклятый тот день, коли єсь ся нам вказав! Памятам я добрі, тот день переслідує ня доднесь, в снах, з котрых ся хочу пробудити. А даколи уж ани не знам, ці то сон, ці то жытя. Неділя то была, дівки з церькви ішли...

Хоровод...

Образ 2

Агітатор: Виджу, же память ті добрі служыть.

Реоптанти: Служыть. Память, котру єм тісяч раз хотів стратити, жебы єм міг даяк жыти, і котра ня тісяч раз тримала при животі як єдина. Памятам тот день, памятам і вшытко, што слідовало за тым.

Агітатор: Правду маш. Втогды єм меджі вас пришов першый раз. Але тот день ся предці нич не стало. Тадь сьте зо мнов ани не хотіли бісідовати. Добрі памятам. Стояли сьте гев. Ділили сьте межі собов доган, курили. Дав бы собі і я. Пахнув мі тот доган. Ох, як мі пахнув! Екстра класа, повів єсь, як єсь з нього першый раз потягнув. Але мене нихто не понукнув. Даш собі? *(Нукать цигаретльов.)*

Реоптанти: Нич од тебе не хочу.

Агітатор: Но, як думаш. Не знам, ці днесь іщі хтось інший тя ту буде хотіти почастовати... Може Васько, што мать вашу хыжу? Де сьме то скінчили? Ага... Зо мнов нихто в тот день ани не хотів бісідовати. Ани хлопи, ани дівки. Як мам быти щірый, подумав єм собі, же одтыль може одыйду без успіху. Чоловіку ся виділо, же тримате коло себе як еден.

Реоптанти: А і тримали!

Агітатор: Но, але наконєць ся вказало, же вас мож розобрати до остатньої шрубкы. Вшыткых. І тых, што пішли, і тых, што зістали. Каждого іншак. Хоць не на першый раз. Мусив єм ся вернути. І мав єм серенчу. Принагода ся нашла. Іщі же хресный

дівку оддавав. Запросив ня. Хто бы то повів, же така мила родинна подія, яков є весіля, може послужыти і на робочі цілі, гейже?

Реоптант: Робочі цілі? Так называш зраду і вину?

Агітатор: Но не чудуй ся... Я предці заступляв высшы інтересы. Державу! Но і тота зясь хотіла сповнити інтересы іщі высшы. Хто ту виноватый? Я? Была то про мене робота як каждая інша. Мав єм, назвийме то, лем урядницьку функцію. І высшы урядници, од мене высшы, зясь говорили, же треба наповнити чісла. То не я выдумав тоты чісла! Але тото весіля, тото весіля... Першый раз ся у мене споїло приємне з хосенным, як ся бісідує. Не чекав єм то, але нараз ня люди на весілю зачали брати як свого, прияли ня як родину, і ты... Зачув єм, же ся одкрывать шанса, же штось ся ламле у вас...

Гайдукованя, Рядовый

Образ 3

Агітатор: Файна свадьба. А найфайніше на ній было, же ваша довіра до мене зачала помалы, помаленькы роснути... Видиш, ани моя память неплана. Наконець, як бы чоловік міг забыти на таких людей, як вы. Родину...

Реоптант: Гей, досправды сьме тя вдяка хресному зачали брати як свого. Як єдного з нас. Хыба! Днесь знам, же то была хыба, слухати вшыткы тоты твої бісіды, котры нам давали надію. Надію на ліпшый живот. На живот, о котрім ся нам сніло. На живот без біды. Жывот на чорній землі, де богатый уроджай. На ліпшій землі як тота, на котрій нас родічі привели на світ, а родічів зясь їх родічі, цілы поколіня. Увірили сьме, же будеме жыти на землі, де не буде голоду, де будеме мати вшыткого дость. Де мож буде ґаздовати так, жебы не терпіти і собі не торгати од рота. Де діти не будуть мусити босы і голы бігати, де буде мож штудовати каждому, хто хоче, а нелем богатым. Де не буде треба бояти ся чім зарань діти накормити. Де не будуть довгы, котры не мож сплатити. Рай! Обіцяна земля! Ты-сь то повів. Земля обіцяна вас чекать! І мы ся нараз чули як тот Богом выволений народ, котрому Господь послав про-

рока. Мойсея. Лем теперь в руках мав листкы на влак. Не-треба платити. Лем іти. Можете вшытко взяти. А там іщі раз тільки будете мати. В такій великій безнадії ты-сь нам приніс віру в ліпше. І тога надія, котрій сьме хотіли віровати, нам засліпила очі. Голод по війні нам засліпив очі. Безнадія в селі нам засліпила очі. Нихто не подумав, же ты пророк, але фалошний, не Богом посланий. Же ты не Мойсей, котрый нам вказав обіцяну землю! Же-сь запроданець, брат, што нас за-продав до рабства! Не земля обіцяна, а живот як в пустынї нас чекав. Циганив єсь нас! Робив єсь вшытко, жебы нас зло-мити! Агітовав єсь, сам єсь не пішов! Вабив єсь нас, жебы сьме ті дали підпис і взяли собі листок, котрым єсь нам махав перед очами. Листок, о котрім сьме думали, же є спасов, і ко-трый наконець вказав ся тов найвекшов хыбов. Брали сьме тя за свого. І так сьме ті поступно зачінали вірити. Хотіли сьме ті вірити. Знеужыв єсь нашу біду, безнадій. Дакотры го-ворили, жебы то не робити, жебы ті не вірити, жебы сьме не были такы дураци, і нигде не ішли. Але ты-сь собі нас здо-быв. Вшыткому єсь виноватый! Знаш што вшытко маш на своїм сумліню? Знаш?

Агітатор: Але, але, руку на ня хочеш вытягнути? Вдарити ня? Так як втогды, на забаві, Осифа? Памятам я тото...

Реоптант: Нигда сьме ті не мали увірити, нигда сьме тя не мали пустити меджі себе!

Агітатор: Але пустили. А втогды, на забаві, з каждов співанков вас было веце, што сьте ся самы голосили, за мнов пришли.

Реоптант: Як можеш жыти з тым, што єсь на нас привів?

Агітатор: Што я привів? А хресный невиноватый?

Реоптант: Ты-сь нам махав листком поперед ніс! Ты-сь бісідовав о раю, што нас чекать! Не хресный. Сироты ті не было жаль?

Агітатор: Але ты сам порішыв іти. Так як і решта людей, што пішли. Памяташ? Дакотры зістали. Никого єм не силив.

Реоптант: Циганив єсь нам, цілый час єсь циганив!

Агітатор: Я лем говорив і передавав такы інформації, якы єм мав...

Реоптант: А сам єсь не пішов!

Агітатор: Видиш, я нигда не був на богатство. Може єм ліпший як ты. Мене мамона не завлекла гет. А теперь єм планый?

Реоптант: Ты-сь зло, што пришло меджі нас! Сам біс тя ту привів!

Агітатор: А може собі каждый свого біса носить сам в собі!

Діставають ся до екстатичного стану – біс і його жертва.

Реоптант: Памятам тоту забаву.

Агітатор: Кілько погариків єсь втогды выпив?

Реоптант: Памятам, кедь сьме ся з Осифом побили.

Агітатор: Пять?

Реоптант: Втогды єсь до нас пришов третій раз. Втогды сьме ті зачали вірити як нигда. На Русаля.

Агітатор: А може їх было веце?

Реоптант: Не вшыткы втогды увірили, але лем Осиф був тот, хто кричав, яки сьме дурны, а мы ся проти нього поставили.

Агітатор: І чули сьте ся міцны, розумлю, палінка робить чуда.

Реоптант: Музика грала, люди ся забавляли, танцювали. І Осиф був нараз хтось, хто нам то псує.

Агітатор: Там взад, коло стола, сиділа така красна молоденька дівка, мено єм уж забыв. Смотрив єм на ню. Аж єм хвілями не хотів, жебы пришла і она за мнов.

Реоптант: Нигда так не грала музика як втогды. Нигда чардаш так не звучав, як на тій забаві, коли сьме увірили, же на нас чекать наша земля обіцяна.

Агітатор: Але пришла.

Реоптант: Втогды сьме ся ті уписали. І теперь знам, же то ты ся забавляв найвеце, на тій забаві. Але не з нами, з нас єсь мав забаву...

Агітатор: Оле, налійте з той найліпшой палінкы про вшыткых! На мене!

Чардаш, Колесо, Вербунк

Образ 4

Реоптант: По тім дні вже нич не было так, як перше. Поділили сьме ся. На тых, што увірили в обіцяну землю і на тых, што хотіли зістати. Каждый дньом прибывало тых, котры іщі хотіли здобыти тот листок до раю. Сміяли сьме ся з тых, што го не хотіли. І я ся сміяв.

Тето, ви іщі обануєте, але уж не буде така можливість іти! Так сьте на біду привыкли, же ся ей зречі не хочете? Чоловік бы на ліпше мав звикати, не на гірше.

Але она, она ся не сміяла. Мерькуй на себе хлопче, мерькуй на ся... і поблагословила ня. Крест, котрый мі зробила на чолі, був лем передобразом того креста, про котрый сьме собі ішли самы. Як кебы ем ся одберав. Но невістов мі мало быти многорічне страданя, плач, біда і неволя.

Страх? Ці ем мав страх? Молоде сердце не мать страх. Страх є лем дослідок ран, котры вже чоловік носить у своїй душі. Страх є голосом сердця, котре старне. Чім страх векшый, тым старше є сердце. Лем раз. Раз, передтым, як треба-ло іти, пришов ем іщі до церькви, памятам як днесь, помоли-ти ся і попрощати. На небі были затягнуты хмари, вошов ем і нараз...

Зачінають спів, в церькви дзвони, Господи помилуй, Канон.

Реоптант: Зпанікарих ем. Спів був у церькви все голосніший, не дало ся то вытримати. Хотіло ся мі запхати уха. Знав ем ту каждую лавку. Знав ем, де хто сидить. Знав ем то там як властне обы-стя. Сердце мі зачало бити спід кошулі, руки ся розтрясли.

Мам вшытко? Зачав ем роздумовати ці мам вшытко. Не зохаблям ту нич? Зачав ем роздумовати, ці памятам вшытко, што мі коли повіла моя мама. Ці памятам на ей слова. Ці па-мятам на то, як ня брала до церькви як малого хлопця. Ці па-мятам іщі ей голос. Ці памятам, як ня гласкала. Ці памятам, як ся зо мнов молила. Памятам вшыткы ей слова? Памятам як ся молити? А кедь мі буде тяжко?

Выходить агітатор як священник.

Агітатор: Отче наш, іже еси на небесіх...

Реоптант: Не можу цофнути. Є то предці дар з небес...

Агітатор: ...да святит ся імя твоє...

Реоптант: Боже, гейже ся постараш, гейже роблю добрі...

Агітатор: ...да прийдет царствіє твоє...

Реоптант: Тадь то обіцяна земля, так повіли, же то обіцяна земля...

Агітатор: ...да будет воля твоя...

Реоптант: Выбіг ем вонка. З неба спустив ся теплий, пахнячий додж. На моім чолі змішав ся з потом, в тонких смугах гласкав мое

лице і потім капка по капці падав на землю, з котрой єм вившов. Стояв єм і виділо ся мі, же чую Бога коло себе. Нигда єм го так іщі не чув, як втогды. Быв над цілым нашым хотарьом. Выхло сонце.

І потім, потім пришов день нашого одходу. Тоты, што не підписали, пришли ся з нами попрощати. Не вшыткы. Были сьме горды. Боже, якы горды сьме были, як сьме ся тішыли...

Желізнична станія: Реоптант і членове ансамблю ся перекрикують, бісідують, накладають свої річі. Агітатор прийде і стоїть боком, запалить собі цигаретлю, смотрить на них збоку... одходжають. Зіставать як бы замерзнутый образок.

Образ 5

Реоптант: Вытерезвіня пришло такой за граніцьов. Домашні, котры ся нас зачали звідовати одкыль і де ідеме, нам повіли ці сьме стратили розум. Же маме втікати назад. Зачали нас перекладати до їх вагонів. Кедь ся то вагонами дасть назвати. Же сьме догаздовали нам дішло такой в тім моменті, кедь сьме збачіли, же худобу, скотину і конів од нас беруть гет. Вернийме ся, люди, оциганіли нас! Чуєте? Вернийме ся!

Агітатор: (як совітьський вояк) Давай паспорт!

Реоптант: Нашто мам дати паспорт? Хочеме ся вернути, роздумали сьме собі!

Агітатор: Давай паспорт, бо тя пішлю до тюрмы такой першый день. Тот паспорт ті є на нич. Теперь єсь совітьський граждан. Підписав єсь. Пришов єсь. Граніця є про вас уж заперта. Жадне вернути ся назад не екзістує! Требало скорше думати.

Реоптант: Але вы нам берете...

Агітатор: Давай паспорт і наступ до вагона, бо ся ту іншак може і стріляти!

Реоптант: Не знам кільки сьме ішли влаком. Не знам кадыль сьме ішли. Цілу штреку было чути плач. Не знали сьме, што нас чекать, но знали сьме, же земля обіцяна вызерала в наших

снах іншак. Нараз сьме зрозуміли, же землі обіцяной сьме ся якраз тепер зрекли і путь назад може нигда не найдеме.

Выступили сьме. Добиты властным плачом сьме виступили в селі, котре припоминало кінець світа. Правда, земля была чорна, так як нам повіли, і уроджайна. І то было вшытко. Нихто нас там не чекав і нихто нас там не хотів.

Агітатор: *(голос в споминках реоптанта)* Каждый з вас там буде мати хыжу, там не будете мусити з невістов в єднім обыстю жыти!

Реоптанти: Поділили нас по три, штири родини до єдного дому, де сьме ся тискали. Хыжы были опущены і зничены. Жыли сьме гірше як за войны. А поділили нас і до різних сел, так сьме ани не зістали вшыткы доведна.

Агітатор: Землі там є тільки, каждый буде годен газдовати і тільки собі виробити, же іщі і продавати будете, бо не будете знати што з тым!

Реоптанти: Заділили нас до робочіх місць в колхозах. Домашні нас там ани в роботі не вітали. Была страшна бідота. Першу зиму сьме їли якбач лем ріпу. На нич інше собі не споминам. Зима была тверда. Не было ани з чім порядні курити. Старшы, слабшы, а і многы діти барз похворіли. Чули сьме ся на часі як в лагрі. Дакотры не пережили тоту першу зиму. Жаль, голод, зима, хвороты зробили своє. Смерть выбрала свій десяток з обіцяной землі.

Агітатор: Хто буде хотіти, буде годен штудувати! Там школы нелем про богатых!

Реоптанти: На основных школах наші діти не хотіли. Домашні ся скаргыли, же наші діти недовчены. Же незнають бісїду. Же лем на «говірці» меджі собов бісїдують і зопсують тым їх діти. Же наші мають одділити од їх. Директор школы був добрый хлоп. Сам пришов о жену і діти у войні. Не дав нас. Не дав наші діти. Повів, же покля є він директором, тоты діти будуть ходити до школы як вшыткы іншы. Помагав нам. Єдного дня счезнув і уж ся не вернув. Говорило ся, же го чекав Сібір, як і нашого Василя, котрый бунтовав людей, жебы ся не піддали, же мусиме войовати за наше навернутя. Того одвели перед нашіма очами.

Добрі ся ходем дакус могли мати тоты, што стулили пыск, што з головов схыленов до землі знали лем драгу до роботы і з роботы, припадно на дакого з часу на час штось донесли... Каждый день сьме ся будили і заспавали лем з єднов думков. Тота єдна думка тримала нас коло живота і єдночасно нам торгала сердце: Вернути ся! Будышто бы то стояло, будьяк довго бы то мало тырвати, але вернути ся. Домів.

На сцені дитячі гри.

Лем діти, котры были іщі барз маленькы, кедь сьме пришли, або тоты, што ся на тій проклятій землі уж народили, лем тоты могли снити і грати ся як вшыткы іншы діти на світі. Незатяжены. З молодыма сердцями. Сердцями, котры не мають страх, або собі го ходем не усвідомлюють. З молодыма душами без зранінь. Тоты наші сердця, наші душы, за куртый час постаріли, як кебы перешло тісяч років...

Образ 6

Реоптант: В тот день, як єм остатній раз в нашій церквы над селом роздумовав, ці мам вшытко, в тот день єм собі взяв тото найосновніше. Молитвы, што ня учіла мама. Молитвы, котры єм тівко раз молив ся, без церквы, без священика, без молитвенника, на тій проклятій землі і надівав ся на Господа, же свій народ, свої діти, котры на нього обертають ся, і кедь згрішили проти властной землі, яку їм дав, проти властных родічів, дідів, не може зохабити так. Надівав єм ся, же з пустытні, з рабства, мусить быти путь, жебы вернути ся до землі обіцяной, котру нам даровав.

Жывот ішов дале. Мусив іти. Чоловік мав дві можливости. Жыти або не жыти. Але сягнути собі на живот, то бы був тот найвекший гріх.

Агітатор: *(як поштарь)* Пришли писма! З Руська! Ваши пишуть. Видите, досправды якбач хыба была не іти! Лаці ся уж оженив, а Андрій буде матуровати...

Реоптант: Писали сьме домів шумны писма. Тоны шумных писем, міліоны красных слов поскладаных до тісячів рівных, кра-

сописных шориків. Іншы бы ані не перешли. Дакотры родины знали, же як буде плано, і чоловік не буде годен писати, будуть ходити лем шумны писма. І навспак. А мы писали. Писали шумны писма. Женили ся, оддавали, робили, жыли, каждый як лем найліпше міг і знав. Но каждый вечур сьме лігали до своїх постелей, дякуючі, же сьме вытримали далшый день, каждый у своїй безконечній самоті, заспавали сьме до тых самых снів, снів о навернутю на свою землю, будили ся до тых самых сивых днів.

Часто ся мі снів еден і тот самый сон. Вертали сьме ся в нім. Я і кумова родина. Вертали сьме ся до нашого села. День був ясний, ані хмары на небі. Над селом было чути дзвоны дзвонити, на турні нашой церькви. Як кебы про нас грали тоту найкраснішу сімфонію, яку коли хтось скомпонував. Такых веселых людей ем остатній раз видів іщі дома, передтым, як зачала наша калварія. Пришли сьме до села і была якраз гостина...

Гостина в селі...

Образ 7

Реоптант: Іронія судьбы. Вернули сьме ся. А чоловік нараз зрозуміє, же вертаня не є таке легке, як бы собі подумав. Же вертаня є тяжке.

Агітатор: *(як його алтер ego)* Може таке тяжке, як і одыйти? Може таке тяжке, як і зістати? А може іщі тяжше?

Реоптант: Не знам. Но вертаня не є таке, як в снах.

Агітатор: Знам, прийдеш, але не чекать тя гостина. Твоя хыжа не є твоей хыжов і твій фалаток землі уж не є твоім фалатком землі.

Реоптант: Вертаня є потреба.

Агітатор: Але вертаме ся то іщі мы?

Реоптант: Стром, тот то мать легке. На єднім місці го посадили, на тім місці жыє і на тім місці вмере. На своїй землі. Стром не мож выкоренити. Не мож го лем так взяти і перенести хоцьде. Одрізати од коріня. Лем ту може роснути, міцніти...

Агітатор: ...быти частьов того безконечного повторяня ціклу природи, в котрім зошмарить тото старе, жебы вмерло і випустить новый живот...

Обидвоми:...знова вказати свою силу.

Реоптант: Все на тій самій землі, своїй землі. Лем ту, іншак высохне. Але чоловік?

Агітатор: Што з чоловіком?

Реоптант: Чоловік, котрого одріжеш од коріня, возьмеш із свойой землі і поставиш десь, жебы жив далше. Дасть ся то? Не высохне? Думаеш, же чоловік може лем так зошмарити тото старе, збыти ся того, што на нім выросло, як стром збуде ся листя, збыти ся коріня, з котрых він виріс, і потім пустити в собі новый живот?

Агітатор: На дакотры одповіді мусить прийти чоловік сам. А на дакотры вопросы може одповіді нияк не є...

Реоптант: Не высохли сьме? Вертаме ся то іщі мы, ці лем якась торзо, тото, што з нас зістало? А мож нас знова засадити до нашої землі? А наші діти? Де є їх стром? Їх земля? Хто властно будуть наші діти?

Тма. На фоні сцени ідуть списки мен оптантів і інформації о оптаціях.

Конець

(Позначка: Песа была написана про Фолклорный ансамбль Рутенія, котрый ей одпремеровав 17-го новембра 2018-го року в Братіславі. В головных ролях представили ся Йосиф Пантликаш як **Реоптант** і Володимір Чема як **Агітатор**.)

Знімки з премєры пєсы, яку мав Фолклорный ансамбль Рутєнїя в театральной салї Словацького умєлєцького людowego колектїву в Братїславї - Русовцях. Головны ролї: Йосиф Пантликаш і Володимїр Чема. Музика: Народна музика Михала Ногы.
Автор знимок: Едуард Данїш.

Зліва Йосиф Пантликаш як Реоптант і Володимїр Чема як Агітатор

Членове фолклорного ансамблю Рутенія

Рядовий. (Знімка з другого образу)

А може собі каждый свого біса носить сам в собі! (Знімка з третього образу)

Володимір Чема і членове Рутенії

РЕЦЕНЗІИ І СПРАВОЗДАННЯ
RECENZJE I SPRAWOZDANIA

Damian Nowak

Muzeum – Dwory Karwacjanów i Gładyszów w Gorlicach

**Bogdan Horbal et al., *Бортне – Село з Каміня/ Bortne – Selo z Kaminia*,
vol. 1-2, Издательство «Мир и Образование»,
The Carpathian Institute, Higganum,
Connecticut 2017, vol. 1 – 598 s., vol. 2 – 639 s.**

W 2017 r. ukazało się dwutomowe dzieło *Бортне – Село з Каміня/ Bortne – Selo z Kaminia* [Bartne. Wieś z kamienia], autorem którego jest dr Bogdan Horbal. Było ono niezwykle wyczekiwane, a niecierpliwość przyszłych czytelników wzmagają krążące życzliwe plotki opowiadające o rozmachu, z jakim jest przygotowywane. I chyba nikt nie spodziewał się aż takiego – licząca bowiem w sumie 1228 stron monografia na rynku wydawniczym jest niezmiernie rzadko spotykana, a jeżeli już, to dotyczy wielkich organizmów miejskich a nie małej, górskiej wioski. Bezsprzecznie jest to publikacja nie tylko najobszerniejsza, ale i najlepiej przygotowana pod względem merytorycznym, traktująca o historii jednej miejscowości Polski południowo-wschodniej¹.

Książka, za wyjątkiem dwóch rozdziałów, w całości napisana jest w języku łemkowskim. Wspomniane dwa rozdziały napisane są po polsku, ich autorami są dr Tadeusz Łopatkiewicz oraz dr hab. Stefan Dudra. Dodatkowo, w publi-

¹ Warto dodać, że podobnym rozmachem, zaangażowaniem autora (redaktora) i jakością merytoryczną cechuje się monografia poświęcona wsi Biłcarewa (Binczarowa); *Книга Білцаревы*, ред. П. Трохановскій, Крениця-Горлиці-Білцарева 2017, której recenzja zamieszczona była w „Roczniku Ruskiej Bursy” 2018 [przyp. red.]

kacji znalazły się teksty publicystyczne, wspomnieniowe, poetyckie i pamiętnikarskie Andrzeja Horbala, Andrzeja Dokli, Teodora Kuziaka, Jana Madzika, Mikołaja Wróbla, Jerzego Harasymowicza, Dymitra Horbala, Mikołaja Horbala, ks. Romana Dubeca, Dymitra Dutkanicza, Heleny Duć-Fajfer, Dymitra Kaczora, Jana Komara, Tomasza Necia, Tadeusza Andrzeja Olszańskiego, Józefa Rozdolskiego, Iwana Rusenki, Anny Rydzanicz, Michała Sandowicza, Melanii Sobyn, Emilii Józefiny Feleńczak, Jana Fudżaka, Witolda Fuska, Johna P. Chymka, ks. Władymira Chylaka oraz Jana Szkurata.

Pierwszy rozdział, *Географія, Клімат, Туристика, Культурне Життя*, wprowadza czytelnika do wsi Bartne. Autor prezentuje w nim lokalną przestrzeń geograficzną, podkreślając szczególnie historię miejscowych warunków klimatycznych, które miały zasadniczy wpływ na gospodarkę, a w konsekwencji na poziom życia mieszkańców wsi. Znalazły się w nim również lapidarnie ujęte dzieje turystyki górskiej w Bartnem, swymi początkami sięgające lat 30. XX w. oraz dzisiejsze perspektywy rozwoju wsi jako miejscowości o charakterze turystyczno-wypoczynkowym. W rozdziale znalazł się również opis formy ochrony przestrzennej zabytkowego krajobrazu Bartnego – rezerwatu ruralistyczno-architektonicznego, którą cała wieś została objęta w 1978 r., a także kontrowersji, jakie wzbudza ona wśród lokalnej społeczności. Rozdział został uzupełniony pełnym, tabelarycznym zestawieniem dla lat 1978-2011 obiektów objętych ochroną konserwatorską, poprzez indywidualne wpisy do rejestru zabytków z wyszczególnionym stanem zachowania poszczególnych zabytków. Szczególne miejsce w tym rozdziale zajmuje część poświęcona Łemkowskiej Watrze, której trzy edycje – w latach 1986-1988, odbyły się w Bartnem. Ilustrowana jest ona archiwalnymi zdjęciami oraz reprodukcjami programów i okładkami jednodniówki „Голос Ватры” [„Hołos Watry”].

Drugi rozdział dotyczy demograficznych dziejów Bartnego. Bogdan Horbal zebrał i opracował większość dostępnych danych pozwalających przedstawić dzieje wsi z perspektywy demografii historycznej, począwszy od końca XVI w. Autor oparł się na lustracjach podatkowych, cerkiewnych i kościelnych rocznikach statystycznych, skorowidzach, księgach metrykalnych miejscowej parafii greckokatolickiej. W tym rozdziale poruszony został także temat miejscowej szlachty zagrodowej i emigracji. Dopelnieniem tej części są tabelaryczne wykazy liczby mieszkańców, urodzeń, ślubów i zgonów na lata 1784-1920 oraz współczesny wykaz rodzin (stan na 2012 rok) zamieszkujących Bartne.

Kolejny, trzeci rozdział poświęcony jest onomastyce nazwisk mieszkańców Bartnego. Autor tłumaczy w nim etymologię poszczególnych nazwisk, z któ-

rych najstarsze zostały zarejestrowane źródłach historycznych już w pierwszej połowie XVII w. Bardzo ciekawym dodatkiem do rozdziału jest wykaz występowania pod koniec XVIII w., charakterystycznych dla Bartnego nazwisk w innych, łemkowskich miejscowościach, oparty na zestawieniu opracowanym przez Iwana Krasowskiego.

Czwarty rozdział omawia powstanie i rozwój wsi. W bardzo szeroki sposób opisano w nim XVI i XVII-wieczne warunki historyczne panujące wówczas na ziemi bieckiej, w których przeprowadzony został proces lokacji Bartnego oraz specyfikę osadnictwa opartego na prawie wołoskim. W dalszej części, na podstawie analizy źródeł podatkowych, nakreślono gospodarczy rozwój wsi jaki nastąpił w XVII i XVIII w.

W rozdziale piątym przedstawiona została historia zbójnictwa na ziemi bieckiej i jej ścisłego powiązania z Bartnem, które w późniejszych czasach znalazło swe odbicie w przekazach ludowych, szeroko cytowanych w literackiej wkładce znajdującej się pomiędzy rozdziałami.

Kolejny, szósty rozdział noszący tytuł *Властители села і домінікального маєтку*, skupia się na dziejach własności ziemskiej jaką objęte było Bartne. Autor podzielił go na dwa okresy – pierwszy, od początku istnienia wsi, kiedy Bartne jako własność królewska było dzierżawione przez kolejnych starostów bieckich, oraz drugi – od 1772 do 1918 r., kiedy po likwidacji królewskiej trafiło w ręce prywatne i stanowiło część dóbr szlacheckich.

Siódmy, krótki rozdział traktuje o dziejach Konferencji Barskiej na obszarze Łemkowyny. Wsparty został on obszernym cytatem z powieści *Шубеничний Берх* [Szubieniczne Wzgórze] miejscowego proboszcza ks. Władymira Chylaka.

W następnym krótkim rozdziale o literackim tytule *Жебы лем не згоріло* autor porusza temat niezmiernie ciekawy, a rzadko poruszany przez historyków zajmujących się regionem. Jest nim historia obowiązkowych ubezpieczeń nieruchomości od pożarów oraz aktywność ekspozytur towarzystw asekuracyjnych na Łemkowynie. Ilustrację do niego stanowi całościowy skan zarejestrowanej w 1907 r. książeczki ubezpieczeniowej Banku Ubezpieczeń Wzajemnych „Sławija” z siedzibą w Pradze, dla jednego z miejscowych gospodarstw.

Jednym z najważniejszych w mojej opinii rozdziałów jest rozdział dziewiąty, dotyczący dziejów miejscowych parafii (greckokatolickiej i prawosławnej) i pracujących w nich duchownych. Bogdan Horbal w sposób niezmiernie wnikliwy przeprowadził analizę dziejów parafii, osadzając ją zarazem w szerokim kontekście historycznym. Ukazał je przez pryzmat duchownych pełniących

posługę w Bartnem, wspierając się nie tylko bogatym materiałem genealogicznym, dotyczącym zarówno poszczególnych duchownych, jak i ich rodzin, ale także obszernym zasobem źródłowym dotyczącym religijnej, społecznej i gospodarczej strony życia parafii. Rozdział jest ilustrowany licznymi wycinankami z ksiąg metrykalnych, archiwalnymi i współczesnymi fotografiami, tabelarycznymi wykazami m.in. księży greckokatolickich i prawosławnych, członków chóru parafialnego czy sygnatariuszy prośby z 1928 r. o skierowanie do Bartnego prawosławnego duchownego.

Kolejne dwa rozdziały poświęcone są historii i architekturze cerkwi w Bartnem. W bogato ilustrowanych, zarówno archiwalnymi, jak i współczesnymi fotografiami rozdziałach, Bogdan Horbał opisał dzieje pochodzącej z 1842 r. cerkwi greckokatolickiej oraz wzniesionej w 1928 r. cerkwi prawosławnej.

Następne rozdziały skupiają się na wyposażeniu cerkwi. Pierwszy, autorstwa ks. Romana Dubeca, dotyczy starodruków cerkiewnych z XVII i XVIII w. pochodzących z cerkwi z Bartnego, obecnie znajdujących się w zbiorach Prawosławnego Ośrodka Kultury „Elpis” w Gorlicach. Drugi – *Ікони села Бортне*, nakreślony z pozycji historyka sztuki przez Johna P. Chymę, przybliży historię i ikonografię pochodzących z Bartnego ikon, które przez lata w większości uległy rozproszению i znajdują się obecnie w muzeach w Sanoku i Łańcucie.

Piętnasty rozdział o tytule *Хто ми?*, porusza problem kształtowania się tożsamości narodowej Łemków zarówno z perspektywy Bartnego, jak i emigracji zaoceanicznej.

Następny rozdział noszący tytuł *Паньщына і надання землі газдам*, autor poświęca przekształceniom stosunków własnościowych w Bartnem w połowie XIX w. Rozdział wzbogacony jest fragmentami mapy katastralnej oraz wykazem właścicieli parceli budowlanych z 1851 r. Stanowi on wstęp do kolejnego, obszernego rozdziału, który nosi tytuł *Дім, газдівка, ремесло і інчы занятя*, prezentującego życie gospodarcze Bartnego w okresie galicyjskim i w dwudziestoleciu międzywojennym. W sposób niezwykle wnikliwy autor przedstawia miejscowy krajobraz gospodarczy, stosunki własnościowe czy systemy gospodarcze. Ogromnym atutem jest zamieszczony w nim niemal w całości opracowany w formie tabelarycznej pierwszy kataster galicyjski z 1787 r., którego oryginał przechowywany jest w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie, stanowiącym bezcenne źródło do badań nad gospodarką wiejską na przełomie XVIII i XIX w.

Rozdział osiemnasty *Традыцыйна obróbка каменя і лудове рэміясло каміеніарскіе в Bartnem* poświęcony został gałęzi gospodarki Bartnego, która

wyróżniała go spośród innych miejscowości. Jego autor, Tadeusz Łopatkiewicz, w sposób szeroki i niezwykle skrupulatny opisuje w nim zagadnienia takie jak lokalne zaplecze surowcowe, historia miejscowego kamieniarstwa, sylwetki kamieniarzy oraz ich dzieła – krzyże, nagrobki i kapliczki. Rozdział jest ilustrowany archiwalnymi i współczesnymi fotografiami autorstwa Łopatkiewicza, wykonanymi podczas wieloletnich terenowych prac badawczych.

Kolejny rozdział poświęcony został historii szkoły parafialnej, a następnie powszechnej i jest ilustrowany licznymi fotografiami dzieci z Bartnego oraz świadectwami z miejscowej szkoły.

Następne rozdziały dotyczą działalności politycznej mieszkańców Bartnego w okresie galicyjskim i międzywojennym oraz historycznej przynależności Bartnego do jednostek administracji sądowej oraz administracji samorządowej. Zamieszczony w nim został m.in. wykaz sołtysów Bartnego od 1629 r. do dnia dzisiejszego.

Pierwszy tom zamykają trzy rozdziały poświęcone weselom i pogrzebom z Bartnego. Poruszają one zagadnienia związane z demografią historyczną, obywatelnością, a także, jak w przypadku ostatniego rozdziału, dziedziczeniem.

Drugi tom otwiera obszerny rozdział pt. *Кед ми пришла карма*, który dotyczy spraw służby wojskowej pochodzących z Bratnego mężczyzn w armiach austriackiej, austro-węgierskiej, polskiej, radzieckiej i amerykańskiej. Zamieszczone w nim zostały wykazy służących m.in. w armii austro-węgierskiej podczas pierwszej wojny światowej, w Armii Czerwonej w czasie drugiej wojny oraz karty mobilizacyjne.

W kolejnych rozdziałach: *Бортне очима дослідників* oraz *Метеорологічна станція і її хроніка* autor wyeksponował obecność Bartnego w naukowych pracach badawczych publikowanych od lat 70. XIX w. oraz nakreślił rys historyczny stacji meteorologicznej działającej w Bartnem od końca XIX w., prowadzonej przez miejscowego nauczyciela.

Czwarty rozdział *Велика еміграція 1884-1914* stanowi monografię historycznego wychodźstwa zaocenicznego, w której autor przez pryzmat losów emigrantów z Bartnego w szerokim kontekście opisuje mechanizmy migracyjne, procesy adaptacyjne, tworzenie się struktur społecznych i religijnych emigracyjnej rzeczywistości, a także kontakty ze „starym krajem”.

W następnych czterech rozdziałach ujęta została tematyka związana z wybuchem i konsekwencjami I wojny światowej: prześladowania rusińskiej ludności przez władze austriackie, działania frontowe, uchodźstwo oraz dążenia państwowotwórcze ludności łemkowskiej.

W analogiczny sposób została ujęta tematyka związana z II wojną światową i jej następstwami, przy czym bezcennym elementem jest publikacja obszernego tekstu źródłowego, dziennika autorstwa Andrzeja Dokli *Дни тревоги в Бортым 1939-1942*.

Kolejne rozdziały dotyczą okresu najtragiczniejszego dla historii Bartnego – wysiedleń miejscowej ludności do USRR, niepewnych lat 1945-1947, akcji „Wisła” z 1947 r. i obozu w Jaworznie. Rozdziały te zawierają imienne wykazy osób przesiedlanych.

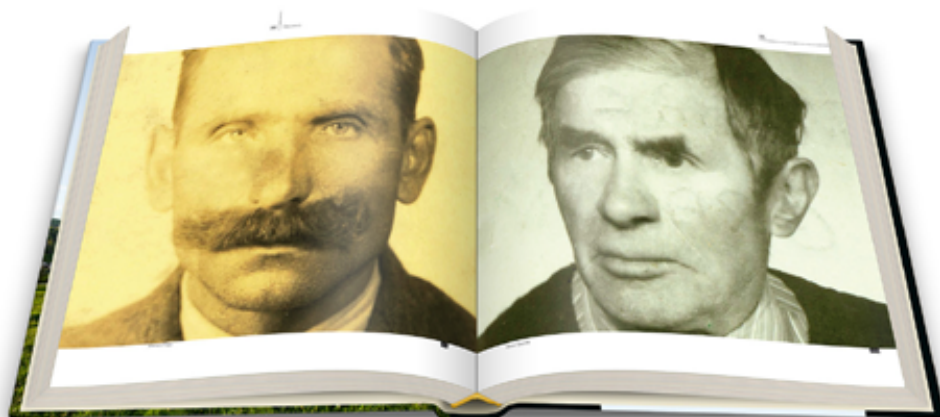
Następny rozdział, *Parafia Zaśnięcia Przenajświętszej Bogarodzicy w Zimnej Wodzie*, autorem którego jest Stefan Dudra, opisuje życie religijne w Zimnej Wodzie na Dolnym Śląsku, gdzie powstała parafia prawosławna skupiająca znaczną część dawnych mieszkańców Bartnego.

W ostatnim rozdziale ujęte zostały obszerne noty biograficzne osób związanych z Bartnem.

Wartością dodaną książki jest forma jej wydania. Do jej wydruku wybrano niestandardowy format – przycięty do kwadratu format C4. Zabieg ten nie zaburza naukowej formy publikacji, czyniąc ją jednocześnie wydawnictwem ekskluzywnym, nawiązującym do albumowych wydań. Oba tomy posiadają twardą szyto-klejoną oprawę. Wkład został wydrukowany na kredowym papierze, który sprawia, że szeroki materiał ilustracyjny jest nad wyraz dobrej jakości. Materiał tekstowy został zaprojektowany w układzie kolumnowym dwułamowym z odpowiednio dobranym krojem pisma, jego stopniem oraz stopniem interlinii, co znacząco ułatwia przyswajanie treści. Dodatkowym ułatwieniem w analizie tekstu jest umieszczenie przypisów jako dolnych. Za wyjątkowo staranny, atrakcyjny wizualnie projekt składu i łamania odpowiada Dawid Kwoka DAKA – Studio Graficzne.

Jedynym mankamentem jest słaba dystrybucja publikacji, co utrudnia dotarcie do niej i tym samym możliwość zakupu. Warto się jednak wysilić i szukać szansy na bliższe spotkanie z omówioną monografią.

Вшиты фот. Давид Квока, DAKA – Studio Graficzne

Записки о авторах

Міхал Білевіч, др габ. проф. ВУ – соціальний психолог, викладавця на Відділі Психології Варшавського Університету і керівник Центра Досліджень над Упереджнями ВУ. Інтересує ся психологією междєгруповых односин, процесами дегуманізації і гуманізації, контактном гіпотезом і редукційом упереджнь, а тіж языковима основами дискримінації. Автор публікації *Być gorszymi. O reakcjach na zagrożenie statusu grupy własnej* (2008); спілредактор м.ін. *Trudne pytania w dialogu polsko-żydowskim* (2006), *Poza stereotypy. Dehumanizacja i esencjalizm w postrzeganiu grup społecznych* (2012), *The Psychology of Conspiracy* (2015), *Uprzedzenia w Polsce* (2015).

Кароліна Гансен, др габ. – адюнктка на Відділі Психології Варшавського Університету. Науково займає ся соціальном психологією і соціолінгвістыком, предовшыткым языковима поставами і акцентом в бесіді, языковом дискримінаційом і стереотыпами, языком рівности і языковым пуризмом. Авторка чысленных науковых публікацій в узнанных психологічных часописах в Польщы і загралицьом.

Богдан Горбаль, др – історик, бібліотекознавця, керівник Славянської і Східноєвропейської Колекції Ньюйоркской Публічної Бібліотеки. Його науковы заінтересуваня то історичне розвита лемківской соспільности так в Європі, як і в Пілнічній Америці. Оупублікувал більше як сто науковых і популярнонауковых прац, в тым книжки: *Działalność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie 1918-1921* (1997), з Володисла-

вом Максимовичом *Лемківска Народна Музыка на Восковых Циліндрах (1901-1913) i Американських Рекордах (1928-1930) / Lemko Folk Music On Wax Cylinders (1901-1913) And American Records (1928-1930)* (2008), *Lemko Studies: A Handbook* (2010) двотомну багато ілюстровану і документувану монографію *Бортне – село з каменя* (2017). Єст автором близко 200 опрацувань в: *Encyclopedia of Rusyn History and Culture* (2002, вид. II поправлене і дополнене 2005), перевюл тіж декотры тексты до *God Is a Rusyn: An Anthology of Contemporary Carpatho-Rusyn Literature*, ред. Е. Русинко (2011).

Олена Дуць-Файфер, др габ. проф. ЯУ – літературознавчыня, лемкознавчыня, історичка штуки, редакторка, поетка; керівничка Кафедры Літературознавства Російского в Інституті Східньославянської Філології Ягайлоньского Університету; основателька напряду філологія російська з русиньско-лемківським языком на Педагогічному Університеті в Кракові, де викладала лемківскій язык, літературу і культуру; секретар Східноєвропейской Комісії Польской Академії Знань; в роках 2005-2014 репрезентантка Лемків в Спільній Комісії Уряду і Народовых і Етнічных Меншын. Ёй науковы заінтересуваня: література а етнічність, література етнічных меншын, меншыновы дискурсы, межекультуровы реляції, антропологія літературы, ревіталізація загорожених культур і языків. Авторка понад 200 науковых публикаций, в тым монографій: *Literatura lemowska w drugiej połowie XIX i na początku XX w.* (2001), *Między bukwą a literą. Współczesna literatura mniejszości białoruskiej, ukraińskiej i lemowskiej w Polsce* (2012). Опрацувала *Антологію повиселенчой лемківской літературы* (2002), *Бесідник польско-лемківско-английскій* (2007), *Контекстуальний словник лемківского языка* (2019).

Анджей А. Зємба, др габ. – історик, керівник Закладу Етнічных Одношынь в Європі в Інституті Етнології і Культуровой Антропології Ягайлоньского Університету, заступця ведучого Східноєвропейской Комісії Польской Академії Знан, директор Осередка Досліджынь над Культуром Орміяньском Польской Академії Знань. Занимат ся квестиями міграції і етнічності в історичным аспекті. Єст автором, спілавтором і редактором прац на тему реляций польско-україньских, діїв грекокатолицкой і православной Церкви, культуровых перемін серед Лемків, Орміян і Жыдів в XIX і XX столітях, в тым книжок: *Metropolita Andrzej Szeptycki*.

Studia i materiały (1994); *Łemkowie i łemkoznawstwo w Polsce* (1997); *Mechanizmy zamorskich migracji łańcuchowych w XIX wieku: Polacy, Niemcy, Żydzi, Rusini* (2004); *Nahum Sokołów, życie i legenda* (2006), *Formuły patriotyzmu w Europie Wschodniej i Środkowej od nowożytności do współczesności* (2009); *Lobbing dla Ukrainy w Europie międzywojennej* (2010); *Ormiańska Warszawa* (2012), *Rzecz o roku 1863: Uniwersytet Jagielloński wobec powstania styczniowego* (2013); *Monarchia, wojna, człowiek: codzienne i niecodzienne życie w Galicji w dobie pierwszej wojny światowej* (2014); *Ormianie polscy: kultura i dziedzictwo* (2016); *Ormiańska Polska* (2018).

Павел Роберт Магочій, проф. – історик, керівник Кафедри Україністики Торонтоного Університету, де окрем українознавчих досліджень, публікує вельо прац посвячених історії і сучасності Карпатських Русинів, член Королівського Наукового Товариства Канади. Зредагував м.ін. *Encyclopedia of Rusyn History and Culture* (2002), єст автором визначных прац: *Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus', 1848-1948* (1978), *Our People: Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America* (1984), *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples* (2010), *With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns* (2016), *Carpathian Rus'. A Historical Atlas* (2017), *Historical Atlas of Central Europe* (2018).

Петро Медвідь – русинський журналіста, публіциста, головний редактор газети «НН інфо Русин», редактор радия русин ФМ, член ансамблю lem.fm+. Театральном творчістю займаєт ся в театрі Divadelný kabinet východňara (был єдным з його основатели), а тіж як перекладач пес для Театру Александра Духновича в Пряшові. Репрезентує русинську народову меншыну на Словації будучы членом Комісії до справ народowych меншын і етнічных груп Рады Уряду Словацкой Республики до прав человека, народowych меншын і плотьовой рівности, а тіж як член до-радчого орґану до справ народowych меншын президенткы Словацкой Республики Зузаны Чапутовой. В 2020 р. вышли його публіцистычны творы зобраны враз з публіцистыком Ваня Гунянки і Богдана Гамбаля в книжці *Перша ліга парібків*.

Даміян Новак – культурознавця, історик. Скінчыл культурознавство (культура карпатських країв) на ПВЗШ в Саноку, етнічны одношыня і медженародны міграції на Ягайлоньскым Університеті, тепер кінчыт

докторантскы студії в обсягу історії на Ряшівськым Університеті. В роках 2014-2017 працювал в ряшівськым Тереновым Одділіню Народового Інституту Дідицтва, од 2018 р. єст музеальным асистентом в Мазярській Загороді в Лоси разом з церквю в Бортным – одділі Музею «Дворы Карвациянів і Гладышів» в Горицях. Од 1997 р. працює соспільні в позаурядовых організаціях діючых для сохрانیня материяльного дідицтва Карпат. Автор парудесятьох публикаций односячых ся до діів церковной архітектуры, історії Лемковины, монографічных нарысів місцевости з обшыри Галиції і Подоля.

Юстина Олько, др габ. – історичка, етнологка; адюнктка на Выділі «Artes Liberales» Варшавского Університету; директорка Центра Заангажуваных Досліджынь над Культуровым Спадкобраньом на Выділі «Artes Liberales» ВУ. Специалізує ся в етноісторії, антропології і соціолінгвістыці Мезоамерыкы, особливо в культурі і языку Індіан Науа, ей дослідничы заінтересуваня обнимают і процеси языкового контакту, зміны, загржыня і втраты. Єст активні заангажувана в ініціатывы ревіталізації языків і спілпрацує з вельома корінныма і меншыновыма соспільностяма в Європі і Латыньскій Америці. Єст авторком парох книжок, в тым *Turquoise Diadems and Staffs of Office. Insignia of Power in Aztec and Early Colonial Mexico* (2005), *Meksyk przed konkwistą* (2010) *Insignia of Rank in the Nahuatl World* (2014) і спілредакторком м.ін. публикации *Integral Strategies for Language Revitalization* (2016).

Магдалена Скродзка – докторантка на Выділі Психології Варшавского Університету. Ёй головны дослідничы заінтересуваня то соціальный контекст психологічных проблемів, з якыма можут ся стрітити мігранты або етнічны меншыны. Ёй докторска дисертація зосереджат ся на консеквенціях і охоронных факторах історичной травмы.

Володимир Фенич, доц. др – історик, публициста, карпатознавця, кандидат історичных наук; в роках 2005–2017 декан Історичного Факультету Ужгородского Національного Університету; од 2017 р. доцент в Кафедрі Сучасной Історії України і Заграничных Держав на Факультеті Історії і Медженародных Одношынь; од 2010 р. координатор Научно-дослідничого Центра Історично-Релігійных Студий «Логос» Ужгородского Університету; од 2019 р. доцент Інституту Русинського Языка і Культуры на

Пряшівським Університеті; од 2012 р. головний редактор збірника «Наукові записки Ужгородського університету. Серія: Історично-релігійні студії»; од 2016 р. член Комісії Істориків України і Мадяр; од 2017 р. заграничний член Мадярської Академії Наук. Наукові зацікавлення: еkleзіяльна і етнічна достоменність грекокатоликів ужгородської уніятської традиції, історія і історіографія Карпатських Русинів. Автор більше як 180 наукових і науково-публіцистичних праць, в тій монографій: з Орестом Цапуличом *Малоберезнянський Святий-Миколаївський монастир та нарис історії Чину св. Василя Великого на Закарпатті* (2004); «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих. Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після “воз’єднання” Закарпаття з Радянською Україною (2007); *Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною* (2015); з Віктором Кічером і Діаном Штерр *Габсбурзька церква. Мукачівська греко-католицька єпархія в австрійську добу (1771–1918)* (2018); *Грушевський и Мукачевський монастирские центри релігійної життя русинів и валахов северной части Венгерского королевства в период до начала Реформации* (2018); з Віктором Кічером і Діаном Штерр *A Habsburg egyház: a munkácsi görög katolikus egyházmegye az ostrák uralom alatt (1771–1918)* (2018); *Греко-католики ужгородської унійної традиції: міфи, стереотипи, реалії* (2019); *A Hrusévói és a Munkácsi Kolostori Központok. A Magyar Királyság északi részén élő ruszinok és az oláhok hitélete e reformáció kezdetéig* (2019); *Az ungvári görög katolikus unió hagyatéka: mítoszok, sztereotípiák és a valóság* (2020); з Оксаном Ферков і Діаном Штерр *Vallási-etnikai konverziók Északkelet-Magyarország határvidékének multikulturális közegében (XVI. század közepe – XX. század eleje)* (2020).

Notatki o autorach

Michał Bilewicz, dr hab., prof. UW – psycholog społeczny, wykładowca na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego i kierownik Centrum Badań nad Uprzedzeniami UW. Interesuje się psychologią stosunków międzygrupowych, procesami dehumanizacji i humanizacji, hipotezą kontaktową i redukcją uprzedzeń, a także językowymi podstawami dyskryminacji. Autor publikacji *Być gorszymi. O reakcjach na zagrożenie statusu grupy własnej* (2008); współredaktor m.in. *Trudne pytania w dialogu polsko-żydowskim* (2006), *Poza stereotypy. Dehumanizacja i esencjalizm w postrzeganiu grup społecznych* (2012), *The Psychology of Conspiracy* (2015), *Uprzedzenia w Polsce* (2015).

Helena Duć-Fajfer, dr hab., prof. UJ – literaturoznawczyni, łemkoznawczyni, historyczka sztuki, redaktorka, poetka; kierowniczką Katedry Literaturoznawstwa Rosyjskiego w Instytucie Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego; założycielką kierunku/ specjalności filologia rosyjska z językiem rusińsko-łemkowskim na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie, gdzie wykładała język, kulturę i literaturę łemkowską; sekretarz Komisji Wschodnioeuropejskiej PAU; w latach 2005-2014 reprezentantka Łemków w Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych. Jej zainteresowania naukowe to: literatura a etniczność, literatura mniejszości etnicznych, dyskursy mniejszościowe, relacje międzykulturowe, antropologia literatury, rewitalizacja kultur i języków zagrożonych. Autorka ponad 200 publikacji naukowych, w tym monografii: *Literatura łemkowska w drugiej połowie XIX i na początku XX w.* (2001) oraz *Między bukwą a literą. Współczesna*

literatura mniejszości białoruskiej, ukraińskiej i łemkowskiej w Polsce (2012). Opracowała *Antologię powysiedleńczej literatury łemkowskiej, Rozmówki polsko-łemkowsko-angielskie, Kontekstualny słownik języka łemkowskiego*.

Volodymyr Fenycz, doc. dr – historyk, publicysta, karpatoznawca, kandydat nauk historycznych; w latach 2005-2017 dziekan Wydziału Historycznego Uniwersytetu Użhorodzkiego, od 2017 r. docent w Katedrze Historii Współczesnej Ukrainy i Zagranicy na Wydziale Historii i Stosunków Międzynarodowych; od 2010 r. koordynator Centrum Naukowo-Badawczego Studiów Historyczno-Religijnych „Logos” Uniwersytetu Użhorodzkiego; od 2019 r. docent w Instytucie Rusińskiego Języka i Kultury na Uniwersytecie Preszowskim; od 2012 r. redaktor naczelny zbioru „Наукові записки Ужгородського університету. Серія: Історично-релігійні студії”; od 2016 r. członek Komisji Historyków Ukrainy i Węgier; od 2017 r. członek zagraniczny Węgierskiej Akademii Nauk. Zainteresowania naukowe: tożsamość konfesyjna i etniczna grekokatolików tradycji użhorodzkiej, historia i historiografia Rusinów Karpackich. Jest autorem ponad 180 publikacji naukowych i naukowo-publicystycznych, w tym monografii: z Orestem Capułowyczem *Малоберезнянський Свято-Миколаївський монастир та нарис історії Чину св. Василя Великого на Закарпатті* (2004); «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих. Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після “возз’єднання” Закарпаття з Радянською Україною (2007); *Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною* (2015); z Wiktorem Kiczera i Dianą Sterr *Габсбурзька церква. Мукачівська греко-католицька єпархія в австрійську добу (1771–1918)* (2018); *Грушевський и Мукачевський монастирские центри релігійної життя русинів и валахів северной части Венгурського королевства в період до начала Реформації* (2018); z Wiktorem Kiczera i Dianą Sterr *A Habsburg egyház: a munkácsi görög katolikus egyházmegye az ostrák uralom alatt (1771–1918)* (2018); *Греко-католики ужгородської унійної традиції: міфи, стереотипи, реалії* (2019); *A Hrusevői és a Munkácsi Kolostori Központok. A Magyar Királyság északi részén élő ruszinok és az oláhok hitélete e reformáció kezdetéig* (2019); *Az ungvári görög katolikus unió hagyatéka: mítoszok, sztereotípiák és a valóság* (2020); z Oksaną Ferko i Dianą Sterr *Vallási-etnikai konverziók Északkelet-Magyarország határvidékének multikulturális közegében (XVI. század közepe – XX. század eleje)* (2020).

Karolina Hansen, dr hab. – adiunktka na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego. Jej zainteresowania badawcze obejmują psychologię społeczną i socjolingwistykę. Dotyczą przede wszystkim postaw językowych i akcentu w mowie, dyskryminacji językowej i stereotypów, języka równości płci i puryzmu językowego. Autorka wielu publikacji naukowych w prestiżowych czasopismach i pracach zbiorowych w kraju i zagranicą.

Bogdan Horbal, dr – historyk, bibliotekoznawca, kierownik Słowiańskiej i Wschodnioeuropejskiej Kolekcji w New York Public Library. Jego zainteresowania naukowe to historyczny rozwój społeczności łemkowskiej zarówno w Europie, jak i w Ameryce Północnej. Opublikował ponad sto prac naukowych i popularnonaukowych, w tym książki: *Działalność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie 1918-1921* (1997), z Walterem Maksymowiczem *Лемківська Народна Музика на Воскових Циліндрах (1901-1913) i Американських Рекордах (1928-1930)/ Lemko Folk Music On Wax Cylinders (1901-1913) And American Records (1928-1930)* (2008), *Lemko Studies: A Handbook* (2010) oraz dwutomową, bogato ilustrowaną i udokumentowaną monografię *Бортне – Село з Каміня* (2017). Jest autorem prawie 200 opracowań w: *Encyclopedia of Rusyn History and Culture* (2002, wyd. II poprawione i uzupełnione 2005), przetłumaczył też niektóre teksty do: *God Is a Rusyn: An Anthology of Contemporary Carpatho-Rusyn Literature*, red. E. Rusinko (2011).

Paweł Robert Magocsi, prof. – historyk, kierownik Katedry Ukrainistyki na Uniwersytecie w Toronto, gdzie obok badań ukrainoznawczych rozwija badania i publikuje prace poświęcone historii i współczesnemu życiu Rusinów Karpaccich. Członek The Royal Society of Canada. Zredagował m.in. *Encyclopedia of Rusyn History and Culture* (2002), jest autorem znaczących prac: *Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus', 1848-1948* (1978), *Our People: Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America* (1984), *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples* (2010), *With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns* (2016), *Carpathian Rus'. A Historical Atlas* (2017), *Historical Atlas of Central Europe* (2018).

Petro Medvid' – rusiński dziennikarz, publicysta, redaktor naczelny gazety „НН інфо Русин”, redaktor radia rusyn FM, członek zespołu lem.fm+. W twórczość teatralną angażuje się w teatrze Divadelný kabinet východňara, którego był jednym z założycieli, ale też jako tłumacz sztuk dla Teatru im.

Aleksandra Duchnowycza w Preszowie. Jest reprezentantem rusińskiej mniejszości narodowej na Słowacji wchodząc w skład Komisji do spraw mniejszości narodowych i etnicznych oraz równego statusu kobiet i mężczyzn, a także jako członek organu doradczego do spraw mniejszości narodowych przy urzędzie Pani Prezydent Republiki Słowackiej Zuzany Čaputovej. W 2020 r. ukazała się drukiem jego twórczość publicystyczna zebrana wraz z publicystyką Wania Hunianki i Bogdana Gambala w książce *Перша ліга нарібків*.

Damian Nowak – kulturoznawca, historyk, regionalista. Ukończył kulturoznawstwo (kultura krajów karpackich) na PWSZ w Sanoku, stosunki etniczne i migracje międzynarodowe na Uniwersytecie Jagiellońskim, obecnie kończy studia doktoranckie na Wydziale Socjologiczno-Historycznym Uniwersytetu Rzeszowskiego. W latach 2014-2017 pracował w rzeszowskim Oddziale Tere-nowym Narodowego Instytutu Dziedzictwa, od 2018 r. jest asystentem muzealnym w Zagrodzie Maziarskiej w Łosiu wraz z cerkwią w Bartnem – oddziale Muzeum „Dwory Karwacjanów i Gładyszów” w Gorlicach. Od 1997 r. pracuje (społecznie) w organizacjach pozarządowych działających na rzecz zachowania dziedzictwa materialnego Karpat. Autor kilkudziesięciu publikacji dotyczących dziejów architektury cerkiewnej, historii Łemkowyny, zarysów monograficznych miejscowości z obszarów Galicji i Podola.

Justyna Olko, dr hab. – historyczka, etnolożka; adiunktka na Wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego; dyrektorka Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową na Wydziale „Artes Liberales” UW. Specjalizuje się w etnohistorii, antropologii i socjolingwistyce Mezoameryki, ze szczególnym uwzględnieniem kultury i języka Indian Nahua, jej zainteresowania badawcze obejmują także procesy kontaktu językowego, zmiany, zagrożenia i utraty. Jest aktywnie zaangażowana w inicjatywy rewitalizacji języków i współpracuje z wieloma społecznościami rdzennymi i mniejszościowymi w Europie i Ameryce Łacińskiej. Jest autorką kilku książek, w tym *Turquoise Diadems and Stuffs of Office. Insignia of Power in Aztec and Early Colonial Mexico* (2005), *Meksyk przed konkwistą* (2010) *Insignia of Rank in the Nahua World* (2014) oraz współredaktorką m.in. publikacji *Integral Strategies for Language Revitalization* (2016).

Magdalena Skrodzka – doktorantka na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego. Jej główne zainteresowania badawcze to społeczny kontekst

problemów psychologicznych, z jakimi mogą się mierzyć migranci i mniejszości etniczne. Jej rozprawa doktorska koncentruje się na konsekwencjach i czynnikach ochronnych traumy historycznej.

Andrzej A. Zięba, dr hab. – historyk, kierownik Zakładu Stosunków Etnicznych w Europie w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Wiceprzewodniczący Komisji Wschodnioeuropejskiej Polskiej Akademii Umiejętności, dyrektor Ośrodka Badań nad Kulturą Ormiańską Polskiej Akademii Umiejętności. Zajmuje się zagadnieniami migracji i etniczności w aspekcie historycznym. Jest autorem, współautorem i redaktorem rozpraw na temat stosunków polsko-ukraińskich, dziejów Kościoła greckokatolickiego i prawosławnego, przeobrażeń kulturowych wśród Łemków, Ormian i Żydów w XIX i XX wieku, w tym książek: *Metropolita Andrzej Szepetycki. Studia i materiały* (1994); *Łemkowie i łemkoznawstwo w Polsce* (1997); *Mechanizmy zamorskich migracji łańcuchowych w XIX wieku: Polacy, Niemcy, Żydzi, Rusini* (2004); *Nahum Sokołów, życie i legenda* (2006), *Formuły patriotyzmu w Europie Wschodniej i Środkowej od nowożytności do współczesności* (2009); *Lobbing dla Ukrainy w Europie międzywojennej* (2010); *Ormiańska Warszawa* (2012), *Rzecz o roku 1863: Uniwersytet Jagielloński wobec powstania styczniowego* (2013); *Monarchia, wojna, człowiek: codzienne i niecodzienne życie w Galicji w dobie pierwszej wojny światowej* (2014); *Ormianie polscy: kultura i dziedzictwo* (2016); *Ormiańska Polska* (2018).

«Річник Руской Бурсы» то лемкознавчий науковий часопис, в головній мірі лемківськоязычний, видаваний од 2005 р. през Стоваришыня «Руска Бурса» в Гюрлицях. В штырьох головных частях *Документы, Дискурс, Інспірації, Рецензії і Справозданя* поміщаны сут історичны, літературознавчы, языкознавчы, культурознавчы, політологічны і інчы статі, якы односят ся до обшыри Лемковины і, шырше, Карпатской Руси. Писмо ма медженародный характер, так од страны публикующих в ним авторів, узнаных спеціялістів лемко і русинознавців з європейскых і американьскых науковых осередків, як і в обшыри його чытателів а тіж маючой над ним надзір Науковой Рады.

„Rocznik Ruskiej Bursy” to łemkoznawcze czasopismo naukowe, w przeważającym stopniu łemkowskojęzyczne, wydawane od 2005 r. przez Stowarzyszenie „Ruska Bursa” w Gorlicach. W czterech głównych działach: *Dokumenty, Dyskurs, Inspiracje, Recenzje i Sprawozdania* zamieszczane są teksty historyczne, literaturoznawcze, językoznawcze, kulturoznawcze, politologiczne i inne odnoszące się do obszaru Łemkowyny oraz, szerzej, Rusi Karpackiej. Pismo ma charakter międzynarodowy, zarówno od strony publikujących w nim autorów, uznanych specjalistów łemko- i rusynoznawców z europejskich i amerykańskich ośrodków naukowych, jak i w obszarze jego odbiorców oraz patronującej mu Rady Naukowej.

The *Ruska Bursa Annual* is a scholarly Lemko studies journal, mainly in the Lemko language. It has been published since 2005 by the Ruska Bursa Association in Gorlice, Poland. In the four main sections: Documents; Discussion; Inspiration; Reviews and Reports, there is a mix of history, literary studies, linguistics, cultural studies, political science, and other articles, about the Lemko homeland in general and the broader Carpathian Rus'. The writing is of an international character, from the pages publishing authors, known Lemko and Carpatho-Rusyn studies specialists from Europe and North America, its readership, and above all, its Editorial Board.